

84907

561

~~84907~~ 821(474)06

МИКОЛА БІКУН

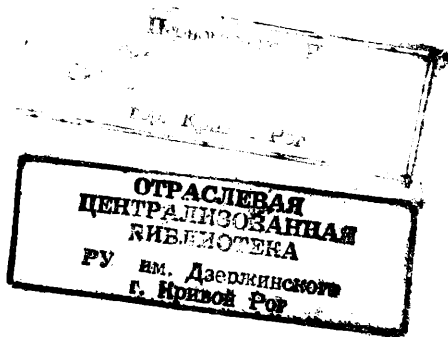
Роман
про
самотніх
невдах

УД 12
22

У сатиричному «Романі про самотніх невдах» відомого українського письменника йдеться про застійні порядки в одному галузевому столичному НДІ, куди випадково потрапляє пасхальне яйце, що не б'ється... Повесть «Пташечки на дроті» розповідає про злочин, вчинений у алкогольному осліпленні. Моральний крах партійного пристосуванця досліджується в гостросоціальної повісті «Архієрейська юшка».

Редактор В. В. Тарнавський
Художник В. О. Сердюков

02-06
037080/3 11

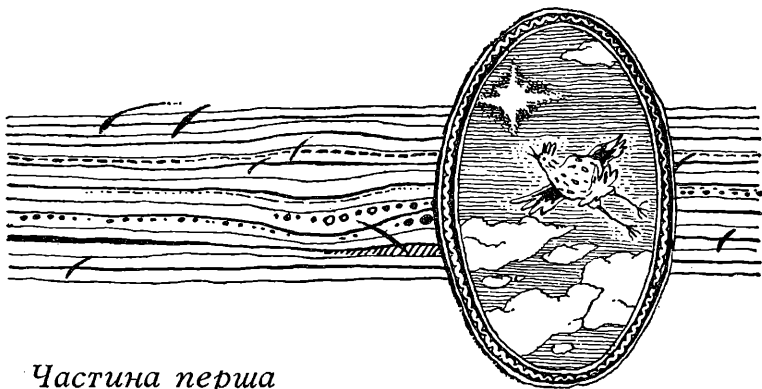
Б 4702640201-129 21.90
М223(04)-90

ISBN 5-333-00436-6

© Білкун М. В., 1990

Сатиричний
роман

Частина перша

Містом вештався дощ, а у Григорія Дмитровича були заморожені авуари. Це був перший справжній дощ, бо все, що досі падало з неба в цьому році, називалось опадами у вигляді дощу та мокрогo снігу. Сніг може дозволити собі таку розкіш — перебувати то у мокрому, то в сухому стані. Дощ, як відомо, буває тільки мокрим. Цей дощ зросив лисину Григорія Дмитровича Валька, коли той, невідомо для чого, зняв капелюха. Власне, Григорій Дмитрович не був ортодоксально лисим, але й волохатою голова Валька була відносно: покрита чимось дуже схожим на пір'я курки, позбавленої життя, в тій її фазі поступу до юшки, коли курку облили окропом і вже збираються скубти.

Авуари Григорія Дмитровича були заморожені сьогодні вранці Докією Микитівною, і він йшов на предмет здійснення інвестицій, тобто продавати попіл. Не вулканічний, не з іншої планети. Валько йшов продавати звичайний цигарковий попіл, зібраний у дві бляшанки з-під кавового напою «Літній». Десь з півроку тому в колах, близьких до гастроному № 379, Валько почув, що аптеки міста охоче купують у населення цигарковий попіл для якихось там медичних потреб і сплячують за нього пристойно — по двадцять карбованців за кілограм.

Зібрати ціле кіло попелу Валько так і не зміг, хоча і йшов на додаткові капіталовкладення, смалячи сигарети «Памір», «Приму», а інколи й «Ватру», за що йому перепадало від Докії Микитівни. Та як би там не було, за півроку він встиг назбирати дві стограмові бляшанки попелу і тепер, згідно з формулою «товар — гроші», міг розраховувати на 4 (чотири) карбованці.

Саме цього дня Валькові виповнилось рівно п'ятдесят, і він спробував було натякнути Докії Микитівні, що в людей водиться, коли їм виповнюється п'ятдесят.

— Так то ж у людей, — відрубала Докія Микитівна, підкреслюючи цією заявою факт, що коли вона має свого чоловіка за людину в біологічному плані і то з великою натяжкою, то в соціальному вона його за людину не має аж ніяк. Більше того — саме Докія Микитівна і заморозила авуари Григорія Дмитровича, що вже сягали близько шести карбованців як асигнаціями, так і монетами різної вартості. Припустившись легковажної безпечності, Валько залишив цю суму в кишені пальта, звідки гроші й вигребла дружина, йдучи сьогодні вранці на роботу, між іншим — уперше в житті. Маючи сорок вісім років і гарне здоров'я, вона ще сподівалася набрати потрібного трудового стажу і свого часу вийти на пенсію.

Коли людині «стукає» п'ятдесят, їй багато чого хочеться. Навіть Григорій Дмитрович, котрий взагалі ніколи не був марнолюбним, уявив, як він у компанії своїх колег і навіть випадкових знайомих зайде у «Горілчані виробы», що поруч із гастрономом № 379, дістане з кишені червінці і недбало скаже:

— Людочко, коньяку!

Ах, побачити подив у очах Людочки, ах, почути шанобливе зітхання за спиною... Звичайно, коньяк так і не відбудеться, і Людочка це підсвідомо зрозуміє, звичайно, всі особи, наближені до Григорія Дмитровича, повиснуть у нього на руках і загудуть: «Грицю, та чи ти здурів? За ці гроші можна взяти чотири пляшки «чорнила»!

Звичайно, так би воно й скінчилося — купили б чотири пляшки «чорнила», зате ж який ефект!

Але... тепер реальними були лише чотири карбованці, які Валько збирався виручити за попіл.

Тут необхідні деякі пояснення. Валько не тільки не був алкоголіком, а й взагалі відчував відразу до спиртного. Вино йому не продавали, а давали. Річ у тім, що, маючи достобіса вільного часу, Валько інколи дозволяв адміністрації гастроному № 379 умовити себе допомогти розвантажити автофургон з продуктами. Розраховувалися з Вальком завжди вином — встромляли пляшку в руку і прохали приходити ще.

...Коли ж сьогодні вранці Валько виявив, що його авуари заморожено і заморожено безнадійно, він розсердився так, що втратив контроль над собою і мало не вчинив

непоправне. Була така хвилина в його житті, що він хотів зарізати їхню єдину курку, зварити її і запропонувати як закуску колам, близьким до гастроному № 379. Але, вдавшись до деяких футурологічних досліджень, Валько дійшов висновку, що смерть курки мала б трагічні наслідки насамперед для нього. Жартувати з долею не варто. Проте лють вимагала якогось конкретного вгамування, і Григорій Дмитрович вирішив без дозволу дружини випити яйце, знесене куркою сьогодні вранці. Він спробував розбити яйце, але воно чомусь не билосся, ніби було із мarmуру. Валько полишив яйце, одягнувся і пішов. Літературні стилі минулого надавали неабиякого значення костюмові героя. Отож Валько одяг штани, наче вилиті з бронзи і покриті патиною. Це — за кольором. Формою ж обидві холоші дуже нагадували оті колінчасті труби, що виходять із бойлерних і зникають невідомо де. Пальто у Валька було імпордне в широку клітку. Швидкоплинність часу, метеоумови та інші житейські злигодні подбали про те, аби кожен квадрат клітки став ромбом. Він і влітку, і взимку носив на голові капелюха з масним шнурочком і маленькими крисами...

Григорій Дмитрович зайшов у аптеку і чесно зайняв чергу. Коли йому нарешті пощастило встромити у віконце голову і запитати: «Де тут приймають попіл?» — молада провізорка в халаті, накрохмаленому так, що він тріщав, загрожуючи поламатися на скалки, зробила якийсь неуважний рух рукою. Валько зайняв чергу до іншого віконця...

Не встиг Валько вийти з ...надцятої аптеки, як ніс до носа зіткнувся з Іваном Капітоновичем Загоруйком. Рум'янощокий, кругловидий Загоруйко чимось нагадував францісканського ченця. А може, й домініканського. Ті ченці носили гладко відполіровані тонзури, сиріч лисини, правда, штучні. Загоруйко мав природну. Він на відміну від Валька був лисим «по-хорошому». Лисина у нього гладенька, як тік у дбайливого голови колгоспу... Десь на рівні мочок вух, ззаду вздовж потилиці золотився на черепі віночок кучерявого волосся. На Загоруйкові був офіцерський плащ-намет без рукавів і кирзові чоботи, такі блискучі, що навіть на відстані той блиск матеріалізувався у дурманячі пахощі вакси. Валько свого часу познайомився із Загоруйком на пташиному базарі, де Григорій Дмитрович щонеділі приторговував улітку живими дафніями, а взимку сушеними — ідеальним кор-

мом для акваріумних рибок. Загоруйко ходив по базару з широкорозплющеними, захопленими очима дитини. Все йому тут подобалось — від хом'яка в скляній банці до шиглика в клітці.

Але поза пташиним базаром, отак у місті, Валько і Загоруйко зустрілися вперше.

Загоруйко при зустрічі зрадів широко, та й Валько зрадів, наскільки можна було зрадіти в його стані похованих надій. Добрі знайомі привіталися, і Загоруйко сказав:

— Відгул у мене сьогодні. Гуляю. Хотів піти в зоопарк, та, виявляється, там у них сьогодні вихідний. Взагалі ж — весна.

— Весна, — зітхнув Григорій Дмитрович.

Загоруйко не міг не вловити мінору в голосі доброго знайомого і співчутливо запитав:

— Хворієте? Воно й сказати, зараз грип кругом ходить — весна. Знаєте, у мене є ідея. Отут поблизу винний магазинчик. Один з небагатьох пунктів, де ще продають на розлив. Так ми туди і, той...

— Я знаю...

— Воно й сказати, — провадив дорогою Загоруйко, — я теж не великий любитель цих напоїв, але з профілактичною метою... Весна... Грип...

Вони зайшли у магазин, де клієнтів було ще не дуже багато.

— Що ви питимете? — люб'язно поцікавився Загоруйко.

— Я?

— Ви. Бо я завжди п'ю «полярне сьйво». Коньяк із шампанським. А ви?

— Я?

— Ви, — Загоруйко був напрочуд терплячою людиною.

— А я... мабуть, портвейну... Півсклянки... «Південнобузького».

Але у фірмовому магазині «чорнила» не виявилось, довелося брати марочний «Сурож». Новітня шинкарка, розмальована такими сміливими мазками, що якби ожив на хвилину Поль Гоген, він тут-таки знову помер би від заздрощів, трохи недолила коньяку, трохи шампанського, трохи «Сурожу», підсунула дві соєві цукерки, взявши за них як за шоколадні, і схрестила на могутньому бюсті руки. Бюст мав такі габарити, що руки ледве ледве сходились.

Відсморбуючи своє «полярне сяйво», Загоруйко тільки тепер помітив у руках Валька обтірхану авосечку з двома бляшанками.

— Кавового напою придбали?

— Це?

— Ага. Кава в чистому вигляді шкідлива для здоров'я, а такий напій...

— Це — попіл...

— Який, прошу, попіл? — в очах Загоруйка спалахнули вогники цікавості. Він взагалі був дуже цікавою і допитливою людиною.

— Попіл із сигарет.

— Для чого?

— Що?

— Попіл із сигарет. Щось у плані дафній?

— Ні.

— Тоді для чого ви придбали його?

— Я не придбав...

І тут Валько розповів Загоруйкові все. На того хлюпнув новий вал цікавості.

— Покажіть, коли можна, — попросив він.

— Що?

— Попіл покажіть.

— Попіл?

— Еге ж, коли можна, звичайно...

— А чого ж, можна.

Загоруйко ще й не почав до пуття знайомитись із змістом бляшанки, як до них підійшов тип у куртці із шкірозамінника і, дивлячись на них очима елітного барана, попросив продати йому бампер до «Жигулів».

— Немає у нас бампера, шановний, — дуже ввічливо сказав Загоруйко і ніжно погладив пальцем сизувату поверхню вмісту бляшанки.

Бараноокий відійшов і спідлоба спостерігав за ними.

— І скільки ж треба було спалити сигарет, — запитав Загоруйко, — щоб зібрати стільки попелу?

— Скільки сигарет?

— Еге ж.

— Сигарет скільки?

— Еге ж, еге ж, сигарет.

— Спеціально не рахував, але палив з півроку, коли пачку на день, коли півтори.

Тут бараноокий не витримав, підійшов до них і запитав, чи вони не передумали. Може, все-таки продадуть йому бампер для «Жигулів»?

— Шановний, — уже трохи роздратовано, бо йому заважали, сказав Загоруйко, — я ж вам казав уже, що у нас немає ніякого бампера.

Бараноокій, здається, задовольнився відповіддю, відійшов, але недалеко.

— І скільки, шановний Григорію Дмитровичу, ви сподівались виручити за цей попіл?

— За дві бляшанки?

— Еге ж, еге ж, за обидві.

— За обидві?

— За обидві.

— Сто грамів — два карбованці, а коли дві стограмові бляшанки, то за обидві...

— Григорію Дмитровичу, продайте мені цей попіл по собівартості.

Валькові здалося, що він щось недочув чи чогось не зрозумів, але не встиг він розкрити рота, як бараноокій кенгурячим стрибком наблизився до них і сказав, що коли вже вони не хочуть продати йому бампера для «Жигулів», то чи не продадуть вони йому бодай підвіски для автомобіля цієї ж моделі.

Обидва негоціантську пропозицію бараноокого проігнорували.

— Ви хочете купити у мене попіл?

Почувши слово «купити», бараноокій не міг опанувати себе і попрохав, щоб «землячки» продали йому бодай два «двірники» для «Жигулів».

Але Загоруйко і Валько його не слухали.

— Значить, ви хочете, щоб я продав вам попіл?

— Хочу!

Для чого Загоруйкові був потрібен сигаретний попіл? Особисто автор вважає, що Іван Капітонович придбав попіл, спонуканий тим особливим марнолюбством, яке чорт заклав у людину, коли у бога був відгул. Свідомість того, що у мене є те, чого немає у інших! О, як це описати!

...Попіл було продано. У кишеню Валька надійшли інвестиції в сумі чотирьох карбованців.

Євген Зіновійович Джоган теж йшов назустріч своєму п'ятдесятиліттю. До ювілею Євгена Зіновійовича Джогана залишалося ще кілька місяців, і він перебував у тій неприємній для початкуючого ювіляра фазі, коли всю ніч полохають думки такого змісту: «Дадуть чи не дадуть? Відзначать чи не відзначать?»

А як і дадуть, і відзначать, то на якому рівні? Можна буде прочитати урядовий Указ в центральних газетах чи все обмежиться Указом, надрукованим в газетах республіканських? Чи взагалі не буде ніяких Указів, нічого не дадуть і ніяк не відзначать? Ні, не може бути. Здається, все зважено і передбачено. Здається, внесено у всі потрібні вуха, що гряде дата, яка хоч і не зацікавить ЮНЕСКО і для світової громадськості може пройти непоміченою, але співвітчизників, бодай у межах республіки, вона б мала схвалювати. А як не схвилює? І не дадуть, і не відзначать?

Все починається з самісінького початку. Думки, думки...

Є всі підстави звинуватити автора у відсутності почуття міри, нетактовності, нетолерантності за те, що він дозволяє собі проводити такі ризиковані паралелі, порівнюючи двох таких несхожих (навіть зовні) людей, які перебувають на абсолютно різних щаблях соціальної драбини, тільки на тій підставі, що вони проживають в одному й тому ж місті і народилися в одному й тому ж році.

Що спільного може бути у Григорія Дмитровича Валька із Євгеном Зіновійовичем Джоганом, директором одного з НДІ?

У Євгена Зіновійовича Джогана густе волосся з першими ознаками тієї шляхетної сивини, яку згодом назвуть платиновою, бездоганний проділ.

І разом з тим один розумний чоловік колись зазначив, що практично немає відмінностей між герцогинею і покоївкою, коли вони обидві голі.

У нас, хвалити бога, немає ні герцогинь, ні покоївок. Але голі люди є. В лазні. В сауні, бува, дуже важко прикинути на око, де письменник, а де кіоскер. Природа зрадлива і завше здатна на різні витівки. У кіоскера може виявитись на обличчі стільки того, що нині модно називати «інтелектуальністю», що куди до нього братися письменнику! Ніби цей чоловік не торгував все життя газетами і поштовими листівками, а писав книги, відзначені на сторінках літературних щотижневиків.

Але справжня голизна, що великою мірою нівелює людей, починається не тоді, коли з них стягти штанці. Є інша голизна, і добратися до неї складніше.

Тому, хоч між Григорієм Дмитровичем Вальком і Євгеном Зіновійовичем Джоганом була прірва відмінностей, мали вони дещо й спільне.

Обидва, м'яко кажучи, перебували під значним впливом, контролем і невсипущою увагою власних дружин. Проте і тут можна було простежити феномен, який філософи називають єдністю протилежностей.

Коли Докія Микитівна, звичайна перекупка, або згідно з міліцейською термінологією — дрібна спекулянтка, робила все, щоб пригнітити свого чоловіка, вбити в ньому будь-які прояви власної ініціативи, знешкодити його будь-яку власну думку, словом, докладала всіх зусиль, аби загнати бідного Григорія Дмитровича на ту поліцію, на якій мужчина взагалі втрачає право називатися мужчиною, то Емма Захарівна, дружина Євгена Зіновійовича, з не меншим деспотизмом і тиранством, правда, вміло чередуючи політику батога з політикою пряника, гнала свого чоловіка по суспільних щаблях все вище і вище, докладаючи всіх зусиль, щоб він все більше і більше став окрасою нашого суспільства, посідав у ньому гідне (не так його, як її) місце, безперестанно вдосконалювався і самополіпшувався.

Докія Микитівна, що ледве спромоглася свого часу закінчити сім класів, між тим дурепою не була. Що ж до Емми Захарівни, то вона, мало того, що свого часу з відзнакою закінчила театральний інститут, була від природи дуже розумною жінкою.

Настільки розумною, що, коли духмяний чад дівочих мрій про великий сценічний успіх, кіно і театральну кар'єру розвіявся, вона зрозуміла: актриса вона ніяка. Подальше перебування на сцені, окрім прикrostей, лютих заздрощів до талановитіших своїх колег, горя і невиплаканих сліз, нічого їй більше не дасть. Виходити до самої пенсії на кін в масових сценах або вимолювати у режисерів ролі типу: «Обід подано, панове!» вона не хотіла, гідність робити їй це не дозволяла, а розраховувати на власні сили не доводилось.

Ах, як вона кляла своє дівоче захоплення, свою помилку! Але чи не більше кляла вона тих, хто допоміг їй зробити і поглибити: і тих, що дзвонили, телефонували, замовляли словечко за неї, і тих, хто здався на ці дзвінки та вмовляння і до інституту її прийняв!

Цікаво, що разом з нею до театального інституту вступала дівчина, яку не прийняли. Дівчина ця поплакала скільки належить та й вступила до фінансово-економічного інституту. Минуло кілька років, і мільйони кіноглядачів побачили на екранах цю дипломовану бухгалтерку в одній з провідних ролей. Далі — більше. Нині її ім'я

знає вся країна, вона стала заслуженою, потім народною, грає на сцені одного з провідних театрів, часто знімається в кіно. Диплома вона не має. Тобто має, але бухгалтерський. Зате театральний диплом є у Емми Захарівни.

Проте не можна сказати, що прослухані в інституті лекції минули для Емми Захарівни марно. Особливо лекції з основ режисури. Вже коли вони побралися з Євгеном Зіновійовичем, Емма Захарівна раптом відкрила в собі неабиякі режисерські здібності. Правда, вона стала режисером театру одного актора і цим актором був сам Євген Зіновійович.

Вона «робила» йому обличчя, «ставила» голос, хоча йому за службовими обов'язками не доводилось співати, а лише керувати НДІ. Проте глибоко помиляється той, хто думає, що голос треба «ставити» лише співакам.

Будь-який керівник, незалежно від того, довірили йому очолювати комірчину, де зберігаються двірницькі мітли та ганчірки для миття вікон, чи очолити НДІ або й ще якусь високу інституцію, повинен мати гарно «поставлений» голос і досконало вміти володіти ним.

Тут немає другорядного. І тембр, і тон, і децибели, і інтонації, і емоційне забарвлення — все повинно братись до уваги і вміло використовуватися. Погодьтесь самі, що не можна одним голосом промовляти біля розверзнутої могили співробітника, в яку його зараз закопають (найбуквальнішим чином), просити секретарку зварити каву, посилатися на об'єктивні умови в телефонній розмові з вищестоящими інстанціями, знімати стружку з підлеглого, приймати відвідувачів, виступати на зборах тощо.

Для самих лише зборів треба мати багатючий асортимент голосів (йдеться лише про тембр, не кажучи вже про інтонації та емоційне забарвлення), бо одні збори нічого спільного не мають з іншими, а треті — з четвертими. Одні збори скликаються виключно для «галочки», щоб протоколи їх вчасно надсилати куди слід, і на таких зборах можна виступати, не дуже тим опікуючись, бринити твій голос чи ні, відчувається в ньому натхнення чи не відчувається. В жодному протоколі тембр голосу виступаючого (це стосується як керівників, так і підлеглих) ще не знайшов форми відображення та навряд чи коли й знайде.

Але на других зборах вже сидить товариш з вищої інстанції, і тут бурмотити собі під ніс негоже. Керівник повинен виступати дзвінко, натхненно, з безліччю

інтонацій та емоційних напівтонів. Гай-гай, їх ще й треба розставити до ладу, щоб вийшов виступ не провінційного декламатора, а промова ділової людини, керівника з перспективою, якому вже затісно в цих стінах, беріть його вище.

На третіх зборах має місце критика згори. І доводиться виступати із самокритикою. Тут у голосі повинен відчуватися не лише тембр, а й смак, як би це парадоксально не здавалося в першу мить. Причому смак гірко-солоний, смак сльози. Щирі сльози каяття повинні спливати з кожного слова. І це ще не все. Тут не повинен мати місце «перебір», як у картярській грі в «двадцять одно». Не слід занадто перекаюватися, бо можна передати сльози, як то буває в куті з медом, і тим самим продемонструвати свою слабкість, неспроможність керувати далі. Сльоза в голосі має звучати доти, доки начальство в такт кожному слову киває головою. Тієї ж миті, як кивки припинилися, треба встигнути збагнути, що керівництву вже набридло слухати твоє сльозливе варнякання, і починати робити вишуканий словесний пірует — твердо запевняти, що критика згори дійшла тобі до печінок, і тепер ти готовий виправляти старі помилки, а за нові питати з підлеглих, на те ти й керівник.

На четвертих зборах може статися (рідко, але і цим варіантом не слід нехтувати), що тебе покритикували знизу. Все повинно початися з посмішки. Саркастичної, іронічної, в супроводі знизування плечима і розведення руками, так, як це роблять рибалки, коли хочуть продемонструвати колегам, яку щуку «зачалили» в неділю на Дніпрі.

До голосу ще діло не дійшло, але коли дійде, тут вже варто відвести душу! Ніякого сиропу, сльози в голосі, тільки — метал. Сарказм, іронія, відвертий натяк на повну непоінформованість, не менш прозорий натяк на те, що все, так незугарно і необдуманно піддане критиці знизу, є проявом високої політики, яку годі збагнути жалюгідному критикові, і вже вам — не критика знизу, а підле, необдумане, безвідповідальне критиканство, за котре, як відомо, ніде по голівці не поглядять.

Всі ці нюанси, перелічені вище, можна передати виключно тембром голосу, навіть не вдаючись до фактів. Найнезаперечніший факт можна так прохарамаркати, що на нього ніхто й уваги не зверне, а при гарно «поставленому» голосі можна сказати все, нічого, по суті, не сказавши.

О-о-о, Євген Зіновійович багато чого навчився завдяки материнському піклуванню Емми Захарівни! Вона інколи годинами «працювала» з ним, відточуючи міміку й жести, примушувала буквально завчати елементарний набір гримас, без яких неможливо керувати навіть гуртком балалаєчників при конторі ЖЕКу.

Емма Захарівна працювала і як режисер, і як тренер.

Колись вона мріяла про славу. Але її особисто слава не торкнулась своїм примхливим крилом. Вся надія була на чоловіка. Що не кажи, а слава дружини вченого — це теж слава, і яка слава! Правда, Емма Захарівна була досить розумною жінкою, аби розуміти, що слава дружини Пастера чи Менделєєва їй не світить, але...

Як-не-як, а Євген Зіновійович Джоган вчений, а вона — його дружина. І дуже навіть приємно було б почути десь на вулиці, в ательє чи в магазині за своєю спиною: «Це Емма Захарівна Джоган, дружина того самого Джогана» — «Того самого? Що ви кажете? Його ж, здається..» — «Ні, це торік його обрали дійсним членом Колумбійської Академії наук, а в цьому році він їде читати цикл лекцій у Кембрідж». — «А хіба не в Оксфорд?» — «Ні, в Оксфорді він читав лекції позаминуло го року»

Чи зблисне така слава перед Еммою Захарівною коли-небудь? Хто зна... Але чоловік як блискучий адміністратор (завдяки її вихованню) міг би очолити і щось значніше, ніж цей пересічний НДІ.

Працювати, працювати, працювати! Не покладаючи рук. Якщо у Євгена Зіновійовича застопорилася докторська дисертація, то це, однак, не значить, що Емма Захарівна повинна капітулювати.

І вона не капітулювала. Ось і сьогодні Євген Зіновійович крутився перед великими трюмо, як балерина перед дебютом, а Емма Захарівна стояла поруч, критично дивилася на нього і давала останні настанови.

Власне, коли бути справедливим, вона вже занадто прискіпувалась до свого чоловіка. В трюмо відображалася досить-таки симпатична картина. Елегантний чоловік, якому ніхто не дасть п'ятдесяти років, а коли й дасть, то не забуде при тому зауважити, що він чудово зберігся і перебуває в чудовій спортивній формі. Платинова сивина, на якій вже зосереджувалась читацька увага попередньо, бездоганний проділ, смагляве обличчя з тим мінімумом зморщок, який так необхідний, аби підкреслити, що маєте справу «не с мальчиком, но с му-

жем». Це не ті жалюгідні западини, що являють собою візитні карточки всіх людських вад. Ні, зморшки, що декоративно торкнулися чола цього мужа, залягли в кутках вуст, свідчили про державні турботи. Такі зморшки тільки прикрашають справжнього мужчину, як хокейного воротаря рубці. Підстрижені англійські вусики формою своєю нагадували нічного метелика...

Відпустити вуса звеліла (у формі поради, але такої поради, яка практично нічим не відрізняється від наказу) Емма Захарівна. Якось вона сказала:

— Євгене (вона ніколи не називала чоловіка Женею, навіть в найінтимніші моменти), обличчя твоє формою ближче до кола, ніж до овалу, а треба подбати, щоб воно сприймалося людьми не як єдина площина, бо це страшенно банально. Обличчя треба носити зі значенням!..

— То що ж робити? — стурбовано запитав Євген Зіновійович, якому зовсім не перспективилось наганяти нудьгу на свого гіпотетичного візаві з вищестоящої інстанції.

— Обличчя треба перекреслити на дві половини! — категорично сказала Емма Захарівна.

— Як? — тривожно запитав Євген Зіновійович. Йому зовсім не хотілося, щоб його обличчя перекреслювалось.

— Вусами.

— Але ж... я не бурсак який-небудь...

— До твого відома, бурсаки з вусами не ходили. Тобі на обличчі потрібна, як кажуть художники, декоративна пляма. Тоді поетапно воно легше і приємніше сприйматиметься. Вуса мають бути не козацькими, не чумацькими, грузинські вуса в ниточку — несолідно, стовпчиком — не розділять обличчя, а видовжать, і тоді ти станеш схожим на коняку.

— Таке скажеш! Хе-хе!

— Подивись на свої зуби.

— Вони не жовті!

— Але великі.

Тут варто не погодитись з Еммою Захарівною — зуби у її благовірного були як для мужчины в самий раз. Правда, мали вони один недолік — були настільки рівними, білими, блискучими, що здавалися штучними. Якось один нечема в саме серце впік Джогана, запитавши, у якого дантиста він замовляв собі щелепу.

Емма Захарівна обсмикувала на чоловікові новий модний піджак із замші і, ледь стримуючи гидливість, говорила:

— Не тримай колесом руки! Пам'ятай: ти стаєш схожим на бабу, яка ловить курку.

Він зробив спробу пожартувати, що оскільки його інститут, який він очолює, має справу з яйцями, то від яєць вже недалеко й до курки.

— Дотепи — не твоя парафія. І ніколи не пробуй т а м викликати «сміх у залі». Сміятимуться з тебе.

Він спробував звернути розмову на інше, бо, слово честі, його гідність завжди страждала від таких настанов. Але без них він уже не міг обійтися. Ніде і ніколи. Вказівки Емми Захарівни були необхідними, але дім — то єдине місце, де він міг собі дозволити звернути розмову на інше, тому він запитав:

— Емочко, ти ж у мене завжди все так тонко психологічно передбачаєш... Як ти думаєш, дадуть мені щось?

— Може, й дадуть... — Вона зробила паузу — ефектну, театральну — і додала: — По шапці.

— Я тебе серйозно запитую, а ти...

— А я тобі серйозно відповідаю. Не про це зараз треба думати. Ти усвідомлюєш, к у д и тебе викликають і я к а т а м буде з тобою розмова?

Він мовчки зітхнув, а дружина продовжила педагогічний момент:

— Тримай руки так, ніби тебе притримують ззаду, не пускають вперед. Але вся твоя статура має свідчити про те, що ти попри все вирвешся, скільки б тебе не стримували. У тебе не руки — крила, але не з своєї вини ти не можеш випростати їх на повний розмах. Уяви на хвилинку, що на тобі фрак.

Вона зробила маленьку паузу, ніби вагалася — впекти його найболючіше чи ні? Витримавши її рівно стільки, скільки вимагала мізансцена, Емма Захарівна розвила свою думку:

— Але ж ти начисто позбавлений уяви.

Він дозволив собі хвицнутися:

— Проте вистачило, щоб покохати тебе.

Ця репліка повисла в порожнечі. Емма Захарівна відкопилила губу:

— Як тільки увійдеш т у д и, саркастично посмінешся!

Він злякався:

— Та ти уявляєш собі стіни, в яких радиш посміхатися, та ще й саркастично?

Вона мовби не чула його:

— Ось так.

В трюмо відбилася кондиційна саркастична посмішка. Колишні навчителі Емми Захарівни мали б нею пишатися. Євген Зіновійович слухняно посмішку здублював, але злякався ще більше:

— А що про це подумують товариші?

— Ет, я формулюю глибинну природу саркастичної посмішки: науковця, зайняту людину через дрібницю одірвали від справ, і в неї мимохіть спалахнула на обличчі саркастична посмішка. Спалахнула і погасла. Але погасла не раніше, ніж її помітили. Бо я тебе знаю — товариш тієї миті дивитиметься у вікно, а ти саркастично скривився до графіна з водою. А потім ще й дивуватимешся, що посмішка не дала ніякого ефекту.

— Зрозумів...

— Далі... Про що ти мусиш доповісти товаришам?

— Та-а... Власне, одне запитання: яких подальших успіхів ми досягли в розробці найоптимальніших методів пакування і перевезення яєць. Я підготував доповідну. Але ж ти знаєш...

— Знаю, ви за весь минулий рік нічого не досягли та й не могли досягнути. Так от — мовчи. Мовчи і чекай, доки тебе самі запитують.

— Що ж мені відповідати? — сторопів Євген Зіновійович.

— О, тут весь секрет... Загадкова посмішка весь час має блукати твоїм обличчям. Говори мало, але вагомо. «Так». «Ні». «Безперечно». «Зважимо». «Ми вже думали про це, ви просто чітко сформулювали наші проекти». «Само собою». «Звичайно». І — загадково посміхайся.

— Пробач, Емчочко, не зовсім зрозумів — чого?

— О, це має означати, що ти як вчений і весь очолюваний тобою колектив стоїте на порозі видатного відкриття. І тільки скромність, витриманість, діловитість не дозволяють тобі, бодай натяком, похвалитися перспективними успіхами. Ось як повинна читатися твоя загадкова посмішка розумними людьми. А взагалі, було б найкраще, коли б ти забюлетенів днів на три, а замість себе послав Станіславу Трохимівну.

— Не той варіант, Емчочко.

— Я вірю в цю жінку. Вона може все.

Тут настала і його черга виявити житейсько-службову мудрість:

— Той, хто може все, той і здатний на все.

— Ти гадаєш, вона може тебе підсидіти?

— Все можливе, Емчочко, все можливе.

— Не думаю. Всі ще добре пам'ятають, з чийх рук ти пішов на інститут. А втім... Гаразд, ні пуху, любчику.

— До дідька!

Він чмокнув її між носом і оком, взявши портфель угорського виробництва, поправив дублянку югославського виробництва і клацнув дверима. Вона залишилась біля дзеркала.

Колись у таких випадках Емма Захарівна бігла до вікна і з насолодою спостерігала, як Євген Зіновійович сідає в службову машину. До речі, саме вона навчила його правильно сідати в машину.

Може, хтось думає, що немає нічого простішого, як гупнутись на передне сидіння поруч з шофером і сказати йому куди їхати? Ні, той, хто так думає, глибоко помиляється.

Для спостережливого бувальця досить краєм ока глянути, як інша людина сідає в машину, як та машина рушає з місця, і він матиме повну інформацію, що за товариш поїхав. Чи тільки починає їздити на службовій машині, чи їздить вже давно. Той, хто зі школи звик користуватися службовою машиною, навіть у таксі сяде велично, і такому пасажиrowі водій ніколи не посміє сказати, що їде в парк.

Завідуючий продагу у фургончик, що розвозить торти, сяде не так, як сяде керуючий наступної ланки цієї системи у службовий «Москвич».

Правда, в цій справі далеко їм до керуючих трестами чи начальників главків, які сідають у «Волги», але вони можуть втішатися тим, що керуючим та начальникам далеко до їхніх міністрів.

Часом досить в силу службових обставин збільшити на столі у людини кількість телефонів і пересадити її з «Москвича» у «Волгу», як у неї раптово, рефлексивно, інстинктивно з'являється вміння сідати в машину так, як на цьому ієрархічному терені потрібно. Інші звикають поступово. А таких, як ось Євген Зіновійович, треба вчити.

Тільки в «чорний ворон» сідають всі однаково. І коли вже сідають компанією в той розпроклятий «чорний ворон», не відразу й второпаєш, котрий з них ще вчора сідав у продовольчий фургончик, котрий у «Москвич», а котрий у «Волгу».

Давно це було, коли влітку Емма Захарівна вибігала на балкон, а взимку підходила до вікна, щоб побачити, як її чоловік сідає у службову машину. Це приємно

лоскотало її пиху — чоловіки інших жінок поспішали хто на трамвай, хто на автобус, а її чоловік, повагом, похазяйськи, як вона його й навчила, вмощувався поряд з шофером службової машини. Як тільки м'яко стукали дверцята, ні секундою раніше, ні секундою пізніше фукав з труби бузковий димок, і машина рушала, прийнявши його в м'яке керівне крісло.

Тепер же Емма Захарівна сама над собою іронізувала, згадуючи оті свої маленькі марнолюбні радощі. Вона стала старшою, досвідченішою, багато що оцінила, але багато чого й переоцінила, багато чого такого, що колись було для неї святом, тепер ставало прісною буденщиною.

Того ранку, коли Емма Захарівна, провівши відповідну режисуру, випроводила Євгена Зіновійовича «у верхи», «у сфери», як він любив казати, в місті трапилось чимало подій — великих і малих, безперечно вартих уваги, але за браком вільного часу в читачів нам доведеться зупинитися лише на двох, одна з яких мала місце в кабінеті Прохора Назаровича Наріжного, а друга — у вагоні приміської (вже майже в межах міста) електрички.

В обох подіях взяли участь такі громадяни: вже згаданий Прохор Назарович Наріжний, Васюня, Віталій Григорович Бравило, Алла Костянтинівна Діденко, громадянин, чиє прізвище, як стане відомо пізніше, Климов, і ще ціла низка інших громадян різної статі, віку, соціального стану, чиї імена та прізвища не обов'язково запам'ятовувати, хоча б з тієї причини, що автор їх не наведе.

Почнемо з кабінету Наріжного. «Кабінет» — звучить трохи пишномовно, бо йдеться про комірчину площєю у метрів шість квадратних, при підсобці вже знайомого нам гастроному № 379, яку його завідуючий Прохор Захарович використав під свій кабінет. Характерно, що приміщення, передбачене архітекторами (до відома читачів — навіть типові проекти мають, вибачаюся, архітекторів) як кабінет завідуючого, Наріжний використав під склад.

Не те щоб Прохор Назарович був занадто скромний і начисто позбавлений марнолюбства. Просто він виходив з дуже раціональних принципів: по-перше, не кабінет прикрашає людину, а людина — кабінет, по-друге, в тісноті, та не в обиді, і, нарешті, і це головне, — по-третє, запас їсти не просить, а план виконувати допомагає, отже, краще зайвий метраж віддати під складське приміщення, ніж під адміністративне.

Дивно, що до Наріжного не ходили і не їздили за досвідом товариші з інших галузей народного господарства. Правда, до Наріжного ходили і навіть їздили багато за чим, тільки не за досвідом.

У невеличкому закапелку, що іменувався кабінетом, стояв низенький письмовий столик — з експериментальних, на якому вистачало місця для телефону і для того, щоб на краєчку можна було підписати накладну чи акт ревізії. Посередині цього міні-стола Прохор Назарович в обідню перерву розгортав бутерброд, встромлений вранці в його портфель дбайливою дружиною. Гастрономними — ковбасою, сиром, оселедцями і такими іншими делікатесами Прохор Назарович принципово не харчувався, керуючись при тому невідомо якими мотивами: морально-етичними чи прикладно-гігієнічними.

Збоку від стола стояла тумбочка, а на тумбочці графин із залишками води, налітої ще попередником Прохора Назаровича, який тепер перебуває дуже далеко, в іншому місці, де має змогу пити воду і часом чай, а так більше нічого.

Між столом і тумбочкою примостився стілець на трьох ніжках, на який ніхто ніколи не ризикував сісти. Та Прохор Назарович нікого сидати й не запрошував: як людина ділова, він всі питання вирішував навстоячки. Сам він сидів на іншому стільці, чотириноному, але настільки розхитаному, що він схлипував від найменшого руху Прохора Назаровича.

Правда, стілець хлипав не завжди, бо Прохор Назарович людина солідна, статечна, вагою кілограмів зі сто, не любив соватись, сидів завжди фундаментально і стілець терпів його вагу мовчки.

Так от, Наріжний сидів у кабінеті на плаксивому стільці і проводив масово-виховну роботу з Васюнею, робітником-підсобником, в чії обов'язки входило розвантажувати, навантажувати, вносити, виносити, переносити, перетягати, совати, пересовувати, кидати, перекидати, кантувати, зсипати, звалювати, пересипати, перевалювати і робити ще цілу низку подібних маніпуляцій.

Сам перелік може створити ілюзію, що Васюня трудився протягом восьми годин в поті чола свого, не маючи вільної хвилини, щоб перевести дух.

Але насправді все було трохи не так. Тут варто звернути увагу на нюанс, наведений вище, — «входило в обов'язки». А між тим, що входить в обов'язки, і тим, що вико-

нується, пролягає, як сказав поет, дистанція величезного розміру.

Мало в кого які обов'язки! Жах бере, коли вдумаєшся, що б робилося на світі білому, коли б усі кинулися виконувати свої службові обов'язки не за страх, а за совість! Скільки б лишилося квитків у кінотеатрах на денні сеанси, скільки б одеколонів не було випито, скількох побачень не відбулося б, що в подальшому обернулося б зниженням народжуваності. А кількадевні екскурсії в інші міста в робочий час із збереженням зарплати, а відвідини кравців і кравчинь на примірки, а ділові зустрічі в ресторанах задовго до шостої години вечора, а візити в промтоварні магазини на предмет, чи «не викинули», а ціла низка сімейних заходів, мудро розпочатих у п'ятницю зранку, щоб в суботу відіспатися, а... Та хіба можна все перелічити і уявити собі, яким прісним стало б життя, якби одного ранку всі громадяни, наче змовившись, раптом вирішили виконувати всі свої обов'язки тоді коли слід і так як слід?

Коли людину запитують, чому вона, м'яко кажучи, манкірує своїми обов'язками, у неї завжди напоготові стандартна відповідь.

Якось один пенсіонер, простоявши з годину біля віконця у поштовому відділенні і вдосталь намиливавшись, як заспана молодичка підводить синьку під очима, поцікавився, коли ж у нього нарешті приймуть рекомендований лист, то почув у відповідь:

— А я що, не жива людина?

Причому сказано це було таким тоном, що пенсіонерів одразу ж стало соромно: справді, і як він цього раніше не помітив?

Загадковий між тим парадокс. Здавалося б, саме від живої людини і слід вимагати бодай елементарно виконувати свої обов'язки. Від живої! Бо в покійника один-єдиний обов'язок: тихенько лежати там, де його поховали. Слід сказати, що покійники, як правило, з цим обов'язком справляються пречудово, за одним-єдиним винятком: вознесінням Христа на небо.

Отож Прохор Назарович говорив про обов'язки, а Васюня колупався в зубах, бо щойно добряче поїв. Про таких, як він, здорованів говорять, що їх можна запрягати в плуга, ще й сідати зверху. Можна! Але теоретично. Бо Васюня попри гігантський запас потенційної енергії, мав і ту властивість, яку народна мудрість сформулювала більше лапідарно: «Де сядеш, там і злізеш».

Свердлення Васюні очима Прохора Назаровича мало приблизно той ефект, який спостерігався б при проходженні променя лазера через абсолютний вакуум.

Наріжний говорив виключно для очищення совісті, а Васюня стоїчно чекав, коли тому набридне, щоб піти і лягти спати на мішках з цукром в одному з кулуарів підсобки, де його не найдуть і з собаками.

— Слухай, Василю, як ти дійшов до життя такого?

Васюня пересмикнув плечима, ніби зганяв муху, що лоскотала його своїми лапками.

— Вчора привезли вісім ящиків макаронів, а тебе не було на робочому місці...

Прохор Захарович зробив паузу, щоб почути бодай яку-небудь подобу виправдання, але його, як колись сказав Возний, «не воспослідствувало».

— Пізніше привезли чотири бочки салаки, і Рая змушена була сама їх котити в підсобку. Де був ти?

Васюня глибокодумно звів очі до стелі, немов шукав сам себе.

— Пообід я звелів скласти ящики з-під молочних пакетів. Чому вони й досі валяються серед двору?

Васюня хотів знизати плечима, але, подумавши трохи, скасував своє попереднє рішення.

— А діжки з-під оселедців? Тепер їх залишається потихеньку спалити біля смітника. А за них же доведеться платити! Хто за них платитиме? Пушкін?

Як не дивно, але на обличчі Васюні відбилася якась гримаса, що, здається, свідчила про недоцільність притягнення до матеріальної відповідальності великого російського поета.

— Ти розбив дві трилітрові банки з соком. Одну — з томатним, другу — з виноградним. Їх, звичайно, списали, але, коли по совісті, їхню вартість треба було б вихувати з твоєї зарплати...

Прохор Назарович зробив крихітну паузу, але Васюня не дав йому жодної підстави затримуватись на питанні з розбитими банками.

— Далі. Ти кинув недокурок, і з твоєї вини затліла ціла купа мішків, мало магазин не згорів. А коли б згорів, хто б у тюрму пішов, ти чи я?

Це, взагалі, було риторичне запитання, і Прохор Назарович, як кажуть дипломати, не мусуючи його, перейшов до серйозніших звинувачень:

— Все це можна було б пробачити тобі як молодому спеціалістові, але ти стаєш на злочинний шлях...

Жоден м'яз не ворухнувся на Васюниному обличчі. Між тим він терпів страшенні фізичні муки, всю глибину яких міг би зрозуміти хіба молодий спартанець, котрий украв лисицю, заховав її під туніку, де вона прогризла йому живіт, хоч той стояв незворушно... Так і Васюня! Живіт його промерз настільки, що можна було б видаляти апендикс, не вдаючись до різних знеболюючих засобів. Крижаний холод йшов по всьому тілу, і Васюнині зуби потроху, ще, правда, нечутно для Наріжного, вже почали цокотіти.

Інший би на місці Васюні вже б давно пустив сльозу, покався: «Винен, пробачте! Візьму до уваги! виправлюсь!» — і Прохор Назарович, не приховуючи полегшення, відпустив би його з миром.

Але то — інший. Не таким був Васюня. Васюня стояв, мовчки слухав і терпів муки, що мали місце в пеклі за півтора мільйона років доти, доки там розпалили вперше вогонь.

Тому Прохор Назарович змушений був нести свій хрест далі:

— Так, так, Василю, ти стаєш на злочинний шлях! Твої вчинки не лише не сумісні з нашою мораллю, з нашим способом життя, з моральним кодексом, тут, пробач, попахує карним кодексом...

Васюня мовчав. Цокотіння його зубів ставало дедалі голоснішим, вже долинуло до вух Прохора Назаровича, і той вже раз чи два глянув у вікно, вважаючи, що це бряжчать шибки.

— Так, так, карним кодексом! Позавчора Тамара в одному з ящиків не дорахувалась двох банок згущеного молока...

Прохор Назарович знову, вже вкотре, зробив паузу, по-джентльменськи даючи Васюні змогу відвести ці ганебні інсинуації. Справді, прямих доказів тому, що Тамара не дорахувалась двох банок згущеного молока саме завдяки Васюниній злочинній діяльності, не було, і будь-хто на місці Васюні скинувся б: «А хай вона доведе!»

Васюня ж мовчав, і Прохор Назарович, вже не приховуючи глибокого зітхання, потяг свій хрест далі:

— Правда, ти можеш сказати, що, мовляв, не впійманий — не злодій...

Васюня міг це сказати, але не сказав.

— Тоді я наведу інший, вже незаперечний факт, що мав місце позавчора. Валентина Купріянівна впіймала

тебе на місці злочину, коли ти крав чай. Вона витрусила в тебе з-за пазухи п'ять пачок чаю і, як вказують свідки, вмазала тебе по... вибачаюсь, по фізіономії. Це, звичайно, не метод виховання молодих спеціалістів, я розумію, ти можеш подати на неї в суд за образу дією, але... Чого ти скрегочеш зубами, у тебе глисти?

Васюня мовчав, зціпивши зуби.

— Але й вона має свідків, які підтвердять: ти крав чай. То що накажеш?

Васюня мовчав. Крижаний піт виступив у нього на чолі. З штанів поповзли хмарки холодної білої пари, мов з ящика ескімо, коли його відкривають.

— Що з тобою? — з'явився Прохір Назарович.

І тут сталося те, що могло в силу об'єктивних фізичних законів статися раніше. Васюня з гуркотом, мов дерев'яна колода, гупнувся на долівку. З джинсів, на яких лопнула «блискавка», випала морозна, вкрита інеєм, палиця.

Прохор Назарович вхопив предмет обома руками і відчув, що його пальці вмить закоцюбли.

Це була палиця любительської ковбаси, холодна, ніби з рідкого гелію. Лише чверть години тому Васюня поцупив її з рефрижератора, за браком часу, місця і простору заштовхав у джинси, маючи намір переховати, але не встиг.

Васюня витримав, не витримав метал.

Перекидаючи ковбасний кийок з долоні на долоню, щоб не відморозити пальці, Прохор Назарович за факховою звичкою зважив його:

— Три кіло сімсот десять грамів. Може, сімсот одинадцять. Що це таке і як це називається?

Васюня мовчав, але цього разу вперше за весь час мав для цього всі підстави: він намагався полагодити зіпер.

— Я тебе питаю?

Васюня сопів, відчуваючи, як до нього повертається життя. У надрах живота прокинулись голочки, що приємно поколювали. Айсберг його таємниці розтанув.

— То я сам тобі скажу! Це називається кра-діж-ко-ю! Ось як це називається! І зараз я дам цій справі хід!

Прохор Назарович ухопив телефонну трубку з таким виглядом, ніби збирався дзвонити Генеральному прокуророві, не нижче і... поклав її на апарат.

— Ідіот! Для чого тобі знадобилося стільки вареної ковбаси? Зжерти зараз ти б її не зміг. Навіть тебе

розірвало б! Значить, заховав би десь у порожніх мішках і жер би днів зо три, доки б не загинув від харчового отруєння. І я через тебе в тюрму пішов би? Ти в могилу, а я — на нари?

Відповіді, звичайно, не було. Власне, не можна сказати, щоб Прохора Назаровича як фахівця дуже вже здивував і обурих сам факт крадіжки. Його обурих предмет крадіжки, нерентабельність її, коли так можна висловитися, з позиції ділової людини, вся глибина безглуздості і безперспективності цього вчинку. В цілому Прохор Назарович десь-подесь міг зрозуміти свого підлеглого, але не в деталях. І це мимоволі вирвалося назовні:

— Ну, я розумію, вкрав би палицю «Салямi», головку «Швейцарського» сиру, розчинної кави, балика, коли він буває. Тут ще є сенс вкра... Тобто, я хочу сказати, Васюню, сідай і пиши заяву за власним бажанням! Негайно! Ось тобі чистий папір, ось тобі ручка...

Васюня мовчав. Ця гра в одні ворота вже почала обридати Прохору Назаровичу, і він пішов на компроміс:

— Може, тобі хороша характеристика потрібна з місця роботи? Може, ти в якийсь учбовий заклад збираєшся поступати? Ми тобі дамо всі рекомендації. З дорогою душею. Так, мовляв, і так, за час роботи в нашому колективі зарекомендував себе як здібний, ініціативний... такий, що...

Васюня ремонтував зіпер.

— Золотий ти мій, хоч — віршами? У нас Валентина Купріянівна мастак на такі штуки. Вона — профорг, їй і карти в руки. Зараз гукну — накидає просто на машинку. Ти не дивись, що вона тобі позавчора по морді вмазала, характеристики блискучу дасть, не тобі першому дає...

Васюня не клюнув і на вуз, тому цей факт остаточно вивів із себе Прохора Назаровича. У нього задзеленчали зуби, як оце недавно у Васюні.

— І характеристики не хочеш, паразит? Так я тебе в двадцять чотири години... Я тебе поганою мітлою... І ніякий суд на роботі не поновить! І хай мені знімуть голову за плинність кадрів, але в твоїй трудовій книжці я такий КЗОТ запишу, що тебе в гицелі не візьмуть, не те що в систему торгівлі...

Зіпер нарешті став на місце, і Васюня зухвало сказав:

— Виженете з роботи, так, да?

— Вижену! — твердо пообіцяв Прохор Назарович, і з усього було видно, що це не передвиборча обіцянка кандидата в американські президенти.

— Виженете з роботи, так, да? То я подамся в хіппі! Так, да?

— Куди-и-и?

— В хіппі. Думаєте, я туди дороги не знаю? Коли ж знаю, так, да?

Світ захитався в очах Наріжного, в грудях перехопило подих. Не варто думати, що завмаги далекі від життя і нічого не чули про хіппі, цих патлатих замазур, які тікають з дому і творять казна-що. Правда, мода на них за кордоном, здається, вже минає. Але... Де гарантія, що ця мода в особі Васюні не протовпиться до нас? Десять років йшла із заходу мода на чоловічі черевики на високих підборах, а таки прийшла! Що, як саме його підлеглий Васюня започаткує моду на ідейно розхристаних хіппі, що не тримаються дому і живуть не по-нашому? Цього тільки не вистачало! Наріжний перекинувся через стіл, дотягнувся до графіна з шафраново-жовтою водою, наливою туди ще при його попереднику, і жадібно відпив кілька ковтків. Вода б викликала неабиякий інтерес у мікробіологів, але вона не освіжила нещасного завідуючого. Ні, до такої погрози Прохор Назарович не був готовий. Тотальна розтрата, нагла ревізія, лава підсудних в перспективі — все це було б цілком природним, зрозумілим і навіть попри свій трагізм — буденним. Ніхто з його колег не осудив би Прохора Назаровича, ніхто й не зловтішався б — діло просте, житейське, з ким не буває? Скажуть тільки: «Посипався Наріжний, а що вдієш? Всі під богом ходимо». А дійде до суду, не просто поспівчують, скинуться хто скільки може, допоможуть погасити розтрату, адвоката хорошого нараять, натиснуть на всі педалі, та й в самому гастрономторзі не люті звірі сидять. Але коли поширяться чутка, що в своєму колективі Наріжний викохав брудного, смердючого неробу хіппі, на кшталт закордонних, яка ганьба впаде на його сиву голову! Всі вказуватимуть на нього пальцями: «Бач, замість того, щоб чесно торгувати, хіппі плодить на нашу голову! Ганьба, ганьба! Одне діло — прокрастися, промахлюватися, в тюрму сісти, зрештою, і зовсім інше — ходити по світу в хрещених батьках хіппі. Це ж — ц-сс — ідеологія! Бр-р-р!»

Прохор Назарович не боявся нікого і нічого, був загартований боєць на торговому фронті. Набачився він і комісій, і ревізій, і перевірок, і чимало різних інших акцій, після яких інший слабодухий махнув би на все рукою, здався б на милість переможців, пішов би в тюрму або на іншу роботу.

Прохор Назарович, сказано ж, набачився всього, однак ще більше від того загартувався. Мав такий практичний досвід, що міг би на очах найприскіпливішого ревізора зважити тонну цукру чи борошна так, що в одному випадку вона виявилась би лише восьмистами кілограмами, а в другому — тонною і двома центнерами. Міг на очах контролю розпродати тонну «лівої» ковбаси, вивезеної з м'ясокомбінату, поділити виручку, та так швидко, діловито, оперативно, що ніякий контроль і оком кліпнути не встиг би. Він міг з третього сорту зробити товар зі знаком якості, а різницю покласти собі в кишеню. Він знав, коли можна взяти і кому можна дати. Але він не знав, як йому бути із новоявленим кандидатом у хіппі. Бр-р-р! І слово яке нехороше. Цього йому ще бракувало.

І Прохор Назарович, стомлено опускаючись на стілець, кивнув Васюні на ковбасу, яка все ще покоїлася на столі і від тепла почала вкриватися росою, наче диня на баштані в передсвітанковий час:

— Візьми. Покладеш, де взяв, і щоб це було в останній раз.

Васюня взяв її під пахву і метикувато схилив голову:

— Вас пойняв!

В той саме приблизно час у одному з вагонів електрички, що наближалася до міста, троє підпилих хуліганів прив'язалися до Алли Діденко. Цього не міг не помітити її колега по інституту Віталій Григорович Бравило, хоч він сидів на іншій лаві, але якраз насупроти. Спершу, замислені кожен у своє, вони вдали, що не помітили один одного.

Тепер Аллі щиро хотілося, щоб цей науковий анахорет кинув свою брошуру, але він образився за те, що вона не розквітла в посмішці до нього, і втупив очі в книжку.

А вони ж були товаришами по роботі. Обоє працювали під керівництвом Євгена Зіновійовича Джогана у НДПППЯ. Це, може, трохи задовга і задивна аббревіатура, хоча розшифровувалася вона дуже просто:

Науково-дослідний інститут проблем пакування і перевезення яєць. Так от, Віталій Григорович Бравило, молодий як для кандидата наук і перспективний вчений, очолював один з відділів НДІПППЯ, а Діденко Алла працювала секретаркою самого Джогана, гідно представляючи відвідувачам фасад фірми.

Бравило їздив у тихе й зелене приміське селище Зарінь виконувати відповідальне наукове завдання свого керівництва, точніше — його дружини: підшукував тому дачу на літо.

Алла жила в Заріні, наймаючи тут квартиру, бо так було дешевше, і не повірила своїм очам, коли побачила у вагоні безглуздо сяючого Бравила.

Зараз Бравило мав би виручати Аллу з ідіотської ситуації, в яку вона потрапила, і, може б, він це зробив, коли б не газета! Скількох виручала вона, коли треба було в трамваї, тролейбусі, метро поступитися місцем старому, інваліду, матері з дитиною чи й просто жінці. О, як вбиває в мужчинах, галантних кабальєро, лицарів ця любов до інформації, котра повинна увійти в нашу свідомість тут-таки, в трамваї, і ні хвилиною пізніше!

Характерно, що, як тільки хулігани почали чіплятися до Алли, у всієї чоловічої половини екіпажу вагона раптом прокинувся негасимий потяг до свіжої інформації. Як по команді, по всьому вагону зашелестіли, розгортаючись, газети, і за мить у вагоні стало буквально біло від них, а деякі з інтелігентніших чоловіків втупилися у журнали та книжки. Ті ж, у кого не виявилось ні газет, ні журналів, ні книжок, відчули, як вони люблять природу — хвилини не можуть прожити без спілкування з нею — і як по команді повернулися до вікон, з негасимим інтересом спостерігаючи за миршавими сосонками.

Активніше повели себе жінки. Якось бабуся, затискаючи один кошик між ногами, а другий тримаючи на плечах, навіть втрутилася:

— Хлопці, хлопці, як вам не соромно? Чого чіпляєтесь до жінки? Хіба вам дівчат мало?

Друга бабуся застерегла куму:

— Та не чіпай ти їх. Ще підійде которий та полохане бритвою по очах — сліпою зостанешся на старості років.

Ох, ці бритви! Скільки легенд ходять про них і досі, хоча і в минулому вони завжди служили виключно для того, щоб розрізати кишеню і непомітно дістати звідти

гаманець. Нинішні злодійчуки, як правило, бривтв по кишенях не носять. Вони голяться електричними. І крадуть заради мистецтва. Проте, хоч і крадуть заради мистецтва, роблять це неартистично, грубо, примітивно, тому й ловляться частіше. І випускаються швидше. І строки нині не ті, і амністії та дострокові звільнення ходять косяками: кради — не хочу!

Поміркована бабуся, котра застерегла куму, мала рацію, бо один з хуліганів процідив:

— Цить, мамашо, бо заgrimиш зараз із вагона разом зі своїми кошиками!

— А я що тобі казала? — прошепотіла друга бабуся, радіючи, що її прогноз може ствердитись.

Молодші жінки заперешіптувались: «Був би зараз тут мій Петро, він би їм показав! Він би їх як кошенят повикидав з вагона». Хоча і та, що говорила, і та, що слухала, добре знали, що був би тут Петро, він розгорнув би газетку, як усі, а не знайшлося б газетки, пулився б у вікно за милу душу.

Хуліганів було троє. Власне, шмаркачня шмаркачню. Ну, років по шістнадцять-сімнадцять. З тих, яких міліціонер не знає до пуття, куди вести — чи в дитячу кімнату, чи в КПЗ.

Дивно було лиш, як об такій ранній порі і, головне, де ці молоді джентльмени встигли налігатися «чорнила» — рожево-бузкові випари німбами вилися довкола голів усіх трьох.

Почалося з того, що їм захотілося зіграти в «дурня». Коновод їхній, гевал з вухами як косарські вареники і слинявими губами, дістав з кишені колоду карт і гусарським жестом розпустив їх. Але добре відомо, що для такої високоінтелектуальної гри, як у «дурня», потрібен четвертий партнер. Тому ним було запропоновано стати Аллі.

Алла вдала, що все це її не стосується, і зробила фатальну помилку. Всі троє, висловивши відомі компліменти, почали чіплятися до неї, і от варениковухий захотів обійняти, навіть поцілувати даму серця.

Це вже було занадто!

Віталій Григорович рвучко заплющив очі. О, в інші часи він би їм показав!

Диким степом із «греків у варяги», а точніше, із Візантії до Новгороду поверталася у супроводі своїх слуг молода дівчина, донька багатого новгородського купця.

Вечоріло. Тихо котив свої води Славутич. Вони ще вчора минули пороги, і зараз ніщо не заважало річці текти вільно й розлого. Червоно сідало сонце. Шелестіли трави. Якись пташки, попискуючи, вкладалися спати. Ніщо не віщувало біди. Чарівна новгородка вже збиралася наказати своїм вірним слугам готуватися до привалу, як несподівано налетіло троє поганців. Чи то були печеніги, чи нерозумні хозари, з тих, яким свого часу відомстив князь Олег, а вони не зробили з цього правильних висновків, хто його знає.

Як тільки з'явилися поганці, маючи на меті скривдити красуню з Новгорода, слуги розбіглися хто куди і поховалися в густій та високій траві. І хто його зна, чим скінчилася б ця, така сумна на початку історія, коли б у тому місці і в той час не виявився київський княжич, який гуляв «во чисту полю» випадково, але, як вимагала та сувора епоха, був при повному бойовому обладунку: щит, меч, спис і ще там щось. Власне, бойові обладунки не знадобилися. Не той тут був соціальний контингент, перед яким гордий княжич визнав би за потрібне оголити свій меч. Він просто-напросто одного з поганців потоптав конем, а двох інших схопив, одного правою рукою, другого лівою рукою, підняв вище своїх стремен і буцнув лобами так, що у них іскри з очей посипались. Це були настільки великі і настільки природні іскри, що, коли вони впали на суху траву, вона зайнялася, що примусило боягузливих слуг повернутися до своєї господині, впасти до її ніг і покаятись...

Але, ясна річ, юний княжич «во чистім полі», як дві краплі води, був схожий на старшого наукового співробітника НДІПППЯ, кандидата наук Бравила Віталія Григоровича, а чарівна донька новгородського купця — на Аллу Діденко, секретарку директора НДІПППЯ.

Ні, він не був боягузом, він був маленьким мрійником, якого ми виховали на своїх великих мріях.

Не лайте цього мрійника, громадяни. Він не божевільний і в соціальному плані абсолютно безпечний. Якщо й буває якась шкода від його мрій, то тільки йому самому.

Так, їдучи з вами в трамваї, він може замріятись до того, що проїде свою зупинку і назад йому доведеться повертатися пішки.

Так, стоячи попереду вас у черзі, він може замріятись до того, що опиниться не просто позаду вас, а взагалі в самому хвості. Та й там йому скажуть: «Мужчина, ви тут не стояв». У черзі одразу ж зрозуміють, з ким мають справу — він не поремствує і скаржитись нікому не буде.

Нехай ніхто не подумає, що Віталій Григорович Бравило був боягузом. Ні, він не боявся, що котрийсь із хуліганів полохне його бритвою по очах чи штрикне під ребро. І не боявся не тому, що знав — таке просто неможливе, а просто не боявся. Більше того, за якихось інших обставин він вступив би в бій з цими хуліганями, навіть знаючи, що кожен з них має в кишені по пістолету. Але — за якихось інших обставин! А де їм взятися, тим іншим обставинам?

І хоча він не боявся фізичної розправи з боку хуліганів, інші страхи обсідали його з усіх боків: які наслідки матиме його втручання? Не згвалтують же вони її, справді, в переповненому вагоні електрички і ніяких тілесних пошкоджень не завдадуть. Ну, поцілує її отой капловухий своїми слинявими губами, то й що?

Але газета не читалася. Треба було діяти! Бравиліві не хвилину уявилося, що він кинувся на хулігана, зопалу не розрахував своїх сил, вдарив його кулаком у скроню, проламав череп і вбив на смерть...

Справді, отак вдарив і вбив... Суд, тюрма, а ганьба яка? А сумління? До кінця днів твоїх тяжітиме на твоїй совісті вбивство. Виправдання ніякого, ні морального, ні юридичного. Бравило мав дуже приблизні знання в галузі юриспруденції, однак усвідомлював, що коли йому інкримінують вбивство, то найліберальніший суд визнає, що він вийшов далеко за межі необхідної самооборони. Але що робити, що робити? Він повинен...

Хоча, здається, хтось почав діяти замість нього. По той бік газети щось, безперечно, відбувалося. Почулося якесь сопіння, метушня, голос капловухого хулігана вискnuв: «Ой, мені ж боляче!» — і Віталій Григорович, наважившись стати свідком подій, опустив газету.

Розгорталася така композиція: чоловік середніх років, зовсім непоказний з виду, вів до виходу за вухо коновода, а за ним, у кільватері, протоплювалися його колеги.

Невідомий герой не вів, а буквально ніс до виходу слинька, як домогосподарка несе торбинку з пилососа,

щоб витрусити її. Слинько не чинив опору, не оборонявся, а тільки скиглив, що йому боляче.

І відразу ж у вагоні знайшовся гуманіст, з тих, які ладні боротися навіть за священні права скаженого собаки на тій підставі, що у скаженого собаки, напевне, була мати і, напевне, є дітки, які залишаться сиротами, коли скаженого собаку знищити:

— Йому ж таки справді боляче! Хіба можна — отак за вухо? Так же можна барабанну перетинку пошкодити, і хлопець на все життя залишиться глухим!

Його заспокоїв інший:

— Нічого, вони йому зараз у тамбурі покажуть! Вони йому киші випустять, їх — троє, а він — один. От візьмуть і скинуть з поїзда на повному ходу, щоб знав, як встрявати не в своє діло!

Це міркування викликало гаряче пожвавлення: всі, хто мав таку змогу, порозплющували носи об скло, щоб не пропустити той хвилюючий і повчальний момент, коли необачний громадянин заgrimить на повному ходу під колеса.

Але минуло заледве чверть хвилини, як непоказний чоловік середніх років, живий, здоровий і неушкоджений, повернувся у вагон і сів на своє місце. Його обличчя було не лише спокійним, але й не мало слідів насильства з боку хуліганів чи якогось внутрішнього збудження. Повернувся і сів, наче й нічого не було перед тим, наче виходив викинути недопалок чи недогризок яблука.

І тоді загальний настрій у вагоні різко змінився, став загрозливим і войовничим. З усіх кутків, з усіх лав, навіть з проходу, де стояло кілька чоловіків, котрим так і не вдалося посидіти, залунало:

— Міліція куди дивиться, розумієш! Проходу від них немає, розумієш!

— На голову скоро сядуть!

— Ось вам нинішня молодь!

— А все тому, що співали: «Молодим везде у нас дорога». От і доспівалися!

— Комсомол куди дивиться?

— А школа куди дивиться?

— Дружинників стільки, а хулігани по головах ходять!

— Що — дружинники! Їм тільки й турботи, аби зайвий день до відпустки пристьобнути!

— А я кажу — міліція!

— А я кажу — школа!

— А я кажу — комсомол!

Резюме зробив чийсь бас з дальнього кутка вагона, покриваючи всі голоси:

— Вішати треба! Прямо отак — брати і вішати! І не просто, щоб десь в темному кутку, а, скажімо, хоча б на вокзалі! Щоб усі бачили! І робили правильні висновки. Щоб одного вішали, а другий стояв, дивився...

— І Обчищав при тому кишені, — втрутився чийсь насмішкуватий голос.

Йому заткнули рота, не такою це була тема, щоб над нею жартувати:

— Тихо, не перебивай чоловіка!

— Сам, мабуть, такий, як ті троє!

— Самого, мабуть, слід вивести за вухо!

Басові дали можливість розвирати свою думку далі, і він люб'язно скористався цією можливістю:

— То я ж і кажу: вішати треба! Щоб усі бачили. Щоб одного вішали, а другий дивився і думав: «От і мені таке буде, якщо я не перестану хуліганити».

— Правильно! — шамкнула якась бабуса.

Проект закону, який передбачав би смертну кару через повішання за дрібне хуліганство у приміських електричках, був ратифікований якщо не одностайно, то, у всякому разі, більшістю голосів. Правда, не без поправок. Одна громадянка внесла пропозицію вішати не за шию, а за ноги. Другий, не дуже тверезий, зауважив при тому, що треба вішати за... Чим викликав глибоке обурення жіноцтва вагона, яке різноголосо скипіло і по-рішило, що його самого не завадило б підвісити за язик.

Віталій Григорович теж хотів взяти участь у цьому вагонному плебісциті, показати свій гуманізм, але електричка засичала і зупинилася.

Віталій Григорович Бравило пробився до виходу першим, подав руку Аллі, допоміг їй зійти, взяв сумочку, перепрошуючи, що зачитався, не встиг втрутитися.

Алла спершу супилася, але, забачивши на стоянці спортивну «Тойоту», яку Віталій Григорович привіз із останнього свого зарубіжного відрядження, хутко забула про інцидент. Спортивна «Тойота» останньої моделі була куплена на гонорар за цикл лекцій, прочитаних Бравилом у Сорбонні.

Віталій Григорович широко розчахнув дверцята перед Аллою, натис на стартер, і «Тойота» рвонула з місця. Їхала вони швидко, але не настільки, щоб повернути увагу автоінспекторів.

Алла, яку вперше запросили з електрички до нового імпортного лімузіна, була буквально зачарована м'яким рухом машини, недбалою хвацькістю, з якою Бравило керував. Тепер він був героєм, а щоб не тремтіли від пережитого руки, закурив пахучу цигарку.

— О'кей, Аллочко, відсидимо ми з вами свої вісім годин у офісі. Давно хотів спитати, а як ви плануєте свій вечірній уікенд?

— Не знаю, — знітилась Алла, — Валерка поїхав у від'їждження...

— І залишив таку чарівну жінку нудьгувати саму? Ні, громадськість цього не допустить! Як культурсектор місцевкому я цього не допущу. Беру над вами шефство. Значить, так, рівно о вісімнадцятій нуль-нуль машина стоятиме біля під'їзду. Завітаємо у «Мисливець»...

— У ресторан? — з жахом запитала Алла.

— А що такого? Будьте сучасною жінкою, не при домострої якомусь живем. Знайомий адміністратор дзвонив учора, що завезли партію свіжої ведмежатини. Ви їли коли-небудь свіжу ведмежатину?

Алла не відповіла... Її в'язана шапочка мелькнула на східцях станції метро. Бо чи варто пояснювати, що не було у Віталія Григоровича не те що «Тойоти», а навіть «Запорожця» старої моделі, а були тільки не-реалізовані мрії простої радянської людини, яка з електрички тяглася на роботу пішки.

НДІПППЯ зовні нічим не відрізнявся від своїх сучасників, яких у місті були десятки, а в цілому по країні — сотні. Збільшена у мільйон разів сірникова коробка, поставлена «на попа», бетонна з боків і тилу, фасад із зеленкуватого скла, що дуже нагадувало пляшки від «Жигулівського» пива.

В інституті ми першим ділом маємо схилитися перед вельмишановною Станіславою Трохимівною Ревчун.

Це зовсім не випадково. В інституті перед нею запобігали значно більше, ніж перед директором, і накликати на себе її королівський гнів міг тільки самогубець.

Після цього нещасному лишалося написати заяву «за власним бажанням» і піти геть, старанно конспірувавши місце наступної роботи. Коли він наступну роботу не конспірував, то гірко потім у цьому каявся.

Ще кадровик на новому місці не встигав заховати до сейфа особисту справу неофіта, як на столі лунав телефонний дзвінок, і з того боку чулося:

— Вас турбує Ревчун Станіслава Трохимівна. Я з НДІПППЯ...

Все це говорилося без пауз і таким тоном, ніби кожен кадровик повинен знати, що таке НДІПППЯ і хто така Станіслава Трохимівна. Це примушувало кожного кадровика божевільними очима пулитися в стіну поперед себе і щось мимрити у відповідь.

— Так от, мій службовий і громадський обов'язок спонукає мене застерегти і попередити. Як нам стало відомо (Станіслава Трохимівна, сказавши на початку «я», далі дуже спритно зісковзала на імператорське «ми», але не тому, що вважала себе монархісткою, а тому, що вважала, ніби говорить від імені колективу, а який колектив скаже про себе «я?»), до вас на роботу влаштовується (далі йшло прізвище, ім'я та по батькові, інші анкетні дані). Хочу вас з усією відповідальністю попередити, що він (вона) на попередньому своєму місці роботи, тобто в нашому дружному і здоровому колективі НДІПППЯ, зарекомендував (зарекомендувала) себе як...

Можна собі тільки уявити, до чого славно працювалося ворогові Станіслави Трохимівни на новому місці, скільки часу і зусиль доводилось витрачати, аби довести, що він і морально стійкий, і дисциплінований, і професійно придатний, і не алкоголік, навіть потенційний.

За все своє життя на цій ниві Станіслава Трохимівна зробила лише один «прокол».

Щойно взявшись до виконання обов'язків, вона «настукала» на нове місце роботи якогось Г. А. Котюх і видала повний асортимент його вад. Все було б нічого аж до алкоголізму включно, але якийсь чорт підкусив Станіславу Трохимівну за язик і вона бовкнула, що він — до того ще й страшний бабник. Цей «перебір» і зіпсував все — Г. А. Котюх аж ніяк не могла значитися в лавах бабників, бо була жінкою, до того ж передпенсійного віку.

Вона залюбки розігнала і звільнила б усіх, окрім себе, але в інституті був чималенький контингент, який, на жаль, був недосяжний для юрисдикції Станіслави Трохимівни. Вона лиш зубами скреготала, а вдіяти нічого не могла.

Розповідаючи про кадрову структуру НДІПППЯ, не можна не згадати про той факт, що цей шановний науководослідний заклад на вісімдесят приблизно відсотків складався з донь і доць. Ці сеньйорити і синьйорини

мали ось яке розмежування: донями називалися дипломовані спеціалістки, які обіймали посади інженерів та старших інженерів, хоч мали дипломи про закінчення бібліотечного чи педінститутів, а доці ходили в лаборантках та техніках, бо дипломів поки не мали.

За віковими категоріями доні коливались десь між двадцяти двома роками і передпенсійними.

Доці були дещо молодші, а головне — незаміжні.

Доні вмощувалися в НДІПППЯ більш-менш капітально, і хіба що вагітність ненадовго виривала їх із кав'ярні та курилок.

Доці, навпаки, були дуже швидкоплинним контингентом. Рідко яка з них затримувалася в НДІПППЯ більше року.

Як правило з'являлися вони в інституті десь наприкінці серпня, провалившись на екзаменах, щоб мати законний трудовий стаж поступати до вузу поза конкурсом, а тоді переходити в категорію донь.

Всі вони, особливо доні, страшенно нудьгували в стінах НДІПППЯ, бо коли у доць були перспективи через рік, максимум два стати студентками (а що миліше студентського життя, яке в старості ми згадуємо з таким замилюванням!), то у донь все вже було позаду.

Але і доні, і доці страшенно жвавішали п'ятого і дев'ятнадцятого числа кожного місяця, коли у НДІПППЯ платили аванс і зарплату.

Так от, як серед донь, так і серед доць було чимало таких, кого Станіслава Трохимівна вигнала б, не задумуючись, «за власним бажанням». І не за те, що вони нічого не робили. Хіба нові НДІ спеціально для того, щоб там хтось щось робив? Тож і НДІПППЯ не був винятком. Станіслава Трохимівна гнала б деяких з цих сеньйор, сеньйорит і синьйорин не за фахову непридатність, а за непоштивність до своєї особи. Вона мала гарно розгалужену і законспіровану агентуру, яка регулярно інформувала її, що хто про неї сказав чи навіть подумав.

Станіслава Трохимівна залюбки втерла б квачем ті фарбовані губенята, розтерла б пліткарку в пудру на профспілкових зборах, заїздила різними причіпками до того стану, коли підлегла схлипуючи, сідає до столу і тремтячими пальцями пише заяву «за власним бажанням».

А тоді б Алла Діденко серед інших паперів віднесла б тую заяву до Євгена Зіновійовича, а той підмахнув би «до наказу», проконсультувавшись попередньо

з Станіславою Трохимівною. А далі широко розгалужена і глибоко законспірована агентура обов'язково доповість, куди влаштувалася на роботу та доня чи доця, і залишається справою телефонної техніки дзвякнути куди слід.

Але про це здебільшого можна було тільки мріяти, бо, коли Станіслава Трохимівна пригадувала, хто у доні чи доці татусь, у неї руки опускалися.

Хай рецензент не спішить в цьому місці рукопису ставити «пташечку», зосереджуючи увагу майбутнього редактора на тому, що автор робить ризиковані узагальнення і, сповзаючи з критики в критиканство, кидає тінь на гіпотетичних керівних товаришів, які влаштовують своїх донь і доць у НДІ по телефонних дзвінках чи записках, зловживаючи при тому своїм службовим становищем.

Автор і на гадці не мав, хоча не збирається ні для кого робити секрету, лакувати дійсність і з шкіри лізти, запевняючи, що всі товариші, котрі обіймають керівні посади, кришталево чесні і не зловживають своїм службовим становищем.

Подекуди, в окремих випадках, інколи трапляються й такі, що не дуже щоб так кришталево чесні, а коли придивитися зблизька, то й зловживають своїм службовим становищем, за що їм рано чи пізно (здебільшого, правда, пізно) воздається по заслугах іншими товаришами, ще керівнішими.

Вже звичайна арифметика доведе, що будь-який керівний товариш, який має чим зловживати, мусив би бути батьком щонайменше десяти-дванадцяти донь чи доць, щоб заповнити ними штатні розклади всіх вже утворених, і тих, що тільки утворюються, і тих, що мають утворитися, НДІ, не враховуючи різних проектних контор, бюро, установ, організацій, закладів, де кишка кишать доні і доці, де рік у рік роздуваються штати під гаслом їх скорочення.

Керівних, відповідальних і просто впливових товаришів у нас не так вже й багато, а отож, хай мають вони і по десять, і по дванадцять донь та доць, — їх все одно не вистачить.

Що ж виходить? Виходить, доведеться заповнювати цей вакуум позашлюбними донями і доцями керівних, відповідальних і просто впливових товаришів? Нескладні підрахунки покажуть, що й позашлюбні доні та доці проблеми не розв'яжуть. Взагалі виходить нонсенс —

велика кількість позашлюбних дітей ще нікому не сприяла в плані кар'єри. Отже той, хто має багато позашлюбних донь і доць, практично не зможе стати ні керівником, ні відповідальним, ні навіть впливовим товаришем. Висновок напрашується сам собою: вакуум заповнюється в основному не донями і доцями відповідальних, керівних чи просто впливових, вакуум заповнюється донями і доцями абсолютно потрібних товаришів.

Ну хіба могла не взяти Станіслава Трохимівна на роботу в НДІПППЯ доцю Прохора Назаровича Наріжного, коли той завжди був таким уважним до неї, таким люб'язним, що Станіслава Трохимівна завжди мала на свята до столу якийсь делікатес, а регулярно — розчинну каву, яку дуже любила?

Бідному Прохору Назаровичу страшенно не пощастило. Його ошукали, обвели довкола пальця. В минулому році його доця поступала в один із вузів. Він, як годиться, дав «на лапу» одному товаришу, щоб той передав іншому, від якого все залежало. Власне, перший товариш взяв «на лапу» лише комісійні, а основу «на лапу» мав віддати другому товаришу, від якого все й залежало і то повною мірою.

А тому дали дев'ять років з конфіскацією майна, і з товариша він механічно перетворився на громадянина, і всі довгі роки довкола нього будуть самі лише громадяни і, найперше, «громадяни начальники». Той товариш, що мав би обмежитись тільки комісійними, що теж були достоту пристойними, приховав цей факт від Наріжного, привласнив усю суму, і Наріжний нічого не міг з ним вдіяти, бо той нахаба погрожував все обернути так, що й з Наріжного зроблять громадянина, а не товариша. В результаті доця Прохора Назаровича опинилася поза стінами вузу, зате в стінах НДІПППЯ, де чекала початку нового сезону вступу у вищі учбові заклади.

Станіслава Трохимівна з великим задоволенням вигнала б її під три чорти, бо доця виявилась дівчиськом капризним, манірним, примхливим, непоштивим, але боялася, що Прохор Назарович її неправильно зрозуміє, та так, що вона позбудеться і делікатесів, і розчинної кави.

Була доня, до якої у Станіслави Трохимівни давно свербіли руки — вигнати б її і подзвонити на нове місце роботи, але Станіслава Трохимівна не хотіла ускладню-

вати стосунки із Євгеном Зіновійовичем, бо добре знала, що мама цієї доні — одна з кращих кравчинь у місті, і Емма Захарівна шие сукні тільки в неї.

Була доця, якою особливо дорожили і дуже боялися, що вона рано чи пізно, а таки вступить до університету, а втрачати її страшенно не хотілося. Її тітонька завідувала невеличким магазинчиком канцприладдя, але, хоч яким маленьким був цей магазинчик, його цілком ви-стачало, щоб постачати інститут стрічками для друкарських машинок. Ні для кого не секрет, що це є, і, мабуть, ще довго буде страшним дефіцитом, і тим незрозуміліший цей феномен, що для виробництва їх не потрібна якась виняткова, рідкісна, імпортна сировина — досить дрантя і сажі. Проте ж... Дефіцит стрічок для друкарських машинок, мабуть, і призвів до того, що в Стародавньому Шумері почали писати на глиняних табличках, а в Стародавньому Єгипті — на папірусі, в Стародавньому Римі — на дощечках, вкритих воском.

Матуся однієї доні працювала касиркою в залізничних касах попереднього продажу квитків, і коли комусь із співробітників інституту доводилось їхати у відрядження чи й просто у відпустку, проблема з квитками відпадала сама собою.

Доню цю особливо шанували у НДІПППЯ і були щасливі, що вона доня, а не доця, отже нікуди їй поступати не доведеться, вона заміжня, нікуди виїздити не збирається, і, коли її не переманить інший НДІ, все буде гаразд.

Була й доня директора відомої лазні, бо останнім часом Євген Зіновійович за вказівкою Емми Захарівни почав ходити в сауну на предмет збереження спортивної форми.

Всі ці доні і доці цілими днями чманіли від нудьги, пліткували, інтригували як одна проти одної, так і комплот проти комплоту, але одностайні були в одному — в неприязні до Станіслави Трохимівни.

До самого директора вони ставились досить лояльно, називали його поза очі «наш красунчик», і це була правда, бо Євген Зіновійович справді інтересний мужчина, а от Станіславу Трохимівну не любили, щоб не сказати — ненавиділи.

І чому? А тому, що вона вимагала суворого дотримання трудової дисципліни. Вона все життя маніакально боялася запізнитися на роботу сама і виховувала цей страх у інших. Річ у тому, що сама Станіслава Трохимівна

колись починала свою трудову діяльність під керівництвом одного товариша з «пунктиком». От хто вмів боротися за трудову дисципліну! Тоді ще не було цієї складної системи табелювання з допомогою електроніки, просто у вестибюлі на спеціальному столі лежала спеціальна «шнурова» книга, в якій і розписувались щодня співробітники. Хто забував розписатися, вважалося, що його на роботі того дня не було, хоч би він саме того дня працював за п'ятьох. Так от, тодішній начальник Станіслави Трохимівни велів вахтерові завести багатющий асортимент чорнила в плані кольору і міняти чорнильниці на столі згідно з даними великої стрілки годинника.

До дев'яти співробітники розписувались фіолетовим чорнилом. Але за дві хвилини до дев'ятої чорнильниця прибиралася, і той, хто перебував у цейтноті, розписувався вже синім чорнилом. Рівно о дев'ятій чорнильниця із синім чорнилом негайно прибиралася і виставлялося зелене чорнило. Воно стояло до десяти хвилин на десяту, щоб змінитися червоним чорнилом...

О пів на десяту, ні хвилиною раніше, ні хвилиною пізніше, «шнурову» книгу несли до начальника, і він уважно вивчав її, ретельно виписуючи на окремий аркушик прізвища тих, що розписалися синім чорнилом і на окремий аркушик тих, що розписалися червоним чорнилом. Це глибокодумне заняття відбирало у начальника заледве п'ятнадцять хвилин. А тоді починали надходити у всі відділи виклики «на килим». Всі, хто мав нещастя того дня розписатися не фіолетовим чорнилом, юрмилися у приймальні і чекали своєї черги.

На тих, хто розписався синім чорнилом, начальник витрачав загалом по десять хвилин на кожного. Йому просто вказувалося, причому в досить толерантній формі, що він міг би приходити на роботу і раніше. «Де юре» запізнення наче й не було, але тепер візьмемо «де факто». А «де факто» він ще підіймався по сходах, з кимось вітався, роздягався, сідав за свій робочий стіл, вмощувався на стільці, висував шухляду, а може, й відчиняв квартиру і тим самим вкрав у держави як мінімум чотири хвилини. А чи знає шановний товариш, скільки в нашій країні за одну хвилину добувається вугілля, виплавляється сталі, виробляється макаронів і калош? Не знає? А слід би знати! І начальник давав точну інформацію. Після чого товаришеві, поінформованому щодо вугілля, сталі, макаронів і калош, рекомендувалося

самому задуматись над тими збитками, яких він завдав державі, і самому засудити свою поведінку, бо, коли він цього не зробить, за нього це зроблять інші (тут начальник тикав себе в груди), і наслідки будуть сумними. Затим штрафника з миром відпускали і викликали іншого «синьочорнильника». Все повторювалось слово в слово, і на таку змістовну виховну роботу йшло теж не більше десяти хвилин.

Затим наставала черга «зеленочорнильників» Ті за-пасалися терплячкою, бо добре знали, що не скоро по-вернуться на свої затишні робочі місця, оскільки началь-ник на кожного з них як мінімум витратить півгодини, не обмежиться статистикою в плані вугілля, сталі, мака-ронів, калощ, тон його не буде толерантним і вислови його будуть не парламентськими. Він навіть по столі врі-же кілька разів кулаком так, що олівці підстрибнуть.

Що чекало «червоночорнильників», навіть страшно подумати. Єдине, чим вони могли втішатися, що началь-ника викличуть кудись нагору і він перенесе виховну роботу на другу половину дня.

Увечері ж скликалися загальні профспілкові збори, що тяглися три-чотири години, де кожен член колективу мав змогу і повинен був в обов'язковому порядку ска-зати, що він особисто думає про ганебну поведінку по-рушників трудової дисципліни.

Прізвище того начальника, під егідою якого Стані-слава Трохимівна почала формуватись як особистість, було — Балалайка, і струни цієї «балалайки» забринівши у вухах раз, бриніли потім в тій же тональності у подаль-шій її діяльності на благо народу і батьківщини.

Ні, Станіслава Трохимівна не була якоюсь бездушною формалісткою. Вона не дуже сердилась, коли заставала до сорока донь і доць в одному кабінеті, де вистачало міс-ця лише для трьох письмових столів, за жвавим обгово-ренням якоїсь модної новинки чи то в плані туалетів, чи то в плані парфумів, чи в плані дисків рок-музики.

Вона просто м'яко і досить люб'язно говорила:

— Товариші, товариші... Науковий процес... Ми, радянські вчені...

І доні і доці неохоче розходились по своїх кабінетах, правда, не надовго.

Великий гармидер у одному з кабінетів Станіслава Трохимівна, як правило, ліквідувала, але коли всі сиділи на своїх робочих місцях, вона, заходячи в той чи інший кабінет і застаючи, що якась доня читає детектив,

якась доця пулиться у вікно, а якась плете на спицях собі шарфік чи шапочку, ніколи проти цього не заперечувала і не говорила про науковий процес і про радянських вчених.

Постоїть, бувало, на порозі, подивиться, переконається, що всі на місцях, все в порядку, і йде в інший кабінет чи до себе.

Поведінка колективу теж суворо регламентувалася. В коридорі можна було вештатись з самого ранку і до кінця робочого дня, навіть не заходячи в кабінет, але при тому дотримуючись певних церемоній. По коридору можна було йти з кінця в кінець поволі, з глибокодумним виразом на обличчі і очима, трохи затуманеними клопотами про науковий процес, або бігти, як на пожежу, демонструючи при тому, як ти економиш робочий час. Але й при повільному пересуванні коридором, і з дотриманням кращих спринтерських традицій треба було в обов'язковому порядку, аби не викликати підозр у Станіслави Трохимівни, що обкрадається науковий процес, і не відповідати на зайві, здебільшого іронічні запитання, дотримуватись ще одного залізного правила. Та чи той (останні налічувались у мінімальній кількості), хто йшов коридорами із затуманеними науковим процесом очима або біг як на пожежу, повинен був затискати в руці якусь течку, два-три аркушки паперу, навіть жменю канцелярських скріпок, що свідчило б про діловий характер пересування по коридору.

Звичайно ж, збиралися в табунці в туалетах, нескінченно смалили довгі імпортні сигарети, розповідали анекдоти, говорили про погоду, пліткували, наводили макіяж. Все це Станіслава Трохимівна теж бачила. Але ж і вона не була цербером, розуміла, що здоровій, молодій, працездатній людині відсидіти за столом вісім годин, нічого не роблячи, практично неможливо, що вона й мотузку перегризе — припни її цією мотузкою до стола. Тому вона, хоч і не заплющувала на все це обидва ока, — одне, у всякому разі, заплющувала.

Тільки й вимагалось від цієї здичавілої від хронічного неробства галайди, щоб вона вчасно, рівно о дев'ятій, приходила на роботу і не раніше шостої з роботи йшла.

З роками Станіслава Трохимівна стала ліберальною настільки, що рідко нагадувала про науковий процес і не біла на совість, таку неодмінну ознаку радянського вченого, навіть тим, кого ловила на етапі пересування до

їдальні задовго до першої години і повернення звідти не скоро після другої.

Вона, коли хотіла, мала дуже тверезі про все думки і розуміла, що нагодувати таку масу людей протягом години неспроможна навіть полкова кухня. Хтось мусить бігти займати чергу трохи раніше першої години, а хтось мусить повертатися з їдальні ген-ген після закінчення обідньої перерви. Обід — це святе для молодих, здорових організмів.

Тож тільки і вимагалось від цих організмів — прийти на роботу вчасно і піти вчасно. Прибудь рівно о дев'ятій, сядь у своєму кабінеті, розгорни книжечку, візьми плетиво чи вишивання і сиди собі тихенько до самої обідньої перерви, ніхто тобі слова не скаже

Ні, таки запізнюються! А трохи зазіваєшся, так і норовлять, за їхнім же висловом, **раніше** «злиняти» з роботи. Бодай на десять хвилин. **Скажеш**, вкажеш, зробиш зауваження — ображаються. **Та мало** сказати ображаються — насміхаються, поза очі знущаються, прізвиська різні гидкі вигадують...

Від своєї постійної, широко розгалуженої і глибоко законспірованої агентури Станіслава Трохимівна знала, що в кулуарах НДІПППЯ доні і доці її називають: «відьмою», «заразою», «чумою», «холерою», «старою гримзою» (просто — «гримзу» Станіслава Трохимівна ще б сприйняла філософічно, але «стара» її таки впекла, бо хоч і мала вона вже на те право і стаж, на пенсію, однак, ще не збиралася і з жахом думала про те), «сатаною», «халявою», «бандершею» (і це дівчата! така вона сучасна молодь!) «стервою», «бабою-ягою», «єхидою», просто «гадюкою», «крокодиллом», «ваговозом», часом — «самоскидом», «гарбою», «хурою», «шимпанзюкою», «скотиною безрогою», «кобилою», «коровою», «льохою» Перелік домашніх і диких тварин можна було б і продовжити, розбавляючи їх словами на зразок: «архібестія», «суперзараза» і так далі.

Одна доня в приватній розмові договорилася до того, що назвала Станіславу Трохимівну Ревчун — «Ельзою Кох». Але як не боляче було Станіславі Трохимівні почути це ганебно-гидке прізвисько, інше прізвисько впекло її ще болючіше і не лише образило, але й стурбувало, бо вона відчула, що воно може стати єдиним, а отже, і постійним її прізвиськом.

Так, невдячна доця Прохора Назаровича Наріжного прозвала її «Мальвіною», і треба сказати, що ця надія

сім'ї з глибокими торговельними традиціями виявилась досить спостережливою. Справді, на тулубі заввишки під метр дев'яносто, що габаритами своїми нагадував ретрошафу з дубу, сиділа голова казкової дівчинки Мальвіни відповідно збільшена — кругле личко, губки бантиком, брівки, великі, блакитні, севрського фарфору очі, які ніколи не кліпали. У Станіслави Трохимівни були довгі, променисті вії, не наклеєні — свої.

І ця невідповідність, яку помітила вража бестія, впекла її найбільше. Вона й досі вірила в прекрасного принца, що врятує її від злих чарів.

А як вона ходила коридорами! Скільки експресії! Попереду здіймався вітер, ніби поїзд метро гнав стовп повітря. У вузьких коридорах НДІПППЯ цей вітер відчували задовго до появи Станіслави Трохимівни, і він був рятівним. Нервові доні і особливо неофітки-доці в таких випадках намагалися забігти в будь-який кабінет, ховаючись від Станіслави Трохимівни, як обхідник рейок у метро ховається в спеціальну нішу, коли надходить поїзд.

Донь і доць, як уже зазначалося, було в НДІПППЯ стільки, що їх ніхто не міг до пуття полічити. Автор дозволить собі запозичити досвід українських класиків-драматургів, які в переліку дійових осіб часто зазначають: «перша дівчина», «друга дівчина», «третья дівчина» і так далі. Але коли Старицький, Кропивницький, Карпенко-Карий могли собі дозволити обмежитись півдюжиною дівчат, то авторові, згадуючи донь і доць, не вкласти навіть у сотню. Тому хай ніхто не дивується, коли натрапить в романі на репліку «вісімнадцятої», «двадцять третьої», «тридцять шостої» доні чи й «сто двадцять другої» доці. Інакше з ними не впораєшся.

І ще в класиків української драматургії є такий прийом: у ремарці значиться — «хтось з гурту» подає потрібну репліку.

Так от, «кимось із гурту» будуть значитися нечисленні у НДІПППЯ представники сильної статі аж до членів ученої ради включно.

Поіменно автор, окрім Бравила, виділить лише трьох: Даню, Карпа Карповича Гука і Мишка (офіційно — Михайло Тарасович) Мацієвича.

Багато хто здогадувався, що повне ім'я Дані — Данило, і що названо його так, здається, на честь діда з боку

матері. Але як його по батькові і як його прізвище, ніхто, окрім кадровиків, не знав, та й те було зайве.

Навіть пунктуальна Станіслава Трохимівна називала його Данею, хоч душевно мучилась від того, картаючи себе за таку несхвальну фамільярність керівника з підлеглим.

Даня був спортивної статури, дуже приємним молодиком із симпатичним інтелігентним обличчям. Спортивного вигляду він набрав у стінах фізкультурного інституту, який закінчив два роки тому, встигнувши попрацювати масажистом у кількох лазнях, міняючи їх і шукаючи себе.

В одній престижній сауні він і дізнався про наукові перспективи від Євгена Зіновійовича Джогана, якого масував, і негайно вирішив податися в науку і навіть захистити кандидатську дисертацію, коли вже не вдасться захистити докторську. З легкого пару він і обіймав у НДІПППЯ посаду старшого інженера з техніки безпеки.

Всі його обов'язки зводилися до того, що він з ранку й до вечора ходив з кабінета в кабінет, зупинявся перед чийось столом і, приспавши пильність співрозмовника теревеннями, починав тягти з коробочки канцелярські скріпки, нанизуючи їх одну на одну — робив наскінчений ланцюжок. Секрет майстерності полягав у тому, щоб цього не помічав співрозмовник. Бо головне було попереду! Тепер залишалося терпляче чекати, коли тому, який сидить за столом, знадобиться скріпка. Тоді він потягне з коробочки одну і несподівано для себе замість одної витягне цілий ланцюжок!

Треба було бачити в ці хвилини обличчя Дані і чути його сміх! Він сміявся так, що прибігали із сусідніх кабінетів, сподіваючись, що тут розповідають свіжий анекдот. А Даня заливався, починав кашляти, згинатися і розгинатися в попереку, присідав, махав руками, обличчя його червоніло так, що здавалося — його вхопить апоплексичний удар.

Відсміявшись належне, Даня переходив до іншого кабінету і терпляче починав усе спочатку. Саме — терпляче! Бо доням і доцям, як і «комусь із гурту», дуже рідко бували потрібні канцелярські скріпки.

Єдине, що спотьмарювало настрої Дані на початку його трудової діяльності, це те, що він не охопить усі кабінети цим вишуканим і дотепним жартом. А що він вишуканий і дотепний, Даня не мав з цього приводу ніякого сумніву.

Проте згодом все налагодилось. Незаміжні доці і розлучені доні, розцінюючи його як потенціального нареченого, самі йшли йому назустріч, непомітно підсовували коробочки з канцелярськими скріпками, щоб потім разом з ним ще і ще раз насолодитися його життєстверджуючим сміхом.

Зовні непоказний, хирлявий Карпо Карпович Гук мав другу сивизну і ступінь кандидата технічних наук. Це, коли не рахувати Бравила, була єдина людина в інституті, яка намагалася щось зробити, створити, організувати, себто виправдати свій хліб.

Але попередньо прожиті п'ятдесят три роки і сивина нічому не навчили Карпа Карповича, він залишився наївним, як дитя. Він мучився, вночі недосипав, щось вигадував, конструював, ліз із своїми кресленнями до керівництва, страшенно набридав усім і мучився від того, що хтось колись запитає в нього, як на страшному суді:

— А що ти створили, шановний, для процвітання вітчизняної науки в плані вирішення проблеми пакування і перевезення яєць?

Він таки дещо створив, але досі йому (вже третій рік!) ніяк не вдавалося пробитися на прийом ні до Станіслави Трохимівни, ні до Євгена Зіновійовича. Він свято вірив у те, що вони надзвичайно зайняті люди і так само свято вірив, що рано чи пізно у них таки знайдеться час — його приймуть, вислухають, вкажуть, зауважать і т. д. Хай і розкритикують його проект в пух і прах, хай назовуть «прожектором», але нарешті вислухають, бо оце очікування вже ставало настерпним. Він сам ліз на очі Станіслави Трохимівни, чим змусив її зненавидіти себе люто і непримиренно.

У Станіслави Трохимівни аж руки свербіли виштовхати Карпа Карповича із стін НДІПППЯ «за власним бажанням», а потім, відповідно, подзвонити на його нове місце роботи, щоб до пенсії запам'ятав, як вносити безладдя в науковий процес і відривати від роботи зайнятих радянських вчених. В її могутньому арсеналі знайшовся б привід вказати цій зануді з ученим ступенем на двері, її багатющій адміністративний і житейський досвід дозволив би здійснити цю акцію так оперативно, що Карпо Карпович і опам'ятатися не встиг би, як у його трудовій книжці було б записано: «Звільнений через фахову непридатність».

Але було тут одне «але». З вірогідних джерел Станіславі Трохимівні стало відомо, що Карпа Карповича

одного разу бачили на риболовлі в товаристві самого Якова Семеновича. Це могла бути і випадкова, епізодична зустріч, але це могла бути і не випадкова, не епізодична зустріч. Яків Семенович міг виявитись однокашником Карпа Карповича чи другом дому, себто всесильною волохатою «рукою», яких все своє життя так панічно боялася Станіслава Трохимівна. У великих людей часто спостерігаються різні дивацтва, вони собі можуть дозволити дружити чортзна з ким, з різною потолоччю, до категорії якої, безперечно, належав кандидат наук Карпо Карпович Гук.

Зачепа такого, з дозволу сказати, «друга», гріш якому ціна, — неприємностей матимеш на карбованець, коли не на весь червінець.

Ще варто особисто перевірити — чи не випадковою була та зустріч на риболовлі, але в кого запитати — не в самого ж Якова Семеновича?

Третім у цьому списку яскравих особистостей значився Михайло Тарасович Мацієвич, в миру просто — Мишко.

Станіслава Трохимівна рвучко відчинила двері кабінету і зупинилася на порозі, невідворотна, як смерть.

У кабінеті за одним столом сидів Мацієвич, за другим — третя доня, за третім — дванадцята доня, за четвертим — сорок друга доця. Тринадцять чи й п'ятнадцять донь і доць під різними номерами стояли і заглядали Мишкові в рота.

Біля стола дванадцятої доні стояв Даня і, як йому здавалося, непомітно утворював нескінченний ланцюжок з канцелярських скріпок. На обличчі його блукало те особливе передчуття радості, те глибоке і свідоме задоволення своєю роботою, яке інколи (не багатьом це вдавалося) можна спостерігати на обличчях трьох категорій людей. На обличчі рибалки, коли він вже закінчив підсікати і зараз тягтиме восьмифунтову щуку, на обличчі геніального композитора, який вписує ноту в нову, ще тепленьку симфонію, і ще на обличчі контролерки універсаму, котра вже засікла, як громадянин, не заплативши попередньо в касу, заштовхав до кишені і сподівається непомітно й безкарно винести банку кабачкової ікри.

Мишко розповідав щось таємниче й захоплююче на кшталт відвідин інопланетян, недарма ж усі доні і доці заглядали йому в рота, але, як тільки помітив на порозі Станіславу Трохимівну, блискавично перебудував свої тези.

— Науковий процес, — звів він палець горі, — сам по собі є еманация об'єктивних законів природи...

Тут, при всій своїй симпатії до Мишка, Станіслава Трохимівна визнала за потрібне втрутитися:

— Науковий процес, шановний Михайле Тарасовичу, починається з трудової дисципліни. Він немислимий доти, доки всі не будуть сидіти по своїх кабінетах і виконувати свої безпосередні обов'язки.

В чому полягали ці службові обов'язки для кожного зокрема і для всіх в цілому, Станіслава Трохимівна навряд чи могла б сказати і під тортурами середньовічної інквізиції.

— А, це ви, Станіславо Трохимівно? — дуже природно зробив вигляд Мишко, що помітив її тільки-но. — А у нас саме про це мова. Пробачте, маленька розминка для мозку в процесі наукового процесу. Є виробнича гімнастика для м'язів, її передають по радіо рівно об одинадцятій годині. Для нас, радянських вчених, мусить бути така гімнастика для мозку. Ми скористалися міні-паузою в науковому процесі, і я розповідаю шановним колегам про безмежність наукового процесу. Один мій, ще шкільних років, товариш на відміну від мене вже захистився і працює в дуже засекреченому НДІ. І ось над якою проблемою він зараз працює. Він вивчає, чому собака ловить зубами мух.

— Собака? Мух? — недовірливо перепитала Станіслава Трохимівна, і в її очах посилювався отой голодний зблиск людини, яка повинна знати все про всіх. З профілактичною метою Станіслава Трохимівна оглянула аудиторію. Але на добре тренованих обличчах донь і доць не відбивалося нічого, окрім пильної уваги, і це заспокоїло Станіславу Трохимівну.

— Кажете, Михайле Тарасовичу, собака мух? Цікава проблема.

— Так. Собака. Мух. Зубами. Гам і нема.

Щоб заінтригувати Станіславу Трохимівну, Мишко зробив ефектну паузу.

— Звичайно, це правильно, мухи розносять інфекцію...

— От-от, — зрадив Мишко. — Але не лише в цьому суть! Науковий процес — явище всеоб'ємне, і дослідження ведуться комплексно. Спершу мій колега думав, що його спостереження можуть стати темою статті в науковому журналі, але дуже швидко переконався, що тут роботи непочатий край. Він просидів кілька вечорів

у науковій бібліотеці, до речі, він вільно володіє п'ятьма європейськими і трьома близькосхідними мовами, проглянув спеціальні журнали і дійшов висновку, що тут — тема кандидатської дисертації. Більше того, оскільки ні у Федеративній Республіці Німеччини, ні у Франції, ні у Англії, навіть Бельгії, не кажучи вже про Люксембург і Нідерланди, цією проблемою ще ніхто серйозно не займався, мій колега подумав, що у кандидатську дисертацію він теж не вкладеться, тому пише одразу докторську. Спробуємо простежити хід його думок. Справді, чому з усіх чотириногих ссавців мух їсть тільки собака?

— А кіт? — щиро пискнула сто двадцять друга доця, вважаючи, що коли Станіслава Трохимівна не перестане говорити: «Ми, радянські вчені», то й вона може вважатися представником цього соціального прошарку, брати участь у наукових бесідах і навіть виступати опонентом свого колеги. Станіславі Трохимівні у численних виступах на зборах нічого не коштувало поставити себе на один щабель з Курчатовим, Артабалевським, Ландау, Патонем, Глушковым, Блохіним, Павловським, Амосовим і ще з сотнею славних, відомих у всьому світі імен.

— Що, кіт? — запитав отетеріло Мишко, який не любив, коли його перебивали та ще й такі пуголовки.

Сто двадцять друга доця зарожевілася від уваги, яку привернула до своєї скромної особи, і пояснила:

— Одного разу я бачила, як наш кіт, ну, Мурчик, збив муху лапою і проковтнув її.

Мишко зразу ж сів на свого коня і поїхав далі:

— От бачите, колего, ви кажете: «Збив муху лапою, а потім проковтнув її», але чи доводилось вам бачити, вельмишановна колего, щоб кіт ловив мух зубами?

Вельмишановна колега, вже шкодуючи, що так необдуманно встряла в наукову дискусію, з рожевої стала малиною, але, як і належить справжньому вченому, для якого найдорожче не власна амбітність, а істина, чесно зізналася, що ніколи не бачила.

— Ну от, — ще академічнішим тоном провадив далі Мишко, — доведено, що зубами ловить мух тільки собака. Оскільки — собака друг людини, оскільки ще академік Павлов для того, щоб остаточно розібратися в людині, почав з собак, отже, ланцюг: собака — людина — собака ніколи не перерветься і ніколи не закінчиться не лише в природознавчому, але й у соціально-філософському

аспекті, бо ніколи ми не перестанемо називати одну людину — собакою, а іншу собаку — другом, мій друг зацікавився: для чого собака це робить? От ви, колего, — знову звернувся Мишко до сто двадцять другої доці, яка думала, що про неї вже забули і малинове забарвлення майже зійшло з її обличчя, — от ви, вельмишановна колего...

Доні і доці під іншими номерами навмисне випхали сто двадцять другу доцю на середину кабінету, а оскільки місця було мало, то личко нещасного дитяти знову набрало малинового відтінку під самим бюстом Станіслави Трохимівни, тим самим бюстом, про який Мишко одного разу сказав Дані, що вона його кожного ранку наливає в бюстгалтер ополоником.

— От ви, вельмишановна колего, сказали, я дозволю собі вас процитувати... Ви сказали, що «одного разу бачили, як кіт збив лапою муху і проковтнув її». Акцентую увагу шановного товариства на словах: «одного разу». Отже, будь-який кіт робить це випадково, спорадично, у всякому разі — нечасто. А собака? Так, і він інколи може збити лапою муху, а потім проковтнути її або кинути на зуби, щоб з'їсти. Але, як правило, в переважній більшості випадків собачі лапи перебувають у відносному спокої, в той час, як він чудово вправляється самими лиш зубами. Клац-гам — і мухи як не було. Для чого собака це робить? Адже ж він глибоко усвідомлює, що наїстися мухою неможливо, до того ж було помічено, що собака може цапнути зубами муху, навіть перебуваючи в стані повної ситості. Отже, подумав мій друг, чи не містяться в організмі мухи якісь мікроорганізми, необхідні для організму собаки? Для цього треба було спершу вивчити муху. Науковий процес, я гадаю, вельмишановна Станіслава Трохимівна не може зі мною не погодитися, — всебічний, всеоб'ємний і нескінченний. Пора вчених-енциклопедистів давно минула. Само собою, говорячи мовою обивателя, а не вченого, мій друг не може розірватися між собакою і мухою, тому в НДІ довелося створити дві додаткові лабораторії. Одна з них займається виключно мухами, бо поведінка мухи, яка в'ється довкола собачої морди, не може не зацікавити справжнього вченого. Справді, чому? Адже інститут повинен підказати мусі, що це заняття не лише безперспективне, а й небезпечне для її життя. Справді, чого ти не бачила в районі собачої морди? Лети собі деінде, подалі від собачої морди і харчуйся на здоров'я. В чому

полягає цей феномен? От новоутвореній лабораторії і доведеться розгадати цей секрет. Друга лабораторія займається виключно собаками. Тут теж роботи непочатий край. Чому, наприклад, пес, коли йому зручніше збити муху лапою, все ж таки клацає зубами, а лапи і хвіст перебувають у відносному спокої? Питань виникло стільки, що подејкують: обидві лабораторії відгалузяться, і на їхній базі буде утворено два нових НДІ. Вже вентилюється питання про їхнє утворення і виділено валютні кошти.

— Для чого? — не витримала Станіслава Трохимівна.

— Як для чого? — зробив великі очі Мишко. Він належав до тих людей, котрі, як тільки виникала в тому потреба, вмiли збільшувати свої очі вчетверо. — Як для чого? Для того, щоб на валюту закупити за кордоном електронне устаткування.

Ні, здається, це було схоже на правду. Такими речами, як валюта, на яку в капкраїнах купляють електронне устаткування, не жартують. Станіслава Трохимівна, у всякому разі, такими речами не жартувала і не пам'ятає, щоб хтось інший робив це.

Тут рипнули двері, і в щілині з'явилася голова Віталія Григоровича Бравила. У нього була звичка відкривати двері кабінету, де сиділи його ж таки підлеглі, з тією ж поштивістю, як це робить графоман, котрий відкриває двері, за якими сидить завідуючий відділом поезії тогочасного журналу.

— А-а-а, це ви! — голосом, що не віщував нічого хорошого, почала Станіслава Трохимівна. — Де це ви веш... — вона педагогічно поправилася. — Де ви ходите в робочий час?

На високу мансарду у глибинах Монпарнасу по дерев'яних сходах, крутих і скрипучих, піднімалася великогабаритна мадам із свічкою в руках. Вона зупинилася перед дверима і загрюкала в них кулаками:

— Мсьє, мсьє, ви півроку не платите за квартиру! Мсьє, я вдова! Я розумію, що ви студент, мсьє, але ж треба мати совість, мсьє...

По той бік дверей молодий і веселий студент в одній руці тримав підручник Римського права, а другою обнімав гарненьку гризетку Мімі, періодично цілючи її. При тому періодичність, з якою він заглядав у підручник, не могла йти ні в яке порівняння з тією періодичністю, з якою він цілував гарненьку гризетку Мімі.

— Як ви смієте! Це ж розпуста. Геть! Я викличу поліцію на допомогу!

— Я й без поліції справляюсь,— безтурботно всміхнувся студент, знову цілуючи Мімі.

Мадам пирхнула, гнів заклкотів у грудях, вона кинулася вниз східцями й тут же посковзнулася. Пролунав гуркіт — і все закінчилось відкушеним язиком, який студент галантно подав мадам.

Але ні, було не так.

Віталій Григорович Бравило вишукано, з гідністю поправив галстук і, дивлячись просто у банькати блакитні холодні очі, в яких ніколи нічого не віддзеркалювалося, з металом у голосі відкарбував:

— Дозволю собі нагадати вам, шановна Станіславо Трохимівно, що я не хлопчик на побігеньках, не прислуга, не кур'єр, а науковець. Я маю вчений ступінь кандидата наук. Я очолюю лабораторію. Але замість того, щоб займатись проблемами яйця, змушений, мов солоний заєць, мотатися по місту і виконувати якість ідіотські доручення, як не ваші, то директора, що не мають жодного відношення до науки. Годі! Я рішуче протестую!

Але ні. Було зовсім не так. Ось як було.

Віталій Григорович знітився, зіщулився, увібрав голову в плечі, від чого став удвічі меншим, ніж створила його природа, і, затинаючись, прошепотів:

— Я... був на обчислювальному центрі... Ви мене туди посилали... Я... я виконав ваше завдання...

— Хіба? — звела брови до перенісся Станіслава Трохимівна.

— Так точно, виконав.

— Я не про те. Не пригадую, щоб я вас туди посилала.

У блакитних очах Станіслави Трохимівни совісті було не більше, ніж у тих очах, що виймаються з лоба на ніч і зберігаються в склянці з водою.

Недосвідчений підлеглий ліз у пляшку, і горе йому було. Досвідчений кивав, каювся, а далі взагалі нічого не робив, що надійно страхувало його від різних службових неприємностей.

Бідний Бравило мав би ще довго скозуватися перед Станіславою Трохимівною, але тут до кабінету увійшла Алла Діденко, зіп'ялася навшпиньки, ледве-ледве дотяглася до вуха Ревчун і щось туди шепнула.

Станіслава Трохимівна кивнула з тією королівською величавістю і навіть грацією, з якою королева дає дозвіл розпочати війну проти непокірного васала.

— Всі — до роботи!

Без зайвих церемоній Даня виштовхав за двері «нутешніх» донь і доць, всадовив за письмові столи «своїх», цикнув на них, щоб сиділи тихо, і, підійшовши до Віталія Григоровича впритул, сказав:

— Старий, перекинь мені трояка до получки.

«Старий» згадав, що лише вчора «перекинув» Дані п'ять карбованців, в минулому місяці теж були якісь суми «до получки», як і в минулому році.

Багато чого хотів сказати нахабі Віталій Григорович, але просто поліз до кишені. Асигнація була не зеленою, як міг сподіватися Даня, а червоною, і у нього аж подих перехопило.

— О, червінець! Ще краще! Ти, старий, мене здорово виручив. Безмежно вдячний. Як то кажуть: не забудемо, не простимо! В получку віддам! Мишко й дівчата свідки.

І, весело насвистуючи, Даня пішов в сусідній кабінет робити черговий ланцюжок із канцелярських скріпок, а Бравило того дня зостався без обіду, бо в кишенях не було навіть дрібних, щоб купити склянку чаю, а позичати в когось він посоромився.

Терміновий виклик Джогана не дав змоги Станіславі Трохимівні як слід потоптатися по тому зарозумілому кандидатіві наук. Подумаєш — кандидат! Станіслава Трохимівна, коли була молодшою, довела до інфарктів двох дійсних членів Академії наук, п'ятьох членів-кореспондентів, а такої мішури як доктори і особливо кандидати, то їй не злічити.

Євген Зіновійович сидів у своєму кабінеті із загадковою посмішкою, яка не переставала блукати його обличчям. Він натис кнопку, і на порозі кабінету виросла Алла.

Дивлячись кудись за вікно, Євген Зіновійович попрохав:

— Алло Костянтинівно, принесіть нам, будь ласка, кави.

Євген Зіновійович завжди називав свою секретарку по імені та по батькові, щоб ні в кого не закралося й тіні підозри, що між ним та його секретаркою існує якась, бодай службова, але інтимна фамільярність.

Поки Алла ходила за кавою, Джоган розпочав у класичній манері:

— Мушу вам повідомити неприємну новину, до нас їде комісія.

— То й що? — і бровою не повела Станіслава Трохимівна. — З цього боку у нас все в порядку. Звітність, документація, наочна агітація.

— Не в тому плані, шановна Станіславо Трохимівно, не в тому плані. Від нас чекають...

Тут Алла Костянтинівна принесла каву, і Євген Зіновійович змовк, щоб у вуха секретарки не проникла зайва інформація.

Нелегко давалася йому ця розмова. Так само нелегко, як і вищестоящим товаришам вчора, коли вони викликали Євгена Зіновійовича до себе. Ніхто до пуття не знав, якої саме віддачі вимагати від інституту, і лиш загадкові вищестоящі посмішки дали йому зрозуміти — не тим він займається, не того від інституту ждуть.

З тієї атмосфери Євген Зіновійович відчув, що десь проти нього і проти очолюваного ним інституту спітаються інтриги. Його спокою і службовій кар'єрі щось загрожує. Воно, те «щось», було поки що невиразним, несформованим і від того ще страшнішим.

— Ми? Ми працюємо, Євгене Зіновійовичу, ми працюємо! Науковий процес, Євгене Зіновійовичу, не припиняється. Ми, радянські вчені...

Євген Зіновійович саркастично зауважив:

— Залиште це для зборів, Станіславо Трохимівно. Я хочу почути щось конкретне.

— Конкретне? Будь ласка. А остання наукова публікація нашого молодого колеги Михайла Тарасовича Мацієвича?

Євген Зіновійович хотів сказати, що це не просто остання публікація, що це взагалі перша і остання його публікація, допоки існує інститут.

— Ви маєте на увазі...

— Так, Євгене Зіновійовичу, я маю на увазі саме статтю нашого молодого радянського вченого Михайла Тарасовича Мацієвича «Ще раз до питання проблем перевезення гусячих яєць по Аппівій дорозі у Стародавньому Римі».

— Стародавній Рим... гуси... Товариші нас не розуміють.

— Чого? — не збагнула Станіслава Трохимівна і не оцінила іронії. — Я вам можу зараз налічити з десяток інститутів, де за цей час і таких публікацій не було.

— Бачте, журнал не нашого профілю...

— А чийого ж? — широко здивувалася Станіслава Трохимівна. Працюючи в інституті вже п'ять років і будучи в ньому другою людиною після Євгена Зіновійовича, вона жодного разу не спромоглася задуматися, до якого профілю взагалі належить НДІПППЯ.

— Стаття нам не допоможе. Нам треба щось таке — революційне, на вістрі прогресу!

Станіслава Трохимівна зітхнула — доки вона сама не стане на чолі НДІПППЯ, виживши цього телепня Джогана на пенсію в примусовому порядку, доти тут не буде порядку. Вона одразу ж взяла бика за роги:

— Я ось про що думаю, Євгене Зіновійовичу. Я вже підготувала на ваше ім'я офіційну доповідну записку з цього приводу. Євгене Зіновійовичу, невже ви не відчуваєте, що наш інститут задихається без власного обчислювального центру?

Євген Зіновійович це відчув і схвально нахилив голову.

— Так далі тривати не може. Ось і сьогодні Бравило вештався під тим приводом, що його послали на обчислювальний центр, і всі ледарі інституту, всі, хто не хоче по-справжньому брати участь у науковому процесі, будуть ухилятися від виконання своїх обов'язків під тим приводом, що у нас немає власного обчислювального центру. А він так потрібен! І не лише для того, щоб приборкати ледарів. Кожен нинішній НДІ в умовах НТР не може працювати без власного обчислювального центру, без кібернетики...

— Але ж... Це не так просто.

— Знаю, знаю! Але ж крапля й камінь довбає! Ви повинні порушувати у вищестоящих інстанціях клопотання про створення у нас обчислювального центру денно і нічно, денно і нічно. Хай знають — доля науки в їхніх руках. А як же ж! Це ж немислимо! Кілька, цих... як вони? Комп'ютерів. Сорок-п'ятдесят, цих... як вони? Операторів, програмістів — і діло піде на лад. Бо ми задихаємось. Ми страшенно примітивно працюємо. Наші кадри ведуть обробку статистичного матеріалу вручну, з допомогою рахівниць, арифмометрів, кишенькових калькуляторів, а коли нам вдається прорватися на обчислювальний центр, на нас дивляться як на бідних родичів. Наші замовлення лежать місяцями...

— Я розумію... Але доведеться скласти додатковий кошторис, і сума, гадаю, буде чималенькою.

— Згодна, чималою, але при чому тут гроші, коли йдеться про науковий процес? Перш ніж вирішувати

проблеми пакування і перевезення яєць, ми повинні зібрати багатий статистичний матеріал. І ми його збираємо, але без обчислювального центру задихаємось. До речі, звертаю вашу увагу на те, що Бравило досі не дав відомостей по Ровенській області.

— А мені здавалося...

— Правильно, були відомості по Ровенській області, але в них значилась кількість розбитих яєць у державному секторі, і жодного слова — про кооперативний і тим паче — приватний. Ви повинні викликати Бравила і серйозно йому вказати, що коли він і надалі працюватиме спустивши рукави...

У дверях кабінету з'явилася голова Алли Діденко:

— Можна? Євгене Зіновійовичу, там прийшов Карпо Карпович Гук і просить, щоб ви його прийняли у невідкладній справі. Що йому сказати?

Євген Зіновійович не встиг навіть відкрити рота, як за нього це зробила Станіслава Трохимівна:

— Скажіть йому, що Євген Зіновійович не може його прийняти, бо дуже зайнятий.

Алла кивнула і зникла.

— От люди, — обурено розвела руками Станіслава Трохимівна, — ніякої тобі субординації, ніякої поваги до керівництва. На голову лізуть. Так от, Євгене Зіновійовичу, я ще раз наголошую на необхідності створити в нашому інституті власний обчислювальний центр, бо науковий процес без нього неможливий. Науковий процес — явище нескінченне, взаємообумовлене і...

Станіслава Трохимівна заходила перекладувати слова, почуті нею від Мишка, але Євген Зіновійович думав про своє, не ліквідуючи, правда, на обличчі пильної уваги, відпрацьованої при режисурі Емми Захарівни.

Нараз він сказав:

— Не виключено, що наш інститут днями відвідає й делегація.

Станіслава Трохимівна збилася з рейок.

— Іноземна?

— Так.

— З капкраїни?

— З одного боку, наче й кап, а з іншого — й кап не можна назвати, бо в тій країні ще остаточно не вирішено, яким шляхом розвиватися — капіталістичним чи соціалістичним.

— То й що? Приймемо... — вона хотіла сказати «товаришів», але згадала, що це буде делегація з країни, яка

ще до кінця не вирішила, яким їй шляхом іти, отже «товаришами» їх називати не годилося, «містерами» теж, бо, здається, в країнах Близького Сходу і «третього світу» така форма звертання не прийнята. Тому вона на ходу перебудувалася:

— Прийнемо колег і обмінюємось досвідом. У нас, радянських вчених, від гостей з інших країн секретів немає, якщо вони приїждять з чистим серцем і відкритою душею. Науковий процес передбачає тісне міжнародне спілкування...

— А що ми їм покажемо? Яким досвідом поділимось?

— Як? — широко здивувалась Станіслава Трохимівна. — У нас немає чого показати? Найперше, треба перекласти статтю Михайла Тарасовича на англійську мову...

— Статтю про гусячі яйця в Стародавньому Римі? Ви гадаєте, це може зацікавити колег з країни, що розвивається?

— А чому ні? Це наукова стаття, надрукована не десь... — тут Станіслава Трохимівна почала шукати порівняння і хвилин за п'ять, які Євген Зіновійович терпляче чекав, знайшла його:

— Надрукована не в «Малютку», а в солідному науковому журналі. Чому б їм справді не зацікавитись? Під гнітом колоніалізму і капіталізму вони не мали ніякої інформації, а тут ми даємо... Бравило досконало знає англійську мову, за ніч перекладе, і вручимо кожному по примірнику. Скільки буде то... колег?

— Думаю, що небагато. Слаборозвинені країни не можуть собі дозволити посилати великі делегації.

— Ну от, розмножимо на ротапринті, завізуємо і вручимо. Можна також зробити фотокопії наших графіків і діаграм...

Своїми графіками і діаграмами Станіслава Трохимівна пишалася особливо. Вони висіли по всіх стінах у кабінетах, холах, коридорах, особливо їх багато тулилося у вестибюлі. На графіках і діаграмах, звичайних, галузевих і зведених, криві вказували на кількість розбитих яєць в тій чи іншій області за минулий рік, за минулий квартал, і в період, який називався «йдучи назустріч». В періоди «йдучи назустріч», графіки і діаграми могли б в цьому переконати найзапекліших скептиків, яйця не так активно билися, як у звичайні дні, тижні, місяці, квартали. Статистика статистикою, але Станіслава Трохимівна ніколи не забувала про політичний аспект справи, вчила не забувати й інших, отже діаграми свідчили,

що, «йдучи назустріч», трудящі не просто працювали з небувалим трудовим піднесенням, але й були особливо пильні.

Зокрема, одна з діаграм демонструвала кількість яєць, розбитих при пакуванні і перевезенні на Кіровоградщині в позаминулій п'ятирічці порівняно з минулою. Діаграма була оптимістичною. Вона незаперечно могла переконати кого завгодно, що мине ще одна, максимум, дві п'ятирічки — і на Кіровоградщині не розіб'ється жодне яйце.

Портативні діаграми і графіки, копії тих, що їх Станіслава Трохимівна вважала не просто науковим надбанням, а формою наочної агітації, зберігалися в її кабінеті і в кабінеті Євгена Зіновійовича. Так от, коли наробити ще портативніших копій і вручити їх представникам із слаборозвиненої країни, це може розцінюватися не лише як наукова інформація, здобута в порядку обміну досвідом, але і як гарний сувенір.

Але центром наочної агітації було панно, яке розглядало науковий процес в історичній діалектиці, переконливо свідчило про неухильний розвиток справи яйцепакування. Над лівою частиною чорним було написано: «1913 рік», а під датою розпростерлася карта тодішньої Російської імперії. З огляду на неї можна було зробити висновок, що найулюбленишим заняттям підданих Російської імперії, від Волочиська до Хабаровська, від Архангельська до Астрахані, словом, від молдованина до фінна, було бити яйця. Карта була вкрита суцільним шаром яєчної шкаралупи. Причому художник у своєму творчому пошуку вирішив цю тему не формально, а цілком реалістично, сміливо використавши для панно справжній декоративний матеріал. З'ївши попередньо в їдальні чотири крутих яйця, художник не залишив шкаралупу на тарілці, а дрібно покришив її і, змазавши карту білком, наліпив на неї шкаралупу. Вийшло вражаюче видовище.

Затим художник заходився над правою половиною панно. Спершу було зображено стрімку гору, вкриту вічними снігами, таку гору, якій Ельбрус чи Казбек були б до пояса. Довкола цього піка вишкірювались скелями трохи нижчі гори. Так от, по цьому первозданному хаосу котилося яйце. Не донизу, як слід би згідно з законами механіки, а вгору, до найвищої вершини, на пік, де залягали вічні сніги. Це було абсолютно ціле яйце, без будь-яких натяків на тенденцію розбитися з наступним виті-

канням і перетворенням на непродуктивну шкаралупу, схожу на ту, що товстим шаром вкривала карту Російської імперії в 1913 році. У яйце героїчно впиралася людина, в якій кожен міг би впізнати директора НДІПППЯ Євгена Зіновійовича Джогана. Правда, сама фігура була зображена дещо шаржовано — з непропорційно короткими ручками і ніжками, але кожен розумів, що тут немає ніякого підриву авторитету Євгена Зіновійовича, а все це не більше, як данина законам жанру. На місці, де мала бути голова, художник, як Роден, відкинувши все зайве, наклеїв фотографію Євгена Зіновійовича, обличчям якого блукала загадкова посмішка. Все це було зробити неважко. Значно важче було примусити яйце котитися не донизу, а догори. Художник довго карався творчими муками. Спершу він хотів до яйця, на якому сидить верхи директор НДІПППЯ, присобачити колеса. Але виходило не на рівні вимог космічного віку.

Довелося одразу ж забракувати цей безперспективний і навіть шкідливий у ідейному відношенні варіант і пошукати інший.

Спробував художник стилізувати яйце під ракетоплан. Але й з цієї затії нічого не вийшло — як тільки він почав домальовувати до яйця сопло реактивного двигуна, яйце починало сприйматися як розбите й протухле, що розбризкує вміст. Чи можна було вигадати паскудніший пасквіль?

Художник відкинув і цей варіант. Він ще довго бився над подоланням земного тяжіння, шукав засіб, який би примусив яйце без коліс і ракетного двигуна котитися не донизу, а вгору.

Нарешті його осяяло: яйце героїчно котив на вершину сам-один Євген Зіновійович, чим підкреслювалася його нелегка подвижницька праця.

Під проводом директора — до нових вершин!

— Так от, — резюмувала Станіслава Трохимівна, — головне на нинішній момент — наочна агітація. Така яскрава, щоб од неї потемніло в очах!

— Гаразд, займіться. А як прийняти іноземців і що показати їм — це справжня наука. Я сам, особисто, займуся цим питанням.

У приймальні Алла Діденко клацала на машинці, а в кутку проти неї на одному з тих так геніально сконструйованих фотелів, що, коли сідаєш, коліна опиняються вище вух, зіщулився Карпо Карпович Гук. У нього був

вигляд пасажира Аерофлоту, який щойно почув по радіо, що виліт його літака з метеопричин затримується на вісімнадцять годин, але пасажирів просять не покидати територію аеропорту.

Як тільки Станіслава Трохимівна вийшла до приймальної, Карпо Карпович встав і зробив спробу зустрітися з нею очима. Але ця спроба ще в своєму зародку була приречена на провал.

— Я до вас, можна?

Коли Станіслава Трохимівна хотіла когось не помітити, то й через живу, в плоті й крові, людину пройшла б, мов крізь привид.

Повернувшись з їдальні, Станіслава Трохимівна так і не помітила, що Карпо Карпович сидить на тому ж фотелі в тій же позі. Невідомо, чи нещасний ходив обідати, чи так занурився в свої невеселі думки, що просидів тут, тримаючи коліна вище вух, всю обідню перерву.

Станіслава Трохимівна мовчки зайшла в кабінет, зручно вместилася на своєму службовому кріслі, однією рукою притягла до себе величезне простирадло графіків, що відображали стан з побитими яйцями в одній з південних областей республіки, а другою рукою висунула шухляду.

Тут автор змушений буде розкрити її маленький секрет. Річ у тому, що Станіслава Трохимівна ніколи не наїдалася комплексним обідом у їдальні, хоча завжди, окрім борщу, биточків по-селянськи з макаронами і компоту, брала салатик, вінегрет, пару чи й трійко крутих яєць на закуску (з патріотизму!) і два-три тістечка на десерт.

Але й цього їй було мало. Щоб заpastися творчою енергією, Станіслава Трохимівна брала з дому бутерброд і ховала в шухляді. Взагалі, іноземець назвав би його сандвічем. Технологія приготування його була такою. Брався свіжий батон за двадцять дві копійки і перерізував поздовж так, що в перерізаному вигляді трохи нагадував відкритий скрипковий футляр. Потім внутрішня поверхня його густо змащувалася вершковим маслом. Поверх масляного шару вкладалися скибки сиру, далі плячки «Любительської» ковбаси, кожен завтовшки з палець, попередньо перед тим підсмажені на пательні. Цю фазу технології приготування суперсандвіча Станіслава Трохимівна полюбляла найбільше. Вона хапала плячки з розпеченої пательні голими пальцями, кидала їх поверх сиру, облизуючи пучки, і титанічно боролася із спо-

кусою отут-таки, стоячи біля плити, з'їсти весь сандвіч до останньої крихти.

Розправившись із суперсандвічем все ж на роботі, Ревчун йшла в свій пообідній обхід, щоб на власні очі переконатися, в якому стані перебуває науковий процес.

Вона добре знала, що об цій порі у всіх кабінетах відбувається тотальний «файф-о-клок». Щоправда, у чисто-породних підданих Британської корони цей захід відбувається не раніше п'ятої години й ідентичний українському підвечіркові.

Але незліченні доні і доці ніколи не були в цьому питанні формалістками і, заledве повернувшись з їдальні, розпочинали підготовку до «файф-о-клоку». В кожному кабінеті був свій чайник чи кавник. Наймолодшу і найпокірнішу доцю посилали по воду. Вони снували в цей час так густо, як лососі в нерест, і розхлюпували воду, що вносило веселе пожвавлення в прісний науковий процес.

Тим часом решта доць і донь розкладала на своїх робочих столах поліетиленові мішечки з різними ласощами. Швидко закипали чайники і кавники...

Отут і з'являлася на порозі Станіслава Трохимівна, роблячи гидливу гримасу на обличчі:

— Товариші, товариші, у робочий час? Як вам не соромно? Невже не можна було попоїсти в їдальні, в час, спеціально передбачений нашим трудовим законодавством?

Доні й доці, як по команді, зображували на своїх обличчях суміш із сум'яття й щирого каяття, а якась найулесливіша говорила:

— Шановна Станіславо Трохимівно, вибачте нас! Ми виключно з метою стимулювання центральної нервової системи вирішили трішечки почаювати. Ніщо так не сприяє стимулюванню розумової діяльності, як гарячий чай (кава), до того ж тут у нас... Вчора моя мама (тітонька, старша сестра, бабуся) була імениницею, пекла торт (коржики, хрустики, мазурки, пиріжки, ватрушки), і я вирішила трішки почастувати дівчат, пригощайтесь і ви, будь ласка, не ображайте нас!

Стримуючись, щоб не втратити самоконтроль, Станіслава Трохимівна, ніби знічев'я, виключно для того, щоб не образити колектив НДІПППЯ, де керівництво і підлеглі як одна дружна сім'я, брала шматок торта (коржик, хрустик, пиріжок, ватрушку), ковтала, не прожовуючи, і хижо поглядала на інший.

Поза очі доні й доці називали її «заразою», «бандершею», «старою халявою» (повний асортимент прізвиськ Станіслави Трохимівни див. вище), але тут кожна доня й доця були — сама гостинність.

І Станіслава Трохимівна виключно для того, щоб не створювати інститут любимчиків, щоб нікого не образити, брала з усіх мішечків підряд, ковтала, не прожовуючи, а тоді рушала далі, солодко передчуваючи, що встигне захопити якихось ласощів у сусідньому кабінеті.

Вже з порога Станіслава Трохимівна застерігала:

— Товариші колеги, не захоплюйтесь! Не здумайте розтягти це чаювання до кінця робочого дня!

Так от — це була абсолютно непотрібна пересторога. Десь на початку шостої прибиралися всі чайники і кавники, ховалися поліетиленові мішечки, струшувалися крихти. Найсентиментальніші доні й доці годували залишками голубів на підвіконнях, а інші підмазували губи й накладали тіні під очима.

Цей порядок був священним...

Так от, заледве Станіслава Трохимівна, повернувшись з їдальні, відсунула шухляду і вп'ялася пальцями в тугу субстанцію суперсандвіча, рвучко відчленувала шмат і, розтягнувши губи, заглитнула його, як тут рипнули двері, і хтось стромив ніс за поріг.

Одним рухом могутнього черева шухляду було засунуто, а простирадло графіка присунено.

Невже капосна Алка, яка мала звичку вдиратись без стуку, на що їй не раз вказувалося!

Але це була не Алла — на поріг боязко протовпився Карпо Карпович Гук, притискаючи до грудей свої креслення.

— Пробачте, — промовив він, — я на хвилинку. Хотів би порадитись з вами...

Станіслава Трохимівна мовчала, і тут він з жахом помітив на її очах сльози. Це не просто його глибоко вразило, це змусило всіма фібрами душі засудити власне нахабство; от до чого можна довести людину своєю нав'язливістю! Коли вже людина з характером Станіслави Трохимівни не витримала і заплакала, значить, його нахабству немає меж.

Він ладен був крізь землю провалитися і прокляв свою нерозсудливість, що штовхнула його в ці двері:

— Станіславо Трохимівно, заспокойтесь! Голубонько, не треба плакати, я вже йду, я вже за дверима, я іншим разом...

Між тим сльози Станіслави Трохимівни були зумовлені зовсім не емоційними, а суто фізичними чинниками. Справа в тому, що вона трохи не розрахувала, і в її роті перебував шмат таких розмірів, що на Бородинському полі його можна було б використати як пиж для гармати великого калібру. Отже, сльози виступили на очах від натуги: клятий кусень дуже туго посувався до стравоходу, щоб гулькнути в шунок, хоч були мобілізовані всі м'язи.

Станіслава Трохимівна була досить вихованою, тому не могла ж вона виплюнути шмат в присутності підлеглого, щоб не перелякати його на смерть.

Нарешті кусень протовпився в шунок, сльози на блакитних очах Станіслави Трохимівни щезли, і вона, оговтуючись, запитала:

— Що вам треба?!

— Я хотів...

— У мене є лише п'ять хвилин.

Це була свята правда. Ще треба було встигнути з'їсти залишки сандвіча і не спізнитися до початку чаювання в найближчому кабінеті...

Карпо Карпович зрадів так, ніби йому дарувалося п'ять хвилин життя після вироку.

— Я вкладуся, шановна Станіславо Трохимівно, я вкладуся...

Але вже на другій хвилині пояснень стало зрозуміло, що він вийде за ліміт, і Станіслава Трохимівна почала нервувати й пересмикувати плечима. Якщо по совісті, то нервувати вона почала вже на першій хвилині, бо нічогісінько не зрозуміла з розгорнутих креслень.

Тому на початку третьої хвилини Станіслава Трохимівна урвала винахідника:

— А ви певні, що не винайшли велосипед? Що в Японії вас давно не випередили?

— Певен! Абсолютно певен! Я переглянув всю спеціальну літературу, всі публікації в іноземних журналах і ніде не знайшов навіть натяку на щось подібне.

— Умгу...

Станіслава Трохимівна гидливо взяла пальцями край креслення, як це робить в ресторані примхливий завсідник, коли хоче натякнути офіціантові, що серветка перед ним не першої свіжості:

— А ви певні, що це... працюватиме і автоматично пакуватиме яйця?

— Абсолютно певен!

— Умгу... Абсолютно?

Чесний Гук трохи знітився:

— Звичайно, на тій стадії, коли креслення, тобто, те, що на папері, стає тим, що в металі, завжди виникають якісь труднощі, але...

— Значить, — вхопилася за ці слова Станіслава Трохимівна, — ви не зовсім впевнені, що це, — вона знову гидливо тріпнула кресленнями, — коли воно буде зроблене, пакуватиме яйця як слід? Може, воно битиме їх?

— Але ж...

— Ніяких «але»! У той час, як трудове селянство виробляє яйця, ви збираєтесь їх бити? Ми, радянські вчені, не можемо допустити цього! Ми не можемо дозволити собі розтринькувати народні гроші на різні сумнівні експерименти!

І Станіслава Трохимівна рішуче встала, даючи зрозуміти бідному винахіднику, що аудієнція закінчилась.

...Є у Антона Павловича Чехова геніальне оповідання про візника, який протягом цілого дня так і не зміг знайти співрозмовника, добру душу, перед якою можна було б вилити печаль, і пізно вночі, в стайні, розповідає про свої злигодні коняці.

В подібному, коли не в гіршому, становищі опинився й Карпо Карпович Гук.

Йому доконче треба було вилити перед кимось свою душу, але він не знав, перед ким. Пошукав по кабінетах Бравила, але того знову вже кудись послали.

Тому Карпо Карпович важко опустився на диван, що стояв в кінці коридора, і в зажурі взяв голову в руки. Диван цей колись винесли з кабінету Євгена Зіновійовича, щоб не допустити звинувачень у морально-побутовому розкладі керівництва.

— Посуньтесь трошки, я зітру пил.

Він здригнувся од несподіванки і звів голову. Перед ним стояла новенька прибиральниця.

— Будь ласка, — сказав Карпо Карпович і посунувся, радіючи присутності живої душі. — І давно ви у нас працюєте?

— Третій день, — сказала Докія Микитівна Валько, бо це була вона, дружина Григорія Дмитровича, котра в день ювілею чоловіка так жорстоко заморозила його авуари. — О, знову сигаретного попелу у вазон понатрушували... Мій-то збирає сигаретний попіл у баночки, хоч і лаю його за це, а тут... А недопалків, а недопалків

скільки! Я недавно тут працюю. І все через бабу Іру. Баба Іра — моя сусідка. Вірніше, раніше була сусідкою. Тепер вона отримала двокімнатну квартиру. Вірніше, вони з дідом Іваном отримали двокімнатну квартиру, але дід Іван уже помер, а баба Іра зосталася сама...

Бідний, бідний Карпо Карпович Гук, як йому не щастило сьогодні! Він опинився в трагічнішому становищі, ніж чеховський візник. Коняка уважно слухала візника, не перебивала, а Докія Микитівна говорила сама і не давала Карпові Карповичу вставити й слова. Уявіть собі на хвилинку, що тільки-но чеховський візник захотів заплакати, а коняка його сама почала розповідати про власні житейські проблеми.

А крім усього, навіть коли б Докія Микитівна дала можливість Карпові Карповичу розговоритися, вона б ніколи не зрозуміла його. Найперше, не збагнула б, на що він ремствує. Солдат спить, а служба йде: зарплату і аванс сплачують регулярно, отримуй і чекай собі пенсії, не мороч людям голови.

Скільки років Карпові Карповичу зосталося до пенсії? Сім років? Якихось нещасних сім років! І йому ще чогось не вистачає! Так от — Докії Микитівні зосталося рівно двадцять років, і вона жде їх не діждеться.

Ет, ніхто його не розуміє. От і сьогодні... У нього створюється враження, що ні він, ні його винахід нікому не потрібні. А час летить. Хто його знає, може, доки він тут пробиває мури, десь у якійсь іншій країні його колега вже патентує точнісінько такий самий агрегат. І тоді доведеться купляти ліцензію, платити валютою, справді витратити народні гроші...

А його ж агрегат можна виготовити тут же, і це буде значно вигідніше й дешевше.

Правда, немає жодної гарантії, що, коли винаходом Карпа Карповича справді зацікавляться, апарат втілюватиметься в метал його співвітчизниками. Карпо Карпович міг би навести чимало прикладів, коли блискучі винаходи його колег продавалися потім за кордон як ліцензії, бо тремтячі з перепою руки інших співвітчизників ніяк не могли справитись з якимись там мікронами, а інші руки, теж співвітчизників, байдуже візували заявки, попередньо замінюючи марочну сталь на цинкову бляху з метою економії, і за цю економію їх дуже хвалили, мали за ділових людей, що державно мислять, і швидко просували по службі аж до міністерських крісел включно.

Але й це ще було півбіди. Винаходи не зникали безслідно, бодай у вигляді проданих ліцензій вони щось та давали. І чверть біди було в тому, що власний винахід, втілений у метал не тремтячими з перепою руками, бо там за пиятику виганяють до бісової мами з роботи, і правильно роблять, купувався потім за валюту. Повна, стопроцентна біда починалася тоді, коли куплені за кордоном агрегати, машини, устаткування звальювались у нас під відкритим небом й іржавіли доти, доки піонери розтягали їх на металобрухт.

Багато чого хотілося сказати Карпові Карповичку, хоч він і знав, що прибиральниці це зовсім ні до чого. Але йому треба було виговоритися, тільки й того.

Докія Микитівна не могла б його зрозуміти не лише тому що не мала вищої технічної освіти. Освіта тут ні до чого. Працювала б вона хоч з віником і шваброю все життя, вона б зрозуміла все з півслова. Бо ті, хто трудяться, завжди розуміють одні одних, хоч би якими були їхні освіти й професії.

Що ж до Докії Микитівни, то вона до позавчора не працювала жодного дня, оскільки жила з того, що мовою міліцейських протоколів називається «дрібною спекуляцією».

У неї була половина будиночка на околиці міста, що давно вже перестала бути околицею. В другій половині донедавна жила баба Іра. Біля будиночка був город і сад, де Докія Микитівна тримала рябих курочок.

А не вони її годували.

Вона брала яйця в гастрономі (як правило, в гастрономі № 379, бо він був найближче) і, оскільки це були державні яйця і на них мався фіолетовий штамп, Докія Микитівна веліла Григорію Дмитровичу стирати чорнила ваткою, попередньо вмоченою в оцет.

Потім яйця, знеособлені відсутністю штампів, неслися на Бессарабку, і там Докія Микитівна гучно рекламувала свій товар:

— Свіжі яєчка! Тільки з-під курочки, а курочка годувалася сключительно зерном. Ви у євреїв спитайте, євреї знають, які бувають яєчка, коли курочка годується сключительно зерном!

Так само бралася в овочевому магазині морква, петрушка, капуста, буряк, і все це надходило до споживача у супроводі:

— Беріть морковочку (петрушечку, капусточку, бурячок), тільки що з городу, сключительно! Це вам не мага-

зинний овоч перем'ятий, перетовчений! Дешевше? Дешева рибка — погана юшка! А це з городу! Ви у євреїв спитайте, вони вам скажуть різницю між овочем сключительно городнім і овочем сключительно магазинним! От ви у євреїв спитайте!

Чому Докія Микитівна під час своїх негоціанських акцій завжди закликала у авторитетні свідки радянських громадян єврейської національності — не секрет. Вони завжди знають, що роблять.

Слід додати, що в багатющому асортименті, який по спекулятивних цінах перепродувала Докія Микитівна, значилися й квіти. А де вона їх брала — дізнаємось згодом.

Отож, не даючи Карпові Карповичу вставити й слова, здіймаючи сухою ганчіркою пил і сигаретний попіл так, що Карпо Карпович вже кілька разів чхнув, вона торохтіла далі:

— ...а баба Іра зосталася сама. Вона у вашій гардеробній внизу працює, пальта приймає. Вона мене сюди і влаштувала. О, баба Іра має розум. Ця робота їй так, для виду, бо вона, сключительно, тримає квартирантів. Тобто, хочу сказати, не квартирантів — так, бо це, сключительно, морока. Поселиться таке, а тоді депозит за квартиру платитиме і не спекаєшся. А потім діти підуть, сключительно, і хто цей гармидер може витримати? То баба Іра, сключительно, пускає не квартирантів, а нічліжанів. Сключительно — прийшов, сключительно — переночував, сключительно — трояк з рила, і — бувай здоров! В тих гостиницях, сключительно, ніколи не буває містов, зате там є у баби Іри свої люди, і кожній, котра там сидить, баба Іра, сключительно, дає бацулу...

— Що дає? — зацікавився винахідник, почувши новий, досі невідомий термін.

— Бацулу! От який же бо ви! А ще, сключительно, вчений чоловік, он які бумаженці носите. Бацула — це «на лапу». Це ви, сподіваюсь, сключительно, розумієте?

Це Карпо Карпович зрозумів, хоч ніколи й нічого не давав «на лапу».

— Тобто, не те що, сключительно, «на лапу», а всі вони, оті гостиничні шилохвістки, у баби Іри як би на ставці. Поткнеться котрий в гостиницю, а та йому: «Номеров, сключительно, нету!». І вже він і так і сяк біля неї ходить, і підлещується, а вона: «Номеров, сключительно, нету! Местов тоже нету!» — і, сключительно, все. Він може, правда, коли, сключительно, розумний,

у паспорт десятку, а ще краще четвертак встромити, бо що тая десятка? То за колишню десятку можна було жити день, а тепер тільки четвертак. От тоді тая шилохвістка й каже клієнтові: «Беріть олівець і пишіть адрес!» І, сключительно, дає адрес баби Іри, а баба Іра... О, баба Іра — то світла голова! Це вона мене вговтала іти на роботу. Каже, Докіє, ти ще, склучительно, молода женщина, тобі ще й п'ятдесяти немає. Тобі треба двадцять років трудового стажу? То ти їх будеш мати, склучительно. Тобі ще й сімдесяти років не буде, а ти вже матимеш і стаж, і пенсію, а коли захочеш, то ще й робитимеш. Я, каже баба Іра, до п'ятдесяти років теж, склучительно, ніде не працювала, ніякого стажу не мала, а зараз, склучительно, де вони, тії двадцять років, поділися? І пенсія, і зарплата, і гарний-таки приварок з тих нічліжанів. От і я пішла на роботу. Робота, склучительно, неважка...

Карпо Карпович вже півгодини мав у цьому нагоду переконатися, бо, поки Докія Микитівна розповідала йому про бабу Іру, котрій він щодня здавав пальто у гардеробі, й гадки не маючи, що вона така розумна, сигаретний попіл, здійснений сухою ганчіркою, знову осідав на підвіконня.

Докія Микитівна вже розповідала, що і їй з чоловіком незабаром дадуть ізольовану двокімнатну квартиру, ще й сплатять компенсацію за фруктові дерева, і коли Докія Микитівна матиме двокімнатну квартиру, вони з чоловіком житимуть в одній кімнаті, а другу, за прикладом баби Іри, склучительно, здаватимуть нічліжанам. Докія Микитівна у вільний від роботи час вже почала заводити знайомство із шилохвістками із готелів, обіцяючи їм, відповідно, склучительну бацулу, коли вони...

Карпові Карповичу вибачиться б та й піти геть, але він був надзвичайно делікатною людиною, тому й сидів, слухав, мучився і хто його знає, скільки б тривали ці муки, коли б не нагодився Даня.

Даня підхопив кандидата наук під руку, відвів його набік і конфіденційно попрохав «перекинути» йому трояка до зарплати. Карпо Карпович, звичайно, «перекинув», хоча твердо знав, що цей трояк ніколи вже не повернеться, щоб тільки вирватися від балакучої Докії Микитівни.

От що значить потрапити з вогню та в полум'я.

Викликавши в Прохора Назаровича Наріжного стресовий стан своєю заявою, що він подасться у хіппі, коли

його здумають випхати з гостинних стін гастроному № 379, Васюня не марнословив.

Він і зараз був глибоко переконаний, що має споріднену душу з найрозсправжнісінькими хіппі.

Все почалося того дощового осіннього вечора минулого року, коли Васюня закінчив свій трудовий день, гарно виспавшись на мішках з цукром, а коли вийшов, двері сусіднього магазину «Горілчани вироби» були безнадійно зачинені.

Об двері тупо бився якийсь громадянин в демісезонному пальті і капелюсі. Цей капелюх виявився в калюжі і, як предмет гігроскопічний, жадібно всмоктував в себе воду. Громадянин, нічого не добившись, вже сповзав до свого капелюха, але тут його й підхопили дужі руки.

Не варто вважати Васюню добрим самаритянином, хоч він і любив таких людей, правда, по-своєму. Завдяки таким громадянам Васюня дуже часто збільшував свій особистий бюджет. Бо його дужі руки не просто підтримували тіло п'яного, надаючи йому вертикального статусу, але одночасно і нишпорили по всіх його кишнях із спритністю, яку хіба що можна побачити в детективних фільмах, коли наші впіймали їхнього шпигуна і вилучають у нього зброю, знаходячи в таких місцях, про існування яких не підозрює простий смертний.

Існує хибна думка, що людину можна навчити всього — писати вірші, музику і навіть витягати в населення гаманці у громадському транспорті.

Так от, є і літературний інститут, і консерваторії, і «пахани» після дев'ятої судимості не перевелися, але...

Якщо в людини, немає природженого обдарування, нахилу до художньої творчості чи до крадіжок, нічого путнього з неї не вийде, хоч би вона й десять інститутів чи консерваторій закінчила і наставляло її сто «паханів».

Є чимало людей, котрі закінчили літературний інститут і не видали жодної своєї книжки. Є чимало людей котрі закінчили консерваторію по класу композиції, але єдине, чого вони досягли, це місце останньої скрипки у оркестрі вокзального ресторану. І є чимало людей, з якими займалися найкращі «пахани», і які так невдало дебютували, що не скоро ми їх побачимо.

Щоб поглибити цю думку, варто згадати ті випадки, коли людина закінчила технічний вуз і стала відомим поетом, або людина не закінчила консерваторії, але успішно komponує музику, і пісні її передаються по радіо.

Так і злодії. Ніякий «пахан» ще на гадці не мав вчити дитя красти, а воно вже дебютувало крадіжкою гривеника з маминого гаманця чи карбованця з татової кишені, а далі пішло по цьому шляху так далеко, що не вхопить за поли ні громадськість, ні юстиція. Дар божий!

От і Васюня був таким самородком. Досі, хоч скільки обчищав кишені п'яних громадян і в громадському транспорті абсолютно тверезих, — не попадався жодного разу.

Не варто брати до уваги випадки, наприклад, з чаєм, коли його впіймала Валентина Купріянівна і одбила щоки, чи нещасну «Любительську» ковбасу, котра ледь його не лишила живота. Це були випадки, так би мовити, внутрісімейні.

Васюня, крадучи в магазині, ніколи не завдавав собі клопоту якоюсь надмірною конспірацією. Незважаючи на свої молоді роки, він вже встиг вловити той нюанс громадської думки, згідно з якою злодієм вважається лише той, хто краде в приватних осіб, і це ганебне звання аж ніяк не поширюється на громадян, котрі крадуть у держави.

Можна вкрасти в трамваї гаманець, в якому лиш вісімнадцять копійок жовтяками, пробитий тролейбусний талон і надруковане на цигарковому папері повідомлення ЖЕКу, що громадянин уже вісім місяців не платить за квартиру, і, впіймавшись на такій крадіжці, почути одностайне: «У-у-у, злодюга проклятий! Вішати таких мало!»

А можна роками красти в держави сотні тисяч, а пізніше, на суді, виявиться, що й мільйони, і чути за своєю спиною: «О-о-о, Іван Іванович вміє жити!»

Скільки таких Іванів Івановичів, що «вміють жити», так і не спіймалося, благополучно вийшло на пенсію, живе на власних дачах і ще довго житиме, бо й колись «вміли жити», і зараз «вміють жити»!

...Але Васюня харчами, як ми знаємо, не перебирав і ретельно, на високому фаховому рівні обстежив кишені громадянина, чий капелюх смоктав калюжу. Але там було порожньо. Настільки, що Васюня поділився власними думками:

— Тю, чувак психований! Не інакше, з дурдому втік, так, да? За який хрен ти збирався купляти «чорнило»?

Несподівано для Васюні простоволосий громадянин стрепенувся і сказав досить патетично:

— Чорнило? Чорнило полишимо для літераторів та інших проклятих канцеляристів. Ми, художники, пишемо олійними фарбами.

Недосвідчений Васюня ще не знав, що представники творчої інтелігенції, окрім талантів, наділені від природи ще й щасливою властивістю вміти, коли того вимагають обставини, ставати не те що тверезими, але так спритно обертати язиком в роті, так чітко вимовляти слова, що на відстані, яку не в спроможі подолати випари сивушних масел, можуть створити ілюзію тверезості.

Якось авторові цих рядків довелося брати участь у літературному вечорі разом з винятково п'яним поетом. Зізнаюсь чесно, я не міг собі навіть уявити, як ця людина, вийшовши на трибуну, зможе сказати бодай «мама», не те що прочитати бодай одну строфу. Який я був тоді наївний! Як мало вірив в нерозкриті і невикористані резерви людини в цілому і того поета зокрема.

Мій сусіда зауважив:

— Нічого, нічого, я цього Марка не перший рік знаю. Дійде до діла, він не підкачає. І сам не осоромиться, і нас не осоромить.

І справді, досі поет не реагував ні на що. Я певен, якби йому в ці хвилини навели в очі прожектор, то й тоді його зіниці навряд би чи розширилися. Вони розширились, як тільки зі сцени оголосили його прізвище і в залі залунали авансові оплески.

Він пружно вийшов на сцену, попростував до трибуни і міцно вхопився за неї обома руками. Зблизька було видно, яких зусиль йому коштує тримати своє тіло вертикально. Він одірвав одну руку від трибуни, і я зазмер, вражений такою ризикованістю його дій, адже тепер його шанси втриматися на ногах зменшилися вдвічі. Проте він одірвав від трибуни і другу руку, що примусило мене повірити у антигравітацію. Далі розпростер обидві руки в зал, і з вуст його полилися вірші. Та як полились! Експресія змінювалася ніжністю, такою задушевністю, що у мене почало пощипувати у носі, а що робилося в залі з молоддю, особливо з дівчатами, важко описати. В кінці виступу дівчата дарували йому квіти, і він мовчки посміхався чарівною, тверезою посмішкою. І тільки ми знали, чого йому коштує така посмішка. Він затамував подих, щоб ненароком не дихнути на дівчат, бо дихни він — і не було ніякої гарантії, що квіти не пов'януть.

А коли все вже було позаду і він опинився за лаштунками, то став втричі п'янішим, ніж був до того. Його повезли

в готель. Водій таксі виявився чоловіком досвідченим, і коли «імпресарію» поета почав запевняти, що все буде гаразд, він мовив:

— Знаю. В такому стані людина нічого не може. Навіть закаляти власні штани.

О свята наївність! Послухав би він цю людину п'ятнадцять хвилин тому.

Отож людина, яка назвала себе художником і в кишеньках якої Васюня не знайшов нічого, вартого уваги, теж вмiла раптово тверезіти. Васюня вперше зустрiчався з таким феноменом і розгубився до того, що підняв з калюжі капелюх і коронував ним художника. Вода з намоклих крис потекла тому за комір, сам капелюх приємно освіжив голову, і художник відчув, що життя чудове. Він перебував зараз у тому блаженному стані, який на Поділлі називають: «всі кози в золоті». Йому страшенно сподобалось обличчя Васюні:

— Боже правий, яке чудове, яке красиве мужнє обличчя! Ти можеш послужити моделлю і для художника відомішого, ніж Сергій Іванович Остапчук. Як тебе звати?

— Васюня.

— Васюня! Яке чудове ім'я! Можна написати твій портрет, назвати його — «Васюня», і всі відчують, всі відчують... Ходімо!

— Куди? — не без страху запитав Васюня, бо вирішив, що цей чувак хоче відвести його в міліцію. — Нікуди я не піду! Так, да?

— Я на руках тебе понесу! Може, ти саме та модель, яку я шукаю останніх п'ятнадцять років?

— Яка ще модель? — набурмосився Васюня.

— Ти будеш моєю натурою!

— Якою ще натурою?

— Ну, ось що, друже, годі! Ходімо в мою майстерню! Можеш називати мене Сер і на «ти».

Як то кажуть, що далі в ліс, то більше дров. Васюня відчув, що вляпався в якусь халепу, і не знав, як з неї виплутатись.

Почувши слово «сер», він обурився до глибини душі. Щоб він когось та називав «сер»? Васюня, звичайно, був підсвинком з перспективами згодом стати великою свинею. Але це був наш підсвинок. В його тупуватій голові заворушився рядок вірша, якого він вчив у школі ще зовсім недавно: «У советских собственная гордость, на буржуев смотрим свысока». Так от, з вершин цієї гордості Васюня і подивився на художника, сказавши:

— Це там, у них... сери там різні, гери, містери, так, да? А у нас серів немає.

Повз його увагу просковзнула деталь, що художник дозволив йому говорити собі «ти». Мабуть, тому, що слово «сер» і слово «ти» взагалі не можуть стояти поруч. В англійській мові взагалі немає займенника «ти».

Художник, хоч який був п'яний, зрозумів Васюню правильно:

— Дивак ти, Васюню, не «сер», а «Сер» — з великої літери. Звати мене Сергій Іванович, для друзів — Сергій. Один штимп, мій ліпший друг, бестія, шельма, яких світ не бачив, я тебе з ним познайомлю, сам переконаєшся, покидьок, каналья, мерзотник — проби ніде ставити, але мислить нестандартно, нетрафаретно, і я його за це поважаю, хоч він, коли розібратися, свиня свинею, та й зовні...

І Сер несподівано спритно копнув залізні двері «Горілчаних виробів» так, що вони здригнулися і загули наче броня танка при прямому влучанні. В цей удар Сер вклав усе своє презирство до закладу, який на його думку, мав би працювати цілодобово, але мало того, що він одчинявся так пізно, коли вся душа горіла, він ще й зачинявся так рано, коли душі хотілося додати.

— Нічого, Васюню, ходімо! Ходімо в мою майстерню. Там у мене повинно бути ще трохи спирту, заробленого ось цими руками... Ти п'єш спирт, Васюню?

— П'ю,— сказав Васюня, хоч досі попивав тільки «чорнило» та ще зрідка горілку.

— Розведений чи так?

— Для чого добро псувати, так, да? — хвацько відповів Васюня, відчуваючи якийсь гусарський наплив. — Завсїгда п'ю нерозведений. Так, да?

— От і чудово! Ти питимеш, а я накидаю тебе вуглем, схоплю дещо, щоб ти був у характері.

Васюня знав, що злодії бувають «у законі», але про таких, що бувають «у характері», не чував, тому промовчав.

— Спирт я заробив чесно, оцими руками, руками художника! Скажеш, халтурка? Але справжній художник і в халтурку вкладає частку власної душі. А я справжній художник, Васюню. Коли б ти народився років на п'ятнадцять раніше, ти б ще встиг почути про такого художника, як Сергій Остапчук. Але ти ще почувеш про нього в майбутньому. Ха! Всі бачать, як п'ю, але ніхто не бачить, як я працюю.

Васюня увійшов у майстерню художника з чітко окресленими намірами: поцупити там те, що погано лежить. Забігаючи трохи наперед, скажемо, що намір цей, в принципі, здійснився, хоча від поцупленого Васюня великого зиску не мав. Він вкрав шпатель, яким художник знімає з полотна невдалі мазки, і два тюбики фарби: берлінську лазур і кармін. Шпатель, правда, знайшов своє утилітарне застосування в практиці Васюниної трудової діяльності — ним було зручно мастити масло на хліб.

Тюбик берлінської лазури Васюня підкинув Валентині Купріянівні. Та наступила на нього, але на це було звернуто увагу вже після того, як по всьому магазину рознеслися блакитні сліди, бо Валентина Купріянівна не любила стояти стовпом за прилавком, часто виходила звідти, хоч би яка черга там стояла.

Тюбик карміну Васюня використав більш-менш за призначенням, вичавлюючи собі на вказівний палець червоний хробачок фарби, трішки висолопивши язик і старанно схиливши набік голову, він вивів на мішку з цукром коротке слово з єдиною голосною літерою посередині. Цей витвір так жажнув бабусь-пенсіонерок, що вони заплющили од цнотливості очі.

Взагалі, в майстерні Сера багато чого погано лежало, але найбільше було пляшок. Вони не тільки стояли по всіх кутках, вільно перекочувалися по підлозі, коли хтось необережно зачіпав їх ногами, але й громадилися купами під столом і біля дверей, утворюючи формалістичні композиції.

Не всі вони були порожніми. В багатьох дзижчали і покоїлися мухи.

Сер вже забув про спирт і, як тільки вони з Васюнею переступили поріг майстерні, запитав:

— Рислінгу хочеш? Десь тут у мене був рислінг. Гм... Це не він? — Сер взяв якусь пляшку, дослідив її вміст спершу візуально, а тоді понюхав. — Ні, це не рислінг, це скипідар. А це? М-м-м. Це теж не рислінг. Цією рідиною, Васюню, художники розчиняють фарби. А це що таке? І це не рислінг. Це... Це, здається, бензин. Звідки у мене може взятися бензин, коли у мене ніколи не було автомобіля? Ти не знаєш, друже мій Васюню?

— Не-е.

— От! Оце, здається, рислінг. Точно, рислінг. Але чому він такий каламутний? — Сер приклався до пляшки і зробив експериментальний ковток. — Тьфу, це рислінг,

це, безперечно, рислінг, але коли він встиг скиснути до бісової мами? Ти не знаєш, друже Васюню?

— Не-е.

— Ну, нічого, сідай, зараз почнемо перший сеанс, а там... Як казав колись Наполеон, головне ув'язатися в добру бійку, а там буде видно! Сідай, де тобі зручно.

Васюня зроду не був сибаритом, але навіть він змушений був подумки визнати, що в цій майстерні не було б затишно навіть тому, хто тільки-но виліз з каналізації.

Окрім пляшок, плямистого, як леопард, стола, підрамників, початих і незакінчених робіт, що висіли на стінах, мольберта, кількох розхитаних стільців і ослонів, якоїсь подоби крісла, що починало скрипіти вже від одного погляду, в майстерні під стіною стояла широка тахта з такою понівеченою поверхнею, що нагадувала танкодром після маневрів.

Часто про подібні меблі делікатно кажуть, що вони засалені, засмальцьовані, заяложені.

Так от, тахта, на яку навіть Васюня дивився з острахом, була не засаленою, не засмальцьованою, не заяложеною, а, з вашого дозволу, загудронованою чи заасфальтованою, що зовні нагадувало той леп, який так часто згадується в оповіданнях і повістях Івана Франка, а геологам відомий як озокерит.

Це була унікальна суміш бруду й пилу, що осів на бруд, алкогольних і безалкогольних напоїв, зокрема, кальвадосу і кави, залишків яєчні і вінегрету, фарб і розчинників, всілякої світової гидоти, диференціювати яку зараз не зміг би навіть інститут аналітичної та молекулярної хімії.

Свого часу тахта куплялася для того, щоб на ній могли, загорнувшись попередньо у простирадло, відпочивати натурниці. Але все склалося так, що до натурниць діло не дійшло. Як і п'ятнадцять років тому, тахта лишилася в цьому плані незайманою і цнотливою, як ложе святого Антонія.

Навіть люди «цікавої долі», але протилежної статі і досить сумнівних моральних засад, котрих, як оце Васюню, Сер час від часу приводив з вулиці, сідали де завгодно, тільки не на цій тахті. Одна сіла... На ній була шуба з кролячих шкурок. Шуба не нова, бо шерсть без того лізла з неї, як із шолудивої собаки, але, коли вона сіла, а потім встала — шуба ззаду стала абсолютно лисою.

Не боялась на цій тахті сидіти лише одна жінка. Тому, що носила спецспідницю. Але про це нижче. І про жінку, і про її спецспідницю.

А між тим Сер, тобто Сергій Іванович Остапчук, був колись (а де в чому залишився й зараз) надзвичайно обдарованою, талановитою людиною і подавав великі надії.

Ага, скаже читач, автор хоче довести, що горілка призводить не лише до цирозу печінки, але й до деградації таланту і розпаду особистості, — і помиляється.

Горілка, звичайно, винна. Але не її вина у випадку з Сергієм Івановичем.

В молодості він мучився невдоволенням марнолюбством, бо вважав художника В. менш талановитим, ніж він сам, і хапався за офіційні портрети. Головне, вважав він, знайти характерне обличчя, а там... Оглядний трамвайний контролер може цілком послужити натурою для картини «Портрет металіста», а кравчиня з ательє «Індпошиву», якщо у неї характерне обличчя, може чудово стати «Портретом доярки». У цьому він так набив руку, що, коли одного дня спробував намалювати неофіційний «Портрет коханої», то у нього нічого не вийшло, точніше, вийшов «Портрет ударниці». Це так вплинуло на художника, що він почав тікати від дійсності в питейне море...

Чийм портретом нині мав стати Васюня, було ще не вирішено, але, кришачи на заґрунтованому полотні вуглину, Сер почав сміливо накидати перші лінії і риси. Роботу довелось урвати, бо прийшов Аркадій Борисович Суций.

— Привіт, Сер! Все ще хочеш прославитись? Це твій натурщик на громадських засадах? Покинь... У нас ти не прославишся. От там, у них...

— Там, у них, — нагадав своєму другові Сер, — художники малюють на асфальті, щоб заробити на чашку кави.

— Ат, про-па-га-нда! Я сказав: про-па-ган-да! Я знаю, що я кажу. А коли навіть і так, то за малюнки на асфальті їм платять значно більше, ніж тобі за твої полотна. Я так сказав і знаю, що я сказав.

— Ти чудово знаєш, що я давно не виставлявся. Але я знаю — воно зріє в мені... Ось, чекай, ось дждуся персональної виставки, тоді світ про мене почує...

— Пусте, покинь! Давай краще вип'ємо коньяку! Ах, який процес я сьогодні прогавив, який процес! Якби мені трохи більше винахідливості, нахабства...

— Ну, нахабства тобі не позичати! Не будь занадто скромним. Діставай свій коньяк. Загризти щось приніс?

Аркадій Борисович відкрив свого елегантного «дипломата», дістав пляшу коньяку, щось, загорнуте в папір, і забігав майстернею в пошуках бодай єдиної чистої склянки. Васюня з інтересом спостерігав за незнайомцем, який, невідомо з якого дива, одяг дублянку, хоча на вулиці йшов дощ, і хутрову шапку.

Риси обличчя Аркадія Борисовича при першому погляді можна було б вважати стандартними. Зовні він нічим не нагадував ні Каїна, ні Іуду, але художники вмюють бачити глибше і чіткіше, ніж прості смертні, тож вони розгледіли б там невгасиме бажання купити, продати, перепродати що завгодно і кого завгодно, аж до рідного тата включно, аби на цьому заробити, гарно заробити, що дозволило б не просто дотримуватися стандарту, а самому диктувати його.

Колись Аркадія Борисовича попросили з адвокатури за одночасний захист потерпілого і злочинця, але ніщо не свідчило про те, що Аркадій Борисович жив нині на скромну, босу і голу, зарплату юрисконсульта.

...У майстерні Сера вже давно було встановлено суворі правила гри, які сам Сер, коли бував тверезим, називав: «Завтра-післязавтра».

Якщо Гоша Костецький приходив у майстерню і з порога заявляв, що завтра-післязавтра йому подзвонять Бондарчук, Чухрай або й Сокуров і замовлять йому сценарій двосерійного фільму, ніхто не дозволив би собі брати під сумнів ці слова, хоча кожен добре знав, що ні завтра, ні післязавтра жодна жива душа не подзвонить Гоші Костецькому щодо сценарію.

Якщо прибігала збуджена Леся і, підстрибуючи на одній ніжці, як дівчинка, вигукувала крізь сміх і сльози радості, що завтра-післязавтра в одній з провідних республіканських газет буде вміщено велику добірку її віршів з портретом, ніхто Лесі не заперечував, всі поздоровляли, хоч ніхто не мав жодного сумніву в тому, що до добірки з портретом діло так і не дійде ні завтра, ні післязавтра, ні через місяць, ні через рік. А все обмежиться тим, що крихітний віршик Лесі наприкінці року може з'явитися в суботній колективній добірці міської газети.

Якщо Анатолій Бевзь (літературний псевдонім — Онисим Тривожний) починав розповідати, що його повість нарешті включено до плану і завтра-післязавтра він зможе отримати аванс у видавництві, ніхто йому

делікатно не нагадував, що про повість, план, аванс у видавництві всі вже чули і вчора, і позавчора, і в тому місяці, і минулого, і позаминулого року, і взагалі, навряд чи хтось зараз пам'ятає, коли саме Онисим Тривожний «повісив цей ліхтар», всі навипередки кричали:

— Толю, з тебе великий могорич!

Всі, всі тут завжди чули такий знайомий рефрен:

— Завтра-післязавтра! Завтра-післязавтра!

Завтра-післязавтра Аркадій Борисович міг виступити в суді з такою блискучою промовою, що судді б розплакалися і підсудного з пробаченням виправдали б.

Завтра-післязавтра картини Сера могли бути виставлені, оптом закуплені Худфондом, а дві — навіть висунуті на Державну премію.

Васюня тільки кліпав на цю круговерть, бо не встигли й видихнути, як у двері зашкрябали нігтиком.

Прийшла Леся. Це не стільки про неї, скільки про її спідницю вже згадувалось вище, бо Леся круглорічно носила спідницю з матеріалу, що чимось віддалено нагадував шкіру, з якої в сиву давнину морщили постолі. Ця спідниця чомусь не прилипала до Серової тахти. Ще Леся полюбляла вишиті блузки і, коли не брати до уваги її спідницю, трохи була схожа на бандуристку.

Ніхто достеменно не знав, скільки Лесі років, як ніхто не мав сумніву, що їй ближче до сорока, ніж до тридцяти, коли починати відрахунок назад.

— Ой, не можу, — вигукнула Леся, заледве опинившись в товаристві Сера, Сушого і Васюні, — ви не повірите, але...

— Чому ж не повіримо? — заохочувально сказав Сер, у якого під впливом щойно випитого коньяку всі кози знову стали золоті. — Дуже навіть повіримо! Говори!

— Так от, сьогодні в Будинку кіно я зустріла Степана Свиридовича, і він сказав, що моя остання добірка віршів просто-таки зачарувала його, тому завтра-післязавтра...

Сер і Аркадій Борисович не встигли поздоровити її з творчим успіхом, як увійшов Онисим Тривожний (по паспорту — Анатолій Бевзь), мовчки, не обминаючи й Васюні, встромив кожному в руку свої пальці, що формою своєю і фактурою нагадували могильних хробаків, відкинув тими ж пальцями пасмо волосся з чола мислителя і заходився розвантажувати свій коричневий портфель, що давно втратив будь-яку конфігурацію.

На леопардоподібному столі з'явилися дві пляшки горілки, кілька пляшок вина, як із країн соціалістичної співдружності, так і вітчизняного виробництва, сяка-така закусь.

Сер помітно пожвавів і поцікавився (бо чого на світі не буває?):

— Аванс? З видавництва?

— Так. Аванс. Але не повість. Поки що за нарис. Ледве вламали. Я страх як не люблю цієї непродуктивної роботи. Ха — одnodенка! Бо що в наш час означає — нарис? Хто у нас по-справжньому вміє писати нариси? Хто вміє, того не часто запрошують до творчого пошуку. От і мене. Я давно махнув рукою на нариси, моє покликання — велика проза. Я пишу роман. А вони... Відірвали від творчого процесу, вмовили поїхати і написати нарис у наступний номер. Горять, хлопці, горять.

Всі, крім Васюні, одразу ж збагнули, в чому тут річ. Це звичайні командировочні! В редакції просто забули, що видавнича бухгалтерія колись вже списувала гроші, які Онисим Тривожний брав під звіт, виблагавши в редакції відрадження і клятвено запевнивши її, що напише нариса про передовика колгоспних ланів, якого в очі не бачив.

Зараз Онисим Тривожний скористався короткою пам'яттю відповідального секретаря редакції і знову благав його дати «відрагу» на десять днів. Відповідальний секретар торгувався і погоджувався дати «відрагу» лише на п'ять днів. Онисим Тривожний м'яко бив себе в груди слизькими пальцями і доводив, що за такий короткий термін зібрати матеріал і творчо його переосмислити не зміг би навіть Федір Михайлович Достоевський, хоча всім відомо, що Достоевський писав дуже швидко. Вони запекло торгувалися близько двох годин, і, може б, відповідальний секретар і переміг, але тут йому принесли верстку, чим майстерно й скористався Онисим Тривожний, таки вирвавши ще два дні. Зійшлися на восьми днях. Не менш важливу кампанію Онисим Тривожний виграв і в кабінеті головного бухгалтера видавництва, коли той, копірсаючись у своїй пам'яті, почав пригадувати, що, здається, прізвище Анатолія Бевзя йому знайоме, бо пов'язане з якимись матеріальними збитками.

Але Бевзь-Тривожний зумів приспати пильність головного бухгалтера, переконавши його, що то був якийсь інший Бевзь, який завдав видавництву матеріальних

збитків, а він нічого спільного з ним не має, він йому не брат, не сват і, коли вдуматись, навіть не однофамілець.

Таким робом гроші на квитки в обидва кінці, добові за вісім днів і готельні були вичавлені із видавничої каси залізною, дарма що у Онисима Тривожного такі м'які і слизькі пальці.

Всі, окрім Васюні, знали і те, що нікуди автор майбутнього нарису не полетить ні завтра, ні післязавтра. Назавтра йому ще вистачить пропивати грошей асигнованих необачним головбухом, а післязавтра він буде похмелятись.

Нарис не буде написаний, і Онисим обминатиме редакцію, що дала йому «відрягу», десь із півроку. А потім заявиться, розповість, як важко він захворів, скільки часу пролежав у лікарні і що ніяка собака з цієї редакції так і не прийшла його провідати.

Йому, звичайно, не повірять, але... знову дадуть «відрягу».

Прийшла Томочка і защебетала, що їхній головреж втрачає творчі критерії: зробив вісім дублів масовки! Так, сьогодні, поки що (як і вчора і позавчора), вона знімалася в масовках, але завтра-післязавтра її збираються спробувати на провідну роль.

Вже прийшов Сава Москальчук і, зробивши жест, яким гладіатори вітали цезаря, йдучи на смерть, що мало значити: «Загальний привіт», почав лаяти весь світ за те, що у нас не вміють добирати кадри, і газети та журнали редагуються людьми, які не мають навіть приблизної уяви про те, як це робиться.

Йому спробували заткнути рота склянкою вина, але, випивши одним духом, він сказав, що був сьогодні у одній «хаті», де йому твердо пообіцяли, що завтра-післязавтра його прийме один товариш, і тоді...

Вже прийшов якийсь чи то режисер, чи то асистент режисера і якийсь чи то скульптор, чи то дизайнер на громадських засадах, кілька дівуль, що не переставали хіхикати, кілька людей взагалі невідомого призначення, з тих, кого Бог пускає на землю в порядку експерименту.

Дехто щось приносив, дехто приходив з порожніми руками, але пили всі за милу душу.

Леся вже кілька разів поривалася читати вірші, але її ніхто не слухав, і вона чекала — коли всі трохи почманіють, тоді вона візьме реванш.

Сер то п'янів, як казали гусари, — «в драбадан», то раптом знову тверезів. У нього відкривалося друге дихання, потім третє, потім четверте...

Ще не прийшов Гоша Костецький, ще Васюня не став свідком знаменної події, але вже на початку вечора, він зрозумів, що потрапив у товариство справжніх інакомислячих.

Аркадій Борисович Суший націлив свого вказівного пальця на Васюню і запитав, як на перехресному допиті:

— Так от, Васюню, у тебе є «ягуар»?

— Не-е, — чесно зізнався Васюня, хоч до нього не зразу дійшло, що Аркадій Борисович має на увазі американський спортивний автомобіль.

— І «мустанга» в тебе немає?

— Не-е.

— Знаю, що в тебе немає ні «сімки», ні «тойоти», ні навіть «фольксвагена».

— «Запорожця» у мене теж нема, так, да?

— А там, у них... О-о-о, ти б вже давно сидів за кермом власного авто, і які б дівчата кохали тебе, які дівчата!

Тут він напрогнозував Саві Москальчуку блискуче майбутнє «там, у них» на якійсь адміністративній посаді, що Сава сприйняв як належне і зауважив, що й тут, у нас, він ще себе покаже, бо завтра, найпізніше післязавтра його прийме дуже відповідальний товариш і...

Аркадій Борисович скрушно похитав головою і переключився на Леся:

— Там, у них, ти б давно вже б мала щонайменше два, а то й три томики своїх віршів, і то в суперобкладинці.

Несподівано трапилася осічка. Якось криво посміхаючись, що не важко було зробити при такому великому роті, Леся сказала:

— Там, у них, Аркашо, взагалі ніхто не цікавиться поезією. І там я б нічого не мала. А крім усього, я — патріотка!

— Ідіотка ти, а не патріотка, — розсердився Аркадій Борисович. Він взагалі любив ображати людей безкарно, а чим би його могла покарати Леся? Він же її міг покарати — ось зараз, коли всі доп'ються до того стану, що пришикнуть, і Леся розкриє рот, щоб читати свої вірші, Аркадій Борисович навмисне перебиватиме її анекдотами.

До конфлікту не дійшло, бо завітав усміхнений Гоша Костецький і відразу ж прикував всю увагу до себе:

— Ну все, товариство! Післязавтра їду! А з цієї нагоди ставлю. Прощальна.

І Гоша Костецький почав розвантажувати свій портфель, що викликало чималий ентузіазм у товариства.

— Точно, післязавтра? — запитав хтось з гурту.

Тут настільки звикли до отого: «завтра-післязавтра», що ніхто одразу не міг повірити, що завтра чи післязавтра й справді може якось змінитися життя будь-кого з них.

Але кожне правило повинно мати виняток. І Гоша Костецький зміг переконати як Хому-невіруючого зокрема, так і товариство в цілому, що післязавтра він від'їжджає, а від'їжджаючи із станції Чоп, може, помахає на прощання з вікна вагона хустинкою, а може, й не помахає своїй колишній батьківщині, яка так жорстоко з ним обійшлася, не зуміла його оцінити, знедолила... І тепер він має повне право знедолити її — вивезти свій мозок, свій талант, свої нерозкриті з вини його колишньої батьківщини можливості, свій інтелект, свої творчі задуми, які по-справжньому розквітнуть і стануть надбанням світової культури «там, у них».

На шкоду стрункості сюжету, але на догоду інформативності, доведеться сказати кілька слів про Гошу Костецького. Як сказано вище, Гоша був сценаристом. Правда, він ніколи не називав себе просто сценаристом, а завжди говорив про себе в множині, залежно від обставин: або поштиво — «ми, кінематографісти», або хвацько-фамільярно — «ми, кіношники». Для цього Гоша мав усі підстави, бо перед цим написав дикторський текст до двох кіножурналів і сценарій рекламного ролика. Гошин текст зазвучав з екрана, ролик відзняли, й ім'я Георгія Костецького міг прочитати в титрах кожен бажуючий. Писати б Гоші і далі дикторські тексти, сценарії рекламних роликів, потім пробувати свої сили на сценарії документального фільму на одну частину, згодом — на дві, а там, дивись, у вільний від цього корисного заняття час Гоша міг би пробувати свої сили на чомусь значимішому.

Але Гоша був завеликий для малого, однак замалий для великого.

Дебютувавши, він поквапився заявити, що «хронікально-документальне кіно — царина нездар і невдах». Сказав і засів писати художній сценарій. Написав його напрочуд швидко, аж сам здивувався, і відніс на студію. Потім він дивувався, чому сценарій так довго читають

на студії, і був остаточно здивований, коли йому сказали, що сценарій, м'яко кажучи, «ні в дугу».

Гоша Костецький був ображений до глибини душі. Як це могли не зрозуміти і не оцінити його новаторські пошуки, його бачення світу?

І він почав бурчати, ображений на все і всіх. Тепер його й переконувати не треба було, що в нас не вміють цінувати таланти, а от «там, у них...». Невідомо, чи то під впливом і безпосередніми настановами Аркадія Борисовича, чи то він сам до того додумався, але раптом Гоша чомусь вирішив, що може створити національний театр у країні, куди виїде.

Він настільки образився на кінематограф в цілому, що коли б тепер йому замовив сценарій Голлівуд, запропонувавши мільйон доларів, Гоша ще подумав би — писати сценарій чи гордо жбурнути мільйон Голлівудові в пику. Бо що таке, зрештою, мільйон, коли йдеться про створення національного театру? Тут пахло не одним мільйоном, ще й Нобелівською премією в перспективі.

І зараз, хлистнувши на ентузіазмі півпляшки горілки, Гоша почав просторікувати про горизонти того національного театру.

— Вся країна стане моїм театром!

Леся, відчувши прилив патріотичних почуттів, почала заламувати руки:

— Гошо, одумайся! Що ти робиш? Залишайся! Це ж безглуздя! Про який національний театр може йтися, коли ти навіть не знаєш мови країни, куди їдеш?

Суцільний кинув в бік Лесі нищівний погляд:

— То й що? Це ні про що не говорить. Я особисто мав одного товариша, який, не знаючи жодного молдавського слова, двадцять літ редагував газету молдавською мовою. Ми все знаємо і нічого не боїмося. Алло, шукаємо таланти!

— Всі поїдемо! Всі, всі там будемо!!! — заревів, пророкуючи істину, Сер.

...З того вечора Васюня почав частенько бувати в майстерні Сера, бо зрозумів, що він більше, ніж вантажник. Він — унікум. Так сказала про нього п'яна компанія.

Григорій Дмитрович не любив голубів і називав їх чогось «дармоїдниками». А горобців він дуже любив і не міг зрозуміти, як дорослі люди, що життя своє прожили, не вміють відрізати горобця від горобчихи. Адже це так

просто: у горобців на сірених грудоньках чорненькі краватки, а в горобчих таких краваток немає, у них грудочки суціль сіреникі.

Григорій Дмитрович дуже любив горобців, і вони плали йому тією ж любов'ю. Вони довіряли йому, їли крихти просто з його рук. Не всі, правда, найсміливіші. Але й найбоягузливіші далеко не тікали, стрибали по підвіконню поруч з його пальцями, коли він кришив хліб.

Зараз він палив «Ватру», за інерцією струшуючи попіл в чергову бляшанку з-під кавового напою. Вікно на кухні було прочинене, вітерець ніс благодать, весну, тепло, скоро можна буде піти і наловити свіжих дафній, бо старі запаси кінчаються. Докії Микитівни немає, пішла на роботу, ніхто йому не туркоче у вуха, тільки горобці цвінькають.

Кожного горобця, що жив під дахом їхньої розвалюхи, Григорій Дмитрович знав «у обличчя». Кожен з цієї метушливої зграйки мав власну натуру, характер, темперамент, посідав певне місце на гороб'ячій ієрархічній драбині. Багато кого з горобців і горобчих Григорій Дмитрович звав на ім'я, іншим, не дуже яскравим особистостям, говорив: «Ну, ти, босяк!» або: «Ну, ти, босячка!». Лідером, безперечно, була горобчиха на ім'я «Дуська», особа з проявами деспотичності і нахилами до лідерства, що почало проявлятися в цьому створінні, ще тільки воно відкрило жовтий дзьобик. Великий горобець, «Батя», справді батько цієї горобчихи, ледве встигав стромляти в її ненаситну пельку різних хробчаків, гусениць, кузюк, збираючи їх на деревах. Мати — «Катка» — теж не відставала од нього, але ненажерливе дитя мало такий апетит, що вони були змушені все прискорювати і прискорювати темпи відлову шкідників, йдучи назустріч вимогам своєї доні.

Коли горобчиха підросла, Григорій Дмитрович назвав її Дуською за трохи надутий «вираз обличчя». У неї були дуже допитливі намистинки-очиці, кругленька голівка і кругленьке воло. Дуська зовсім не боялася Григорія Дмитровича, їла крихти з його рук, а коли він не поспішав годувати її, спиналася на ніжки і стукала дзьобиком у вікно. Або сідала на прочинену кватирку і починала вимогливо верещати. Їй чхать було на те, що зараз в кухні перебуває Докія Микитівна, яка ніколи не дозволяла Григорію Дмитровичу витратити на «дармоїдів» харчі.

— Курці краще б висипав, курці на користь піде, вона, сключительно, яйце знесе, а він, сключительно, малахольний, горобцям хліб згодує! Сключительно, ідіот!

Тепер Докія Микитівни півдня не бувало дома, і Григорій Дмитрович міг без перешкоди частувати своїх улюбленців.

Його страшенно потішало, коли Дуська, настобурчивши пір'я, від чого ставала більшою, атакувала всіх горобців і навіть Батю. Все, що Григорій Дмитрович висипав на підвіконня, вона вважала своєю священною власністю і скубла інших, висмикуючи жмутки пір'я. Григорій Дмитрович помічав, що, коли Дуська була ще «дівчам», Батя не дуже зважав на її щипки, але коли Дуська трохи підросла, він інколи вдавав, що зараз дзьобне і її, бо йому набридла така непоштивість до рідного батька. Вдавав, проте ж не дзьобнув і не вщипнув.

«Що то рідна кров, — думав Григорій Дмитрович, — от горобець, а розуміє, що рідну дитину не гоже бити».

Якось при зустрічі Григорій Дмитрович розповів про своїх «знайомих», як він їх називав, горобців Іванові Капітоновичу Загоруйкові, і той прийшов у захват, як мала дитина:

— Що ви кажете? Отак і їдять з рук? Цікаво, цікаво, я б з інтересом подивився б на таке видовище. Воно й сказати, люблю я різні істоти: і ті, що літають, і ті, що бігають, і ті, що плавають. Ах, рибки які є пречудові на Пташиному базарі в акваріумах. Ну-у... Колись мені їх шкода було, думав собі, випустити б, хай попливуть. А потім подумав... Воно й сказати: куди? Куди воно попливе, коли вирросло в акваріумі? Що йому тая воля? Що воно про тую волю знає? Та його ж на волі щось обов'язково з'їсть. А ріки, озера як засморіджені різною хімією, мазутом, бензином — здохне. А горобці — то о!.. Я десь читав, що, коли ми природу вже остаточно доведемо до ручки, вони будуть останніми, хто нас не зрадить. Горобець буде з нами до останку, хоч би як ми тую природу гробили. Звик. Пристосувався. Цікаво б побачити ваших знайомих горобців.

— Так приходьте! І Докія Микитівна буде дуже рада. Приходьте, бо знесуть нашу розвалюху, переселять кудись, і де тоді мої горобчики житимуть, хто їх нагодує, не знаю...

Почувши про це, Докія Микитівна сказала:

— Ну, сключительний ідіот! Спитай тата, де горобці житимуть, як наша хата згорить?

В такі хвилини Григорію Дмитровичу чомусь ставало шкода Докію Микитівну. Не любив він її, боявся хтозна-чому, але в такі хвилини, коли вона гримала, що він «стравляє харч» горобцям, йому чомусь ставало шкода її.

І горобців... Він виглянув у вікно і як ніколи гостро відчув цього ранку, що — все! Мине місяць, од сили два, і вони з Докією Микитівною покинуть цей двір назавжди. Та й двора, власне, не стане. Він — останній острівець минулого життя, життя десятків поколінь, де все не мінялося з давніх-давен, хіба що одні халупи виростили на місці інших, діди вмирали і народжувались внуки. І горобці вмирали, і вилуплювались із яєчок нові їхні покоління...

Куди ж полетять Дуська, Батя, Катька, Цибатий, Йоська, Гицель, Стара бариня і решта цих босяків і босячок, коли екскаватор підчепить за риг їхню розвалюху і тільки курява здійметься на цьому місці? Де вони житимуть, де гніздитимуться? Хто їм подробить сухарики, дасть крихітки білої булочки, залишки каші, присохлі до країв каструлі макаронинки? Хто поговорить з ними?

От уже й дошки привезли. Ці дошки скоро стануть парканом довкола будівельного майданчика, а їхній двір і стане ним. Розвалюхи не буде. Деревя вирубують, а людей запхнуть у бетонні коробки.

Один такий дев'ятиповерховий ящик вже затуляє сонце попереду, і на балконі сьомого поверху стоїть маленька дівчинка, з інтересом спостерігаючи, як він годує горобців.

На заасфальтованій дорожці, між дев'ятиповерховим ящиком і розвалюхою Вальків, розмовляли про своє Генка Шмаков і Канюка Ігор Гордійович.

Генка Шмаков — красень мужчина в моднячому шкіряному пальті, над коміром якого стовбурчився яскравий шарф з таким пістрявим візерунком, що, коли глянеш на нього, починає крутитися голова, в береті, хвацько збитому набакир, у начищених до лиску туфлях — весь його гардероб був настільки імпорнтним, що фірмової «лейби» не вистачало тільки на чолі.

Генку називали «директором ліфтів», хоча він насправді був лише техніком, в чій обов'язки входило стежити за тим, щоб ліфти були справними і не простоювали.

Свої службові обов'язки Генка Шмаков розумів трохи по-іншому. Він опікувався тим, щоб ліфти більше стояли, ніж працювали, і добивався цього «в елементі», як

тепер модно казати, з допомогою картонних, засиджених мухами табличок.

На кожній табличці з одного боку було написано: «Ліфт не працює», а на другому: «Ліфт на ремонті». Власне, мешканці трьох дев'ятиповерхових і одного чотирнадцятиповерхового будинків не знали, яка принципова різниця між тим ліфтом, що не працює, і тим, що на ремонті, але дуже добре знали, що знову доведеться трусити калиткою.

Починалося це так. Виявивши, що «Ліфт не працює» або, що «Ліфт на ремонті» (для різноманітності Генка вішав таблички то тим, то іншим боком), пожилці, найперше пенсіонери з горішніх поверхів, кидались шукати Геннадія Івановича.

Неквапно розвішавши таблички на всіх підпорядкованих йому ліфтах, Генка Шмаков стовбичив посеред двору або періодично заходив у «Горілчані вироби» на предмет придбання «мерзавчика» коньяку. Як справжній аристократ, він зневажав «чорнило» і навіть горілку пив нечасто. Спорожнивши посуд під дуплистою грушею, Генка терпляче очікував, коли в секторі його огляду з'явиться кіт чи собака, і влучно жбурляв в «наших братьєв меньших» порожнім «мерзавчиком». Він так натренувався, що рідко коли промахувався, але, як і належить справжньому чоловікові, не виявляв з цього приводу бурхливих емоцій, тихо і стримано радів десь у глибинах свого єства.

Так от, коли пенсіонери з горішніх поверхів знаходили Генку Шмакова, то починався такий-от конструктивний діалог:

— Геннадію Івановичу, знову ліфт не працює!

— Умгу, — погоджувався Генка, колупаючись в зубах сірником і шуруючи очима обіч, чи не йде якась жінка. Жінок Генка страшенно любив розглядати, особливо тих, що перебували у віковому діапазоні між шістнадцятьма і тридцятьма роками. Їх Генка проводив таким довгим поглядом, що його цілком вистачило б, аби провести океанський лайнер від причалу за горизонт.

— Так треба ж щось робити, Геннадію Івановичу? Не можна ж без ліфта.

— Не можна, — погоджувався Генка і, оскільки ніяка жінка не з'являлася на траверзі, починав розглядати сірник.

— Розумієте, Геннадію Івановичу, у мене серце хворе, як мені з авоською картоплі пішки на дев'ятий поверх?

- Іру-нда!
- Що значить — «єрунда»? Мене ж інфаркт тряхоне між п'ятим і шостим поверхом!
- Іру-нда!
- Чому, зрештою, «єрунда»? Ондечки Антоніна йде, моя сусідка вагітна, в декреті, як їй бути?
- Чі-пу-ха!
- Що значить — «чепуха»? Я скаржитись буду!..

От цього й не варто казати ні в якому разі! Заледве Генка чув слово «скаржитись», як він напускав на своє сите, лиснюче обличчя таку образу, таку зневагу, що моторошно ставало, і мовчки зникав з двору, та так, що його ніхто не міг побачити кілька днів. Само собою, всі ці дні ліфти або просто не працювали, або були в ремонті. Скарги ж на Геннадія Івановича Шмакова мали приблизно такий ефект, як скарги домогосподарок на господа-бога, котрий пустив дощ на розвішану білизну, попередньо не погодивши з ними своє рішення.

Визнавши, що мешканці всіх будинків, де ліфти були підвладні йому, за свою нерозсудливість, нетолерантність, неповагу до його особи покарані достатньо і пора заключати мир на умовах, ним продиктованих, Генка Шмаков знову з'являвся в дворі. Починалися переговори про мир. Чи варто говорити, що він не міг бути миром без анексії і контрибуцій.

Мешканці, а особливо пенсіонери, буквально на колінах повзли до шановного Геннадія Івановича, не знаючи, як його улестити.

Спершу він був невблаганним.

— Скаржились? — запитував Генка Шмаков у нещасних пенсіонерів тим тоном, яким Городничий починав свою конструктивну бесіду з купцями, коли дізнався про їхню невдалу депутацію до Хлестакова.

— Та ми...

— Та ви розумієте...

— Ірун-да! — категорично уривав Генка все це пустопорожнє просторікування.

І тоді хтось з депутації говорив золоті слова:

— Дорогесенький Геннадію Івановичу, ще за Київської Русі так велось, що хто старе пом'яне, тому око — геть!

— Правильно, папаша, — милостиво погоджувався Генка, колупаючи сірником в зубах і нишпорячи очима

по сторонах — чи не йде якась жінка. — Золоті слова, але ліфт все одно не піде.

— Чому ж?

— Та як же це?

— Та заради всього святого, Геннадію Івановичу...

— Ви хочете, щоб я через вас в тюрму пішов? — запитував Генка трагічним шепотом. — Ви що, не розумієте, що муфта зносилася, прокладка гнила, будь-якої хвилини ліфт може погриміти донизу, а я погримлю в тюрму через вас?

Відбувалася сцена, про яку тільки міг мріяти режисер, який збирався знімати історичний фільм з життя Івана Грозного. Ніякий народний артист не міг би замінити в головній ролі Генку Шмакова, і ніякі заслужені, доручи їм ролі бояр, не зіграли б краще, ніж депутація пенсіонерів. Мається на увазі той драматичний епізод російської історії, коли Іван Грозний навмисне вдавав, що зрікається престолу, а бояри хапали його за поли і вмовляли залишитися, бо без нього «розор землі Руській...».

Пенсіонери повисали на шкіряних Генчиних полах:

— Та ви що, Геннадію Івановичу!

— Ви нас не так зрозуміли!

— Ми тільки хотіли сказати...

— Ірун-да! — відсікав Генка, але вже не так рвучко поривався піти геть. Переговори поновлювались. Але знову виходило так, що Геннадій Іванович аж ніяк не може йти шукати лівака.

Нарешті його переконували, що «ліві» муфти і прокладки чудово підійдуть до державних ліфтів, що ніякого криміналу в придбанні їх у лівака не буде, і Генка милостиво (як він казав — вперше і востаннє) дозволяв починати збір коштів по всіх квартирах і на всіх поверхах. Коли по полтиннику з квартири, а коли й по карбованцю, залежно од визначеної самим Генкою риночної кон'юнктури.

Між тим у Генки Шмакова були воістину золоті руки. Правда, цей трохи девальвований вислів ми звикли вживати в дещо іншому контексті, але із пісні слова не викинеш — у Генки Шмакова були й справді золоті руки. Він вмів практично все. В лічені хвилини, йдучи назустріч побажанням новоселів, міг видовбати будь-яку дірку в будь-якій бетонній стіні з розрахунку: карбованець — дірка. Він ремонтував телевізори, холодильники, пилососи, все, що ми звикли називати побутовою технікою, і артистично ставив «жучки» у електро-

лічильники бажаним, ніскільки при тому не халтурячи. У найприскіпливішого контролера такий електролічильник не викликав жодного сумніву, він працював, створюючи абсолютну ілюзію справності і бездоганності, не те що «жучок», поставлений партачем, коли лічильник починав крутитися у зворотному напрямку і зловмисник ловився навіть контролером-початківцем.

У період, коли ліфти працювали справно (бували й такі періоди), Генка обслуговував населення навколишніх будинків, люто зневажаючи всіх, з кого йому доводилося брати гроші за проведені ремонтні роботи. Всіх, хто не вмів власними руками полагодити пилосос чи холодильник, а тим більше вставити в електролічильник «жучка», Генка називав «інтелігентами», і не було в його устах огиднішої лайки, мерзеннішого слова, ніж слово «інтелігент»...

Отож, виглянувши у вікно, Григорій Дмитрович згадав, що сьогодні п'ятниця, отже таблички вже висять на всіх ліфтах. Генка навмисне проводив цю акцію напередодні вихідних, коли люди вештаються вгору-вниз особливо активно: в гості, з гостей, а скільки різних господарчих походеньок на ці дні випадає!

Тому в п'ятницю ділові взаємини між громадськими діячами, що приходили від загалу пасажирів ліфта, і Геннадієм Івановичем були надзвичайно короткими. Часто по карбованцю з квартири починали збирати ще в четвер, не вступаючи в попередні переговори з Геннадієм Івановичем, йому просто приносили готівку, і він повагом йшов знімати таблички з ліфтів, не перестаючи при тому озиратися, чи не йде якась симпатична жінка, бажано у віковому діапазоні від шістнадцяти до тридцяти років.

Зараз Генка Шмаков, покусуючи сірник і розхитуючись з носків на високі корки своїх модних туфлів, чекав таку депутацію з «полюддям» і, щоб згаяти час, розмовляв з пенсіонером Ігорем Гордійовичем Канюкою.

Оскільки Ігор Гордійович Канюка наш герой не із власної волі, справедливо буде розповісти про нього трохи докладніше.

Ігор Гордійович Канюка належав до людей, з яких редакція журналу «Здоров'є» не повинна брати за передплату жодної копійки, а навпаки, в кінці кожного року мала б вручати їм премії за активне донесення магістральних ідей журналу до найширших категорій населення.

Жоден віруючий за всю історію існування релігії ніколи з таким натхненням не читав Талмуд, Коран, Євангеліє, з яким Ігор Гордійович читав журнал «Здоров'є», і ніколи ніхто з віруючих не керувався в своєму житті прочитаним так, як керувався прочитаним він.

Паства Ігоря Гордійовича під час його проповідей могла складатися і з багатьох людей, і з одного-єдиного слухача, але кількість слухачів Ігоря Гордійовича аж ніяк не впливала на якість натхненного слова.

Зустрівши Валька з пляшкою «чорнила», заробленою при розвантажуванні продуктового автофургона, Ігор Гордійович прочитав йому цілу наукову доповідь.

— Пробачте, шановний Григорію Дмитровичу, але я хочу застерегти вас від надмірного вживання кріплених вин. Ці вина не просто викликають печію, шкідливо впливають на паренхіму печінки, але й сприяють відкладенню каміння як у жовчному, так і в сечовому міхурі, а також у нирках. Але це ще не все. Нещодавно я вичитав, що кріплені вина шкідливо впливають на зір і слух людини, а винні випари також подразнюють респіраторні шляхи...

Після такої зловісної доповіді Вальку негайно захотілось випити, щоб забути це все.

Після того Ігор Гордійович кілька разів агітував Валька покинути курити і навіть показав фотографії — легеня в розрізі, просякнута якоюсь зеленою гідотою, тобто продуктами нікотину та різних смол, і ніжнорожева легеня людини, яка ніколи в житті не вживала тютюну.

Якби Ігор Гордійович жив років сто тому, особи духовного звання говорили б на його поминках: «Муж сей был жития честнаго, благочестиваго и беспорочнаго».

А якби сьогодні під час гігієнічної прогулянки на голову Ігоря Гордійовича впав метеорит і внаслідок такої трагічної події Ігор Гордійович опинився б на столі перед студентами-медиками, прозекторові слід було б супроводжувати розтин лекцією такого змісту:

— Дорогі юні колеги! Дивіться, поки не пізно, бо не часто доводиться таке бачити. Подивіться на цю печінку, абсолютно позбавлену жирового переродження, паренхіма якої свідчить, що власник її ніколи не зловживав алкоголем і його шанси захворіти цирозом печінки практично дорівнювали нулю, хоч би й жив він на світі двісті років. А жовчний міхур! В ньому не те що камінчика, в ньому й піщинки не знайдете. Те ж саме можна

сказати їй про жовчні протоки. Зосереджую вашу увагу на шлункові і стравоході. Ось взірець шлунка людини, яка ніколи не їла нічого надто гарячого і холодного, кислого чи гіркого, чи їй взагалі гострого, не зловживала перцем і різними маринадами. Те ж саме можна сказати і про кишечник як товстий, так і тонкий. А селезінка! Яка вона ніжна! Це селезінка не шістдесятитрирічного чоловіка, а селезінка чотирнадцятирічного хлопчика. Нирка! Це взагалі феноменальні нирки. Ніякого переродження, жодного натяку на нефрозо-нефрит чи що-небудь подібне, ні камінчика, ні піщинки. Це саме можна сказати про сечову систему із сечовим міхуром включно. Але найголовніше – серце! Ніякого атеросклерозу серцевих судин, як і судин в цілому, все переконує нас, що міокард цієї людини так ідеально гнав кров і сам себе не забував при тому, що інфаркт цій людині ніколи не загрожував, як не загрожував їй інсульт, бо всі судини і мозкові насамперед – в ідеальному стані. Просто важко уявити, скільки б могла ще прожити ця людина, якби не впав їй на голову метеорит!

Треба зазначити, що цеглина ніколи не могла впасти йому на голову, бо він ніколи не ходив попід стінами будь-якого будинку, а в районі новобудов і в промзонах тим паче.

Ігор Гордійович Канюка протягом всього свого життя засинав і прокидався в один і той же час, і ніщо, навіть прямий репортаж з місця посадки якоїсь літаючої тарілочки, на якій прилетіли мешканці іншої галактики, не примусив би його затриматись біля телевізора бодай на зайву хвилину.

Він робив ранкову гімнастику при відкритій квартирі. Він чистив на ніч зуби і полоскав горло.

Коли працював (спершу молодшим економістом, потім економістом, ще потім – старшим економістом), аж до виходу на пенсію, ніколи не забував на своєму робочому столі увімкнути радіо, коли по радіо передавали виробничу гімнастику. І коли він її робив, не те що міністр, сам господь-бог, спустившись на землю, змушений був би чекати доти, доки Ігор Гордійович виконає останню вправу з усіх, передбачених комплексом.

Снідав, обідав, вечеряв Ігор Гордійович також за розкладом, не роблячи винятку навіть для вихідних днів. Причому не забував, скільки великих калорій мусить мати сніданок, скільки обід, а скільки вечеря. За порадами журналу «Здоровье» Ігор Гордійович оберігав свій

організм від зайвих емоцій, особливо шкідливих, уникав стресу, як тільки міг.

І тепер, на пенсії, коли Ігор Гордійович гуляв і помічав, що кицька чигає на горобця, він навмисне міняв маршрут прогулянки так, щоб повернутися спиною до місця подій. Йому було страшенно шкода горобця, але й кицьку було шкода.

Завжди перебуваючи на аванпостах медичної науки і всіх галузей охорони здоров'я, навіть віддаючи данину медичній моді, Ігор Гордійович ніколи не проявляв себе в цілому як догматик, прагматик чи еkleктик.

В епоху кампанії «Бігом од інфаркту» Ігор Гордійович бігав, як і всі, але ніколи не дозволяв собі переборщити, бігати до знемоги, закинувши язик на плече, як це робили інші нерозсудливі громадяни, а коли виявилось, що кампанія «Бігом од інфаркту» була кампанією «Бігом до інфаркту», коли в періодичній пресі сповістили про кілька трагічних випадків, що сталися з тими, хто тікав од інфаркту, і навіть президента Картера звели під руці з бігової доріжки й він мало дуба не врзав, а відомі кардіологи виступили з пересторогою, Ігор Гордійович торжествував:

— Ну, от. Я ж говорив — що занадто, то не здраво.

Цього золотого правила, народженого польською народною мудрістю, Ігор Гордійович дотримувався завжди і в усьому. Ще за молодих років він запитав у одного терапевта, чи дуже шкідливий алкоголь, і почув у відповідь:

— Не більшою мірою, ніж баранина. Коли випити склянку натурального вина чи й чарочку коньяку, це, за певних умов, піде на користь організмові, а от коли за раз з'їсти вісім кілограмів жирної баранини, можна й дуба врзати.

Лікарів, які стояли на подібній платформі, Ігор Гордійович шукав усе життя і завжди знаходив. Поміж бажаними скинути зайву вагу завжди ходили різні дієти. Вони мали або назву країни, де нібито народилися, або назву харчового продукту, на якому в основному базувалися. Так були дієти (і зараз довершують свій тріумфальний поступ у провінції) французькі, англійські, нідерландські, японські. Здається, навіть австралійські і новозеландські.

Щодо дієт за назвою продуктів, то зустрічались форми «без» — безсолеві, безцукрові, безхлібні, безсалні тощо, і навпаки: яблучні, сирові, рисові, капустяні, морквяні, м'ясні, тобто людині рекомендувалося налягати на вищепоіменовані продукти і уникати всього іншого.

Так от, Ігор Гордійович ніколи не хапався зопалу за якусь сумнівну дієту, доки не знаходив офіційного визнання її на сторінках журналу «Здоров'є». Але навіть й після того, як було дано «добро» цим вищою мірою корисним і солідним журналом, Ігор Гордійович не хапався зосліпу за якийсь там рецепт, а підходив до нього творчо, за всіма законами діалектики.

Його дружина, Тетяна Андріївна, дуже навіть симпатична жінка, вмiла так смачно, калорійно і дієтично готувати, що коли б вона була чоловіком і народилася півтораєта років тому у Англії, возвели б її в перство, як одного королівського кухаря.

Тетяна Андріївна була переконана, що у Ігоря Гордійовича дуже слабке здоров'я, тендітний організм і вразлива нервова система, і тому годувала чоловіка так, як навряд чи його харчували б в клініці НДІ лікувального харчування Академії медичних наук.

Вона говорила:

— Ти вже мені, Ігорьочку, Гісонько мій (зменшувальне ім'я), знайди тільки який-небудь новий рецепт лікувального харчування і можеш бути певен...

Полюбляв Ігор Гордійович пити відвари і настої різних цілющих трав, проконсультувавшись попередньо з лікарем. Віддавав належне різним народним засобам, але зупиняв свій вибір на тих, що були йому до смаку.

Так, почувши, що введення в організм перемелених на м'ясорубці і змішаних з сіллю лимонів запобігає розвитку атеросклерозу, Ігор Гордійович спустив Тетяні Андріївні директиву обробити лимони належним чином, що вона ретельно й зробила. Але скуштувавши це місиво, Ігор Гордійович вирішив пошукати інший спосіб уникнути атеросклерозу, лимонів з сіллю сам більше не їв, хоч щиро рекомендував їх іншим.

А от перекручена на м'ясорубці цибуля з медом, з розрахунку — кілограм цибулі, кілограм — меду, припала йому до смаку, він охоче вживав її і так само безкорисливо рекомендував усім знайомим.

...Так от, зараз Ігор Гордійович ділився своїм багатющим досвідом у галузі охорони здоров'я з Генкою Шмаковим:

— Берете літр молока...

— Ірун-да!

— Ні, ні, зовсім не ерунда, ви лишень послухайте. Отже, берете літр молока, виливаєте його в каструлю, кидаєте в молоко велику цибулину, попередньо очистивши її...

— Ірун-да!

— Ніяка це не єрунда! Я рекомендував цей засіб десяткам людей і не чув від них нічого, окрім подяки. Цибулина має кипіти в молоці, на маленькому вогні, півтори години...

— Ірун-да!

— А ви слухайте, слухайте. Коли цибулина увариться, ви знімаєте каструлю з вогню, даючи можливість молоку добре вистигнути, а звареній цибулі гарно настоятися...

— Ірун-да!

— Коли цибуля настоїться, цей навар слід пити по столовій ложці три рази в день, і кашель як рукою зніме.

— Ірун-да!

Докія Микитівна свого часу зробила все можливе і неможливе, щоб убити в Григорія Дмитровича будь-які прояви вже існуючих нахилів до гурманства і запобігти їх прояву в майбутньому, її: «жери, сключительно, що дають», виключало альтернативу взагалі, але навіть Григорій Дмитрович внутрішньо здригнувся, відчувши огиду, бо подумав, що цибуля, зварена у молоці та ще й настояна, мусить мати особливо гидкий смак, як і молоко, в якому вона варилася.

І тут він почув, що його хтось гукає:

— Григорію Дмитровичу, Григорію Дмитровичу!

Він звів очі догори і побачив, що на балконі п'ятого поверху стоїть старенька Жанна Всеволодівна і, перехилившись через поренчата, мружить свої короткозорі очі. Вона жила в одній квартирі з якимось інтелігентним товаришем, котрий не раз купляв у нього дафнії, здорово його при тому виручаючи.

— Григорію Дмитровичу, ви дуже зайняті?

— Зайнятий?

Горобці були, власне, нагодовані, іншої якоїсь нагальної роботи у нього не передбачалося, однак шукати нову він не квапився.

— У мене до вас цікава пропозиція...

— До мене?

— До вас! Підніміться-но, хоча... ліфт, здається, не працює... Не хочу завдавати вам зайвого клопоту, сама спускаюся.

Валько помітив, яка зловтішна посмішка з'явилася на лиці у Генки Шмакова, коли він почув, що ліфт не працює, і злість взяла: «Ач, паразит, на своїх економить...»

Але куди було подітися? Він потьопав пішки, скрутивши в кишені дулю Шмакову.

Жанна Всеволодівна чекала його в кімнаті, де, здається, окрім книжок і стосів паперів, взагалі нічого не було.

Правда, особливу його увагу привернула друкарська машинка. Він, хоч і бачив, як на ній клацала Жанна Всеволодівна, але не міг второпати, як це — людина вдаряє пальцями по якихось гудзичках і на папері народжуються слова, гірше того — думки. Він завжди дивився на Жанну Всеволодівну з тією повагою, з якою хлопчисько дивиться на циркового мотогонщика, коли той кружляє по вертикальній стіні.

— Я хочу попрохати вас, шановний Григорію Дмитровичу, зробити для мене одну послугу...

— Та будь ласка, — сказав Валько, але подумавши додав: — Якщо я, звичайно, зумію.

— Зумієте! За якихось півгодини і обернетесь. На таксі. Ось вам три карбованці, — вона простягла йому зелений папірець, але він стояв, переминався з ноги на ногу, не знаючи, брати чи ні.

— На таксі?

— Ну, а для чого вам витратити час, їхати трамваєм, а потім тролейбусом?

Він щиро подивився їй у вічі і, хоч ніколи не відзначався якоюсь особливою метикованістю, зрозумів, що в такий спосіб, даючи йому цю троячку, вона хоче заплатити йому за послуги під приводом транспортних витрат, і це зворушило його:

— Я їй на трамваї відвезу. Не треба грошей...

— Треба, треба, візьміть, — Жанна Всеволодівна встромила йому троячку в кишеню пальта. — Ви повинні відвезти одну річ...

— Щось скляне? — злякано запитав Валько, знаючи, що може «те скляне» ненароком розбити, і тоді хоч крізь землю провалюйся.

— Ні, ні, ось... Течка з паперами. Це — рукопис. Знаєте, що таке рукопис?

— Хто, я?

— Один письменник, він дуже хворий зараз, він... написав книжку. Може, це остання книжка в його житті... Я передрукувала рукопис і вичитала передруковане. Він може не вичитувати, хоча... він, мабуть, перечитає все. Хто зна, чи доведеться йому читати це все бодай у верстці. Його прізвище — Чужак Василь Артемович. Може, ви читали його твори?

Григорій Дмитрович щиро зізнався:

— Брехати не буду, читати — не читав. А от по радіо... чув, здається. Давно тільки...

— От-от, давно. Відвезіть, прошу вас. Він з нетерпінням чекає, а телефону у мене нема. Він дуже хвора

людина, сам не може. Я ось тут вам адресу записала...

І Валько поїхав. Щоправда, не на таксі. Принади цього виду транспорту були йому незнайомі.

Чужак жив у центрі міста, в старому будинку. Стелі тут були запаморочливо високі, метрів чотири. Ліфт, звісно, не працював. На його дверях висіла табличка: «Ремонт».

«І тут є свій Генка Шмаков», — подумав, скрушно похитавши головою, Валько.

Здіймаючись на третій поверх старовинними мармуровими сходами, Валько подумав, що тодішні три поверхи відповідають теперішнім п'яти. Він вже збирався подзвонити, зупинившись біля дверей потрібної квартири, коли помітив приклеєну записку, написану округлим, мабуть, жіночим почерком: «Штовхайте двері і заходьте».

Григорій Дмитрович так і зробив: штовхнув двері і опинився у напівтемній вітальні, не знаючи, що йому робити далі: йти в глибини квартири або ж чекати поки його запросять.

— Хто там? — почувся чоловічий голос звідкись здалеку. — Це ти, Ніночко? Так швидко повернулася?

— Ні, це я, — відкашлявся Григорій Дмитрович.

— Міськгаз? — запитав той самий голос. — То проходите на кухню.

— Ні, я не з газу...

— Сантехнік? Дружина викликала вранці. Там у нас у ванній кран щось...

— Ні, я не сантехнік, я до вас.

— Прошу, ідіть сюди. На жаль, я не можу встати, лікарі мені заборонили.

— Чекайте, я зараз роззуюся.

— Не треба роззуватися. Ненавиджу оцю чортову моду.

— Та як же ж, — м'явся Григорій Дмитрович.

— Ідіть так, прошу вас!

В кімнаті, куди він увійшов, здається, не було нічого, окрім книжок, лиш на українському килимі — пощерблена шаблюка та бандура. Книжки громадились на стелажах, у шкафах, обступали три стіни з усіх боків, і коли б четверта не мала вікна, вони б і її заступили. Над стелажми висіли картини, і дві з них настільки прикували увагу Валька, що він, задивившись, перечепився об ріжок килимової доріжки. Але не впав, бо вхопився рукою за край дубового письмового столу.

Тільки тепер він роздивився, що біля стола стояла тахта, а на ній, вкритий картатим пледом до пояса, сидів чоловік. У сутінках світилася тільки пухнаста сива кучма волосся. Обличчя його не було жовтим, а, хоч і покрайним зморшками хвороби, теж білим, ніби чистий папір. Зате очі були зовсім живі, тернові, ніякої фізичної муки не відбивалося в них, тільки зблискував веселий інтерес до всього, що відбувається довкола, в даному випадку — до Григорія Дмитровича Валька.

— Приземляйтесь, товаришу, на стілець. Ви до мене у якійсь справі?

— Та ось, — Григорій Дмитрович поклав на стіл теку з рукописом. — Жанна Всеволодівна передала. І... сказала, що вчитувати не треба, вона все сама...

— А-а-а! Широ вдячний вам, а то я вже думав, як би оце зв'язатися з Жанною Всеволодівною. Знаєте, дружина весь час зайнята, та й стомлюється вона коло мене... Пізнаю Жанну Всеволодівну, навіть вчитала, балає вона мене. Та ви сідайте, сідайте...

Валько обережно сів на краєчок дебелого стільця і так само обережно, ніби він був кришталевим, поклав на коліно свій капелюх.

— Там ще записка, — нагадав Григорій Дмитрович.

— Ага, ага, — чоловік на тахті звівся на лікті і розшнурував теку. — Як вас звати, товаришу?

— Кого, мене?

— Саме вас, шановний.

Він намацав десь під подушкою окуляри, звично кинув їх на носа і читав записку.

— Мене? Григорій Дмитрович. — Чи не вперше в житті Валька назвали шановним, і це змусило його розігнути спину.

— Дуже приємно. А мене — Василь Артемович Чужак.

— Ви письменник... Жанна Всеволодівна казала...

Пошкрібшись десь у глибинах своєї душі, Григорій Дмитрович раптом відчув, що і йому хочеться сказати щось приємне. Тому додав:

— І по радію я вас чув... Давно, правда...

— Правильно, зараз мене не читають по радію.

— Хворієте?

— Та як вам сказати? І це, й інше. Григорію Дмитровичу, ви не дуже поспішаєте?

— Та ні, — озирнувся Валько, якому давно не було так затишно.

— Пробачте, голубе, у вас запалити не знайдеться? Тільки, цур, між нами — чоловіками. Розумієте, дружина не дозволяє мені курити — мовляв, серце, здоров'я, хоча... Яка тепер різниця? Все одно вже... Сигаретою більше, сигаретою менше. Однаково... Проте конфісувала сигарети.

— У мене «Ватра». Може, ви таких не захочете?

— Чому ж? Це чудово! Я тепер, пробачте, і кизяк сушений смалив би, як колись в дитинстві. З вашого дозволу, одну сигарету...

Валько дістав з кишені добряче-таки пом'яту пачку «Ватри», простяг її Чужаку і чиркнув сірником. Той з насолодою затагнувся, пустив дим:

— От спасибі, от спасибі! А то аж вуха попухли. Беріть і ви за компанію.

— Так незручно ж якось...

— Кватирка прочинена, витягне. Весна на дворі.

— Весна, ваша правда.

— Як би мені хотілося спуститися вниз, зустрітися з весною...

— Ліфт не працює, — нагадав Валько.

— Справді? Я й не знав. Хоча... Яка різниця? Хоч би він і працював, я вже не спущусь. Скоро мене спустять. На мотузках, — невесело пожартував письменник.

— Чому ж так? Ще очуняєте.

— Ні. Відчуваю, що це моя остання весна. Та й та за вікнами, з нею на побачення не підеш. Як отой старий собака, що смерть свою передчуваючи, біжить кудись з двору, щоб вмерти на самоті, так і я... Але людині куди ж бігти? Йй залишається одне — завдати останнього клопоту своїм ближнім.

— Яка гарна у вас шабля, ще повоюєте! — щоб перевести розмову, пожартував Валько.

— А-а-а! Це не декоративна шабля, а справжня. Зосталася на згадку про партизанський загін, де воював три роки.

— А бандура...

— На бандурі грав колись мій старший син. Йому тоді заледве минуло дванадцять років... Як давно це було! Так давно, що й не віриться, чи й взагалі було. Повиростади діти, живуть тепер окремо, свої сім'ї, свої інтереси. А як приходить син, дивується... І з того, що був такий час, що подобалось грати на бандурі, і з того, що я її зберігаю досі.

— Книжок у вас...

— От-от! І на них покупці знайдуться... Але ні, не допущу.— Чужак так глибоко зотягся сигаретою, що закашлявся, і недопалок зашкварчав на його губах.— Що там на вулиці робиться?

Григорій Дмитрович знітився, подумавши, про що він може розповісти цій людині, яка он із шаблею в загоні партизанському воювала? Хіба про Дуську, Йоську, Батьо, Гицеля, інших «босяків і босячок», як вони їдять крихти з його рук... Так соромно ж про горобців розповідати такій людині!

— Картини у вас гарні.

— Яка вам більше подобається?

— Оця, де вітер.

— Вона так і називається: «Вітер». Її написав ще за молодих років Володимир Вашенко. Ви чули ім'я цього художника?

— Хто, я? — опустив очі Валько.

— О, це був прекрасний художник! Він подарував мені «Вітер» ще до війни. Просто дивно, як ця картина вціліла під час окупації. Спасибі добрим людям, зберегли. Але ж правда, вітер?

— Здорово, — покрутив головою Григорій Дмитрович і пощипав свій червонястий носик. Він, як тільки увійшов до кімнати, мало не впав тому, що задивився на цих три берізки в полі, які нагнув сильний порив вітру і розкуйовдив їхнє листя. Це було так правдиво і реально, що картина спершу здалася Валькові вікном — він глянув крізь вікно, а там вітер торсає три берізки. Але як це могло бути?

Валько народився й виріс у місті, де були музеї, картинні галереї, виставки, але за всі прожиті ним п'ятдесят років так і не спромігся переступити поріг бодай одного музею. Та й потреби в цьому не відчувалося. А зараз раптом він пригадав, як їх, коли вони ще навчалися в школі, клас їхній повели у музей. Всіх, тільки не його, бо він тоді дорогою втік і цілий день катався на трамвайній приступці. Скільки років минуло з тієї пори? І не злічити цих років, а ось чомусь не випало йому ні разу побувати в музеї. Та чи й виникала в нього така думка? Отак би підійти до Докії Микитівни і сказати: «Доцю, знаєш що? Давай завтра поїдемо в музей». Що б вона сказала? «Склячильно, ідіот психічичний», — це він точно знає.

— А ця друга картина? Її теж ваш товариш намалював?

— Ні, це робота когось із старих фламандців. Проте оригінал чи копія — точно вам не скажу. Подобається вона мені і... цього досить.

— Качка, качка як жива! Тобто, я хочу сказати, що вона не те що жива, бо раз за ноги підвішена, то вже нежива, це вже точно, але пір'ячко... Кожне пір'ячко як живе. Подумати тільки, як це можна так кожне пір'ячко виписати, вималювати... І капустина, і гарбуз!

— Так, славний натюрморт.

— Що?

— Натюрморт — мертва природа.

— Ну да, ну да, качка мертва, це вже точно. Але як жива. І як він так, кожне пір'ячко?

— Кожен у своїм ділі повинен бути майстром. Ви — у своїм, я — у своїм. Бажано... Хоча я не певен, що після моєї смерті зостанеться щось таке, щоб людям ще довго служило. Може це, — Чужак погладив довгими, блідими і, разом з тим, важкими, як у ратая, пальцями теку, яку приніс Валько, — це — моя лебедина пісня, сюди я вклав останні сили, душу і... здається, вийшла непогана книжка. А може, я помиляюсь? Може, це звичайний самообман? Може, я втратив якісь критерії? Може я, як Нікола Пуссен у Бальзака, пам'ятаєте?

— Хто, я?

Василь Артемович зрозумів, що захопившись, адресується трохи не до тієї аудиторії. Дуже навіть могло статися, що цей чоловік не читав «Невидимий шедевр» Бальзака.

— Я хочу сказати, що я старався як міг у цій своїй лебединій пісні співати чисто, просто, без фальші. Це мені так здається. Але ж ми буваємо такими несамокритичними по відношенню до створеного нами. А ви хто по професії?

— Хто, я?

— Та все одно! Але бувало у вас так, що ви щось робите, вам здається — все виходить як слід, а потім виявляється, що воно у вас не вдалося, можна було зробити значно краще. Бувало?

— Ого, скільки разів! — широко зізнався Григорій Дмитрович, згадавши, як «сключительно» сердилась Докія Микитівна, коли він замість того, щоб ретельно змити оцтом з дієтичних яєць, які мали йти на продаж такими, що, «сключительно, тільки що з-під курочки, зерном годованої», червоні штампи птахофабрики, розмазюкував той штамп, від чого кожне яйце ставало рожевим, схожим на писанку.

— От бачите! І так у кожного. Звичайно, якби у мене було трохи більше часу та не хвороба, цей мій рукопис був би обов'язково прочитаний кимось із моїх старих товаришів, а вони б сказали правду... Але тепер я в страшному цейтноті. Навіть коли хтось із них й устигне прочитати рукопис доти, доки я не помру, правду, з гуманною метою, ніхто мені не скаже. Всі почнуть хвалити на всі заставки: «Василю, друже, ти створив шедевр!» А я повірю... Мені дуже хочеться повірити, і я повірю. Напівживим часто брешуть. А живим теж брешуть частіше, ніж того хотілося б.

— Жанна Всеволодівна певна, що ця книжка переживе вас.

— Ех, Григорію Дмитровичу, людині притаманно сумніватися, особливо на схилі життя. От вам, пробачте, скільки років?

— Кому, мені?

— Вам, вам.

— Та вже на шостий десяток звернуло.

— Давно?

— Не так щоб давно. Ще й місяця нема.

— Але п'ятдесят років, то — п'ятдесят років. Ювілей відсвяткували?

— Хто, я?

— На роботі, з товаришами, в родинному колі?

«Що я тобі, милий чоловіче, — думав Валько, — розповідати буду, як за чотири карбованці, виручених за попіл, брав дві пляшки портвейну «Приморський» і як ми його потім розпили?»

Тому Григорій Дмитрович і плечима знизав, і руками розвів, а жести ці Чужак міг зрозуміти, як знає. І делікатний Чужак не повертався вже до цього питання. Він замріяно прочитав рядок вірша:

— «Пролетіли літа, як сполохані коні...» Ех, коли б то коні! То жар-птиця пролетіла. Померехкотіла своїм хвостом, а ми її не впіймали. Хтось схопив зопалу — руки попик. Гарячий хвіст у жар-птиці виявився. Іншу ловиш. І часом на оте полювання за жар-птицею ціле життя йде. А коли, здавалося, нарешті впіймав! — придивився ближче, а то... курка облізла. А справжню жар-птицю вже й ловити ніколи. Тоді й задумуєшся: а чи так вже доконче треба було її ловити? Що тебе спонукало до цих ловів? Бажання прославитись, відзначитись, наперед інших виштовхатися, заздрість у людей викликати? А для чого це? Користь яка від цього? Ну, відзначився, комусь

догодив, тебе помітили і віддячили. Впіймав жар-птицю? Можеш радіти? А може, то й не жар-птиця була? Може, то гусак з пофарбованим пір'ям. Мине час, і він облізе. Злиняє фарба, і сама тільки сірість залишиться. І відчуваєш ти, що робив не те! Але сам себе будеш переконувати, що це таки жар-птиця. Ти вже не можеш без неї. Ти вже самоствердився, і вона тобі належить, як генералові лампаси на штанях. І хоч в глибині душі ти добре знаєш, що ніякий то не «жар» і ніяка не птиця, що не полетить вона, як курці не дано літати чи гусакові бундючному, але ти будеш вдячний тим, хто підфарбовуватиме крила впійманої тобою «птиці», гримуватиме її під справжню жар-птицю. Але підсвідомо ти каратимешся від того, що все це — не те, дуже не те, і мучитимешся на самоті з самим собою. І на зло самому собі і тим, хто підфарбовував крила цьому муляжу, ти кинешся знову на лови справжньої птиці. Бо тобі захочеться повірити й на самоті з самим собою, що таки справді щось зробив для людей. А час... сплив. Пролетіли літа, як сполохані коні. Час сплив у якихось засіданнях, зборах, суперечках, нарадах, дискусіях, що не варті виїденого яйця, в так званих зустрічах з читачами, парадних заходах, куди приходить дюжина пенсіонерів, а коли зал повен, це значить, що учнів найближчого профтехучилища звільнили від останніх двох уроків і привели сюди, пообіцявши, що потім буде кіно або танці. А читацькі конференції! Якими жакливими часом бувають вони! Ні, ви не думайте, я не проти читацьких конференцій...

Григорій Дмитрович теж не був проти читацьких конференцій, бодай тому, що навіть приблизної уяви не мав, що це таке. Тому він великодушно розвів руками, що дало змогу письменнику розвивати свою думку далі:

— А ще гірше — відгукуватися на різні кампанії, лихоманково писати у вранішні газети, «палко схвалювати» чергову епохальну промову, добирати епітети «геніально» і «мудро» до літературних опусів державних олімпійців, щоб бути на бистрині «громадського життя», подати свій голос у хорі славослів'я... і ось одного чудового дня ти вирішуєш — годі! Все це — скороминуще. Час іде, а справа стоїть. А скільки б ти міг написати правди, бо багато бачив і багато знаєш, тобі є що розповісти людям і, здається, ти вмієш це робити.. Ти — письменник, тобто, людина, яка повинна насамперед — писати. Пи-са-ти!

Вони знову закурили, струшуючи попіл на блюдечко. яке стояло на стільці біля таhti.

— І от ти починаєш писати. Ти геть випадеш з того, що чомусь називається «політичною активністю», відключаєш телефон. Тебе запрошують на численні заходи, а ти вперто не йдеш. І вже когось іншого обирають у президію, вже хтось інший, а не ти, очолює якусь комісію, вже хтось інший їде кудись у складі якоїсь делегації, ти вже не никаєш у кулуарах, не береш участі в тому, що називається літературним процесом. З газет і журналів не можуть додзвонитися до тебе і замовити відгук чи оповідання «на тему». Ти не виступаєш по радіо. Спершу там ще за інерцією читають твори, написані тобою колись, а потім... Яке кому діло до того, що ти пишеш, отже чесно виконуєш свої обов'язки перед народом? Ти не виступаєш на зборах, не хвалиш когось і тебе ніхто не хвалить. Ніхто тепер не підфарбовує пір'я твоїй псевдожар-птиці, і вона поволі перетворюється на курку, якою, до речі, була з самого початку. Але ти переконаний, що саме зараз напав на слід справжньої жар-птиці, ти вистежив її, і тобі не треба буде її й ловити, вона сама сяде тобі на плече і довірливо дзьобатиме з твоєї долоні...

Хоч як Григорій Дмитрович був не схильний до асоціативного мислення, але при цих словах не міг не згадати свою горобчишку Дуську, що дзьобала кришечки з його рук.

Щось штовхнуло Григорія Дмитровича повернути голову ліворуч, і він зустрівся з поглядом дуже красивих жіночих очей. Коли ця молода і гарна жінка увійшла, не чули ні Валько, ні Василь Артемович.

— О, донечка ваші прийшли, — сказав Валько, роблячи марні спроби розігнати довкола себе сигаретний дим.

— Це дружина моя, Ніночка. Ніночко, ось познайомся, товариш прийшов, приніс...

Але Ніночка мовчки увійшла в кабінет Чужака і верескливим голосом, що так не гармоніював з її красою, закричала:

— Скільки я просила — не курити! Ти дивись, що робить твій проклятий цигарковий дим з гардинами! Це ж імпортні гардини, вони жовтіють від цигаркового диму! Скільки я говорила! Яких трудів мені коштувало дістати їх, а ти смалиш і смалиш! Досить одвернутися на хвилинку, як в тебе в роті вже цигарка!

— Пробач, Ніночко, товариш ось... Григорій Дмитрович привіз мій рукопис, передрукований Жанною Всеволодівною...

— Я сама могла його привезти!

— Але ж ти обіцяєш вже другий тиждень, а...

— То я гуляю, по-твоєму, байдики б'ю?

Григорій Дмитрович подумав, що ця заява недалеко від істини: такі рум'яні й свіжі щоки і справді можуть бути лише в людини, яка годинами гуляє на свіжому повітрі.

— Я знаю, що тобі треба відпочити від мене, розв'я-
тись, але...

— Що «але»?

Але Чужак вирішив не лізти в зашморг глибше і зні-
чено промовчав.

Ніночка вирвала з пальців отетерілого, розгубленого і присоромленого Григорія Дмитровича недопалок сигарети тим рухом, яким оперативники карного розшуку в теледетективах виривають у особливо небезпечних злочинців ніж, тицьнула його в блюдо, де вже покоїлись три інші недопалки, і понесла на кухню. Валько схопився на рівні ноги, згріб свій капелюх, посмикав за криси, в результаті чого вони обвисли ще більше, хоч, здавалося, обвисати їм вже далі нікуди, і рушив до дверей.

Чужак подивився на нього так жалібно, що Валько повернувся од дверей і встромив йому в долоню дві сигарети, що миттєво зникли під подушкою.

«Ну-ну, — думав Григорій Дмитрович — а я був певен, що тільки моя Докія не любить, коли я смалю без кінця. Так Докія хоч бурчить, але рукам волі не дає. А ця сигарету з рук вихопила. І як тільки пальців не попекла?»

От і все. Григорій Дмитрович повернувся додому і піднявся на п'ятий поверх до Жанни Всеволодівни.

— Одвезли? — запитала вона його.

— Хто, я? Одвіз. На трамваї. Не на таксі. Поспішати мені нікуди. Ось... ваша троячка.

— Та ви що?

— Візьміть, візьміть!

І таке щось засвітилося в його очах, що Жанна Всеволодівна відчула: коли не візьме вона назад цю троячку, він образиться навіки.

А він спускався сходцями і думав зловтішно: «От і не дістанеться троячка Докії, от і не дістанеться! І так їй і треба! А щоб допекти, візьму й розкажу, що була в мене

тroyчка, а я її назад віддав. Хай називає мене «ідіотом, сключительно, психічичним», хай називає! Мене не буде, а тroyчка добрій людині лишитья».

Так починався великий бунт. І ніхто, а найперше сам Григорій Дмитрович, не знав, що початок цього бунту спричинили дві картини, які він побачив на стіні кабінету письменника Василя Артемовича Чужака.

Жанна Всеволодівна Етьман жила в одній квартирі з Бравилом. Їм дали по кімнаті, коли заселяли цей будинок. Це він, Бравило, купляв у Валька сухих дафній, чим здорово виручав того — виторг можна було приховати від Докії Микитівни.

Жанна Всеволодівна Етьман була друкаркою на пенсії, якщо люди її професії взагалі коли-небудь бувають на пенсії. Так, вона не працювала зараз в редакції, але з ранку і до вечора друкувала дома. Жанна Всеволодівна вважалася королевою друкарок всіх редакцій і видавництва, і цілком заслужено. Друкувала вона швидко, більше того, не пропускала орфографічних помилок, які подекуди інколи мали місце в рукописах окремих письменників. І кожен письменник, який не вважав їх новаторством чи особливостями власного стилю, був вельми вдячний їй.

Передрукувати свої рукописи у Жанни Всеволодівни вважалося дуже престижним, у неї друкувалися не лише відомі чи провідні, але й значна частина живих класиків. Початкуючі пробивалися до Жанни Всеволодівни теж, але не без трепету душевного. Вона могла в присутності автора погортати його рукопис, швидко пробігти кілька сторінок і, не соромлячись, сказати авторові, правда, вищою мірою ввічливо і толерантно:

— Пробачте, але я зараз працюю не заради грошей, а заради задоволення, тому...

З її думкою, її смаком рахувалися навіть ті, на кого жодного разу не підняла руку критика. Забираючи рукопис, письменник несміливо питав:

— Ну як, Жанно Всеволодівно?

І коли вона відповідала:

— Чудово! — це було чудово у всіх відношеннях.

Але коли вона, пожувавши своїми блідими старечими губами, казала:

— Негативних рецензій не буде...

О-о, тут неприємне дрижання в колінах відчували навіть живі класики. Власне, вони й самі були досить

самокритичні, щоб відчутти — роман або повість не вдались. Але вони плекали надію, що помиляються, що їхній сумнів розвіє Жанна Всеволодівна. А вона... Що з того, що вона сказала: «Негативних рецензій не буде», — це вони і без неї знали, бо мали такі літературні чини, що навіть видимість критичного аналізу ними написаного виключалася сама собою. Рецензії будуть позитивними, в цьому вони не мали жодних сумнівів, а от чи буде позитивною реакція читача на їхній новий твір, вони сумнівалися і сподівалися на рецензію Жанны Всеволодівни, рецензію, яка ніколи не буде опублікована, але, між іншим, це буде єдина справжня рецензія.

Віталій Григорович Бравило попервах наважився запитати:

— Жанно Всеволодівно, ви, звичайно, пробачте мені, але... якої ви національності?

— Українка, — сміючись, відповіла Жанна Всеволодівна.

— Українка? Але ж чому у вас...

— Таке дивне прізвище? Етьман? Щоб це мало означати? Бачите, мій дід гордо носив прізвище — Гетьман, хоч могу вас запевнити, що нічого гетьманського в нашому роду не було. А от мій батько вже став Етьманом, і ось з якої причини. Пам'ятаєте всеросійський перепис 1893 року?

— Ну-у...

— Хоча що я кажу! Я й сама його не пам'ятаю, бо народилася через десять років після нього, але... Пригадуєте, у ньому брав участь Антон Павлович Чехов. Так от, коли б він переписував мешканців мого села, мій батько, безперечно, zostався б Гетьманом. Але, на моє нещастя, перепис проводив якийсь чиновник-п'яниця. Щоб не завдавати собі зайвого клопоту, він сидів у шинку, пив чарку за чаркою і записував відомості, які йому давав шинкар. Шинкар не вимовляв літери «г», і тому мій батько в офіційних документах став Етьманом. Так і військову повинність відбував, як тоді говорили. А в сусідньому селі і нині живе чимало людей на прізвище — Шикир. Ви знаєте, що таке «шикир»?

— Ні.

— Єврейською мовою це означає — «п'яниця». Бо, чиновник — уповноважений по перепису, сидить у шинку і питає про кожного, хто входить: «Хто це?». «Шикир» — відповідає шинкар, бо має для цього певні підстави. «Звати як?» — «Іван чи там Петро». Ну, і так далі.

Нащадки тих «шикирів» і досі носять ці прізвиська, але, заповняючи анкети, в п'ятій графі дуже старанно наголошують на тому, що вони — українці. Або й того ліпше — росіяни. Жив у нашому селі дядько на прізвиське Качан. А от син його на початку тридцятих років став На-ча-ло-вим. Прізвиське в товариша — Началов.

— Чому?

— А дуже просто. Качан — ффу, відгонить селом, і не просто селом, а «дерьовньою». Тоді, вибившись в достойники районного масштабу, він став уже не Качаном, а Ко-ча-ном. Відчуваєте, наскільки шляхетніше звучить? Але тоді йому хтось розтолкував, що замість Ко-чан в плані капусти росіяни частіше вживають слово: «вилок». Кажуть: «вилок капусти». Це стурбувало достойника, і він почав доводити, що хоч він і кочан, але не капусти, а качан — кукурудзи. І тут ще більші випробування випадають на його долю. Він дізнається, що, маючи на увазі кукурудзу, росіяни кажуть: «початок кукурузи». Добре їм говорити, але ж українською мовою — «початок» це ж «начало». Стати «началом»? Не звучить. Стати Началовим — в самий раз. Знаєте, як у тому, не дуже веселому анекдоті, коли дід каже: «Ми з бабою ще українці, але діти наші вже руські!»

— Що ж ми за нація така весела, Жанно Всеволодівно?

— А ми взагалі не нація. Ми навіть не напівфабрикат нації. Ми — найбільший парадокс з усіх, які знала історія. Ми — чорті й що. Немає в світі народу більш позбавленого національної гідності, ніж наші з вами земляки, Віталію Григоровичу. Українець позбувається своєї національної належності значно легше, ніж ящірка хвоста. Але ящірку можна зрозуміти, вона позбувається хвоста, щоб врятувати життя. Українець позбувається своєї гідності, як і належності до своєї нації, абсолютно добровільно і навіть пишається цим. Проживши два роки в місті і зробивши все можливе, щоб його дитина потрапила в російську школу, він дивиться на свого земляка, що прожив у місті лише рік, і — о, глупак неотесаний, — може віддати свою дитину в українську школу, як на істоту, нижчу себе щонайменше на десять порядків. При зустрічі він не може стриматися, щоб не запитати у свого земляка-неофіта: «Ти, дерьовня, давно з колхозу? Когут неотьосаний». Бо так, ще рік тому, з ним розмовляв інший його земляк, який прожив у місті аж три роки. Ніяка сила не примусить стати грузина не гру-

зином, а кимось іншим, як вірменин завжди залишиться вірменином, литовець — литовцем. Спробуйте завадити українцеві стати «росіянином»! Та він вас знищить на місці, якщо не фізично, то презирством своїм і нерозумінням, як йому можуть заважати в такому шляхетному почині? Так, ще є український буржуазний націоналізм і українські буржуазні націоналісти. Але є і єдиний на світі народ, у якого прояв національної гідності сприймається і розцінюється як прояв націоналізму, завдяки... «достойникам» цього ж таки українського народу. Так, ще є великодержавні шовіністи. Вони стимулюють буржуазний націоналізм. І щоб не стало ні того, ні іншого, треба останнього буржуазного націоналіста посадити в камеру разом з останнім великодержавним шовіністом. Діло до цього ще не скоро дійде. Але як не парадоксально, ми як нація існуємо на світі завдяки народові, представниками якого так вперто хоче стати наше бидло. Коли б свого часу Богдан Хмельницький возз'єднав нас не з Росією, від нас вже б нічого не осталося. І Началових би не було. Були б суцільні Качани-бей-огли або щось подібне. Може б, і Шевченка не було б. А ви знаєте, що в 1918 році за особистим розпорядженням Володимира Ілліча Леніна Раднаркомом було асигновано півмільйона золотих карбованців, щоб на ці гроші надрукувати у Швеції шкільні підручники українською мовою?

— Ні, я, зізнаюсь, на свій превеликий сором, не знав цього факту.

— Між тим він мав місце, як люблять казати автори канцелярських суплік. Україна ще була окупована німцями, а Ленін вже бачив час, коли українські діти вчитимуться українською мовою. Цей факт цілком спростовує базікання про існуюче ніби «навернення в свою націю» росіянами українців. Ні, нас ніхто не русифікує силоміць, ми самі залюбки русифікуємось, як колись гірші з нас бусурменилися, полонізувалися, германізувалися. І втіхою для нас може послужити не той факт, що російська нація не матиме ніякого прибутку, не збагатиться Началовими за рахунок Качанів, а той факт, що українці, ті з них, які zostалися Качанами, нічого не втратять в особі Началова. Шевченко геніально відзначив, що «наша пісня повік не загине». Якщо від нас щось і залишиться в майбутньому як від нації, то це буде тільки пісня. Щосуботи у всьому будинку, і в нашому, і в сусідніх, лунають українські народні пісні. Діти їхні

вчать в російських школах, своїм батькам, які приїздять до них з села, вони забороняють розмовляти з внуками українською мовою, «штовб не псувать дітей», цілими днями вони «штокають», «какають», немилосердно калічачи російську мову, але досить будь-кому з них випити дві-три чарки самограю, закусити салом, як вони раптом підсвідомо відчують себе українцями, і хоч як соромляться цього, українська пісня ліне з їхніх вуст широко і задушевно. Ну, от. Тепер залишилося пояснити, чому я — Жанна. Справді дивно. Дівча з глухого українського села і раптом — Жанна. Вам це не здається дивним, Віталію Григоровичу?

— Та як вам сказати, — знітився Бравило.

— А все пояснюється дуже просто. Моею хрещеною матір'ю була попівна, трохи звихнена на всьому французькому. Бачите, не всі русифікувалися чи полонізувалися. Траплялися зрідка по наших селах і франкомани, й англomани. Я не знаю, чи то попівна була зачарована Жанною д'Арк, чи начиталась якихось романів, де героїнями були Жанни, але їй захотілося, щоб я була Жанною. В святцях є ім'я Іоанна, хоча в наших краях дівчаток так не називають. На Західній Україні є Іванни, у нас їх немає. Але я у метриці — Іоанна. А з легкого язика попівни мене в селі звали Жанною ще змалечку.

Багато хто в будинку і досі вважає Жанну Всеволодівну матір'ю Бравила. А воно, коли розібратися, то так і було насправді.

Нині Віталій Григорович повернувся з роботи в такому стані, про який поет колись писав: «не радуют ни щи, ни чая клокотание». І не тому, що втомився фізично. Просто був надзвичайно злий на самого себе. Він ніколи не вмів сердитись на увесь світ, як це вміють інші. Сердитись на весь світ декому буває навіть приємно, коли ти глибоко усвідомлюєш, що він завинив перед тобою, що один ти живеш праведно і непогрішимо. А Віталій Григорович, беручи всі світові скорботи на свій карб, сердився на самого себе.

Зустріла вона його у вітальні (до всіх неприємностей, він ще й забув на роботі ключ), і довелось дзвонити, відриваючи Жанну Всеволодівну від роботи, а отож завдавати їй зайвого клопоту.

Забачивши його, Жанна Всеволодівна здивувалася:

— Що з вами? У вас таке обличчя біле, ніби стіна.

Бравило зітхнув:

— Так і є. Я зустрів на сходах Шмакова, і той витер мене об стіну. Скажіть, чому об мене завжди витирають ноги? От і Шмаков мене штовхнув, а там саме пофарбовані панелі, фарба не просохла і вся залишилася на моїй спині. Тепер пальто доведеться віддавати у хімічистку. Я міг би подумати, що він штовхнув мене випадково. Спершу навіть вирішив, що сам винен — загородив усі сходи, і навіть вибачився, але він пустив мені в обличчя цівку сигаретного диму і, з виглядом людини, що зробила добре діло, пішов донизу. Ще й кинув під ніс: «Розпустив соплі, інтелігент вонючий...» Що б ви зробили на моєму місці?

Жанна Всеволодівна стояла перед ним маленька, струнка, схожа на дівчинку, яка заgrimувалася бабусею, охайно, як завжди, одягнена, причесана, наче тільки-но повернулася з перукарні, а не встала від друкарської машинки:

— Я не могла б опинитися на вашому місці... Треба вичавити з себе раба, як писав Чехов,— і це всі відчують.

— Але ж чому Шмаков вас боїться?

— Боїться?!

— Ну, не те що боїться... Просто завжди у вашій присутності ніхто не дозволяє собі зайвого. Навіть хулігани та п'яниці в парадному слухають. Ви мирите молоді подружжя у всьому домі так, що на вас не сердяться ні він, ні вона, хоча загальновідомо, що в сімейні сварки не варто втручатися нікому. Ви гукнете дітям, щоб вони не ламали дерев у дворі, і вони вас слухають. Ваше слово, ваш присуд не підлягають оскарженню. Вони для всього двору і для всього дому найвищий авторитет і найвища інстанція. Навіть оті бабусі, що з ранку і до вечора сидять на лавочці і пліткують, для яких взагалі жодних авторитетів немає, завжди називають вас, я чув не раз, «самостійною жінчиною». А я...

— Треба вміти себе поставити. За вами повинна відчуватися сила...

— Як же так? Адже кожен з тих, кого ви, вибачаюсь, приборкуєте, чудесно знають, що ви їх не битимете, бо й фізично слабші від них і взагалі...

— Не фізична сила потрібна, а духовна. Хоча ви ж чоловік... і якби Шмаков знав, що ви можете його трусонутися, він би ніколи не дозволив собі так з вами поводитися. Але ж він знає, що якби ви й були навіть вдсятеро сильніші, то й тоді, з якихось незрозумілих для Шмакова причин, не скористаєтесь своєю силою. І він коверзує

над вами. Він відчуває свою перевагу, владу над вами. О, скільки є на світі людей, яким дає невимовну насолоду почуття влади над кимось! А між тим таким людям не можна довірити владу навіть над амебами, бо від проявів їхньої влади і амеби можуть виздыхати. А вони для чогось та й потрібні? Для чогось же створила їх природа?

— А для чого природа сотворила мене таким? Чому на мені цей хрест? Адже я для чогось вчився, працював, захищав дисертацію. Я можу зробити чимало корисного навіть в нашому НДІ, хоч, відверто кажучи, мені хочеться подати заяву за власним бажанням і піти геть. Але в мене не вистачає рішучості. І де гарантія, що й на новому місці я знову не стану прислугою «за все», хлопчиком на побігеньках? Де гарантія, що на мене знову не погейкуватимуть? А зараз у нас я всім щось винен. Щось для когось не зробив. Від директора НДІ, Джогана Євгена Зіновійовича, до коменданта включно. Я ловлю себе на тому... Мені здається, що й нова наша прибиральниця, ви її знаєте, дружина Григорія Дмитровича...

— Докія Микитівна? Вона нарешті вийшла на роботу?

— Так! І мені здається, що Докія Микитівна ось-ось під якимось приводом вручить мені швабру в руки і звелить мити коридор. І найсмішніше в цій історії те, що я не відмовлю їй! Я посоромлюсь образити її і мовчки візьму швабру в руки. І от я, коли йду коридором, намагаюсь не зустрітись з нею очима. Я вже наперед знаю, що у мене не вистачить духу відмовити їй...

— Ну-у, ви вже перебільшуєте!

— З шваброю — може. Але я вже кілька вечорів перекладаю на англійську мову ідіотську, нікому не потрібну статтю, бо нашій вельмишановній Станіславі Трохимівні спало до голови розмножити її на ротапринті і вручить якійсь іноземній делегації. Вона й на російській мові нікому не потрібна, а її ще перекладати іноземною?

— Так будьте ж мужчиною! Скажіть «ні»! Втім, досить моралі, роздягайтесь, мийте руки, я вас зараз почастую вечерєю. Ви ж, певно, не обідали сьогодні?

— Ні, ні, ні!

— От бачите, вже кажете: «ні». Отож ви починаєте ставати мужчиною!

— Я не в тому розумінні. Я не дозволю вам годувати себе...

— Я й не збираюсь вас годувати з ложечки.

— От вже й ні! Годі! Я й так перед вами в неоплатному боргу. Ви завжди підгодуєте мене, як хлопчика-

сирітку. А я — мужчина! Повинен же я коли-небудь стати мужчиною?

— Повинні!

— Так от! Я почну ним ставати з цієї хвилини! До речі, я купив пачку пельменів і зараз їх зварю. Не турбуйтеся, будь ласка, я суворо дотримуватимусь інструкції, не розварю, як минулого разу.

І Віталій Григорович, роздягшись, поліз у свій портфель. Він довго порпався в ньому, виймав якісь папери, тримав їх, притиснувши підборіддям до грудей, знову ховав, а якусь книжку поклав прямо на підлогу.

Жанна Всеволодівна терпляче спостерігала за його пошуками, ледве стримуючи посмішку. Нарешті він жужмом поскидав папери назад у портфель, випростався, розвів руками, і на обличчі його з'явилася така суміш розгубленості, здивування і навіть трагізму, що Жанні Всеволодівні коштувало великих зусиль, аби не розсміятися.

— Ну, й де ж ваші пельмені з інструкцією, надрукованою на пачці?

— Знаєте, я їх забув! І зараз навіть згадав, де. Я забув пачку на прилавку того самого кіоска, де брав. Там проштовхувалась якась жінка, вона поспішала... Я розкрив портфель, щоб сховати пельмені, а їй здалося, що я роблю це занадто повільно, і коли по правді, вона мала рацію, я замислився на ту хвилину, рухи мої сповільнились... Вона обізвала мене «бегемотом безрогим», і я, щоб пробачитись, щоб пояснити їй, що зараз я їй поступлюся місцем біля віконця, поклав пачку пельменів на прилавок і зачинив портфель. І от я — тут, а пельмені — на прилавку...

— Не турбуйтеся, їх вже там немає. І я непевна, що їх понесли в бюро знахідок. Тому мийте руки і йдіть на кухню.

— Ну от. Краще я піду в магазин і куплю ковбаси...

— Віталію Григоровичу, чому ви слухаєте всіх, за винятком мене? Чому всіх боїтесь образити своєю відмовою, а мене — ні? А може, я хочу, щоб ви мене похвалили? І взагалі, запам'ятайте: жінці відмовляти не можна ніколи і ні в чому, особливо, коли вона в такому віці, як я.

І було так.

Іхав степом козак верхи. Одчайдушний, хоробрий, молодець з молодців. Та хоч би й дюжина ординців

вискочила з ковили та тирси, він би їх, мов кошенят, подавив би голими руками. Тільки... кінь притомився і козак зголоднів. І коли кінь міг бодай трави пощипати, то в козака порожньо було в саквах. Попоїсти б чого, відпочити, то тоді хоч на край світу скачи. Думав козак вже в степу заночувати, та виїхав на могилу високу, а там хутірець показався. Який хутірець — одна собі хатинка стоїть, тином огорожена, два явори ростуть біля воріт. А під явором стара ненька стоїть, сина з походу виглядає. Дивиться — козак їде, тільки то не її син. Та вона й чужому подорожньому рада. І ось сидить вже козак за столом, а старенька ненька дістає з печі вареники, в полумисок сметани наливає, паляницю крає. Ще й чарку вишнівки цідить. Заходився козак над тим вечерняням, всьому віддав шану. Їв аж за вухами ляцало, і вишнівкою запивав...

...За той короткий час, який знадобився Жанні Всеволодівні для того, щоб дістати дещо з духовки, а дещо з холодильника, у багатій уяві Бравила ще міг виникнути боцман, який зайшов у сінгапурську таверну в середині минулого століття, олімпійський чемпіон з фігурного катання чи важкої атлетики, якому прискіпа пора зайти в спеціалізовану їдальню, фінікійський купець, який привіз продавати пшеницю і зайшов до харчовні в Салоніках, наполеонівський гвардієць в неаполітанській остерії, шукач золота з Клондайку, у якого скінчилися боби і він сто миль їхав на собаках до факторії, сучасний кандидат наук, який зайшов у кафе «Анничка», ковбой, який прискакав у салун на мустанзі, а рум'яношока Мері, побачивши його...

Стоп! Трохи не те: Жанна Всеволодівна не годилася на роль рум'яної Мері.

Добре було Жанні Всеволодівні, посилаючись на Чехова, порадити йому почати вичавлювати з себе комплекси...

І все ж, миючи руки у ванній, Бравило поклав собі почати вичавлювати з себе комплекси негайно, не відходячи від умивальника, а голова звично вже снувала... роль солдата, який виходить з оточення. Бравило сам себе подумки лаяв, але зупинитися не міг. Солдат не здається, він попоїсть, щоб мати силу, а потім битиметься до кінця. І Бравилі треба битися. Битися насамперед зі своєю дурною страусячою звичкою ховатися від життя і проблем у свої ілюзії, які, мабуть, спонукали б до сліз реготати нормальну людину.

Наминаючи печене й варене Жанною Всеволодівною, він мужнів на очах і по-лицарськи дякував їй, а в її особі — всім своїм героїням, за материнську турботу.

— На здоров'я, Віталію Григоровичу, бачите, а ви хотіли бігти до гастроному за ковбасою.

— Ви мене перероджуєте, Жанно Всеволодівно. Я почуваю свою силу, і якби зараз Шмаков, я б йому...

— Дай бог, дай бог. Ну, відпочивайте. А то йдіть погуляйте чи на танці. Господи, молодий мужчина, у вас повинно бути сто романів, а ви сидите в чотирьох стінах як ченець.

— Не можу, Жанно Всеволодівно, треба перекладати ту ідіотську статтю на англійську мову.

— Ну от! Говорили-балакали. Слова, слова, слова, як сказав Гамлет. Ви ж самі казали, що стаття не варта доброго слова, то чи не краще кинути її кудись в найдалший кут і піти погуляти?

Бравило жалібно усміхнувся:

— Жанно Всеволодівно, обіцяв... Слово дав.

— Що ж, можу вас втішити хіба що тим, що і я не в кращому стані. Теж влипла.

— От бачите! — аж зрадів Бравило.

— Один живий класик, якому я не можу відмовити в силу багаторічної дружби, впрохав мене передрукувати повість. Але повість ця — камінь на шії.

— Чого ж ви згодилися?

— Річ у тім, що він — не автор цього опусу. Йому на шию сів один пробивний та ранній нахаба — благословіть! А мого знайомого класика теж терзають комплекси делікатності, як оце вас. Він теж боїться образити кого б то не було своєю відмовою. Добра, надзвичайно добра людина. За все своє життя не написав жодної негативної рецензії. У видавництвах це знають і доручають йому писати закриті рецензії лише на ювілейні видання. Ну от, він мене й укокоськав. Треба виручити бідолашного... Автор тієї документальної повісті про передовий свинокомплекс не дуже вправний у граматиці, тому я, коли передруковую рукопис, виправляю всі помилки. Під настрій — навіть стилістичні. Який жах всі ці документальні повісті й романи в переважній своїй більшості! Власне, це звичайний газетний нарис, тільки роздутий немилосердно. Криловська жаба... Просто дивно, чому пасуть задніх сатирики. Що їм заважає роздути фейлетон на фактичному матеріалі і назвати його документальним романом? А взагалі, хвалити бога, мода на ці

документальні романи і повісті минає, література не може довго жити на ерзацах. Проте цей автор, як його там... Василь Остюк, ще встигне зажити літературних клейнодів. Виб'ється по головах, хоч би й потоптати когось доведеться по дорозі в люди. Виб'ється... Я таких уже бачила. І треба б відмовити, але через погану пострадає і хороша людина. Піду, сяду за машинку, а ви махніть на все рукою та підіть погуляйте.

— Пальто моє, самі знаєте... Так що хоч круть, хоч верть, треба сідати за переклад.

— Ото вже воістину: біда біду перебуде, одна мине, десять буде. Все взаємозв'язано. Ні-і, вам, Віталію Григоровичу, будь-що треба позбавлятися своїх комплексів. Кожного дня, кожної хвилини, вичавлюйте їх із себе по крапельці, по крапельці...

— А може, колись одним разом я їх позбудусь?

— Ні, одним разом не вийде...

Ще не встиг Бравило сісти до столу, як жорстока пам'ять відтворила його зустріч зі Шмаковим на сходах, і Віталій Григорович здригнувся від огиди та обурення. Ні, Шмакова треба було жорстоко покарати, бодай у мріях. І ось тут виявилось, що багата уява, яку Віталій Григорович завжди мав напихати, безсила що-небудь зробити зі Шмаковим. Тобто не те що безсила, але кожного разу, коли діло доходило до Шмакова, Бравило завжди карав його в один і той же спосіб.

В реальному житті Віталій Григорович перш ніж вбити комара, що сів йому на ніс і п'є кров, роздумував: малярійний це комар чи ні? і коли вирішував, що, мабуть, не малярійний, ніколи не вбивав — ат, нап'ється крові і сам полетить.

А от подумки вмів бути жорстоким і безжальним, безсердечно карати своїх кривдників.

Отож і Шмакова треба було б «покарати» якось особливо відчутно і кожного разу по-іншому. Але, на превеликий подив самого Бравила, його фантазія в цьому випадку пробуксовувала і нагадувала заїжджену патефонну платівку.

Став Бравило найлютішим ворогом шляхетної родини Шмакових, коли зробив спробу скористатися телефоном. На той час це був єдиний телефон у будинку.

Одного вечора Жанні Всеволодівні стало погано. Як вона сама казала: «Прихопило серце». Це був справжній серцевий напад, і переляканий Віталій Григорович побіг викликати швидку допомогу.

Ні, ні, він і на гадці не мав отак безцеремонно пошкребтися в двері Шмакових о десятій годині вечора, відірвати родину від телевізора і попросити, мільйон разів перед тим пробачившись, дозволу скористатися їхнім телефоном!

Віталій Григорович збіг по сходах з п'ятого поверху (ліфт чи просто не працював, чи був на ремонті) і почав щодуху до будки телефону-автомата, що дислокувався перед фасадом гастроному № 379. На жаль, у телефону не виявилось трубки. Вітер, що залітав крізь розбиті шибки будки, меланхолійно гойдав обрізаний хвіст телефонного шнура, а трубка вже давно перебувала в руках якогось умільця, який знайшов їй гідне призначення. Віталій Григорович зметикував, що до найближчого телефону-автомата доведеться бігти добрих чотири квартали, а час не терпить, і, страшенно караючись від того, що доведеться завдати людям клопоту, зважився-таки повернутися і подзвонити в квартиру Шмакових.

— Хто там? — почувся за дверима наляканий голос Шмакова.

— Це, пробачаюсь, ваш сусід, Бравило... Розумієте, нещастя...

Почувши слово «нещастя», Шмаков спершу вирішив, що хтось самовільно спробував пустити ліфт і тепер вражений струмом, тому й почав відчиняти двері. Це було не так просто. Квартира Шмакових зачинялася-замикалася з більшими пересторогами, ніж банківські сейфи. Навряд чи спеціалісти з форту Нокс, де зберігаються національні запаси золота Сполучених Штатів, знайомі з досконалішою і вірнішою системою замків та запорів, ніж ті, що були вмонтовані в двері цієї квартири. Тому минуло кілька хвилин грімкотіння та бряжчання на кілька порядків децибел гучнішого, ніж буває тоді, коли похапцем формується состав з порожніх залізничних цистерн, коли двері нарешті прочинилися на відстань, передбачену ланцюжком, і в щілину визирнув Шмаков з сірником в зубах. Мармиза його аж лисніла, він щойно смачно попоїв, процес травлення відбувався успішно, залишалось тільки колупатися сірником в зубах, що Шмаков і робив, доки Бравило відірвав його від цього корисного і приємного заняття.

— Ну, з ліфтом щось? — грізно запитав Шмаков, пересуваючи сірника з допомогою язика в лівий куток рота.

— Розумієте, у Жанни Всеволодівни серцевий напад, і я...

— Тьху, ірун-да! — і сірник пересунувся в правий куточок рота.

— Серйозно, їй дуже погано!

— А я що, хірург?

— Ні, я просто хочу скористатися вашим телефоном, щоб...

— Айн момент, — сказав чомусь по-німецьки Шмаков, і голова його зникла. «Зараз він зніме ланцюжок і впустить мене в квартиру», — подумав прекраснодушний Бравило. Але до цього діло не дійшло. Сталосся те, чому Віталій Григорович довго шукав пояснення, бо навіть його багата фантазія не могла знайти якийсь приблизний прецедент у сфері людських взаємин. З щілини прочинених дверей раптом з'явилася рука Шмакова, він щось простягав Бравилові, і той розгублено, механічно взяв те, що йому простягав Шмаков. З-за дверей, що вже з грюкотом зачинялися, почувся голос Генки:

— Дуй в автомат, інтелігент нещасний! Не лазь по чужих квартирах поночі! Ач, моду взяли! Для вас телефон поставлено?

Зацепенілий Бравило розтулив зменю. На його долоні лежала монета достоїнством в дві копійки... Він хотів подзвонити знову, пожбурити дві копійки в огидну пику Шмакова, але сам переконав себе (і це було правильно!), що цього робити не варто, бо він тільки згає час, а йому ще бігти чотири квартали до будки телефону-автомата.

Тут треба сказати, що не минуло й тижня, як Віталій Григорович Бравило переступав поріг квартири Шмакових як найдорожчий гість, хоча він спершу ніяк не міг збагнути, чим саме завдячує такій зворушливій увазі до своєї скромної особи. Взагалі, він помічав, що останнім часом дружина Шмакова — Інеса Архипівна — дуже приязно віталася з ним. Його це не дуже здивувало, бо сам він людина гарно вихована і ввічлива, вітався з усіма. А от Інеса Архипівна Шмакова, яка раніше проходила повз мов горда кам'яна баба, знедавня розпливалася в посмішці, а це було не так легко зробити, бо рот її нагадував рот з трагічної маски Стародавньої Греції. Трикутні її очі почали випромінювати холодний зміїний магнетизм.

І от одного разу вона заговорила. Та ще й як. Голос її полився медом та олією. Сторопілий Бравило довго потім трусив головою, ніби почув голос однієї з міфологічних сирен.

— Шановний Віталію Григоровичу, ми з вами сусіди. Ми давно з чоловіком мріяли познайомитися з творцем науки. До речі, ви такі будете сьогодні в мене в гостях. Я — іменинниця!

— Вітаю вас! — промимрив він притиснутий до стіни могутнім бюстом Інеси Архипівни.

— Привітаєте увечері. І ніяких відмов! Не примушуйте мене потім бігти до вас на п'ятий поверх і тягнути, хі-хі-хі, на налігачі! Це я жартую. Хі-хі-хі-ха-ха! Отже, о сьомій. Зберемось вузьким колом. Брат мій приїздить з села і племінниця. Познайомлю...

Це «познайомлю» було сказано так інтригуюче, ніби Віталій Григорович все життя мріяв познайомитись з братом Інеси Архипівни та її племінницею.

— Я вам дуже вдячний за запрошення, але не знаю, чи зможу... У мене термінова робота і взагалі...

— Ніяких робіт! Од роботи коні дохнуть. Треба дбати і про відпочинок. Я че-ка-ти-му вас! Домовились!

І Інеса Архипівна, кокетливо вихитуючи тим, що в жінок називається стегнами, пішла в своїх справах, а Віталій Григорович, прийшовши додому, розповів Жанні Всеволодівні про це запрошення.

— І ви його не відхилили? — здивовано звела та брови, і навіть окуляри її самі полізли на лоба.

— Взагалі дивно яюсь. Але...

— Але ви побоюлися образити цю жінку?

— Вважайте, що так, — трохи нагороївся Бравило.

— Ой, Віталію Григоровичу, ви — в своєму ампула.

— Невже ви так погано думаєте про людей? Раніше ж...

— Не узагальнюйте! Так, я думаю не про людей взагалі, а про конкретних. Хіба рідна мати віддасть в інтернат своїх дітей, хлопчиків-близнят, ні сіло ні впало, маючи змогу одягати їх, взувати, годувати, словом, виховувати дома? А ця... віддала, щоб не заважали...

— Я дав слово...

— Ага, і тепер як джентльмен не можете його порушити?

— Незручно, розумієте, людина з чистим серцем і відкритою душею...

— Відкритою душею?.. Боюсь, вас чекають з відкритим ротом!

Бравило ще довго мучився, терзався, думав, як на завтра дивитиметься в трикутні очі Інеси Архипівни, в разі не піде, і... пішов.

Пішов, попередньо кунивши в гастрономі торт, а в підземному переході «віника». Це, коли дотримуватися термінології Мишка Мацієвича, котрий всі букети називав «віниками». Цей, що придбав його Бравило, і справді був схожим на віник: три склеротичні хризантемки, при одному погляді на які у вухах мимоволі починав звучати старовинний романс: «Отцвели уж давно хризантемы в саду...» Продавала їх Докія Микитівна, яка вхопила його за рукав:

— О, сусіде дорогесенький, сключительно свіжі цвєточки! З вас, як по знайомству — п'ять карбованців! Склучительно!

— П'ять карбованців? — жажнувся Бравило, який ніколи й не торгувався, бо не вмів і боявся образити того, хто продає.

— Склучительно, як для вас! З іншого б сім взяла, а з вас, як з сусіда, склучительно, беру п'ять.

У вітальні Шмакових Віталія Григоровича зустріла сама Інєса Архипівна, зустріла, як найдорожчого гостя, кинулась його роззувати, кокетливо подякувала за квіти, дорікнула за торт — брав він його дарма, вона й квітами зворушена і т. д. і т. п. Роззувся Віталій Григорович сам і притулив свої черевики біля взуття інших гостей, чиї голоси джмелями гули в кімнаті. Вразило Бравила, що у вітальні стояло два холодильники. Обидва великі, обидва імпортні, обидва нові. Пізніше замість того, щоб потрапити у ванну на предмет помити руки, він потрапив на кухню і... побачив там третій.

В кімнаті, куди увійшов Бравило і де Інєса Архипівна почала його знайомити з братом, племінницею і гостями, він зачепив головою висюльки велетенської кришталєвої люстри. Вони загойдались, задзеленькали, і він відсахнувся назад. Інєса Архипівна притримала Бравила за лікоть і відвела в безпечну зону. Проте зона ця мала надзвичайно маленьку площу. Кришталєву люстру свого часу робили, мабуть, для якогось обласного музично-драматичного театру, а от яким чином вона стала власністю родини Шмакових, про те знала лише Інєса Архипівна.

Очі сліпили не лише мерехтіння кришталєвих висюльок. В серванті височіло стільки різноманітного кришталю, що хотілось одягнути захисні окуляри, в яких працюють електрозварники, бо звичайні світлофільтри тут виявились би безсилими. Правда, дещо рятували становище килими. Вони висіли на всіх стінах і навіть

за сервантом. Біля серванта стовпом стояв згорнутий килим, якого, може, збиралися почепити на стелю, але не встигли. Як виявилось пізніше, килим тут стояв тому, що Інеса Архипівна придбала його недавно, і багато хто з гостей, включаючи Віталія Григоровича, його ще не бачив.

Стіл... О-о, то був не стіл, а скатерка-самобранка. Серед напоїв переважали такі, що Віталій Григорович лиш читав про них у художній літературі. Додамо — класичній, дореволюційній.

Навіть серед дуже колоритних гостей особливо вирізнялися двоє: брат Інеси Архипівни — Петро Архипович та її племінниця Тамара.

Попри всю свою приязливість і, може, надмірну симпатію до людей, Бравило, тільки глянувши на Петра Архиповича, потім не міг позбутися думки, що коли б довелось знімати історичний фільм, а в тому фільмі малася роль ката, то кращої кандидатури на цю роль, ніж Петро Архипович, не знайшлося б. Для втілення образу ката широкого профілю, з тих, які вміють не лише списати спину батогами, відшмагати різками чи канчуками, але й в разі потреби залюбки підсмикнути на шибеницю, підтягнути на дибку чи й артистично всадовити на палю.

Причому Петра Архиповича і гримувати не треба було б. Вираз його обличчя, хоч цей скромний трудівник колгоспних ланів, як відрекомендувала його Інеса Архипівна, весь час посміхався, був таким, що, коли така парсуна присниться, людина прокидається в холодному поту.

Плоттю від плоті свого таточка була Тамара, яка багато чим нагадувала Бравилу сімнадцяту та сорок шосту доцю з НДІПППЯ. Було в ній багато такого, що мимоволі примушувало ревізувати теорію Дарвіна — а що, як деякі люди походять не від мавп, а від свиней?

Відрекомендувавшись Бравилу, Петро Архипович з якоюсь наче чорноземною гордістю сказав:

— Ми люди прості, нам треба грошей і темного краму!

Потім ці слова звучали як рефрен протягом всього вечора в супроводі життєстверджуючого: «А-га-га-га!», від якого мороз по шкірі пробирав. Віталій Григорович, коли трохи оговтався, почав розрізняти окремі обличчя. В кутку тахти він помітив близнят — синів Інеси Архипівни, яких з огляду на сімейне торжество взяли з інтернату на вечір. В очах обох хлопчаків — однаково

пострижених, в однакових костюмчиках — Бравило вловив вираз нетерпіння. Хлопчаки зовсім не звертали уваги на матусю, а жерли очима стіл. Дочекавшись команди, вони так налягли на делікатеси, що Петро Архипович аж розквіт.

— От навертають, хробаки малі. Що то — рідна кров. Ми люди прості, нам треба грошей і темного краму. А-га-га-га-га!

Люди тут зібрались ділові, без мерихлюндій. Так, спритний молодик в ісландському светрі і канадських джинсах весь час поривався дзвонити якомусь Баньковському. Інший гість, мужчина достоту стандартний, але, здається, авторитетний в цих колах, стримував того, доводячи, що Баньковського зараз обехесес не знайде, що найвірогідніше, він зараз у Лідки, а стерва Лідка не візьме трубку.

Опасиста леді в сміливо декольтованій сукні з короткими рукавами картинно виставляла пальці обох рук і робила це так, щоб кожному було видно: персні у неї не прості, а кожен зварений «холодним» ювеліром з трьох звичайних. Інса Архипівна люб'язно помітила суперперсні своєї гості, і сказала, що вона собі замовила такі ж. Тільки трохи ширші. Коли леді почула слово «ширші», вона відразу занудьгувала, і зіниці її від злості стали вужчими. Подруга опасистої леді, така ж тілиста, правда, не така декольтована, бо вона боялася розхлюпати свій бюст, допитувалася, чи правда, що Алла Пугачова виходить заміж за Йосипа Кобзона. Ніхто не міг її поінформувати до ладу, то вона й до Віталія Григоровича прикипіла, але той вибачився і розвів руками.

Уже в розпал вечері Бравило вловив позад себе не дуже й приглушений шепіт:

— Цей?

— Оце і є той доцент.

— Ага! Інка заради цієї телиці його привела.

— Інка аби кого не покличе. Взагалі — телефончик би його записати. А враження він не справляє...

— А тобі що, дітей з ним хрестити? Телефончик не завадить.

— А з якого інституту?

— Хіба не однаково? Як прикрутить, рідне дитя у любий увіпхнеш.

Щось нехороше ворухнулося в душі Віталія Григоровича, якась тривога, пересторога. Він зрозумів, що його

мають тут за «доцента», але не міг збагнути — ну чим він може бути корисний цим людям, які мали все. Він од щирого серця, коли почали випивати і закусовати, хотів побачити в їхній поведінці й манерах щось раблезіанське, щось із старої Бургундії чи Пікардії, а могутні тілеса кількох леді сприймати як геніальні витвори самого Рубенса.

— За іменинницю! — гукнув Петро Архипович, підносячи чарку і розхлюпуючи «Камю» на рукав імпоротної сорочки.

Леді з потрійними перснями на пальцях, мабуть, ображена тим, що у іменинниці скоро будуть ширші, не дуже делікатно кихикнула:

— Хай їй земля пухом...

І настала хвилина, коли Петро Архипович почав розставляти всі крапки над «і»:

— Донечка моя, Віталію Григоровичу, кровиночка моя, оце в цьому році десятий клас закінчує...

— Вітаю вас.

— Спасибі на доброму слові. Так оце ж мусим, та... вже зараз думати. Ми люди прості, нам треба грошей і темного краму, але діти наші повинні жити по-людськи. Старший синук, слава богу, закінчив інститут, у Дніпропетровську працює. Середульша донька в медінституті вчиться. А як же? Ми люди прості, ми із села, нашим діткам перевага при вступі, ми не з якоїсь там інтелігенції, хай нам бог простить. Ну от. Атестат у Тамарочки, вже зараз знаю, буде не так, щоб так. Зо три або й чотири трійки трапляться. Бо й серед вчителів різні є. Один сам живе і другому дає жити, а другий такий, що чорт його знає, якої води він хоче. Знання йому подавай. А Тамарочка моя, я ж добре знаю, встидлива дуже. Вона й знає, але вийде до дошки і мовчить. А він їй — торох двійку! І тими двійками мордує дитя, мордує аж до кінця чверті. Ну, а там вже не на його грає. Там вже і з нього питають: чому твої учні двійки хапають? Чому навчити не зміг? За що тобі гроші платять? І як би він там не звивався, а на трійку нашкребе, де діньється. А котрий, щоб дали йому годі, і на четвірку натягне. Але є такі, що ти його вогнем печи, а він, паразит, своє талдичить, знань вимагає! А вони ж є — знання, тільки Тамарочка встидлива дуже, не признається. Так що в атестаті трійки будуть, це я вас одразу ж попереджаю...

«До чого мені Тамарині оцінки? — думав розсолоділий від коньяку Віталій Григорович, перебуваючи в тому

приємному стані, коли всі люди починають подобатись і хочеться обняти весь світ. — Чому він мене попереджає? Я тут при чому? Я чим зарадити можу?»

— Але, як то кажуть, святі грошики, моліться богу за нас, я перед екзаменами ні на яких, цих... як це вони... репетиторів грошей не пошкодую, я в нитку висукаюсь.

Петрові Архиповичу довго, мабуть, довелося б сукатися, щоб висукатись в нитку, тому він вирішив заокруглити преамбулу і перейти до протокольної частини, дещо на предмет інформації, з'ясувавши:

— От ви, Віталію Григоровичу, в якому інституті доцентом?

— Пробачте, я не доцент, я просто кандидат наук.

— Хіба не все одно? Я не дуже в цих ділах розбираюся. То в якому інституті ви працюєте?

— В НДІПППЯ.

— О-о! Назва така солідна. Харашо! Не се-ге академія. Хоч і називається академією, а дадуть диплом агронома, та паняй у село до скончання віку у землі бабраться. А скільки років у вашому НДІПППЯ вчитися? І відносно конкурсу? Конкурс великий? По скільки душ на місце?

— Пробачте, але в нашому інституті взагалі не вчаться...

— А-га-га-га! А що ж там роблять, танцюють? Ото ви, Віталію Григоровичу, вже думаєте, що як ми люди прості, нам треба грошей та темного краму, то й взагалі... Але ми не з лісу. Нам хоч і треба грошей, але ми розуміємо, що й іншим їх треба. Ви діло говоріть, а то: «взагалі не вчаться!»

— Бачите, інститут наш не вуз, а науково-дослідний. У нас немає студентів, а лиш наукові співробітники...

— Що-о? — Петро Архипович ще деякий час кліпав кнурячими віями, а тоді нахилився через увесь стіл до сестри: — Ярино, а кого це ти привела?

При чому запитувалось це не дуже тихо, у всякому разі, не надавалося великого значення, почує ці слова Бравило чи ні.

— А що?

— Так от каже, що в їхньому інституті не вчаться, а...

Що таке душевна травма чеховського Ревунова-Караулова, якого видали на весіллі за генерала, в порівнянні з тими почуттями, які нуртували в душі бідного кандидата наук, якого мали за доцента, може, за декана, хай

на крайній випадок за викладача-екзаменатора, а він виявився чорті й ким!

Бравило вже в коридорі почув слова Геннадія Івановича:

— Петю, ірун-да! Не розстравляй собі душу ірундою, Інка тобі другого найде, справжнього, їх у місті як собак нерізаних.

Віталій Григорович не дуже чітко пам'ятав, як Генка Шмаков, дожовуючи бутерброд з ікрою, зачиняв за ним двері із страшним залізним гуркотом, як повернувся до себе... Аж тут виявилось, що він взув чужі черевики: його були чорні, а ці апельсинового кольору і принаймні на два номери більші. Тому довелося повертатися і знову дзвонити в квартиру Шмакових... Така от була історія цих взаємин.

...Як уже говорилося, Бравило «карав» Шмакова завжди в один спосіб. Колись давно, коли Віталік ще вчився в третьому класі, він побачив у Театрі юного глядача інсценізацію повісті Оксани Іваненко про малого Тараса Шевченка. Там був епізод, який незмінно викликав бурхливі аплодисменти і загальне схвалення залу: коли малий Тарас зв'язує п'яного дяка, що завдав йому стільки кривди, і, нещадно відшмагавши, розплатившись одним разом за все, тікає.

Так от, з того часу малий Віталька не раз уявляв своїх кривдників п'яними дяками, яких зв'язував і нещадно шмагав, воздаючи їм за всі кривди одразу. До цього «покарання» Віталій вдавався і тоді, коли підріс, аж поки зрозумів, що Тарас Шевченко навіки відшмагав кривдників не різками пекучими, а словом.

Отож, нещадно «відшмагавши» Генку Шмакова різками і трохи заспокоївшись, Віталій Григорович сів за переклад статті Мишка Мацієвича «Ще раз до питання проблем перевезення гусячих яєць у Стародавньому Римі по Аппієвій дорозі».

Питання любові так само погано вивчене, як теорія непередбачених випадковостей у житті людини. Любов і випадок — нерозлучна пара.

От поспішає дівчина на побачення. Знає — коханий під електричним годинником вже всі очі прогледів, от тому вона й поспішає. Вона поспішає і не бачить того, що якийсь паразит кришку каналізаційного люка зсунув. І вона однією прямо в люк втрапляє. Правда, травми

серйозної нема, якщо не рахувати здертого до крові коліна, але панчоха! Панчоха, імпортна панчоха надзвичайного плетива, павутинка, зефір зматеріалізований, в гноття порвалася! А яка дівчина побіжить на побачення в пошматованій панчосі? І ось, майже плачучи, повертається вона додому чи в гуртожиток, а він чекає, чекає, чекає...

Чекає доти, доки набридне, а тоді в якийсь заклад, щоб випити з горя. І вип'є. А потім взагалі не зможе відтворити подій минулого вечора. Встановить, очумавшись, що спав він не дома, що схиляється над ним не обличчя коханої, а якесь інше обличчя. Теж, правда, жіноче, але інше. І він почне пригадувати, і йому здасться, що обличчя цієї жінки чимось нагадує обличчя тієї офіціантки, яка його обслуговувала вчора. А потім виявиться, що ця офіціантка і є його суджена, хоч старша від нього на вісім років і має трое дітей. І згодом на палку підтримку демографічної політики ще й від нього народить двоє.

А ось молодика запросили батьки коханої. Він же втрапив у свідки дорожньої аварії. Хитріші повтікали задалегідь, хоч і ближче були до місця подій, а він не встиг, тому його прізвище запротоколювали, і «пройдемо, громадянине у відділення, звичайна формальність. Ви розкажете, а товариші запишуть, як все було». Там і діла того на копійку: автолихач ката задавив, перевищивши швидкість, час мина... І ось потенційний тесть нетерпляче тупцює довкола стола, щоб перехопити з потенційним зятем чарчину, а зятя чортма. І ось потенційна теща бубонить, що у неї все в духовці перемліло і наводить донці прецеденти в тому плані, що «коли він такий «пунктуальний» зараз, поки в женихах ходить, то коли ж приходитиме додому як одружиться — вранці наступного дня?» хробак сумнівів починає точити молоду душу: чи того вона обрала, хто потрібен? Нарешті заявляється нещасний, який вже дав усі свідчення. Цю пригоду потенційний зять починає подавати в гумористичному плані, попередньо пробачившись за вимушене запізнення, але помічає, що його гумор нікого не смішить, а пробачення нікого не задовольняє. І зустріч проходить в, м'яко кажучи, неконструктивній обстановці, без натяків на приязнь та взаєморозуміння... І потенційний тесть потім крадькома від потенційної тещі сам собі налле чарку, доки потенційна теща втлумачуватиме потенційній дружині, що порядна людина ні сіло ні впало, в міліцію не потрапить, хоч би й свідком.

І все... Потенційний тест і потенційна теща так навіки й зостануться потенційними, як і їхня донька до сивої коси зостанеться потенційною дружиною. Вона ще деякий час без особливого успіху, ходитиме в клуб «Для тих, кому за тридцять», але так і зостанеться в тих, кому за сорок...

А той, який потрапив у свідки, на зло всім, завербується на Далеку Північ, де його покохає чарівна ескімоска, вони поберуться, і вона народить йому десятеро дітей. Причому всі хлопчики.

Так от — на нашу героїню, чарівну Аллу Діденко, впала така невмотивована і, автор навіть сказав би, нерентабельна любов, від якої нічого путнього чекати не випадає. Її коротко називають «сліпою», й англійські квакери ще на початку минулого століття страчували подібних закоханих. І, може, мали рацію.

Десь через тиждень після неприємної пригоди в електричці, коли на неї напали хулігани, через яких Бравило міг стати героєм не лише в своїй уяві, одного вечора Алла, стоячи на пероні, враз на тлі призахідного сонця побачила атлетичну статуру того чоловіка, який вивів варениковухого у тамбур, залишившись при тому живим. Вона й не зчулася, як ноги самі піднесли її до нього.

— Здрастуйте! — сказала Алла.

Чоловік звів задумливі сірі очі:

— Здрастуйте... А, це ви? — очі його випромінювали силу і спокій. — Ну як, не чіпляються більше хлопчаки?

— Ні, вас бояться.

— Мене? Хіба я такий страшний?

Аллі подобалось навіть не те, що говорив цей чоловік, а як він говорив. І вона засміялася тим ніжним жіночим сміхом, який у класичних романах порівнюється зі срібним струмочком, що перекочує камінчики. Потім підійшла електричка, і вони опинилися в одному вагоні і сіли поруч, розговорились, і ті двадцять хвилин, які тоді, коли хулігани чіплялися до Алли, були нескінченно довгими, зараз збігли наче мить. Ось що таке теорія відносності, хоч про саме такі випадки Альберт Ейнштейн і промовчав.

Чоловіка звали Юрієм Андрійовичем, а прізвище його було — Климов. Пізніше, коли Алла дізнається, що він старший за неї на двадцять три роки, вона не злякається цієї прірви, навпаки, і прірви вона не побачить.

Це був чоловік її мрії, не те що законний — жалюгідний інженер у черзі на квартиру.

Двадцяти хвилин дороги в електричці виявилось цілком досить, і Алла дізналася, що Климов не живе в Заріні, а там у нього просто дача, і з настанням весни він час від часу наїздить попоратись в саду, все підготувати до літа, коли на дачу переїде його сім'я.

Алла не дуже була вражена, коли дізналася, що Юрій Андрійович дід — одружений, має сина, ровесника Алли, невістку і маленького внука.

Прямота, з якою він про це говорив, припала їй до душі.

Коли вони зійшли з електрички в Заріні, якась іскорка вже проскочила між них, що примушувало і її, і його стишувати ходу і торкатися ліктями.

Тому й на роздоріжжі вони не розпрощалися, а Климов зголосився провести Аллу додому під такими приводами: по-перше, йому теж іти в той бік (і це була правда), по-друге, ліхтарів на вулиці не так вже багато, і до Алли знову можуть причепитися якісь хулігани, по-третє... От саме «по-третє» і не мало ніякого логічного вмотивування, однак бриніло в повітрі. Вони йшли і говорили про все і ні про що. Але їм ця розмова приносила задоволення.

— А у вас бувало, Юрію Андрійовичу, — запитала Алла, на крок забігаючи наперед і зазираючи в мужнє обличчя, — що от ви їдете в поїзді, дивитесь у вікно і на якусь секунду ваш погляд затримується на якісь квіточці, на гілці дерева, на шишці, що росте на сосні чи ялині, і ви раптом подумаете, що, може, цієї квіточки, гілки, шишки вже не побачите ніколи в житті, і тоді вам стає сумно-сумно?

— Знаєте, буває! — пильно глянув він на Аллу. — Справді, буває. Я не сентиментальний, швидше реаліст, але таке зі мною точно буває!

— І знаєте, як я радію, коли побачу ту саму квіточку знову!

— Знаю, — видихнув враз Климов, дивуючись сам собі.

— Може, це смішно?

— Ні, це не смішно, у всякому разі — мені. На світі знайдеться чимало людей, яким це буде смішно. Але вони просто не зрозуміють вас... і мене..

— От-от, я часом ділюсь цими своїми думками з Валерієм, це мій чоловік, але він навіть не сміється з мене, він просто мене не розуміє.

«Я тебе розумію, — думав Климов, — але для чого це мені? І що з того, що я тебе розумію, а ти мене?»

— А інколи мою увагу приверне квіточка зовсім не яскрава, швидше, самотня... знедолена. Але хіба можна сказати про дику польову квіточку — «знедолена»?

— Можна!

— Знедолена, бо народилася, виросла і розквітла в дуже непридатному місці: майже біля самих рейок. Тут — пісок, щебінка, сміття різне, а вона взяла і виросла. І я її раптом поважаю за це... А бачила я її заздалегідь якусь секунду... Можна сказати про тендітну квіточку: «Я її почала поважати за це»?

— Можна!

— Правда? Ви й справді так вважаєте? Чесно?

— Чесно, повірте мені.

— І ось, другого дня мені обов'язково хочеться побачити цю квіточку. Я добре запам'ятала, де вона росте, і, коли мені пощастить сісти у вагоні біля вікна, я обов'язково зустріню її... Для чого це мені? Це дуже по-дитячому?

— Ні, це, швидше, дуже по-дорослому. Але як це пояснити, я не знаю.

— Пояснити можна все рано чи пізно. Але чи обов'язково все треба пояснювати? А може, воно й не потребує будь-чійого виправдання, бо просто непідсудне?

— Згоден з вами.

Боже праведний, коли б тут раптом появився Євген Зіновійович Джоган чи Станіслава Трохимівна Ревчун, коли б вони послушали цю розмову!

Станіслава Трохимівна, безперечно, здивувалася б значно менше, якби її суперсандвіч раптом заговорив до неї людською мовою і попросив його не їсти, ніж почувши такі речі з вуст майже безсловесної Алки Діденко.

— Але іноді виходить так, що мені не вдається сісти біля вікна, і я її не бачу. А потім вона зникає. Я не знаю, куди й чому вона зникла. І мене огортає печаль. Хіба це так важливо?

— Мабуть, важливо.

— Чому?

— Та хоча б тому, що ота дрібниця спричиняє до взаєморозуміння двох людей. Двох різних людей, як ось ми з вами. Людей, яких досі нічого не зв'язувало.

«І не зв'яже?» — мало не вирвалось у неї з вуст, але вона сказала інше:

— А серйозні люди сміятимуться наді мною, бо квіточку просто могла присипати щебінка, коли її скидали

на шпали... Пробачте мені. Велике спасибі, що провели. Побіжу! Прощайте!

І вона зникла за сірим штахетником, а він ще довго стояв, м'яв у пальцях сигарету і сумно думав: чому вона сказала не «до побачення», а «прощайте», невже ж таки немає ніяких шансів, що вони коли-небудь зустрінуться знову?

«Навіщо це тобі, старий дурню? — сердився він сам на себе. — Для чого вона тобі, ця зустріч? Про квіточки говорити? В твоєму віці вже варто думати як не про спасіння душі, то про плоди, які можуть дати такі квіточки...»

І він пішов на свою дачу, але ще довго бринів у вухах ніжний голос.

Добре було толстовському отцю Сергію. Він мав змогу ізолюватися від жінок. Пішов у скит. Але що це йому дало? Пальця довелося одрубати, щоб довести моральну стійкість і чистоту в побуті. Але для чого було рубати пальця, коли все одно согрішив?

Климов був хірургом, при тому, чудовим хірургом, врятував і мав урятувати чимало людей, тому рубати собі пальці було б злочином не проти себе, а проти страждущих.

Сумніви опосіли його.

І знову допоміг його величність випадок.

Одного вечора, в який Климов найменше сподівався на зустріч, бо саме затримався в клініці і знав, що електричка, якою могла б їхати Алла, вже пішла, серед юрби на пероні він помітив опущену, скромну, наче польовий дзвіночок під дощем, голівку в капелюшку. Сіяла мжичка, а вона була без парасольки.

— Здрастуйте. Запізнались?

— О, Юрію Андрійовичу! Як я рада, що запізналась, — засяяла вона, побачивши його.

— Наступна електричка буде лиш за сорок хвилин, а ви... без парасольки. Змокнете наскрізь...

— Ой, забула вдома, вже коли їхала, тоді згадала. Не щастить мені сьогодні, — опустила вона вії.

І тут Климов прийняв сміливе рішення:

— Алло, чого нам тут мокнути на дощі? Ходімо в кафе, воно поруч, за кілька кроків. Вип'ємо кави, ви зігрієтесь...

— А ми не запізнаємось?

Не було в її питанні особливої тривоги, і це втішило його:

— Ні, не запізнимось! Ми швидко. А чом ви забули свою парасольку? Ви все і всіх так забуваєте? — він обережно взяв її під лікоть.

— Поспішала, а тут з чоловіком погримались. Будні, сірі будні...

Вони сіли за столик, і, як не дивно, біля них одразу ж з'явився офіціант.

— Знаєте, що, — сказав йому Климов, — погодуйте нас, ми голодні.

— Ой, ми запізнимось! Електричка піде без нас. Алла розирнулася:

— Колись ми були в цьому кафе... З моїм Валерієм, компанією. Якраз на День Перемоги в минулому році. Ви звернули увагу, що тепер стало традицією в день Радянської Армії обов'язково щось дарувати чоловікам, навіть тим, які пороку й не нюхали?

Климов ввічливо пожартував:

— У процесі боротьби за свою емансипацію чоловіки вибороли собі цей день у протигагу Восьмому березня, коли подарунки робляться жінкам і навіть дівчатам.

— От-от! Я тут згодна, але чому до Дня Перемоги примазуються різні...

— Як «примазуються»?

— Може, я не так висловилась. Але мені здається... От тоді, в цьому кафе, на День Перемоги, ми сиділи за о-он тим столиком, а за сусіднім — якийсь ветеран. Він, мабуть, чекав друзів, але вони ще не прийшли. Сивий, увесь в орденах та медалях. І знаєте, я одразу збагнула, що він тут почуввається... ну, як непроханий гість. Гордий, прямий, суворий. І палив сигарету за сигаретою. Може тому, що відчував себе ніяково? Я так подумала. Довкола майже не було його ровесників, зате галасували «ветерани» — мій Валерка, Кирило — чоловік подруги, ще молодші, ті, які онуч не нюхали... І раптом оркестр... заграє пісню: «Мне кажется порою, что солдаты, с кровавых не пришедшие полей...» І все кафе, як по команді, схопилося з-за столиків, подалось танцювати! Кожен виламувався і видрючувався, як вмів. І тут мій Валерка каже: «Алок, ходімо збацаємо!» А мені захотілося пошпурити йому в обличчя банку з гірчицею. Дивлюсь, а той ветеран, який сидів за сусіднім столиком, друзів своїх чекав, з орденами... Він весь якось напружився, мов струна, і, бачу, сльози, течуть по щоках. А обличчя його, знаєте, з тих, по яких рідко біжать сльози. Вже не пам'ятаю, як підбігла до його столика, вхопила його за

руку, почала заспокоювати. «Ви пробачте їм, дурням, не сердьтесь на них, бо вони... вони й самі не знають, що творять! Вони не злі, не жорстокі, просто вони дурні, позбавлені такту і людського чуття. Вони не знають, що можна, а чого не можна. Вони роблять те, що їм подобається в цю хвилину, вони звикли так робити завжди, бо жилося їм легко. Ви пробачте їм, дурням». І він змахнув сльози хустинкою і всміхнувся: «Але ж ти, дівчинко, теж їхня ровесниця? Чому ж ти не танцюєш? Звідки ти знаєш, може, я плачу від радості? Що кров наша, на тих полях, що он в пісні співається, пролилась марно, що ви маєте змогу танцювати». Але ж я розуміла, що то сльози не радості, а образи...

— Я замовлю каву,— сказав Юрій Андрійович і запалив сигарету.

— Ой, ми запізнимось!

Але вони випили каву і таки... запізналися. Електричка шурнула, струшуючи з дахів вагонів дощові краплі, просто перед їхнім носом.

— Ну от, я ж казала...

Здається, у Алли зіпсувався настрій. «Це я винен, я, я, я,— старий дурень! — картав себе Климов. — Затяг дівча в кафе, воно запізналося на електричку і тепер матиме дома сімейну сцену. Оце джентльмен...»

Він потяг Аллу з перону за руку, а другою вже зупиняв таксі.

— Що ви робите, дорого ж як! — щиро вихопилось у неї.

— Не дорожче грошей,— весело сказав Климов, якусь мить вагаючись — сісти йому біля водія чи поруч з Аллою? Багатись довше було ніколи — він сів поруч з Аллою.

— В Зарінь,— велів він водієві,— мій гріх, моя й покута.

— Куди-и? — недовіжливо запитав водій.

— В Зарінь!

— А мені що ж, назад порожняком пиляти? Ні-і, не повезу.

— Повезете! — весело сказав Климов.

— Ви так гадаєте? — єхидно запитав водій.

— Глибоко переконаний. Я вам заплачу за обидва кінці.

— О, приємно мати справу з справжнім мужчиною,— сказав водій і натис на акселератор.

— Що ви робите, Юрію Андрійовичу? Лічильник, знаєте, скільки наклацає? — злякано прошепотіла Алла.

Климов мовчав. І взагалі всю дорогу, до самої Заріні, вони не обмінялись жодним словом. Тільки на поворотах Климов відчував, що Аллине плече притискається до його плеча трохи міцніше, ніж того вимагають закони інерції. А втім, може, це йому просто здавалося.

Алла наказала зупинити таксі в кінці вулиці. Климов вийшов слідом за нею...

— Мені що ж, зачекати? — запитав водій.

— Зачекайте, — сказала Алла, — товариш зараз поїде назад.

Але товаришеві зовсім не хотілося назад, про що красномовно свідчив весь його вигляд. Алла взяла Климова за руку:

— Не робіть дурниць, Юрію Андрійовичу, їдьте...

Вона щось вклала йому в долоню і побігла так, що наздоганяти її було б недоречно, навіть якби він був удвічі молодший.

Тому він покійно сів поруч з водієм і розгорнув те, що йому дали. Це був косинчик паперової серветки, а на ньому написані цифри. Номер її телефону!

І Климов, як метелик, полетів назустріч своїй погібелі.

Часто дзвонити з ординаторської він не міг. Там завжди були сторонні. І хоч він більше слухав, ніж говорив сам, і хоч говорилося на абстрактно-побутові теми, Климов достатньо прожив на світі, щоб зрозуміти: доки в ординаторській є хтось із жінок, ні про який дзвінок до Алли не може бути й мови. Чоловіки його не обходили. Їм не скоро дійде, про що ж там балакається, навіть якби Климов освідчувався у коханні відкритим текстом.

А от жінки! Вони — досить їм глянути на обличчя Климова, коли б він лиш мимрив «так», «ні», «мабуть», «можливо», і т. д., вони б лише з його виразу обличчя безпомилково встановили б, що він розмовляє не з родичами пацієнта, не з дружиною, а з коханою.

Що за чуття у цих клятих жінок, що за нюх!

Телефонний роман змушував іти на принизливі хитрощі, але він терпів і це.

Інколи, скрадаючись, мов злодій, у ординаторську, Климов тремтячим пальцем набирав номер і чув: «Ви помилились номером». Ці слова були сказані голосом Алли і значили, що зараз біля її столу, в приймальній директора НДІПППЯ Євгена Зіновійовича Джогана, хтось стовбичить.

Часто потреба почути голос Алли нагадувала гіпоксію — гостру кисневу недостатність. Климов буквально задихався, а подзвонити з ординаторської не випадало, тоді він біг у двір клініки і, так само злодійкувато озирюючись, пірнав в будку телефону-автомата.

— Здрастуй, це я! — говорив Климов, і серце його калатало так, що його биття можна було почути на тому кінці проводу.

І раптом:

— Ви помилились номером!

От чорт, а монетки більше немає. Щоб бути застрахованим від таких неприємностей, Климов, де тільки міг, тепер принижено вимолював, щоб йому давали здачу тільки двійочками. Здавалося, ця проблема була розв'язана раз і назавжди. Але якось дружина Климова, Мар'яна Павлівна, взяла чоловіків піджак в руки на предмет дослідження, чи не пора його однести у хімчистку, і звідти сипонув мідний дощ.

— Ти що, на паперті стояв? — запитала дружина у Климова.

Слід йому віддати належне, він зорієнтувався блискавично:

— Хіба ти не знаєш закону зловмисності? Коли прошиш у кіоскерки дріб'язок, не дасть. А тут купляв коробку сірників, так з карбованця решту самими копійками дали.

— Для чого тобі сірники, коли в тебе запальничка?

І тут він не спасував:

— Я її в ординаторській забув.

— Та ось же вона.

— Ти диви, а я гадав — забув! Вже склероз починається.

Так, велика брехня починається з копійчаної.

Алла теж «засвітилася». Засвітилася зсередини, що приховати неможливо. Доні і доці прозорливо помітивши, що Алла світиться зсередини, говорили:

— Наша Алка точно закохалася.

— Але в кого? — запитував хтось із гурту.

— Та в нашого директора!

— Ха-ха-ха!

Це була постійно діюча інститутська «хохма», і вона завжди викликала те, що в газетах значиться як «сміх у залі». Всі знали, що Євген Зіновійович Джоган панічно боїться, аби його не запідозрили в амурах з власною секретаркою.

Але оте світіння зсередини помітила і Станіслава Трохимівна, яка терпів не могла, коли комусь було краще, ніж іншим, — це було несправедливо:

— А чого це ви радієте в робочий час?

— Нам квартиру дають, — миттєво зорієнтувалася Алла.

— Ва-ам ква-а-артиру? — простягла Станіслава Трохимівна таким тоном, ніби Аллі давали не квартиру, а орден «Мати-героїня».

— Так, на роботі. Чоловікові.

— Ну-ну.

В цьому «ну-ну» читалося: «Побачимо, що з цього вийде. Як на мене, не бачити вам квартири як своїх вух».

Бували й такі щасливі дні в житті Климова, коли в ординаторській дзвонив телефон, хтось брав трубку і простягав її Климову:

— Юрію Андрійовичу, вас!

Він, завмираючи в передчутті щастя, чув її голос:

— Здрастуйте, це я!

А між тим ні Климов, ні Алла й досі не сказали тих найголовніших слів, якими так люблять зловживати автори ліричних пісень для молоді.

Проте настав день, вірніше вечір, коли Климов їхав з Аллою електричкою в Зарінь і потім проводжав її, при чому — не найближчою дорогою. І тоді вони вперше поцілувалися, і тоді вони вперше обмінялися тими словами, що ними так люблять зловживати автори ліричних пісень для молоді. Того вечора романтик переміг в ньому прагматика.

Вони довго дивилися на Чумацький Шлях. Ні, Климов не збирався йти цим шляхом. Але яким? Він не знав. Алла не знала теж. Він запитував у неї:

— Алло, що ж буде далі?

Вона відповідала:

— Климов, я не знаю. Хай поки що буде так, як є, хіба нам погано, хіба ми не щасливі?

З того вечора, коли вони блукали в соснах і нарешті сформулювали вустами те, що було зрозумілим і без слів, вона називала його: «Климов». Боже, скільки такту було в цій молодій жінці! І як Климов був вдячний їй за цього «Климова», бо незручно звучало «Юрій Андрійович» і вже зовсім паскудно «Юрочка» при такому віковому бар'єрі.

Траплялася нагода, і вони, як дві піщинки, розчинялися в тому, що називається багатомільйонним містом,

забивалися в якийсь глухе кафе і пили максимум кави при мінімумі коньяку, коли бували голодні, щось їли. Климова зачаровував Аллін голос, він дуже любив, коли вона щось розповідала про себе. Провалилась в інститут, пішла на курси друкарок-секретарок, через півроку закінчила їх, почала працювати в одній конторі. Одного літа в конторі з'явився Валерка. Познайомились. Вона вийшла за нього заміж. Бігом, бігом, а для чого був такий поспіх, ніхто не задумувався. Валерка забрав її з собою. Тут вона влаштувалася в НДІПППЯ, де працює і зараз.

— І все?

— Ні, не все. Потім я знайшла тебе, Климов...

— І ти вважаєш, що це така важлива подія в твоєму житті?

— Для мене — так. А для тебе?

— Я починаю друге життя.

— Я теж. Знаєш, що, Климов, поведи мене в зоопарк.

— Куди-и?

— От бачиш, я так і знала, що ти будеш сміятися.

— Я не сміюся, просто...

— Дивно, еге? Доросла, заміжня жінка і раптом — зоопарк? Тобі смішно, а я... я жодного разу в своєму житті ще не бачила живого слона. Повіриш, Климов, я жодного разу в житті не була в зоопарку. І нікому в цьому не зізнавалася. Мені соромно було, а чому — я й сама не знаю. В дитинстві я жила в таких місцях, де не було зоопарків, а в Києві — не пішла сама.

— Чому?

— О-о, стала занадто дорослою. Вийшла заміж... Я хоч була наївною, але вже відчувала, що час минає і багато моїх дитячих мрій так і не здійсняться. Але є такі мрії, що повинні здійснюватися. Коли я приїхала з Валеркою сюди, я їйому сказала: «Давай підемо в зоопарк».

— А він?

— Він почав реготати... І я, мені соромно зізнаватися в цьому, Климов, але я обернула все на жарт. Ніби я вирішила розіграти його... Так ми підемо в зоопарк, Климов?

Обов'язково підемо, щастя моє.

У мене буде подвійна радість, я побачу слона в твоєму товаристві.

— Ти гадаєш, слонові буде приємне моє товариство?

Слону — не знаю, а от мені твоє товариство буде дуже приємне. Я так люблю тебе, Климов...

За віщо?

— Коли б то я знала. А ти знаєш?

— Чесно? І я не знаю. Я не знаю, за що я люблю тебе, але певен, що коли б знав — любив би менше.

— І слон не знає?

— І слон не знає, дарма що в нього така велика голова.

...І от нарешті мрія збулася. Вони — в зоопарку.

Аллі, мов дитині, хотілося почастувати кожного звіра, і Климов, який вже мав досвід в цій справі, бо минулої неділі приводив сюди свого внука, діставав з кишені печиво, завбачливо куплене в кіоску перед входом в зоопарк. Правда, він, як і належить старшому, кожного разу застерігав її:

— Алло, обережно, вхопить котрийсь зубами, і...

— Та вони ж не хижаки! Це славні парнокопитні. Бачиш, я ще не забула уроків!

Вона розчервонілася, очі її блищали, і яка втіха, яка радість було дивитися на цю жінку!

— Алло, кому сказано, не стромляй так далеко руку! Ти прекрасна, але я не хочу, щоб ти стала Венерою Мілоською.

— Климов, я вірю, що ти блискучий хірург, і коли хтось із цих симпатичних звірів відкусить мені руку, ти її пришиєш назад. І вона приросте! Бо я дуже люблю тебе, Климов!

— А коли твоє симпатичне парнокопитне проковтне твою руку, що я тоді пришиватиму?

— Та хоч кошачу лапу! Вона приросте. І я гладитиму тебе нею по носі, і тобі буде дуже приємно.

Потім був слон... І як завжди в таких випадках, коли чекаєш, чогось довго, чекаєш, а потім побачиш його, то вимріяне тобою трішечки-трішечки розчарує тебе. Алла критично оглянула слона і сказала:

— В принципі я його таким і уявляла. Але... мені чомусь здалося, що він повинен бути трохи більшим...

...Глибоко помиляється той, хто сподівається, що мить, навіть найчудовішу, можна зупинити. Ми свято віримо у діалектику і знаємо, що все повинно змінюватись і розвиватися.

Словом, днів через три після відвідин зоопарку, коли Климов сидів у ординаторській і закінчував запис в історії хвороби одного прооперованого громадянина, пролунав телефонний дзвінок.

— Вас, Юрію Андрійовичу,— сказав йому хтось із колег.

Він взяв трубку і почув такий знайомий, такий рідний голос:

— Климов, здрастуй! Що ти робиш?

— Закінчую писати історію хвороби і буду збиратися додому.

— А міг би ти бути за годину на вулиці Крупнопанельній, шістдесят дев'ять, квартира двадцять шість? Це на другому поверсі...

— Яке значення може мати поверх? Я буду там через п'ятнадцять хвилин!

— Ні, Климов, за п'ятнадцять хвилин не треба. Та ти й не встигнеш, хоч би й упіймав таксі. Знаєш, де це?

— Ні!

— Ну от, а збираєшся бути за п'ятнадцять хвилин. Це на околиці міста.

— Я поїду на таксі, і то негайно!

— Можеш їхати на чому хочеш, хоч і на тому слоні, що ми бачили, але я забороняю тобі з'являтися раніше, ніж за годину!

— Стій! А ти звідки дзвониш?

— Звідси й дзвоню: Крупнопанельна, шістдесят дев'ять, квартира двадцять шість, — і в трубці затутукало.

Климов прилетів за вказаною адресою рівно через тридцять сім хвилин, і то міг вважати, що йому здорово пощастило: він одразу ж упіймав таксі. Закоханим завжди щастить. Він подзвонив, і йому відчинила двері Алла:

— Я так і знала, що ти примчиш раніше! А я ж забороняла тобі, я ж сказала: через годину!

На ній був фартушок, ніс і пальці в борошні, але кумедний вигляд мала не Алла, а Климов. Стільки здивування і запитання, замішаного на цілій низці інших емоцій, світилося в його очах, що вона не витримала і розсміялася:

— Ну заходь, заходь, Климов, нічого стовбичити на сходах, щоб тебе засік хтось з твоїх колишніх чи майбутніх пацієнтів.

Він зайшов. Вона звеліла йому зняти плащ і сказала, що коли він не заважатиме їй, то може зайти на кухню.

— А будеш заважати — марш в кімнату. Я покличу тебе тоді, коли будуть готові млинці.

— Які млинці? І взагалі, поясни мені...

— Що пояснити? Ти, до речі, повинен був сам про це подбати. Тобі не набридло зустрічатися зі мною весь час на людях?

— Але ж...

— До речі, я на прийомі у дантиста. Ой, коли б мій чоловік знав, де я і з ким! Але він — півбіди. Коли б знала про це моя Станіслава...

Климов помітив, що вона хвилюється і тому говорить без угаву. Він був схвилюваний не менше.

— Алло, ну розкажи, як це сталося? Як - ти тут? .

— І як ти тут? Климов, Климов, не будь студентом. Невже тобі досі не набридли кафе, електрички, ну... сосни зрештою? Ми ж дорослі люди, то давай хоч раз пообідаєм на самоті. Я роблю млинці. Ой, вони, здається згорять! Пусти ж.

Він згріб її в обійми і затулив їй рота поцілунком. Вона вислизнула з його рук і знову нахилилася над плитою.

— Климов, у нас є кілька годин. Наших кілька годин. Чи ти поспішаєш?

— Куди? Куди я можу поспішати від тебе?

— Климов, я купила пляшку вина, це — «Старий замок»...

— Ой, який же я ідіот,— ляснув він себе долонею по лобі,— як я не здогадався? Де тут гастроном, далеко?

— О, чоловіча гордість заговорила? Є вино, а два яблука я тут знайшла...

— Чия це квартира?

— Злякався, Климов?

— Чого б я мав лякатися? Просто...

— А якщо «просто», то яка тобі різниця? Господарі швидко не повернуться. Ще встигнемо і пообідати, і вина випити, і...

От цього-то «і» Климов боявся найбільше. Боїться і автор необережним словом сполохати те, що єднає чоловіка і жінку, боїться реалізмом вбити поезію почуттів, боїться потім червоного олівця редактора і підкопаних вуст ханжі...

Нічого, все минає! Настане час, і дух нового відродження людського в людині не каструватиметься в нашій літературі. Правда, письменник ніколи в цьому плані не матиме тих прав, які споконвічно має художник. Це вже традиційно. Колись, після відвідин однієї картинної галереї у Європі, Марк Твен сказав, що, коли б він спробував описати те і так, як воно намальоване художником, його б закидали камінням. Свята правда, свята правда.

А між тим що за чудове видовище, коли роздягається молода жінка! Чому б його не описати, коли вистачить снаги і таланту? Тут треба пояснити, що роздягається вона не перед тим, як лягти спати в холодну самотню постіль. Це зовсім інші речі.

Колись у Франції, в епоху розпутного Регенства, один кавалер запитав одну даму:

— Мадам, чому ви одягаєтесь три години, а роздягаєтесь за три хвилини?

І дама відповіла:

— Тому, що я одягаюсь для багатьох, а роздягаюсь лише для одного. І давайте, мосьє, полишимо арифметику, займемось чимось іншим.

Отже, Климову не довелося розстебнути жодного гудзичка, жодного гапличка — все робилося само собою. Єдине, що він встиг помітити, — шоколадну родимку трохи вище рожевого кружка груді. І на смак родимка була як шоколад. Затим, дуже зблизька, Климов побачив Алліні очі. І нарешті визначив їх колір, зрозумів, на що вони схожі... Вони мали колір липового меду і ще... вони були як сливи. Не черкуші, не угорки, а жовті сливи, коли вони тільки дозрівають, коли вони ще трохи зеленкуваті. Коли в них і зелень просвічується крізь матовий пилوک, і брунатна смаглявість.

І вже потім, потім, Алла прошепотіла Климову на вухо:

— Це тобі, Климов, за слона...

— Компенсація?

— Компенсація.

— Тільки мені?

— Хіба ти не відчуваєш, що мені хороше з тобою? І... зізнаюсь, я не думала, що мужчини в твої роки ще бувають такими...

— Якими?

— Не став дурних запитань, Климов. Чекай, я зараз принесу вина.

Вона, струнка і легка, в чому була, звелася з постелі, осліпивши його наготою так, що йому захотілося притримати її за руку і повернути. Вона накинула на плечі його сорочку і засміялася. Коли Алла повернулася з кухні, несучи в одній руці пляшку «Старого замку», а в другій — два яблука, сорочка Климова на ній була застебнута на всі гудзики.

— Чудова міні-сукня, — сказав він, — шкода, що мода на міні минула.

— Тобі так подобається твоя сорочка?

— Ох і спокусниця... А яблука для чого? Хочеш бути своєю?

— Ні, я хочу бути Суламіф'ю. Пам'ятаєш: «Освежите меня яблоками и вином, ибо я изнемогаю от любви...»

Вони випили по ковтку вина, але яблук не зачепили. Климов запалив сигарету; і вона раз у раз вихоплювала її з рук, щоб затягнутися.

— Облиш, жінкам шкідливо палити.

— Я не твоя, отже можеш мене не економити, щоб вистачило до кінця життя.

Климов зрозумів ці слова, і міцно-міцно пригорнув її до себе, і не став економити...

— Слухай, Климов, а ти ніжний. Так дивно, бо ти зовсім не схожий на інших.

— На кого? — зніяковів Климов.

— Хоч би на мого Валерку Він грубий. Та не в цьому біда. Він любить в цій любові тільки свої відчуття і забуває про мене. А ти — ні. Ти мене любиш, Климов?

— Це природно. Інакше ти шукала б собі іншого молодшого, кращого.

— Не кажи так, Климов.

— Алло, я тобі давно хочу зізнатися, хай навіть це розчарує тебе в мені. Наше знайомство... Скажи, на тебе справило велике враження, коли я наважився підійти до того капловухого хлопчини і вивести його в тамбур?

— Я просто була тобі вдячна, Климов.

— І не бачила в моїй особі такого собі супермена?

— Відверто? Ні. Адже на твоєму місці це мав би зробити будь-хто з чоловіків, які їхали тоді з нами.

— Так от, з-поміж усіх чоловіків, тоді я був у найвигіднішому становищі, тому що знав того хлопця, а він знав мене. Коли б він помітив мене трохи раніше, він взагалі б сидів тихо, як миша за віником. Справа в тому, що півроку тому я одкирижив йому гангренозний апендикс, по суті, врятував його від смерті. Його мати й досі молилась на мене й, мабуть, примушує молитися і його. У всякому разі, коли я взяв його за вухо і поволік у тамбур, він став моїм пацієнтом. А потім ще довго вибачався і пробував навіть поцілувати мені руки. Я його простив..

— Ти приручив лева, Климов. Я горджусь тобою. Ти не тільки безстрашний, ти й добрий...

— Ха, коли я його волік за вухо в тамбур, ті двоє за мною вже витягали ножі. Але він сказав: «Ша, братва, це хірург!» І вони відступили... Мабуть, подумали, що у мене в кишені скальпель!

— Климов, ти любиш свою роботу?
— Надзвичайно!
— І не проміняв би її ні на яку іншу?
— Ні на яку.
— Навіть, коли б тобі потроїли зарплату і... дали мільйон?

— А що б я робив з мільйоном? Он Остап Бендер вже мав мільйон, а змусив перекваліфікуватись на кербуда.

— То було наприкінці двадцятих. Тоді Бендери і Корейки були винятком, тепер вони стають нормою.

— Ну-у!

— Хай не нормою, але їх багато. Вони знають, що робити з мільйонами, і багато людей їм заздирить.

— Ти заздриш?

— Я — ні. Але є такі, що заздирять. І їх, на жаль, багато і стає дедалі більше. Але я хотіла сказати не це. Долі захотілося, щоб нас звів той випадок. Хай буде так. Але нас міг звести і інший. І обов'язково звів би, у всякому разі, мене. Я щаслива тим, що випадок мене звів з тобою, але це міг бути і не ти. Природа не зносить порожнечі, Климов, а у мене в тому місці, де б мала бути любов до мого законного чоловіка, вже давно страшна порожнеча...

— Чому ж ти йшла заміж за нього? Що тебе примусило?

— А, чого йшла! А чого йдуть мільйони таких, як я? І потім мільйони розлучаються? Не знаю, не знаю, я десь читала, що на заході є електронна сваха. Закладають в електронну машину дані, і вона безпомилково видає інформацію: підходить цей хлопець цій дівчині чи ця дівчина цьому хлопцеві для подружнього життя. Так от. Коли б у таку електронну сваху того літнього дня, коли я вирішила вийти заміж за Валерку, хтось вклав наші з ним дані, я певна, що машина дала б позитивну відповідь. По всіх параметрах! Ми — молоді, здорові, може, не красені, але дуже навіть симпатичні люди, він старший від мене на три роки, має освіту, спеціальність. Він білозубий, кучерявий, з великими завжди усміхненими очима, вищий від мене на цілу голову, фізично сильний. Як ще кажуть у таких випадках? Політично підкований? Ну, не дуже щоб так, але в межах норми. У нас все передо. Ми пліч-о-пліч можемо йти по життю назустріч щастю...

І що ж вам завадило?

— Багато чого. Найперше — не люблю я його більше.

— А любила?

— Може, й любила. А може, й не любила. Може, мені тоді просто здалося, що я його полюбила. Та й чому б було його не любити? Навіть електронна схема благословила б цю любов: молодий, гарний, веселий, дотепний... як мені тоді здавалося. Та найголовніше, знаєш, у чому?

— У чому?

— А в тому, що в кожній жінці природою закладено страх самотності. Приходить такий час, коли дівчина найбільше боїться не вийти заміж ніколи, залишитися в старих дівах до сивої коси. І кому вона тоді потрібна? Природа знала, що робила. Вона примусила жінку піклуватися про продовження роду людського. Жінка народжується, щоб народжувати. А я... тепер я не хочу мати дітей від нього...

— А раніше?

— І раніше. Вже років зо два. Він хоче сина, а я... обманюю його, я кажу: «От отримаємо квартиру — і тоді...» І він вірить. А я не хочу! Я не хочу, щоб мої діти в чомусь були схожі на нього.

— Я не зовсім розумію тебе, він що, п'є?

— Ну от і ти, Климов, начитався соціологічних досліджень, які твердять, що вісімдесят п'ять процентів розлучень відбуваються через те, що чоловіки п'ють. Ні, він не п'є...

— Ти сказала, що він... брутальний.

— Це тільки... ну, розумієш, йому хочеться перекопати мене, що він надзвичайно сильний, йому подобається, коли я звиваюся в його обіймах, і він часто не помічає, що я це роблю від... звичайного фізичного болю. Він не вміє бути ніжним, але, зрештою, не всім це дано. От тобі це дано, а йому не дано. Що ж робити?

— То чим же він такий поганий?

— А він не поганий, він — ніякий.

— Як це — «ніякий»? Так не буває.

— Дуже навіть буває. Розумієш, я далека від того, щоб розлюбити його тільки за те, що він ординарний. Що він не хапає і ніколи не хапатиме з неба зірок. Що він ніколи не стане, скажімо, головним інженером чи директором заводу. Не у всіх однакові здібності, я вже казала, не всім дано. Двоє хлопців закінчують військове училище. Минають роки, і один з них стає генерал-майором, а другий виходить у запас просто майором...

— То й що?

— Боже мій, звичайно, нічого. Я готова бути чоловіком такого майора і ніколи б не заздрила подрузі тому, що у її чоловіка блищать на плечах генеральські погони. Але я хочу, щоб мій скромний майор чимось цікавився в житті, для чогось жив, мав у душі вогнище, щоб і я, його жінка, могла погрітися біля нього. Свої інтереси, уподобання, симпатії просто... Навіть вміння побачити квіточку на залізничному насипу і засумувати від того, що вона щезла... А йому, Валерці, не треба нічого цього. Так-таки нічого! Я знаю людей, які віддають себе роботі, одержимі нею. Для них недоступні світанок, щабіт пташок, але я розумію цих людей. І поважаю. А моєму Валерці однаково де і ким працювати. Він закінчив енергетичний факультет, але з таким самим успіхом він міг би закінчити медичний. Він міг стати лікарем, вчителем, бухгалтером, виконробом, економістом, залізничником — та будь-ким! Але він все одно був би поганим лікарем, поганим економістом, поганим будь-яким. Поганим! Бо яку б професію не обрав, вона б для нього завжди була як нелюба жінка.

— Може, він просто не знайшов себе? — примирливо сказав Климов, великодушно заступаючись за невідомого Валерія з чоловічої солідарності. Він робив це по-лицарськи.

Проте Аллі здавалося, що Климов не розуміє її, тому що вона не знайшла потрібних слів:

— Та при чому тут це? Хіба я не знаю, що геніїв одиниці, талантів — може, тисячі, просто здібних людей — хай десятки тисяч, хороших спеціалістів — хай сотні тисяч. Не всім хапати зірки з неба, комусь треба і просто працювати. Чесно заробляти свій хліб і любити те, у що вкладаєш душу. Страшно, коли в людини немає душі.

— Знаєш, — знизав плечима Климов, — ти мене ставиш в незручне становище.

— Климов, для чого живуть люди, га? Що таке життя, Климов? Ти ж лікар, скажи.

— Дівчинко моя, є дуже багато випадків, коли я можу врятувати це життя. Мені доводилось повертати з того світу навіть самогубців. Але що таке життя і для чого ми живемо, я не знаю. Та, мабуть, ніхто цього до пуття не знає. Кращі уми людства билися над цим питанням і продовжують битися...

— А я знаю! Для мене це дарувати щастя іншим, тоді життя матиме смисл. Я не маю талантів, не маю нахилів до будь-чого, що звично називається творчістю. Але

я жінка і здатна любити. Скажи, Климов, чому в нашій країні нікому не потрібна любов? Я погана секретарка, але справа не в тому, бо талановита я в іншому. Я б створила чудовий дім, затишок для чоловіка. Я б народила і виростила хороших дітей. Я хочу бути просто жінкою, чуеш?..

Потім довго хлипала на його грудях, а він втішав її простими словами, не можучи знайти відповідь — чому ж таке нещасливе наше щасливе життя.

Частина друга

Один кавалерійський ветфельдшер почав свою лекцію перед ескадроном такими словами:

— Тіло коняки складається з трьох рівних половин, з яких найбільша середня.

Роман взагалі складається з двох частин, але автор його вже добряче погрішив і не лише проти композиції, фабули, сюжету.

За молодих років я знав одного товариша, який, читаючи «Дванадцять стільців», цікавився виключно одним питанням: знайдуть Остап Бендер і Кіса Вороб'янінов потрібний стілець чи не знайдуть, а коли знайдуть, то що зроблять з діамантами? Можна навіть сказати, що цей товариш по-справжньому вболівав за героїв і бажав їм удачі. Решта його не обходила. Десь поза його увагою залишалося те, що на його думку, заважало «стрункості» сюжету, а такі речі в романі і є головними.

Минули роки, товариш виріс, вивчився і став редактором в одному з видавництв. Щоправда, йому так і не вдалося відредагувати «Дванадцять стільців» і «Золотого теляти», щоб зберегти вишуканість «стрункого» сюжету. Романи написані давно і стали піснею, з якої слова не викинеш. Проте з тими рукописами, що допливали в його руки, безпосередньо з письмового стола письменника, він робив і продовжує робити те, чого не робила жодна сокира з жодною деревиною в процесі перетворення її на стовп.

Розгалуження бічних ліній здійснювались в романі, як гілки, сучки, штурпаки, і «стрункість» сюжету торжествувала (і продовжує торжествувати в тих романах, що потрапляють в руки цього товариша) у всій своїй вишуканій геометричній голізні.

Роман перетворювався на стовп, при чому не бралися до уваги слова класика, що в романі має бути просторо,

як у домі. Який вже там дім! З одного стовпа і собача буда не вийде, не те що дім.

А як цей товариш редагує мову! Він викреслює всі незаявлені слова, ніколи не завдаючи собі клопоту розгорнути словник, зазирнути в гніздо далі першого слова. Всі наступні слова в цьому гнізді для товариша редактора — суть від лукавого. І хай лиш автор спробує огризнутися і нагадати, що таке слово можна зустріти і в Нечуя-Левицького, і в Панаса Мирного, і в такого блискучого стиліста, яким був Михайло Михайлович Коцюбинський.

Краще б автор цього не робив. Бо на вустах редактора завжди в таких випадках з'являється саркастична посмішка, він ніжно гладить автора по плечу і каже: «Але ж ви не Коцюбинський!»

І це свята правда! Автор — не Коцюбинський і нічим не доведе, що він Коцюбинський.

Але якби живому Михайлу Михайловичу випало редагуватися в цього товариша і, рятуючи якесь слово, класик зіслався б на авторитет Панаса Мирного, котрий — Рудченко, то обов'язково почув би у відповідь: «Але ж ви не Панас Мирний!»

І це була б правда! Михайло Михайлович нічим би не зміг довести, що він Панас Мирний.

Від людської обмеженості, тупості, глупоти ліків немає і не повинно бути. Дурень ніколи не потрапить в «Червону книгу». Його не потрібно особливо оберігати, він і сам виживе, причому в таких екстремальних умовах, в яких розумний тричі витягне ноги. Але позбавляти людство дурнів затія не лише неможлива, але й шкідлива. На глупоті відточується людська думка. Коли б не дурні, так щедро розсіяні природою у всіх сферах нашого життя, людська думка, з одного боку, зажирила б, а з другого — стала б настільки складною, що генії могли б порозумітися лише між собою. Для звичайних смертних їхні ідеї залишалися б за сімома замками. А так, враховуючи, що ідея хоч-не-хоч, а таки наштовхнеться на дурня, причому саме від дурня великою мірою залежатиме практичне втілення її в життя, геній повинен формулювати ідею настільки чітко, щоб її не лише зрозумів, але й належним чином оцінив найбезпросвітніший дурень. Правда, жоден геній при цьому не гарантований від того, що дурень не побажає «поліпшити» його ідею і в результаті не доведе її до абсурду.

У всякому разі ніколи не посилайся на класиків, не клич у свідки Нечуй-Левицьких, Панасів Мирних, Коцюбинських. Подумай краще, а може, твій редактор на слово повірив іншим, що Коцюбинський — класик, і с'як-так примирився з цим. Отож, просто намагайся писати краще — так, щоб тебе зрозумів кожен дурень.

В чому ще нагрішив автор на сторінках свого роману? Найбільший гріх, звичайно, той, що досі немає в романі позитивного героя. Допоки всі, з ким доводилось зустрічатися читачеві, грішили, хто як міг, а прикладу, гідного наслідування підростаючому поколінню, так-таки ніхто і не подав. Але ж сонце народжується з темряви, чи не так?

Далі. В справжньому романі повинні бути пейзажі, описи природи, зміна однієї пори року іншою, повсякденний вплив метеорологічних умов на настрій героя і т. д. і т. п.

На початку роману автор ніби зробив заявку, що дотримуватиметься цього правила: описав перший весняний дощ у місті, пов'язавши його з настроєм Григорія Дмитровича Валька.

А далі — як наврочило! Що, наприклад, бачив Євген Зіновійович Джоган за вікнами своєї службової машини, коли їхав у сфери з довіреного йому НДІПППЯ? На чому зупинялося його око? На черзі магазину ювелірного, ще не відкритому, де черга нуртує і непокоїться, чи вистачить золотих каблучок на всіх і по скільки даватимуть в одні руки? Чи на черзі, що стоїть за блакитними мороженими курми, які пройшли пересортування і стали «жар-птицями»? І де ще, в якому географічному пункті світу можна побачити, щоб черга за золотом була довшою, ніж черга за курми?

Звісно, черга за яйцями мала б наштотувати Євгена Зіновійовича на якісь прогресивні ідеї в справі позитивного вирішення проблем їхнього пакування і перевезення, що, в свою чергу, дало б змогу авторові показати науковий процес НДІПППЯ в дії, а не обмежуватися пустою балаканиною. Автор цього не зробив. Кається. Але кличе на допомогу об'єктивні причини, як роблять усі в подібних випадках. Просто черги за яйцями ніколи не викликали в Євгена Зіновійовича ніяких асоціацій.

Ну, тоді щось пейзажне...

Але що і де? І автор вдається до хитрощів учня, котрий, написавши диктант і не поставивши в ньому жодної

коми, всі коми написав у кінці, відвівши для них спеціально два рядки з таким розрахунком, щоб ком вистачило на весь текст. Хай вчитель їх підрахує, потрібну кількість розставить де треба, а решту викреслить.

Авторові хочеться вписати кілька пейзажиків підряд, віднайти кілька епітетів, порівнянь, метафор, інверсій і такого іншого, щоб читач вже сам їх розставив, де йому подобається.

Закони жанру вимагають свого, а оскільки роман не виробничий, не епічний, не ліричний і не історичний, тому автор обмежить тим, що опише купку снігу, яка чомусь не розтанула, блакить ставка і скаже кілька слів про сонце.

В купі снігу, вже брудного, ніздрюватого, що нагадує грудочку рафінаду на дні чашки з недопитою кавою (каву випили поспіхом), щось яскраво зблиснуло під яскравими променями сонця. Золото? Васюня встромив руку в замет, і виявилось, що то жовта алюмінієва «безкозирка», яку одягають на пляшки з-під вина і які з успіхом замінюють корок, що й призводить до занепаду виробництва штопорів. Обманувшись у своїх скромних сподіваннях знайти в купці снігу золотий годинник, Васюня вилаявся так смачно і так голосно, що горобці перелетіли з тополиної гілки на дах бойлерної.

В блакиті ставка, що курівся вранішнім туманом, прозорим, наче імпортна гардина мадам Чужак, зблиснуло щось рубінове. Воно рухалось і його було багато. Це Григорій Дмитрович Валько, прив'язавши до шворочки сачок, зроблений з капронової панчохи, здійснював вилов перших у цьому сезоні живих дафній, бо риночна кон'юнктура на них була найсприятливішою.

А над дахами вранішнього міста пливло сонце. Вже не червоне — жовте, бо дні тепер довші, і воно встигало розігрітись. Його побачила Станіслава Трохимівна, яка готувала свій суперсандвіч і по асоціації з жовтизною сонця подумала, що варто було б насмажити яєчні і з'їсти її навстоячки, прямо з пательні. Але, повагавшись якусь мить, Станіслава Трохимівна виявила мужність і розсудливість, бо могла запізнитись на роботу, чим подати негативний приклад підлеглим.

Тож, підкорившись внутрішній дисципліні, вона прибула на роботу надзвичайно вчасно.

У вестибюлі Станіслава Трохимівна одразу ж помітила двох громадян зі східними рисами обличчя, які знайомились з діаграмами і графіками.

Станіслава Трохимівна подумки ахнула і навіть уявити побоялася, що сталося б з реноме НДІПППЯ, якби прийшла вона на п'ять хвилин пізніше. Ці двоє зі східними рисами обличчя, безперечно, — саме та делегація із слаборозвиненої країни, про яку говорив Євген Зіновійович нещодавно! Боже правий, і їх ніхто не зустрів! Станіслава Трохимівна так рішуче накопилася на посланців слаборозвиненої країни, що вони захиталися од вітру.

— Вількомен! — вигукнула Станіслава Трохимівна і енергійно потрясла руку спершу старшому члену делегації, а потім молодшому. Далі ж — як заїло! Виплив, правда, уривок німецької фрази:

— Их бін ест...

Але, як на зло, німецька мова вилетіла з голови Станіслави Трохимівни, та й навряд чи вона могла стати в пригоді, бо, здається, представники слаборозвинених країн самі не знають німецької мови.

Тому довелось тотально мобілізувати всі наявні англійські слова, що в різний час і за різних обставин чомусь засіли в голові Станіслави Трохимівни:

— Ай ем...

— Спік інгліш? — запитав молодший член делегації.

— Спік, спік, — зраділа Станіслава Трохимівна, але тут таки їй знову довелося вдатися до німецької: — Айн момент!

— Уелл, — сказав молодший член делегації і щось пояснив старшому вже на іншій, гортанній мові, що, безперечно, належала народові, який живе на Близькому, а може, й не на дуже Близькому Сході.

— Айн момент! Айн момент! — ще більше зраділа Станіслава Трохимівна і кинулася до Докії Микитівни, яка заміняла бабу Іру в гардеробній:

— Негайно сюди Бравила! Одна нога тут, а друга там, і щоб він негайно був тут і прихопив два примірники статті на англійській мові, він знає! І попередьте Євгена Зіновійовича: вони тут! Він знає, про кого йдеться!

— Так на мені ж, сключительно, польта, і як пропаде якесь пальто...

— Робіть, що велять! Справа міжнародної ваги, а вона — «польта»! Я постережу гардероб. Ганьба перед іноземцями!

І Докія Микитівна, нарешті збагнувши, якої ваги міжнародна місія покладається на неї, пірнула в ліфт, а Станіслава Трохимівна посміхаючись і посміхаючись, від

посмішки до посмішки стаючи все люб'язнішою і люб'язнішою, невтомно повторювала:

— Айн момент! Айн момент!

— Уелл, — так само люб'язно повторював молодший і щось говорив старшому на незрозумілій мові. Той схвально кивав головою, зберігаючи при тому традиційний східний спокій, підкріплений витримкою і власною гідністю.

Станіслава Трохимівна зробила жест рукою, що точно відтворював відомий зі старовинних гравюр жест королеви Ізабелли, коли королева давала Христофору Колумбу «добро» на відкриття найкоротшого шляху в Індію. В даному випадку цим жестом Станіслава Трохимівна запрошувала посланців далекої, але, будемо сподіватися, дружньої країни, познайомитися з графічним втіленням наукового процесу, що відбувався в стінах НДІПППЯ.

Іншими словами, доки прийде Бравило, гості мали витріщатися на панно, в лівій частині якого справжньою яєчною шкарлупою затавровано безгосподарність царської Росії в 1913 році, а в правій директор НДІПППЯ тов. Джоган Є. З. сягав з яйцем таких висот, про які обивателі царської Росії не могли і мріяти.

Панно, безперечно, сподобалося обом членам делегації, і вони, схвально киваючи головами, обмінялися якимись міркуваннями на своїй рідній мові.

Синхронно з ними кивала головою і Станіслава Трохимівна, при тому думаючи: «Якщо цей роззява Бравило не забуде копій статті, і їх можна буде вручити просто тут, у вестибюлі, все піде «о'кей!» чи «олл райт!», чи як там у них? А ще краще, коли сюди прийде сам Євген Зіновійович. Хай він остаточно приймає рішення, як бути з цією делегацією, що їм показувати і про що їм розказувати. Я вмию руки. Воно мені ні до чого. Чим менше маєш справ з іноземцями, тим спокійніше спиш. Хто його знає, з якої вони країни і який там може настати режим, за ким вони повернуться. Я — так слова зайвого не бовкну, хай мене ножем ріжуть».

Віталій Григорович виправдав усі надії Станіслави Трохимівни. Мало того, що він не забув прихопити кілька примірників статті, розмноженої на ротапінті, які без зайвих слів вручив кожному члену делегації, він прийшов не сам, а з директором.

Євген Зіновійович люб'язно посміхався... Якби тут була Емма Захарівна, у неї серце б краялося, бо не так, зовсім не так вчила вона чоловіка посміхатися при

зустрічі з іноземцями! Не так, на її думку, мав всміхатися директор солідного наукового закладу при зустрічі зі своїми зарубіжними колегами. Що це за посмішка? Так всміхається портова шльондра до боцмана, коли хоче, щоб він їй надбавив шість су.

А руки! Як він тримає руки? Він що — курку ловить чи робить запрошувальний і вітальний жест?

Ну, тут можна виправдати Євгена Зіновійовича. Жест, правда, не відзначався джентльменською вишуканістю, бо робив він його у комплексі різних складних рухів тіла. З одного боку, розчепіривши руки (так і здавалося, що він зараз скаже: «Тю-тю-тю, ціп-ціп-ціп»), ніби хотів обняти іноземних гостей і разом з тим показати їм, що вони в цих стінах можуть почувати себе як удома, а з другого боку, розчепірені руки ставали рогатками на шляху до ліфта. Придивившись уважніше, можна було зрозуміти, що Євген Зіновійович зовсім не поспішає запросити гостей у ліфт, а поволі напірає на них, насувається, відтісняє до виходу, не забуваючи при тому повторювати: «Вількомен!», «Вількомен!»

Сказавши шість чи вісім «вількоменів», Євген Зіновійович шепнув на вухо Бравилі:

— Запитайте, чи вони обідали?

— Думаю, що навряд. Так рано, — здивувався наївний Віталій Григорович.

— Мене не цікавлять ваші міркування! Запитуйте, що велять!

— Хею ю худ йо дінер? — запитав Бравило у молодшого члена делегації.

Той нахилився до старшого колеги і щось швидко заджерготів. Старший член делегації відповів коротко, і молодший так само коротко сказав:

— Но!

Не треба було вважати себе «сключительним», як сказала б Докія Микитівна, знавцем англійської мови, щоб зрозуміти, що гості ще не обідали, і Євген Зіновійович, навіть не чекаючи, поки Бравило перекладе, рішуче сказав:

— Пальто!

Пальто йому подавала сама Станіслава Трохимівна, надзвичайно щаслива, що її контакти з іноземцями, в чий країні може виникнути реакційний переворот, звелися до мінімуму.

— В машину їх! Негайно! Скажіть, що зараз пообідаємо і за обіднім столом вирішимо всі питання!

Віталій Григорович доклав усіх зусиль, щоб вимова його максимально наблизилась до оксфордської, і теж почав тіснити членів делегації до виходу.

У молодшого члена делегації відбулося в очах здивування, він хотів щось заперечити, але, порадившись на невідомій мові зі своїм старшим колегою, безперечно, главою делегації, покірно, мов телятко, дозволив всадити себе в машину, правда, як годиться, пропустивши попереду себе главу делегації. Поруч з ним сів Бравило, Євген Зіновійович сів на своє законне місце поряд з водієм, причому так сів, що Емма Захарівна залишилася б ним задоволеною.

— В ресторан! — наказав Джоган.

Взагалі він ставав все рішучішим і лаконічнішим, як капітан бригантини, що йде на абордаж.

Бравило наважився зауважити:

— Пробачте, Євгене Зіновійовичу, але ресторани починають працювати з одинадцятої...

— Чому ви мені про це раніше не сказали?

— Пробачте, але я не знав, що ви, що ми...

— Ви ніколи нічого не знаєте!

Чий гріх, того й покута, і Бравило, відчуваючи свою глибоку провину, як перед директором зокрема, так і перед інститутом, а може, навіть і перед країною, яку він зараз представляв, знайшов альтернативу:

— Тут недалеко є кафе «Анничка». Починає працювати з дев'ятої, але боюсь, що вина на стіл не дадуть, бо ще далеко до одинадцятої...

— Дадуть! Хай спробують не дати!

І тут Євген Зіновійович не помилився.

Але спершу до них довго не підходила офіціантка. Ціла група цих скромних трудівниць фронту громадського харчування, молодих і не дуже, чорнявих і русявих, з фарбованим волоссям і в перуках, високих і низеньких, опасистих і тонких, фігурних і не дуже, власниць дискантів, сопрано, альтів і навіть басів, з'юрмилася за крайнім столиком дуже щільненьким гуртом, декотрі сидючи, декотрі стоячи, а декотрі перебуваючи в проміжних позах, навалившись грудьми і ліктями на стіл, вони жваво обговорювали події минулого дня.

А вчора, доведемо до відома бажаючих, мала місце чергова ревізія-перевірка, розіграна спершу інкогніто, причому весь персонал «Аннички», від директора до гардеробника включно, дуже старанно розігрували свої ролі, не впізнаючи кадрових працівників тресту ресторанів

і їдалень, мали їх за звичайних відвідувачів і тому докладали всіх зусиль, щоб простим, безіменним відвідувачам тут сподобалось, чим мало не до сліз зворушили ревізорів, які, нарешті, розкрили своє інкогніто.

В результаті ревізії-перевірки за всіма статтями від калоражу супу-харчо до норми відпуску спиртних напоїв в одні руки робота кафе «Анничка» була визнана відмінною, про що свідчили певні акти. Кафе «Анничка» перспективився навіть якийсь там вимпел. І тепер, очікуючи вимпела, персонал «Аннички» міг плювати на всіх відвідувачів з висоти своєї величі.

Окрім Євгена Зіновійовича, Бравила, двох членів делегації із слаборозвиненої країни третього світу, в залі кафе «Анничка» сидів ще один самотній відвідувач. З усього було видно, що сидів він тут з самого відкриття кафе, отже, близько години. Бідний відвідувач раз у раз викидав угору то праву руку, то ліву. В перші хвилини його тут перебування це було енергійне викидання рук. Так перший учень у класі, який надзвичайно добре вивчив урок, дере руку над партою. Але минав час, сили в голодного стікали, як вода в пісок, і він вже підносив правицю, як підносять її в кінці зборів бажаючі щось додати в порядку ведення. Згодом він знесилів до того, що рука здіймалася над столиком, як здіймається рука потопуючого в океані. Однією він тримається за якийсь уламок, а другою махає над хвилями в надії, що його помітять з рятівної шлюпки, котра проходить мимо...

Євген Зіновійович завжди вважав свою зовнішність достатньою для того, щоб кожен, кому доведеться мати з ним справу, ще задовго до того, як Євген Зіновійович відкриє рота, впізнав у ньому людину, звиклу керувати, наказувати і розпоряджатися. Але тепер він міг переконатися, що Емма Захарівна таки мала рацію — це було не те.

Все ще посміхаючись, коли його очі зустрічалися з очима іноземних колег, Євген Зіновійович нервово совався і кидав нищівні погляди в бік дружного колективу офіціанток.

Нарешті він не витримав і звелів Віталію Григоровичу:

— Скажіть тов... гром... (біс його знає, як називати членів цієї делегації, може, навіть «містерами», але він таки викрутився), скажіть нашим зарубіжним друзям, що у нас така національна традиція: офіціантки спеціально дають можливість гостям відпочити з дороги і розбурхати апетит.

Віталій Григорович виклав зміст заяви Євгена Зіновійовича англійською мовою і заслухав відповідь молодшого члена делегації теж по-англійськи.

— Що він каже? — нахилив голову Джоган.

— Він каже, що на його батьківщині теж така традиція.

— Гм. Це цікаво. А взагалі, в цьому щось є.

Проте час, цілком достатній для вшанування традиції, минув, а ніхто з офіціанток так і не подумав підійти до їхнього столика.

— Це чортзна-що таке! Цього, звичайно, не перекладайте.

Євгена Зіновійовича роздирали сумніви. Як бути? Звєліти Бравиліві підійти до офіціанток і вказати їм на неприпустимість їхньої поведінки? А що, як у гостей виникне яке-небудь питання і він не зможе обійтись без перекладача? Піти самому? Несолідно — директор НДІ і...

Проте, трохи повагавшись, Джоган вирішив знехтувати питаннями престижного порядку і сам пішов до гурту офіціанток, де не вщухало обговорення вчорашніх подій.

Що він їм говорив, залишається невідомим, але, у всякому разі, Євген Зіновійович Джоган повернувся більш-менш при надії, що їх от-от обслужать, сказав про це Бравиліві і велів перекласти гостям, що вони зараз пообідають і за обідом обговорять низку наукових проблем, зв'язаних з пакуванням і перевезенням яєць.

Не минуло й п'ятнадцяти хвилин, як до їхнього столика наблизилася огрядна офіціантка, яка рухалася з граціозністю бульдозера, що має намір знести якусь розвалюху.

— Для комплексних обідів ще ранувато, — стримуючи позіхання, поінформувала вона товариство.

— Коньяку, — велів Євген Зіновійович тоном, що виключає будь-які заперечення, — шампанського...

— Шампанського немає.

— Тоді сухого. Марочного! Пристойну закуску, ми, до вашого відома, приймаємо зарубіжних гостей.

Ця заява не справила ніякого враження на офіціантку. Взагалі було невідомо, чує вона директора НДІПППЯ чи ні, бо вона дивилася у вікно, через його голову.

— Щось пристойне на гаряче. Каву. Десерт.

— На гаряче є ескалоп з перловою кашею.

Перлова каша, звичайно, не була делікатесом, якими належить частувати зарубіжних гостей, але Євген Зіно-

війович всі надії покладав на коньяк. Правда, щось згадавши, пошепки сказав Бравиллові:

— Віталію Григоровичу, позондуйте делікатно, чи наші гості їдять свинину. Знаєте, в деяких країнах свинину не їдять, і як би це не призвело до міжнародних ускладнень.

Бравило запитав у молодшого по-англійськи, той нахилився до старшого, вони перекинулись кількома словами, і молодший сказав:

— Ієс!

Євген Зіновійович Джоган зрадив, що він так чудово розуміє англійську мову, і звернувся до Бравила:

— Це добре, що това... що наші зарубіжні друзі позбавлені різних ісламських забобонів.

І, напустивши на себе дуже «керівний» вигляд, ще раз нагадав офіціантці, що вони приймають зарубіжних гостей, отже, вона б мала обертатися швидше, ніж оберталася досі. Офіціантка знизала плечима і перевальцем пішла виконувати замовлення.

Нещасний в глибині залу, побачивши, що в кафе наривають деякі зміни на краще зібрав усі сили і замахав обома руками, що мало значити: «Сюди! Сюди! Рятуйте!» Але офіціантка пропливла повз нього, не звернувши уваги на ці сигнали, породжені голодним відчаєм.

Спершу вона принесла хліб, потім, хвилин за кілька, виделки і, нарешті, дві пляшки рислінгу та ще щось каламутне в графині, що, мабуть, сьогодні, по ревізії, виконувало в кафе «Анничка» обов'язки коньяку. Завбачливий Євген Зіновійович хлюпнув собі в чарку цього пійла, пригубив і прийшов до висновку, що це не коньяк. Сліди його в каламутному пійлі, безперечно, були, бо ревізори вчора причащалися коньяком, але в складі ревізорської бригади були також представниці прекрасної половини людства, отже, пилися мадера, херес і портвейн. Отож у рештках, злитих зі святкового столу, справжнього коньяку було стільки, що його сліди міг би вловити лише досвідчений дегустатор.

Євген Зіновійович підхопив графин і рушив за лаштунки кафе, шепнувши Бравиллові:

— Пробачтесь перед нашими гостями, скажіть, що офіціантка молода, недосвідчена і переплутала замовлення, замість коньяку подала коктейль.

Бравило будував англійську фразу так, щоб в неї не вкралося слово — «молода», бо дуже вже кидалося у вічі, що перша, а затим і друга молодість офіціантки минула

задовго до того, як обидва члени делегації звільнилися від колоніального гноблення.

Директор НДІПППЯ, червоний і збуджений, повернувся у супроводі офіціантки, чий яскраві рум'янці на щоках теж свідчили про збудження. В кожній руці офіціантка несла по пляшці коньяку і так енергійно поставила їх на стіл, що з перечниці злетіла кришечка і з жалібним дзявкотом покотилася підлогою. Затим офіціантка демонстративно почала відкорковувати обидві пляшки, діючи якоюсь спецшвайкою. В її руках було стільки експресії, що хлорвініловий корочок вискочив з пляшки і, описавши дуже складну параболу, за малим не влучив у лоба старшого члена делегації, коли б молодший її член не виявив спритності футбольного воротаря і не впіймав корок на льоту.

Євген Зіновійович згоряв від сорому, йому вже бачилися міжнародні ускладнення, а може, й нота протесту, але коньяк, між тим, наче сам собою розлився по чарках, і глава зарубіжної делегації раптом сказав:

— За дружбу!

Євген Зіновійович захлинувся коньяком, і очі його мало не вивалились у салатик олів'є:

— Това... наш друг володіє російською мовою?

— Він вважає, що погано, — сказав російською ж такою мовою молодший член делегації, — і тому...

— Пробачте, ви звідки... тобто, я хочу сказати, з якої країни?

— Ми із Сухумі. Тобто, я із Сухумі, а мій дідусь із села під Сухумі. Тут, я вважаю, трапилась якась прикра помилка, ось... — і молодший простягнув Бравиліві папірець. Той поспіхом розгорнув його і прочитав адресу НДІПППЯ, а також приписку: «Спитати бабу Іру».

— Це вам дали в готелі? — запитав Віталій Григорович.

— Так, у готелі місць не виявилось, але адміністраторка сказала: «Немає проблем» — і дала цю адресу.

Наступної миті за столом сиділо лише трое: Бравило, один молодший товариш (тепер його вже можна називати товаришем) із Сухумі і другий старший товариш, його дідусь із села, що під Сухумі. А директор НДІПППЯ зник, щез, випарувався, здимів, нігілювався, розпався непомітно на атоми, дематеріалізувався, як вам завгодно, але його не стало за столом з такою блискучістю, на яку навряд чи здатна ціла бригада ілюзіоністів на чолі із самим Акоюном-старшим.

— А де сам?.. — запитав старший з милим кавказьким акцентом. Говорив він по-російськи цілком пристойно і даремно соромився своєї вимови.

— Пробачте, — сказав Бравило, — мабуть, у туалет...

Це була свята брехня, в чому бідний Віталій Григорович не мав жодного сумніву. Довелося зав'язати салонну розмову:

— Значить, ви із Сухумі? Дуже приємно. Давайте знайомитись. Мене зовуть Віталій Григорович Бравило.

— Я із Сухумі, а мій дідусь із села, що під Сухумі. Мене зовуть Георгій Георгійович Лолуа, і мого дідуса теж зовуть Георгій Георгійович Лолуа. Дідусь каже, що всі чоловіки в нашому роду, скільки він пам'ятає, завжди називалися Георгіями...

Лолуа-старший схвально хитав головою, стверджуючи, що його внук нічого не наплутав і розмову веде, як личить справжньому чоловікові. Дід, вочевидь, пишався внуком.

— А-аспірант! — визнав за потрібне акцентувати Лолуа-старший.

— Так, я навчаюсь в заочній аспірантурі романо-германського факультету Тбіліського університету, — пояснив Лолуа-молодший, — звідси і всі непорозуміння. Я відразу ж зрозумів, що тут трапилася якась помилка. Але я... Не міг же я говорити попереду дідуса Георгія? У нас так не заведено. А дідусь Георгій говорив по-абхазьки і застеріг мене порушувати закони гостинності з вашого боку. Тим паче, що та... — Лолуа-молодший явно підшукував делікатне слово, щоб охарактеризувати Станіславу Трохимівну, але так і не знайшов його, — та... товаришка у вестибюлі заговорила до мене спершу німецькою мовою, потім перейшла на англійську, потім з'явилися ви... Дідусеві дуже подобається, коли я вільно розмовляю англійською мовою, і він по-абхазьки велів мені й далі нею розмовляти...

В ході розмови виявилось, що аспірант романо-германського факультету Георгій Георгієвич Лолуа-молодший збирається одружуватись. Ця подія спричинила до деякої мобілізації бюджету родини, Лолуа-старший, очоливши неогоціанську експедицію, прибув у супроводі партії цитрусових і внука сьогодні вранці в їхнє чарівне місто.

А далі вони просто пили коньяк...

Віталій Григорович помітив, що нещасний за столиком в глибині залу все ще залишався самотнім, і його рука

все рідше робила судомні рухи над столом. Тут Віталій Григорович подумав про те, що скільки б вони не сиділи такою приємною, теплою компанією за столом, скільки б тостів не проголошували, а рано чи пізно доведеться розлучатися, чому передуватиме, обов'язковий розрахунок з офіціанткою, і непомітно для гостей обревизував свої кишені.

Наслідок цієї ревізії виявився більш ніж невтішний: готівки у всіх кишенях виявилось — карбованець тридцять сім копійок. Цього явно не вистачало, щоб розрахуватися бодай за салатики олів'є...

Але, як писалося в класичних романах, ми на деякий час залишимо Віталія Григоровича вирішувати проблему, таку далеку від пакування і перевезення яєць, і повернемося до Станіслави Трохимівни.

Щаслива тим, що їй так легко вдалося здихатися іноземців, усунути від спілкування з ними, яке хтозна-чим би й скінчилося, бо іноземці, завжди іноземці, і чим менше з ними спілкуєшся, тим краще, Станіслава Трохимівна, ледь чутно муркаючи собі під ніс якусь пісеньку, що з нею траплялося нечасто, повернулася в свій кабінет. Від радості, що міжнародну зустріч і всі наслідки її перекладено на плечі директора, і від приємного збудження Станіслава Трохимівна відчула вовчий апетит і вирішила не чекати другої години дня, щоб традиційно спожити свій суперсандвіч після обіду, а розправитись з ним негайно...

Вона вже роззявила рот, і тут на порозі з'явилася Алла Діденко, що примусило Станіславу Трохимівну зусиллями свого черевного преса заштовхнути шухляду назад.

— Ну, що там у вас? звела брови Станіслава Трохимівна.

— Пробачте, Станіславо Трохимівно, знизу подзвонив вахтер, що там прийшла якась іноземна делегація...

— Що-о? Ви щось наплутали!

— Ні, трубка ще лежить, можете переконатися самі.

Коли такі речі трапляються в класичних романах, автор, довго не роздумуючи, примушує героїню знепритомніти, а там хай буде як буде. Правда, і Станіслава Трохимівна відчула, що зникає її вовчий апетит, трохи паморочиться голова, вона була не з того тіста, що манірні дамочки — героїні класичних романів. Робітничеселянська закваска Станіслави Трохимівни була крутою і примусила її діяти швидко і рішуче.

Вона вибігла в приймальню і вхопила телефонну трубку і почала негайно давати цінющі ділові вказівки Аллі:

— Значить так, Михайла Тарасовича Мацієвича негайно до мене, а самі біжіть по всіх поверхах і кабінетах! Під вашу особисту відповідальність! Простежте, щоб ніде на столах не стояли чайники, кавники і такий інший посуд, бо вчора я бачила в одному кабінеті навіть каструлю. І щоб ніяких чаювань, ніякого там плетива на шпичках і такого іншого! Кого в моїй присутності іноземна делегація застане за чимось таким, хай негайно пише заяву за власним бажанням!

...А вже під вечір, в готелі, між двома іноземцями, до речі, не з країни третього світу, а зовсім навпаки, відбулась така розмова:

— Як ви гадаєте, сер, хто той молодий джентльмен, що так докладно розповідав нам сьогодні про основні наукові напрямки цього... НДІПППЯ?

— У вас ще є сумніви, сер? Контррозвідник високого класу.

— Знаєте, сер, і я так подумав!

— А у мене, сер, весь час не було жодного сумніву, що він у чині не нижче капітана, сер, і, коли після сьогоднішньої зустрічі з нами його не підвищать у чині, не зроблять принаймні майором, це буде велика несправедливість по відношенню до цього молодого джентльмена, сер.

— Справді, сер! Надзвичайно обдарований молодий джентльмен, сер. Дві години показувати, розповідати і домогтися в результаті того, що коли ми до відвідин цього... НДІПППЯ мали бодай приблизну уяву про його роботу, то тепер ми знаємо про нього значно менше. На це спроможний лиш контррозвідник високого класу, сер.

— Як вони все блискуче законспірували! Який штат, скільки наукових співробітників?! І вони хочуть нас переконати в тому, що така кількість людей займається проблемами пакування і перевезення яєць, сер? Ні-і, там щось не те.

— А ця наукова публікація, сер, — зарубіжний науковець потрусив у повітрі одним із примірників перекладеної на англійську мову і розмноженої на ротапінті статті, — як це вам подобається, сер? «Ще раз до питань проблеми перевезення гусячих яєць у Стародавньому Римі по Аппієвій дорозі», га, сер?

— Тут щось є. Не забувайте, що Італія входить до складу НАТО, сер. А взагалі, давайте спустимось у ресторани та вип'ємо по чарці їхньої чудової горілки з перцем, сер. Думаю, що в істинному призначенні цього НДІПППЯ міг би розібратися лише дуже досвідчений розвідник, сер.

Ех, панове, панове! Ніколи вам не розгадати нашу таку загадкову для вас душу. Та хай би розвідник найвищого класу проник у НДІПППЯ, влаштувався там на роботу, так би мовити, легалізувався і почав вростати в живу тканину цього наукового закладу, він і за десять років так ні в чому б і не розібрався.

Найвірогідніше, що за два-три роки цей шпигун імперіалістичної держави в стані глибокої депресії прийшов би і здався б з повинною. Тут не могло бути альтернативи, якщо він вирішив би врятувати собі життя. Інший варіант, без альтернативи: повідомив Центр через резидента: «З завданням не впорався, наукові дослідження законспіровані до того, що я у відчай пускаю собі кулю в лоба».

Але настав час повернутися і поцікавитись, як же ж виходить із свого скрутного становища Віталій Григорович Бравило. Під впливом коньяку в суміші з рислінгом він почав розуміти формулу «Людина людині брат, товариш і друг» занадто вже спрощено, примітивно, намагаючись прив'язати її до даного конкретного випадку. Для Віталія Григоровича братом, (ну, сестрою), товаришем і другом мала стати огрядна офіціантка з грацією бульдозера і підозріло лляними кучериками.

Він одкликав її набік і почав плутано розповідати, в якій скруті опинився, а також прохати зачекати якихось півгодини, від сили годину, поки він збігає додому за грішми.

Не слід гадати, що оголошення про власне банкрутство з боку Віталія Григоровича було сприйняте офіціанткою як сенсаційне. З того самого моменту, як з-за їхнього столика зник цей, що корчив із себе великого пуріца (бач, коньяк йому не такий, а який коньяк ти у своєї мами пив?), офіціантка відразу запідозрила, що тут негаразд, і вже не спускала з цієї компанії ока.

Інтуїція, вироблена за довгі роки роботи в системі громадського харчування, не підвела її. І слухала вона горопашного кандидата наук навіть з насолодою, не перебивала, але, коли він зробив спробу залишити в

заставу власний годинник, одразу ж звернулася до нього на «ти», її бас, від обуреного повискування, перетворився на дискант:

— Ти, піжон! Багато вас тут ходить! Коньяку їм, бачте, подавай! Коньяк їм не подобається, аристократи паршиві, інтелігенти нещасні! Скільки вас таких на мокру блоху сідає! Делегацію, бач, іноземну вони приймають! Таких делегацій на Бессарабці, на Сінному та на Володимирському як собак нерізаних! Ходімо до буфетниці, хай вона з тобою розбирається, бо метр у тресті!

Віталій Григорович змушений був випити гірку чашу ганьби до останньої краплі.

Правда, коли його повели за лаштунки кафе і він опинився перед шинквасом, то в буфетниці впізнав свою сусідку Інесу Архипівну, і (о, свята наївність!), вирішив, що, хоч вона і дметься чомусь на нього останнім часом, все ж таки, по-сусідськи, прийде на допомогу.

— В чому справа? — запитала Інеса Архипівна офіціантку, і зіниці її трикутних очей розкотилися до скронь. Бравила тут наче й зовсім не було.

— Так от, Інесо Архипівно, — пояснила офіціантка, — напили-наїли, а як дійшло до розрахунку, то цей громадянинчик мені свого паршивого годинника під ніс тиче. А хіба маємо право ми, працівники цього взірцевого, не кооперативного, державного кафе, брати речі під заставу?

— Ні, Ольго Сидорівно, ми не маємо права цього робити, бо тут не приватна крамничка, а радянська торгівля! — відрубала Інеса Архипівна, все ще не помічаючи Бравила.

— Інесо Архипівно, — заблагав нещасний науковець, — невже ви мені не вірите?

— Я сама собі не повинна вірити, бо відповідаю за державні кошти!

— Голубонько!

— Не смійте мене називати голубонькою, коли я при виконанні службових обов'язків!

— То що будемо з ним робити, Інесо Архипівно? — запитала офіціантка.

— А подзвонимо у міліцію, — рішуче сказала Інеса Архипівна, вкладаючи в цю рішучість всю ненависть, що завжди кипить у людях її породи до хронічних невдах, інтелігентів паршивих, представником яких був Віталій Григорович Бравило.

І хто його зна, коли б показалося денце в гіркій чаші, що пив її Віталій Григорович, якби несподівано за лаштунками кафе «Анничка» просто біля шинкваса не з'явився син легендарних гір Георгій Георгійович Лолуа-старший:

— Вай, що за шум? Нащо міліція? Для чого міліція? Ми дорослі люди, ми розберемося без міліції! Немає проблем — як сказала сьогодні одна красива дівочка в готелі! Тримай і перестань кричати, як молодий ішак, коли його ведуть холостити!

У офіціантки позеленіло в очах. Але не від обурення. Просто славний син легендарних гір встромив їй в руку асигнацію зеленого кольору і сказав, що решту вона може взяти собі. Правда, асигнація зеленого кольору буває достоїнством і в три карбованці. Але чи варто говорити, що ця асигнація була іншого достоїнства.

Наступного дня товариш Джоган викликав Бравила на співбесіду.

Спершу Євген Зіновійович навів один приклад із свого життя. Приклад цей мав виховне значення і повинен був придатися Бравилу в майбутньому, якщо він зробить правильні висновки.

Євген Зіновійович розповів:

— Коли я працював під керівництвом Миколи Дмитровича, мені назавжди запам'ятався такий епізод. Мав Микола Дмитрович одного друга з дитячих, шкільних, студентських і навіть фронтових років. Щоправда, посада його нині виключала їхню дружбу, бо колишній товариш так і не висунувся, залишився маленькою людиною. Проте, хоч Микола Дмитрович ніколи не бував дома у цього товарища, як людина вихована і демократична, ніколи не забував веліти мені написати тому товаришу вітальну листівку, яку власноруч підписував. І раптом товариш помирає. Треба його провести в останню путь. З одного боку, наче й треба. Але, з другого боку, чому це повинні робити товариші рангу Миколи Дмитровича? Він уже почав збиратися, але я, хоч і був зовсім молодий, не побоявся сказати йому правду в вічі... Я взяв на себе сміливість акцентувати увагу Миколи Дмитровича на тому факті, що його присутність на цьому похороні може надати йому зовсім іншого резонансу, аспекту...

«Якого ж аспекту, — думав з нудьгою Бравило, — може взагалі надати похороні будь-чия присутність на

ньому? Не закопають же покійника вертикально? А втім, одного мало так не закопали!»

— Спершу Микола Дмитрович ніби прислухався до моєї поради, а потім піддався невинуватому сентименталізму, не зважив ні на резонанс, ні на аспект і таки пішов на той злочасний похорон. Правда, він не стояв у почесній варті, не ніс домовину, тільки й того, що Микола Дмитрович, залишивши капелюха в машині, максимум три хвилини постояв біля могили, я подав йому грудочку землі, а він кинув її на віко домовини. Ага, здається, він ще сказав кілька співчутливих слів вдові і сиротам. Але другого дня все було як я й передбачав. Миколу Дмитровича викликали куди слід і вказали йому на легковажність і нерозсудливість його вчинку. Справді, хотів він того чи не хотів, а похорон його друга набрав іншого резонансу, відбувся в аспекті якоїсь державної значимості, не передбаченої нормами нашого життя для людей того рангу, до якого належав покійний. Адже на похороні того товариша був присутнім не просто якийсь собі абстрактний Микола Дмитрович, він представляв насамперед стіни, в яких працював, а стіни ці були дуже високими.

«Воно що, в тому місці, куди викликали Миколу Дмитровича, — думав тоскно Бравило, — боялися, що покійник зазнається? Набере собі багато на ніс?»

Начальство тому й начальство, що завжди вміє читати думки своїх підлеглих. І як тільки це питання виникло, в Бравила, Євген Зіновійович відповів на нього:

— Присутність Миколи Дмитровича на цьому похороні викликала якусь двозначність і нездорові настрої...

Цього разу Бравило подумав так: «Що за дивна метаморфоза відбувається з нашими людьми? Коли людина стоїть вісім годин біля верстата — вона будівник комунізму. Але коли вона, повертаючись з роботи додому, заходить в магазин і починає обурюватись, що в продажу знову немає оселедців, вона автоматично перетворюється на обивателя».

— ... і нездорові настрої серед обивателів. Мовляв, хтось відчув, що людину обійдено за життя якимись почеснями, і вирішив бодай у такий спосіб виправити цю помилку: відрядити на похорон таку високопоставлену особу, як Микола Дмитрович. От і ви, Віталію Григоровичу, мабуть, не до кінця усвідомили, якої моральної шкоди завдали вчора не мені, ні, не конкретному Євгену Зіновійовичу Джогану, а директору науково-дослідного

інституту. Мало того, що з вашої вини я — директор, науковець — опинився в робочий час у якійсь забігайлівці, в товаристві сумнівних людей, так ви... не покинули цих людей, не пішли зі мною, щоб бодай заднім числом виправити цю помилку, а zostалися в їхньому товаристві пиячити.

Віталій Григорович якимись певними звивинами сприймав слова директора, але основна потужність його мозку працювала вже в іншому напрямку.

Віталію Григоровичу набридло слухати варнякання свого директора, він звівся із стільця, пересів на ріжок його стола, запалив без дозволу сигарету і почав:

— Слухайте, малошановний Євгене Зіновійовичу! Чи не досить корчити із себе вченого, керівника наукового закладу? Адже таким, як ви, ціна — гріш у базарний день. Ви думаєте, ми не знаємо де беруться такі, як ви? Ви починаєтесь ще з школи. Ви — активіст, імітатор бурхливої діяльності. Знаходяться вчителі, яким чомусь страшенно імпонують такі. Зізнайтесь, про вас у дитинстві всі, від піонервожатого до директора школи, говорили: «Наш Женя з вогником!» А що то був за вогник? Кого він зігрівав, кому світив? Це був холодний вогник! Ви вміли дзвінко рапортувати про успіхи школи, сурмити і бити в барабан, йти попереду, ви вміли переконати дорослих, що барабан треба віддати вам, а не комусь іншому. І його таки справді віддали вам! І в сурму ви дули, і в барабан ви били, бо ви були — «Женею з вогником». Вас називали ініціативним! Ви були ініціатором чого завгодно. Але, коли вашу ініціативу схвалювали, її замість вас втілювали в життя інші діти. Вони збирали металобрухт, макулатуру, а ви, фігурально висловлюючись, тільки били в барабан і дули в сурму, не докинувши до купи металобрухту навіть іржавого цвяха, щоб не бруднити руки. Отак ви росли і ставали ініціатором дедалі масштабніших ініціатив. Шкільних і навіть районних. Вчилися ви посередньо, бо у вас немає ні здібностей, ні терпіння, але вам завжди ставили гарні оцінки, бо вчителі завжди вміли зупинити вас вчасно, щоб ви не почали молоти казна-що і не дискредитували районний актив в очах класу. Цього аж ніяк не можна було робити, бо ви — гордість школи, учасник різних дитячих зльотів, якого вже знають далеко за межами власної школи. Отож ваші диктанти виправляли не червоним чорнилом, а синім, вам завжди були гарантовані гарні

оцінки, і ви сприймали це як належне. Ви вже причисляли себе до солі землі, обраних, посвячених, особливих, виняткових. Ви вже знали силу слова і користувалися нею як могли, на всю його дзвінку потужність. Але вміли і промовчати. Ви успішно закінчуєте школу, у вас такий атестат, такі характеристики, що вас з ходу зараховують до інституту, перетворивши вступні екзамени на формальність. Ви навіть не пішли, як інші абітурієнти, шукати своє прізвище в списках, бо у вас і хвилини не було сумніву. І ось з вашими, м'яко кажучи, посередніми здібностями ви займаєте чиесь місце в інституті. Хтось, у кого був талант, не пройшов по конкурсу, хоч з нього згодом міг вийти чудовий спеціаліст! Зате пройшли ви! Бо в інституті теж чомусь потрібні отакі-от «Жені з вогником». Правда, вас тепер вже не називають Женею, про вас кажуть: «Наш Євген з вогником!» Ви вчитеся абияк. На лекціях вам сидіти ніколи, бо ви провадите велику роботу, а в чому вона полягає і кому вона потрібна, не знає ніхто. Ви — лідер інститутської комсомолії, невтомний організатор різноманітних заходів, рівняєтесь на приклад старших товаришів. Ви знову б'єте в барабан, дмете в сурму! Хоча, ні, це вам не дитячий вік, не школа. Але барабан можна знайти у будь-якому віці і де завгодно. Вас і бачать, і чують, і ви чекаєте від життя максимуму. І ви його матимете. Хтось поїде працювати в глибинку, на село, в гори, в тайгу, в тундру, а ви зумієте віднайти собі патрона-покровителя, пірнути під його крильце, переконати його, що він без вас як без рук. А між тим ви для свого Миколи Дмитровича навіть доповідей ніколи не написали. Ви примушували писати ці доповіді інших, розумніших, страхаючи їх іменем свого патрона, а він про це навіть не здогадувався. Ви працювали на його авторитет, бо на той час вже були досить розумні, щоб збагнути звичайну істину: ви доти собою щось являєте, доки Микола Дмитрович обіймає свою посаду, а вам при ньому тепло і затишно. Але так не може тривати вічно. Настане день, і Микола Дмитрович помре, вийде на пенсію або, чого не буває, його знімуть, і тоді вам — клямка. Куди підете ви? Кому ви потрібні? Так, диплом у вас є, але спеціальності, по суті, немає. Ви забули все, чого вас вчили в інституті. Та й забувати, власне, було майже нічого. Вас страхала самостійна праця, ви навіть увийти не могли, що колись вам доведеться працювати пліч-о-пліч з тими, що «без вогника». З тими, що трудяться, а не бовкають язиком. Ні-і, ви вже звикли

бути над ними, а не серед них. Що ж залишається для вас і таких, як ви? Шлях у науку... Найлегший шлях, про який, тільки можна мріяти. Ні, ви не почнете нюхати пробірки, ставити якісь досліди, гібїти над фоліантами по бібліотеках, робити те, що справді називається наукою, вимагає від людей справи всього життя і що не кожному дано. Вам же від природи дано небагато. Максимум, що вам можна довірити, це збивання фанерних ящиків. Ви насадите синців на кожному нігті, але десь за півроку навчитесь досить-таки пристойно збивати ящики для перевезення яєць. Вас не можна допускати до найпримітивнішого верстата, бо ви його негайно зламаєте. І от вам залишається одне — йти в науку. Як іти? А «захиститися»? Такі, як ви, захищаючи дисертації, які для них пишуть інші, захищаються від рештків власної совісті, яка в них ще залишилася. Ви шукаєте «негрів». Ви тиснете на них грізним іменем Миколи Дмитровича, ви шантажуєте їх, лякаєте, і вони, боячись не знати чого, пишуть вам кандидатську. Вам все одно, яка галузь науки, яка тема. Ви ж бо не збираєтесь і справді бабратись в науці, як ті, що там, унизу. Ви з пелюшок звикли бити в барабан і керувати ними. І ось дисертація написана і ви її блискуче захистили, бо ім'я Миколи Дмитровича магічно діє і на рецензентів, і на опонентів, і на вчену раду. І ви... вчений! Ви — вчений, хай мене бог простить! А тепер Микола Дмитрович може помирати, йти на пенсію чи хай його знімають з високого поста, він вам уже більше не потрібний. Ні, я поспішив! Ще потрібний! Ви зайдете в його кабінет одного чудового дня, коли він буде в гарному настрої, і попроситесь на самостійну роботу. «Яку?» — щиро здивується. Він вже звик до вас і небезпідставно певен, що ви без нього нічого не варті. Він і дисертацію вашу, і вчений ступінь сприйняв як дитячі пустощі, і, раптом ви приходите і на повному серйозі проситесь на самостійну роботу. Кудись у науку. Микола Дмитрович людина розумна і добра. Він чудово розуміє, що справжньої наукової роботи ви не потягнете, отже... А-а-а, ви ж... Ні-і, минулися часи, коли вас називали спершу Женею, а потім Євгеном «з вогником». Зате тепер ви Євген Зіновійович, той, який «дров не наламає». А в науці, щоб вона рухалась вперед, дрова треба ламати регулярно! Коли б у науці не ламалися дрова, то в нас би досі була геоцентрична, а не геліоцентрична система, а в школі б ми вчили, що земля тримається на трьох китах. Не ламалися б у науці дрова, не

було б в ній Коперників, Галілеїв, Лобачевських, Менделєєвих, Ейнштейнів, Курчатових. Але традиційно чомусь цінується керівник типу: «дров не наламає». Хай він собі очолює ветеринарну поліклініку, міську лазню, кондитерську фабрику, похоронне бюро, там і справді нічого ламати. Але в науці треба вміти ламати списи! А чи здатен на цю роль відомий лише тим, що він «дров не наламає»? Вияляється, цілком навіть здатний. І він очолює науково-дослідний інститут. Велике щастя, що не обороний, бо нас би шапками закидали, навіть не вдаючись до ракет, велике щастя, що не транспортний, бо ми б пішки ходили, велике щастя, що не якийсь дуже важливий, бо хто знає, які б на нас злигодні звалилися б Ні, Євген Зіновійович очолює НДІПППЯ. Бог з ним Жили без цього НДІПППЯ — проживемо і з ним. Але це, однак, не означає, що й тут можна бомки бити так безсовісно і безпардонно. Треба знайти в собі мужність хоч дізнатися: чого ж від нашого галузевого інституту чекає галузь? І якщо відчуваєш, що не зможем виконати цього, — піти і попроситися на іншу роботу. А-а-а, тут-бо й страшно ризикувати: а раптом не дадуть директорського крісла знову? Отож, Євгене Зіновійовичу, перестаньте пашталякати чортзна-що, перестаньте набивати собі ціну, одпустіть мене, я піду і, може, займусь чимось потрібним і корисним, якщо це ще можливо в стінах нашого з вами НДІПППЯ...

Але ні, було не так. Було ось як:

Віталій Григорович сидів, низько опустивши голову, і терпляче слухав, що йому говорив директор.

Євген Зіновійович, виказавши Бравилу майже все, вже збирався встати, продемонструвавши тим самим, що Бравило може йти і писати пояснювальну записку.

І раптом у цей момент двері директорського кабінету широко відчинилися і, мало не перечебившись через шнур, у кабінет ввалився Карпо Карпович Гук. Саме — ввалився, бо на простягнутих руках, як хліб-сіль, він тримав щось важке, металеве і блискуче, яке тягло його вперед. Те, що тримав в руках Карпо Карпович, на перший погляд нагадувало сушарку для посуду, котрі продаються в кожному госпмазі, але оснащену якимись чепірадлами і чимось важким в основі, звідки й звисав електричний шнур із штепселем, що звивався нервово, мов хвіст у тигра, і плутався в ногах Карпа Карповича. Слідом за Гуком увійшла Алла Діденко, бо знала, що її зараз

однаково викличуть і Євген Зіновійович, дивлячись кудись у вікно чи в стіну, зажадає пояснень, чому вона пустила в його кабінет сторонню людину.

— Ну от! Нарешті, нарешті!!! — Повторював Карпо Карпович, наближаючись до письмового столу Джогана. — Зараз ми все й продемонструємо, зараз ми все продемонструємо! Зараз, зараз!

Агрегат брязнув на незаймано-цнотливий директорський стіл, а Карпо Карпович почав швидко-швидко діставати з усіх кишень піджака й штанів пластмасові м'ячики для гри у пінг-понг.

Євген Зіновійович розгубився до того, що навіть подивився не на стіну, а на Аллу, навіть зустрівся з нею очима. Але, оскільки він нічого не питав, то Алла нічого й не пояснювала. А Гук все викладав на директорський стіл м'ячики, що падали зі столу на килим.

Джоган нарешті опанував себе:

— Ви що ж, Карпе Карповичу, в пінг-понг збираєтесь тут грати?

— Причому тут пінг-понг? — щиро здивувався Гук. — Вас дивують м'ячики? О-о, коли б ви знали, чого мені коштувало дістати їх скільки треба для експерименту! Я оббігав всі спортивні магазини міста...

— Він що? — Джоган рухом підборіддя вказав Бравилу на Гука. — У нас спортсектором відає?

— Здається, ні... — промимрив Бравило.

— М'ячики! Ха! Вас дивують м'ячики! А ви знаєте, що мені було важче дістати їх, ніж сконструювати цей агрегат?

Що це таке? — почав втрачати терпіння директор. Питання його варто було читати так: «Не це металеве, блискуче і важке, а як розуміти вчинок того, хто вривається в директорський кабінет без запрошення і хазяйнує там без дозволу?»

Але Карпо Карпович Гук був надзвичайно далекий від того, щоб вслухатися в нюанси директорських запитань. Він йшов ва-банк! Щоки його падали маками, очі збуджено блищали, голос тремтів, і весь вигляд цієї людини свідчив, що якби сюди навіть викликали комендантський взвод автоматників з метою звільнити директорський кабінет, то Карпо Карпович Гук залишився б на своєму місці. Втрачати йому було нічого. Він мусив спішити. Ідеї ширяють у повітрі. І де гарантія, що десь, може, на протилежному кінці світу, хтось вже не приюхався до його ідеї і не втілює її в метал? Там це роблять дуже опе-

ративно... Ні, Карпо Карпович, на жаль, був позбавлений найелементарніших проявів марнолюбства, але йому було щиро шкода валюти, яку країні доведеться витратити на ліцензію або на готові агрегати.

І він вирішив стояти до кінця.

— Де тут у вас розетка? — запитав він у Джогана тим діловито-жвавим тоном, яким нетерплячий гість, що приніс пляшку вина, запитує у господарів, де у них штопор. — А, ось!

І він рішуче висмикнув з розетки штепсель директорської настільної лампи, вклавши в цей рух стільки сили, ніби він викорчував зло з грядки добра. Шнур директорської настільної лампи ображено загойдався в повітрі, і сама лампа мало не брязнула на підлогу.

— Що це таке? — обличчя Євгена Зіновійовича вкрилося ядучими плямами.

— Це? Це те, про що я намагався вам доповісти протягом останніх півроку. Це те, креслення чого я намагався показати вам, але ви одсилали мене до Станіслави Трохимівни, а вона... Вона сказала мені останнім разом, що від креслень до металу сім верст пішки і хай я не морочу їй голови. Але, як бачите, від креслень до металу — один крок. І він вже зроблений. Я конфіскував у дружини сушарку для посуду, у внука іграшку-місяцехід, купив кілька дитячих конструкторів, назбирав різного залізячка, де тільки міг, деякі деталі довелося зняти з кавового млинки, деякі з пилососа, дещо мені виточили на заводі, де я раніше працював, дещо... Але навіщо вам такі подробиці? Ось...

— А... а м'ячики для гри у пінг-понг? — розгублено бовкнув Джоган.

— Я ж вам казав: купив їх у магазинах. Не в одному, в багатьох. Ніде не хотіли давати стільки в одні руки. Не сам же я робив м'ячики? — В тоні Карпа Карповича з'явилося буркотливе незадоволення вчителя, якому доводиться вп'яте доводити тупому учневі, що двічі по два — чотири. — Купив м'ячики, купив...

Ніхто не помітив, коли в кабінеті з'явився Михайло Тарасович Мацієвич. Він мав природжений нюх на такі пригоди.

З появою Михайла Тарасовича всі подальші події в директорському кабінеті почали розгортатися не в тій судомній, гарячковій, нервовій атмосфері, яку приніс сюди Карпо Карпович Гук разом із своїм металевим чепірадом, а набрали діловитості. Михайло Тарасович відтер

винахідника від письмового столу, взяв у руки шнур із штепселем і, втикаючи його в розетку, пояснив:

— Перед вами агрегат УПЯГ-Один, що означає: Універсальний пакувальник яєць Гука. Звичайно, в процесі подальшого доведення, бо ми з шановним колегою Карпом Карповичем переконані, що агрегат де в чому вимагає удосконалення, може статися так, що агрегат називатиметься УПЯМГ-Два або ще якимось, бо епоха винахідників-одинаків минула і при створенні нових машин, агрегатів інколи роками б'ються цілі інститути. Але це не суттєво, як згодом називатиметься агрегат, що народився в стінах НДІПППЯ, під вашим, Євгене Зіновійовичу, керівництвом...

При цих словах Євген Зіновійович підбадьорився і побронзовів на лиці.

— Так от, колеги, — провадив Михайло Тарасович далі, — я тут накидав інструкцію по користуванню цим винаходом, дітищем нашого інститута, і буду давати пояснення. Значить, штепсель «А» втикається в розетку...

— Дайте, дайте я! — почав благати Карпо Карпович, проштовхуючись ближче до столу.

Михайло Тарасович різко відтер плечем бідного винахідника:

— Карпе Карповичу, не метушіться, ви мені заважаєте! Значить, штепсель «А» втикається в розетку, внаслідок чого електричний струм починає надходити до типового електродвигуна «Б», якого ви не бачите, бо він всередині. Натискуємо на вмикач «В», він — ось, і ми його бачимо...

Але шановні колеги Михайла Тарасовича Мацієвича не побачили, а почули шум електродвигуна, такий знайомий кожному, хто електронатирачем натирав підлоги або принаймні дивився, як це робили інші.

— Як бачимо, шановні колеги, УПЯГ-Один працює поки що на холостому ході. Але досить натиснути на важіль «Г», як...

Лапати металеві чешпадра, чимось схожі на ті, якими обладнані машини для прибирання снігу, раптом захиталися і почали спритно загібати своїми лапами пінг-понгові м'ячики, обережно вкладаючи у бункер, згвинчений з деталей дитячого конструктора.

— ... Яйця, їх в даному випадку замінено м'ячиками для гри у пінг-понг, починають надходити у бункер «Д»...

— Дайте мені, дайте я! — продирався Карпо Карпович до столу, але з якого б краю він не з'являвся, скрізь

натикався на надзвичайно мобільний і такий же твердий лікоть колеги Мацієвича.

— Ви мені заважаєте, Карпе Карповичу!

— Ви йому заважаєте, товаришу Гук,— зморщився і Євген Зіновійович.

— Але ж я повинен показати, що транспортер підхоплює яйце, тобто в данному випадку м'ячики, на якій відстані вони б не знаходились! Довжину лап захвати...

— Вони зазначені в моїй інструкції, як лапи «Ж»,— сказав Михайло Тарасович і, зрозумівши, що самими ліктями він на впорається, наступив на мозоль Карпові Карповичу так енергійно, що той зойкнув і змушений був трохи відступитися.

Євген Зіновійович мовчки стояв, мовчки дивився, як лапи «Ж» згортали пінг-понгові м'ячики в бункер «Д», і почуття, що взаємно виключали одні одних, тобто ніяк не могли співіснувати, юрмилися в його душі.

З одного боку, він наче мав би й радіти, що саме в стінах керованого ним інституту народився такий винахід. В актив роботи є що записати: Науковий процес, на який так часто посилається Станіслава Трохимівна, триває як об'єктивне явище без якогось особливого втручання зовні.

Але, з другого боку, чи так він триває? Хто конкретно вимагав від нього, Євгена Зіновійовича Джогана, цього, як він... УПЯГ-Один? Чи входить в компетенцію інституту винахід такого рангу?

З одного боку, наче й входить, бо УПЯГ-Один, чи, як пропонує його назвати Мацієвич,— УПЯМГ-Два, маючи, очевидно, на увазі і своє прізвище, бо звідки б там узятися літері «М», пакує не апельсини, не цвяхи, не калоші, не дитячі соски, не предмети жіночого туалету, а саме яйця. Правда, замість яєць зараз використовуються м'ячики для гри у пінг-понг, але це не так суттєво.

Але, з третього боку, які наслідки матиме цей винахід? А раптом він одним чохом, раз і назавжди вирішить всі проблеми пакування і перевезення яєць й інститут треба буде ліквідувати? Звичайно, цей УПЯГ-Один поки що тільки пакує яйця, але причепи до нього колеса, назови їх «З», «К», «Л» чи ще там як, і де гарантія, що від проблем перевезення яєць теж нічого не залишиться?

Крім того, сконструювати якусь чортівню недовго, це будь-який дурень може, а спробуй впровадити її в життя! Хто буде це робити, Євген Зіновійович Джоган чи Олександр Сергійович Пушкін? Звичайно, не Пушкін,

а Джоган А як це робити, Євген Зіновійович навіть приблизно не знає.

Тому було вирішено екстрено скликати вчену раду інституту

Вона тривала довго і гаряче. Запитань до винахідників було багато.

Нарешті Джоган запитав у Гука:

— А ви, шановний колего, певні, що такої штуки вже немає десь за кордоном?

— О! — зраділа Станіслава Трохимівна. — Я це саме мала на увазі в одній із своїх останніх бесід з шановним Карпом Карповичем. Знаєте, у них там все вже є...

Тоді Джоган атакував удруге:

— Шановні колеги, а ви звернули увагу на те, що апарат пакує м'ячики для гри у пінг-понг, а вони круглі, в той час, коли яйця овальні? І чи не є цей факт Ахіллесовою п'ятою винаходу?

Станіслава Трохимівна знову підстрибнула як на пружинах

— Товариші, науковий процес — явище об'єктивне і рахується лише з фактами. А факти в даному випадку говорять проти товариша Гука. Справді, ми маємо справу з кулями, в той час як яйця овальні. А це неприпустимо, товариші!

Джоган переможно озирнув притихлих і знічених винахідників і зробив резюме:

— Товариші! Справа це серйозна. Запустивши такий «сприт»-апарат, ми можемо скомпрометувати реноме нашого інституту, більше того — підірвати авторитет всієї радянської науки. А це вже не просто техніка, це вже — політика!!! І тут треба сім разів одрізати... тьху, сім разів одміряти, перш ніж одрізати. Апарат пропоную повернути на доопрацювання...

Тихі і похнюплені розійшлися винахідники по своїх кабінетах. А Євген Зіновійович сердито копирснув носом забутий м'ячик:

— Тут ювілей гряде, а вони зі своєю наукою лізуть!

Віталій Григорович повертався з роботи додому і картався такими думками: «Та що ж воно робиться, врешті-решт? Чи я ідіот, чи довкола мене суцільні ідіоти? У нас наука чи політика? Ой, яка це страшна річ — влада однієї теорії над іншими, коли спрямована на те, щоб задушити нові думки в зав'язі, в паростку, коли над усіма височіє єдино правильна думка — думка твого начальства...»

Охоплений такими роздумами Бравило увійшов у свій двір, де й трапився йому Ігор Гордійович Канюка, котрий вийшов на свою вечірню прогулянку.

Рум'яний, свіжий, далекий від того, що може негативно вплинути на настрій, а отож, — підвищити артеріальний тиск, Ігор Гордійович розмірено крокував подвір'ям (дихав, як і радив журнал «Здоровье», виключно носом) і страшенно зрадів, побачивши Бравила. Перед цим він розповідав Генці Шмакову, що ніколи не варто їсти занадто гарячі страви, бо це не лише руйнує зуби, але й обпікає слизову оболонку стравоходу, що, зрештою, може спричинити до раку, але Генка крутив у руках пляшечку з-під коньяку і пильно обстежував двір, чи не трапиться який кіт чи собака, на кожне слово Ігоря Гордійовича відповідаючи односкладно: «Ірунда!». Канюка почав втрачати терпіння. А відомо, що, коли людина починає втрачати терпіння, в її організмі починають відбуватися негативні реакції, шкідливі для здоров'я, і тому Ігор Гордійович змушений був одійти від Шмакова, так і не переконавши його в тому, що гаряче — шкідливе!

Ось чому Канюка так зрадів, побачивши Бравила, і навіть трохи прискорив рух, щоб відрізати Віталію Григоровичу шлях до під'їзду, не забуваючи при тому дихати трохи глибше, щоб не порушити режиму прогулянки.

— Віталію Григоровичу, дорогесенький! Скільки літ, скільки зим! Щось ми з вами давно не бачилися!

Він ухопив його за гудзик і з півгодини торочив про температурні деформації зубної емалі. Бравилу після виснажливого дня вже потемніло в очах. Але несподівано прийшов порятунок. Із вікна своєї розвалюхи вистромився Григорій Дмитрович Валько і гукнув:

— Віталію Григоровичу, а ось ідіть-но сюди, я вас щось питаю!

Зраділий Бравило пробачився перед Канюкою і позадував. Григорій Дмитрович саме годував горобців:

— Бачте, бачте, що виробляють? От Дуська вже наїлася, а все одно чатує, все одно інших не допускає. Он Йоську дзобнула по голові. А Гицель, Гицель, що виробляє! Вони вас не бояться, бачте, нікуди не летять. Так що я вас хотів спитати, Віталію Григоровичу, вам дафнія свіжа не потрібна?

— Як вам сказати, Григорію Дмитровичу...

— Я так думаю, що рибки ваші за свіжиною вже згоднілися.

«Господи, — думав нещасний Бравило, — а ж тільки-но зарікався! Тільки-но собі слово давав — почати нове життя! А зараз я, щоб не образити цього Григорія Дмитровича, скажу, що дафнія свіжа мені таки потрібна, куплю... Для кого куплю? Для Джогана Євгена Зіновійовича, для його рибок, що плавають у акваріумі в його кабінеті! І доведеться везти банку з дафніями в трамваї, а це не дуже приємне заняття. І все залишиться без змін, і завтра, і післязавтра, і надалі, а я — тільки й того, що ховатимуся в свою ідіотську шкаралупу мрій, тікатиму у вигаданий світ».

— Ось візьмемо горобців. До чого вони в мене розсобачені! Кришок з чорного хліба посиплю — дзьобами крутять, не смакує їм, хе-хе, а обшкрябав каструлю, в якій рисова каша варилася, — дзьобають за милу душу. Батя, Батя, не розчепірюйся так страшно, пусти Катьку, Катька теж хоче. Або Тонкошийку взяти. Їй теж рису хочеться, як і тобі, Дусько. Знову ж таки, рибки, вони на сухій дафнії за зиму вистоялись. Їм би тепер чогось свіженького. От я й кажу: дафнія жива, свіжа, аж грає, ну не сказав би — ікра кетова. Воно й людині зміна потрібна, щось свіже, не все ж всухом'ятку...

— Добре, я забіжу до вас вранці, Григорію Дмитровичу, спасибі.

«Ну от, вже власний язик не підвладний мені. Якийсь динамічний стереотип виробився. Думаю одне, а кажу зовсім інше. Нічого не міняється на цьому світі, а найперше — я».

Але де в чому він помилявся. Зовні Григорій Дмитрович Валько не змінився. Але ніхто не знав, що робиться в його душі останнім часом. Все почалося з того дня, коли Жанна Всеволодівна попросила відвезти рукопис хворому письменнику. Не розмова з Чужаком вплинула на нього, бо розмову він забув. Та й про що вони, власне, говорили. Хвора людина рада, що хтось її навістив, говорила більше для себе, ніж для свого співрозмовника. Сам Валько часто розмовляв з горобцями, то хіба сподівався він почути щось від них у відповідь? Говорив — бо говорив, щоб не мовчати, щоб душу відвести. Так і той, хворий. А от дві картини у нього на стіні весь час не давали спокою Григорію Дмитровичу. Чи то виконував якісь господарські вказівки Докії Микитівни, чи допомагав у гастрономі або в «Горілчаних виробках» носити ящики, чи ловив дафній, чи продавав їх по неділях на Пташиному базарі, а дві картини, отой

«Вітер» і ота жива мертва качка весь час стояли перед очима.

Вітер, вітер... Він ворушив волосся малого Грицька, коли вони з мамою йшли у село. Вони тоді поїхали провідати тітку, мамину сестру, і Грицькові, дитині, народженій у місті, назавжди запам'ятався той день. Поле, дерева в полі і — вітер! Все точнісінько, як на тій картині. Небагато в житті можна налічити таких днів. А чому? Хто в цьому винен? Та хто ж винен, як не він сам. Як сталося, що потрапив він у руки Докії, дозволив загнuzдати себе? Хто на те дасть відповідь?

А що, як позбутися її влади? Отак взяти і сказати: «Я сам по собі, а ти сама по собі». Що вона скаже? А вона не повірить. Вона скаже, що він «сключительно, психічний», і він не матиме чого їй заперечити. Між тим вони навіть не розписані. Прожили стільки років разом, а в загс так і не сходили. Чому так вийшло, він не знав...

А що, коли одного дня раптом вийти з дому і піти світ за очі? Піти десь в поля, в ліс, де дерева, вітер, озера... Піти без капронової панчохи на шворці, піти не для того, щоб ловити дафній, а просто — піти! Піти й подивитися, як сідають дикі качки на озерах. У них же пір'ячко точнісінько таке, як і в тієї качки, що на картині. І треба ж так намалювати! Скільки вчать на художника? От цікаво, якби його, Валька, почали вчити, вийшло б чи ні? А чому б і ні? Дуже б навіть вийшло. Хоча...

А що, як справді махнути на все рукою і податися кудись у світи? Завербуватись, чи що? Вербуються ж люди, їдуть, і нічого!

«А що ти, Григорію, вмієш робити? — запитував він. — Пізно, голубе, пізно...»

Неспокій і дивне бажання: «Хай гірше, аби інше» — вже оселилися в його душі.

Коли Бравило одкрив двері домівки, Жанна Всеволодівна зустріла його сумна, скорботна голова пов'язана жалобною чорною хустиною.

— Що сталося, Жанно Всеволодівно? — стурбовано запитав Віталій Григорович.

— Знаєте, вмер Чужак Василь Артемович, я йому останній роман друкувала. Сьогодні був похорон. Хорошої людини не стало. Ну, й мені пора, я так прикинула...

— Ну, до чого такі розмови, Жанно Всеволодівно, що за настрої такий? Я розумію, що ви під враженням, але ж не можна так.

— Чому ж не можна? Треба. Василь Артемович на п'ять років молодший од мене був...

— Зараз же перестаньте! Чуєте?

— Та що там! Яка різниця? Пригадую, як з'явився він уперше в редакції, я вже тоді працювала там друкаркою. Знаєте, такий прозаїк від нас пішов, такий прозаїк... Його останнім часом наче й не помічали. Хоч і книжки в нього виходили. А все якось так... Знаєте, письменники в основному поділяються на дві категорії: на тих, про кого пишуть, і на тих, кого читають. Так от, писали про нього мало, писали, в основному, про інших... літературних генералів, яких штучно зробили окрасою літератури. Один такий, заживши літературних клейнодів на змалюванні оператково-барабанної війни, щороку, хай мене бог простить, пече як не повість, то роман, і нікому в нас розказать про справжню війну... і нічого не вдієш, він «тайний советник» від літератури, «офіційно визнаний» вказівний перст власть імущих. Сьогодні скрізь звучить, помре — одразу забудуть. А Чужака ще читатимуть і читатимуть. Я рада, що встигла додрукувати його останній роман, там гірка правда...

— Значить, житиме книжка, Жанно Всеволодівно!

— Житиме книжка, а от людини — нема... Поховали його славно. Був там один чоловік споміж могильників, ну, як це вам сказати, шекспіровської долі чоловік. От коли мене ховати будете, книжки з моєї бібліотеки, які йому сподобаються, тут є і з дарчими підписами, йому оддайте...

— Кому?

— Загоруйку такому, ось його телефон...

Є такий термін: не телефонна розмова.

Алла Діденко і Климов ніколи не говорили по телефону нічого такого, чого повинні соромитись порядні люди. І, скажемо з усією відвертістю, телефоном ніколи не зловживали.

І все ж таки. Часом, правда, захоплювались.

Траплялось це, коли телефон був вільний. Станіслава Трохимівна рідко сиділа в кабінеті, невтомно обходячи свої володіння, щоб чимось поживитися. А Євген Зіновійович теж, як уже зауважувалось не раз, не являв собою тип кабінетного вченого, такого, знаєте, анахорета від науки. Він значно більшу частину робочого часу проводив у сферах. Тепер тим більше, бо день за днем набли-

жався його ювілей, а він все ще не був певен, дадуть йому щось чи не дадуть.

І ось одного дня, не встигла Алла після бесіди покласти на важільки телефонну трубку, як несподівано з кабінету Джогана з'явилася Станіслава Трохимівна. Вигляд вона мала скорботний, зосереджений і навіть суворий. Суворість, правда, була стриманою, як у Немеїди під час обідньої перерви: «От і не хочеться мені тебе карати, можна це зробити й після обіду, але почуття обов'язку примушує мене робити це негайно».

— Ну, що ж, поговоримо, Алло Костянтинівно?

— Поговоримо, — механічно сказала Алла, і до неї потроху почало доходити, що весь цей час Станіслава Трохимівна сиділа в директорському кабінеті, отже, не могла собі відмовити у задоволенні підняти там трубку і прослухати всю її розмову з Климовим. Але що, власне, вона могла почути такого, адже перекинулись кількома словами... хоча між тими словами значилось і «цілую». Зрештою, мало кого могла цілувати Алла по телефону?

Проте Аллі вистачило миті, щоб по очах Станіслави Трохимівни прочитати: вона знає все про їхні взаємини з Климовим. І Алла зухвало сказала:

— Може, написати пояснювальну записку?

Помовчавши, додала:

— На ім'я Євгена Зіновійовича, як завжди у нас заведено?

Станіслава Трохимівна скривилась:

— Будете, будете пояснювальну записку писати, і до цього ще дійде, зайдіть до мого кабінету!

Вона натисла кнопку селектора, і швидко-швидко, як при корабельному авралі, в кабінеті почали з'являтися доні і доці з її креатури і агентури. У Алли перед очима кола попливли, коли вона переконалася, наскільки гарно поінформована ця креатура і агентура. Виявилось, що її спостерігають і підслуховують не перший день.

Та вони, виявляється, знають все! Навіть телефон Климова і місце його роботи. Як їм вдалося роздобути такі відомості? Довго ламатимеш над цим голову, Алло, вже й тоді, коли покинеш гостинні стіни НДІПППЯ, але так і не пригадаєш того епізоду, коли забула на столі записничок, і цим миттєво скористалася сорок дев'ята доця. Вона знайшла там проти літери «К» телефон, а решта для таких досвідчених донь і доць — справа голої техніки.

— Так от, Алло Костянтинівно, ми зібралися тут попередньо, щоб поговорити про порядність, жіночу гордість і подружню вірність.

— Дозвольте спершу мені, Станіславо Трохимівно, — сказала Алла напрочуд спокійним і навіть веселим голосом, що трохи збило з пантелику Станіславу Трохимівну.

— Будь ласка, — знизала вона плечима, — коли ви зібрались покаятися у своїй поведінці, ми вас слухаємо.

І тут Алла стал жінкою в тому розумінні, що вона вдалась до тактичних хитрощів, захищаючи свою любов.

— Пам'ятаєте, Станіславо Трохимівно, нашу поїздку у Ленінград?

— А до чого тут Ленінград? — насторожилася Станіслава Трохимівна.

— Там ми знайомились з чудовим містом на Неві, стародавнім і вічно молодим, історичними, меморіальними пам'ятниками, такими дорогими серцю кожної радянської людини...

— Авжеж, знайомилися. Я керувала групою!

— Знайомилися, але не всі. Так от, ми з Карпом Карповичем Гуком напередодні Жовтневих свят з'явилися до Смольного, але, на жаль, ні вас, ні вашої групи там не було. Ви гасали по магазинах...

У кабінеті Станіслави Трохимівни почулися звуки, які можна чути в пунктах зарядки сифонів газованою водою — це доні й доці висловлювали своє обурення.

— Так, так, не прикидайтесь ображеними! Ви гасали по магазинах і чхать вам всім було з висоти Ісакіївського собору на пам'ятники, такі дорогі радянським людям!

— Та за такі слова... — в горлянці Станіслави Трохимівни щось забулькало настільки загрозливо, що одна з доць поспіхом налила їй води з графина.

— Слова? А діла? Приходимо до крейсера «Аврора» з усієї групи тільки я та Карпо Карпович Гук, а решта — вештається по магазинах!

— І вона б вешталась, — докинула сімдесят друга доня, зазираючи у вічі Станіславі Трохимівні і демонструючи свою відданість, аж до готовності кинутись за нею в вогонь, в разі виникне така потреба, — так грошей не було.

— Та як ви смієте! Експурсія до коліски пролетарської революції! Експурсія в робочі дні і без відрахувань із зарплати! Експурсія, щедро оплачена профспілкою! Експурсія, щоб галайда нероб вешталась по магазинах?

Що ви бачили в Ленінграді, згадайте, ви... І ви мені будете говорити про порядність? Про гідність? Про жіночу честь і соромливість?

— Ну гаразд, — прошипіла Станіслава Трохимівна, трохи ідеологічно розгублена. — Я тобі теж покажу радянську мораль у дії. Не хочеш по-сімейному, буде тобі офіційно.

Налякані доці розповзлися по своїх кабінетах.

Споживши суперсандвіч, Станіслава Трохимівна засіла за чернетки двох листів. Один планувалося надіслати в клініку, де працював Климов, другий — на завод, де працював Валерій Діденко. Спершу вона хотіла написати офіційні листи, щоб застерегти колектив, де працює Климов, і висловити співчуття колективу, де працює Діденко, але потім, повагавшись, вирішила обмежитись анонімками. У Станіслави Трохимівни був чималий досвід у подібних справах, і вона знала, що анонімка нічим не поступається офіційному документові, а навіть і ефективніша.

Послинивши конверти, вона сама опустила їх у поштову скриньку.

Спочатку все йшло як слід.

Перший потрапив до голови місцевому клініки Носачевського, і він вже збирався дати йому належний хід, але потім згадав, що Климов член партії, і вирішив порадитись з парторгом Шовкуненком Петром Корнійовичем.

Петро Корнійович, в минулому фронтовий хірург, людина, що побувала в бувальцях, знала по чім ківш лиха, бачила смаленого вовка, взяв листа з гидливою гримасою.

Інтересу в його очах Носачевський не помітив ніякого, наче той тримав тільки-но одчикрижений гангренозний апендикс.

— Ну, що будемо робити? — по-змовницькому запитав у нього голова місцевому.

— А хоч подеремо на дрібні шматочки, хоч спалимо. Ні, такі краще — спалимо...

Шовкуненко кинув листа, в який Станіслава Трохимівна вклала стільки душі, на металеву попільничку, чиркнув сірником і...

— Що ж ви наробили? — сплеснув руками Носачевський. — Як ми тепер відреагуємо?

— А на що реагувати — листа ж нема, — спокійно витрусив попіл за вікно Шовкуненко.

Другий лист, дякувати Міністерству зв'язку, просто не дійшов до адресата, загубився. Тому й отримуємо парадокс: погана робота — хороші результати.

Коли Станіслава Трохимівна розповіла Джогану про злочин Алли, він жажнувся: аморалка! Його секретарка завела коханця! І хоч тим коханцем був не Євген Зіновійович, а зовсім інший чоловік, кола по воді могли піти. О, то страшні розмови в сферах на подібну тему — диму без вогню не буває! А варто їх домислити, і учасником аморалки стане й він — Євген Зіновійович Джоган, людина кришталевої чесності, морально стійкий і здоровий у побуті.

— Ви знаєте, Євгене Зіновійовичу, вона навіть не прийшла на товариський суд і написала заяву за власним бажанням. Я дзвонитиму в інститут, куди її влаштовує коханець, я здійму такий галас, усе місто про це знатиме!..

— Не треба, — урвав її монолог Євген Зіновійович. — Хай іде тихо. Галас може зашкодити науковому процесу. Що у сферах про нас подумують? — І він так виразно звів очі, що Станіслава Трохимівна ковтнула язик — про це вона не замислювалася.

Настала пауза, а тоді Євген Зіновійович зовсім розчарував Станіславу Трохимівну, бо раптом сказав:

— Відносно цього... УПЯГ-Один, ну, що Гук винайшов, ми трішечки зіжмакали це питання, Станіславо Трохимівно.

Станіслава Трохимівна подивилась на нього зовсім знецілено і впритул запитала:

— Євгене Зіновійовичу, ви хіба й справді вважаєте, що нам треба встрявати в це діло? Уявіть собі таку картину: ми знаходимо матеріальну базу, завод-замовник, який береться виготовити бодай кілька зразків цього, з дозволу сказати, універсального пакувальника. А далі? Ви собі уявляєте, що почнеться далі? Досі нас ніхто не чіпав і не чіпає...

— Вам так здається, Станіславо Трохимівно, від нас чогось чекають...

— Але чого — невже якогось пакувальника? Кому він треба? Нас же комісії заїдають: чому цей Гук його так довго конструював? Хто заважав, хто не допомагав? Чому винахід єдиний за все існування НДІПППЯ? А чи досконалий він? А як досконалий, то чому досі не готова технічна документація? Ах, готова технічна документація? То чому досі не зацікавили виробничників? Ах, за-

цікавили виробничників? То чому вони не роблять в металі того, що накреслив Гук? Ах, вони роблять? Але чому так повільно? Ах, не повільно? Тоді чому так недоброякісно? Що? Запитати у них? Ні, ми у вас запитаємо, шановне керівництво НДІПППЯ!

І запитають! Ой, запитають! Невже Євген Зіновійович настільки короткозорий, що не розуміє, в яку халепу він вскочить, даючи зелену вулицю цьому — УПЯГ-Один?

Євген Зіновійович, звичайно, не був таким вже короткозорим, Станіслава Трохимівна даремно його недооцінювала. Але головне полягало в тому, що Євген Зіновійович був не тільки директором НДІПППЯ, але й чоловіком Емми Захарівни, а ця розумна і енергійна жінка побачила у винаході надійну конячку, яка вивезе її чоловіка на вершини слави.

— Я тут порадився з деякими товаришами, — почав Євген Зіновійович обережно, щоб Станіслава Трохимівна його не розкусила, — і прийшов до висновку, що нам треба ще попрацювати з товаришем Гуком...

— Що ж, — пересмикнула плечима Станіслава Трохимівна, від чого олівці в пластмасовому стаканчику на столі Джогана затанцювали, — науковий процес вимагає, але я попереджала...

Він поспішив заспокоїти її:

— Ми ще повернемось до цього питання. А зараз ми маємо з вами обговорити одну кандидатуру.

— Секретарку я вам підшукаю! Це буде статечна, немолода вже жінка, і я сподіваюсь, що з її боку ніяких... м-м-м... ексцесів не спостерігатиметься.

— Дякую, Станіславо Трохимівно, але я про іншу кандидатуру. Один товариш, молодий... Наголошую на цьому слові — «мо-ло-дий», бо така в мене є вказівка, повинен представляти наш інститут за кордоном...

— Сподіваюсь, що не в капкраїні? — скинулася Станіслава Трохимівна.

— Це знають тільки там! — він тицьнув пальцем у небо. — І, самі розумієте, кандидатура повинна відповідати всім вимогам...

Існує в певних колах керівних товаришів невідомо коли і невідомо ким вироблений код, в якому речі або не називаються своїми іменами взагалі, або шифруються усталеними відповідниками, або замінюються багатозначними паузами. Кожен із співрозмовників при цьому робить вигляд, що він знає незрівнянно більше;

ніж каже, а не каже в силу причин державного значення.

Так, наприклад, начальник якого-небудь тресту майже ніколи не вживає слів: «главк» або «міністерство», а каже — «нагорі», або — «там». За тим же етикетом, він ніколи не вживе слова «міністр» чи «начальник», а назове ім'я та по батькові або скаже: «сам».

Є «верхи», «високі хати», «сфери», «певні кола», «одні місця», і ніколи в таких розмовах не звучать назви державних, партійних, господарських установ та прізвища їхніх керівників.

Стародавні іудеї, котрі не повинні були в приватних розмовах називати імені бога Ягве, теж, мабуть, виходили з якихось практичних міркувань. Традиції — велика річ.

— Кого ж, Євгене Зіновійовичу, ви хочете рекомендувати для цієї відповідальної місії? — опустила очі Станіслава Трохимівна.

— Я гадаю — Бравила. Молодий — так? Має вчений ступень — так? І взагалі...

— Може, й ваша правда, але я б на вашому місці, Євгене Зіновійовичу, тричі подумала б, перш ніж послати Бравила.

— Чому?

— Не вірю я йому. От не вірю, і все. Дуже вже він тихенький. А відповідати хто буде? Ми.

— Ви серйозно?

— Справа, звичайно, ваша, але... Він і мову англійську знає досконало, візьме та й набовкає там чогось зайвого. Нас з вами при цьому не буде, хто його проконтролює?

Євгену Зіновійовичу згадалася пригода з двома товаришами із сонячної Абхазії, і він замислився. Справді, від людини, котра ладна спілкуватися з ким завгодно, можна чекати всього. А йому, на порозі свого ювілею, на який він покладав стільки надій, як ніколи хотілося, щоб все було гаразд.

— А крім усього, він і тут потрібен. Пора складати нові діаграми, всерйоз зайнятися підрахунками. Ой, Євгене Зіновійовичу, я стомилася повторювати, що справжній науковий процес без власного обчислювального центру неможливий! — додала Станіслава Трохимівна.

— Станіславо Трохимівно, я вже вентильовав питання відносно власного обчислювального центру в одному місці і сподіваюся, що питання це вирішиться для нас

позитивно. Але зараз нам треба підібрати кандидатуру товариша для поїздки за кордон.

— Будь ласка. Є у мене на приміті один товариш. Молодий... — вона ледь не сказала «вчений», але вчасно стрималась, хоч і сама не знала чому і чого, — молодий спеціаліст. До речі, він працює у відділі Бравила. Це — Даня...

— Як його прізвище?

— Прізвища? Гм-м, зараз ви матимете всі дані, його анкету, я сама зв'яжусь з кадровиками. Головою ручуся, що цей товариш не підведе нас, не зганьбить доброго імені нашого наукового закладу.

Біографія Дані була справді бездоганною і типовою, як інструкція для користування електропраскою.

Невдовзі перед Євгеном Зіновійовичем сидів сам Даня на предмет співбесіди. Перш ніж відрекомендувати протеже Станіслави Трохимівни і представити його по начальству, Євген Зіновійович сам хотів вивчити характер свого підлеглого, прикинути й оцінити, чи дозрів він для такої відповідальної місії, як закордонне відрядження.

Даня справив на Євгена Зіновійовича гарне враження. Правда, директор помітив, що Даня начеб трохи совається, нервує, але це було закономірно. Не кожного дня молодого науковця викликає директор НДІ для особистої співбесіди.

Євген Зіновійович вважав себе дипломатом: він не розкрив перед Данею всі карти, не заікнувся про закордонне відрядження, а делікатно прозондував ґрунт:

— Скажіть, вам подобається працювати в нашому інституті?

— Надзвичайно, ги-ги, — широко сказав Даня.

— Вас приваблює наукова робота?

— З юнацьких років, ги-ги.

— Так, так... Ну, а як ви собі уявляєте радянського вченого в оточенні своїх ідейних супротивників?

Питання, як бачимо, було з подвійним дном. Яких супротивників мав на увазі Євген Зіновійович і які ідеї? Супротивників двох наукових течій, де одна ідея виключає навіть згадку про ідею супротивників?

Але Даня виявився на висоті:

— Радянський вчений повинен бути високоідейним, морально стійким і боротися з хибними буржуазними ідеями, ги-ги...

Відповідь Євгену Зіновійовичу сподобалась, проти неї важко було щось заперечити. Євген Зіновійович

подумки похвалив Даню, але трохи дивувався з його поведінки. І чого він нервує, справді? Якимись голодними очима дивиться на скріпки? Пальці виписують якісь кренделі, може, тремтять з перепою? Алкоголік чи не алкоголік, в анкеті не записано. Може, Станіслава Трохимівна проморгала, а він опиниться за кордоном, знайде в якесь бістро, нап'ється і стане легкою здобиччю для різних розвідцентрів.

Тому наступне питання мало цілком вузькогалузевий напрям: чи може, на думку Дані, користуватися авторитетом і довір'ям як колективу в цілому, так і керівництва зокрема людина, що зловживає алкогольними напоями? І як він сам у цьому розумінні?

— Бачите, — чарівно всміхнувся Даня, — я — спортсмен, і вже це одне виключає для мене можливість не тільки зловживати алкоголем, але й вживати його. Це — відносно себе. Як тренер у минулому, я категорично за дотримання режиму іншими спортсм... вченими, ги-ги!

Дарма дехто з читачів гадав, тільки познайомившись з Данею, що цей молодик вміє лиш робити ланцюжки з канцелярських скріпок. Нічого подібного. В голові у Дані теж лежав своєрідний ланцюжок. Кожна ланка цього ланцюжка складалася із стандартної відповіді на будь-яке запитання.

Причому будь-яка відповідь не мала варіантів: стіл — дерев'яний, чоло — високе, чай — міцний, вогонь — гарячий і т. д. Трохи максималізму тільки на краще, бо запитувати може і людина з низьким чолом, тим приємніше їй буде почути, що чоло — високе.

Тому, скільки пасток не розставляв Євген Зіновійович, скільки різних спокус не підсовував, Даня обійшов усі.

— Ну гаразд, — сказав Євген Зіновійович, встаючи і приязно всміхаючись. — Завтра підете за цією адресою і вас прийме сам Микола Софронович.

Хто такий Микола Софронович, Даня не відав, але добре знав, що коли про людину кажуть: «сам», вона не сама, а в приймальні її сидить секретарка.

І Даня не помилився.

Коли другого дня в точно призначений час Даня з'явився у приймальній Миколи Софроновича, виявилось, що він зараз не сам, з кимось, а коли звільниться, секретарка доповість, і Даню приймуть.

Микола Софронович виявився дуже навіть симпатичним чоловіком: маленьким, рухливим, приязним. Він люб'язно, без будь-якої субординаційної зверхності

запросив Даню сідати і почав його розпитувати про роботу в НДІПППЯ, про перспективи, про те, чи обрав вже Даня тему для дисертації, який його сімейний стан. Безліч різних важливих і, на перший погляд, не дуже важливих запитань Даня почув від Миколи Софроневича, а Микола Софроневич почув такі вичерпні і гарні відповіді, що слів немає, аби відтворити, в атмосфері якого взаєморозуміння відбувалася ця співбесіда.

Головне, що Микола Софроневич, на відміну від Євгена Зіновійовича, не помітив у Дані жодних ознак нервозності, як тільки той сів ближче до столу. Навпаки, очі молодого співробітника НДІПППЯ так сяяли, показували таку заглиблену розумову роботу, що Микола Софроневич самокритично подумав: «Як часто ми буваємо несправедливими до сучасної молоді! Нам вона здається легковажною, дарма ми в кожному випадку починаємо моралізувати: «От я в твої роки!» А що ми в їхні роки? Були такими ж, як і вони. А в тому, що ми в дитинстві ходили в бузинових штанах, а не в джинсах, їли чорний хліб з цибулею, а не тістечка, хіба ж вони винні? Так, вони люблять розважатися! Але ж і працювати вміють. І вміють мріяти. Які хороші очі в цього хлопця! Як вони натхненно сяють».

Перед Миколою Софроневичем лежали деякі папери стосовно Дані, і він, маючи намір з'єднати їх, потяг з коробочки край столу звичайну канцелярську скріпку. І як же він здивувався, коли замість однієї скріпки з коробочки потягся нескінченний ланцюжок! Яким розгубленим, ба навіть смішним у своїй розгубленості стало обличчя Миколи Софроневича!

Ні, дивитися на це обличчя і не розсміятися не зміг би ніхто! Даня, у всякому випадку, не зміг...

Нам ясно, що Даня встеріг-таки момент і так спритно вхопив вимріяну коробочку, що Микола Софроневич нічого не помітив. Вони розмовляли, і блиск очей Дані Микола Софроневич розумів по-своєму. Між тим вже тоді там палав мисливський азарт: Даню непокоїло одне — потягне Микола Софроневич скріпку при ньому чи зробить це після того, як доведеться покинути його гостинний кабінет, тим самим позбавивши себе дитячого задоволення.

Ні, діло Даниних рук не звелось нанівець!

І Даня зайшовся гомеричним реготом. Щоб сміятися було зручніше, Даня встав із стільця, та так рвучко, що стілець гримнув на підлогу. Але Даня був неспроможний

його піднімати, бо реготав, аж заходився, згинався і розгинався, ляскав себе по колінах і по стегнах, присідав і знову вставав, розкитувався, наче виконував та-нець живота, сльози текли з його очей, а сміх роздирав груди.

Микола Софроневич злякався не на жарт. Він доволі пожив на світі, набачився всього, траплялося, люди плакали в його кабінеті, але щоб хтось колись в його кабінеті так реготав, Микола Софроневич пригадати не міг. Він налив склянку мінеральної води і підбіг до Дані:

— Голубчику! Любий, що з вами? Ну заспокойтесь! Ну візьміть себе в руки! Випийте ось водички... Ну не можна ж так! Перевтомилися? Ох, що та наукова робота з людьми робить! Ну випийте водички, ну благаю вас!

Даня слухняно відпив із склянки, але сміятися не перестав і захлинувся. Тепер він кашляв і сміявся одночасно.

Микола Софроневич гукнув на допомогу секретарку:

— Галино Іванівно! Прошу вас...

Вбігла стурбована секретарка, яка діяла значно рішучіше і ефективніше, ніж її патрон. Вона під руку вивела Даню в приймальню і штовхнула його у фотель так, що Даніні коліна опинилися вище вух, од чого той зайшовся ще дужче.

Швидко зорієнтувавшись в аптечці, вона накапала в склянку води чогось імпортного і тоном, що виключає будь-які заперечення, веліла:

— Випийте, товаришу! І глибоко дихайте.

Даня пив запропоновані йому ліки і пирхав, мов кінь, дригаючи від знемоги ногами. Переконавшись, що життя і здоров'я Дані в принципі врятовані, Галина Іванівна накрापала сердечного в іншу склянку і понесла шефу, бо той визирав із дверей, зіпаючи ротом.

Коли вона повернулася, все було в нормі. Даня з сяючими очима сидів біля її столу і пильно стежив за її рухами. Вона намацала коробочку із скріпками, щоб віддати претенденту на відрядження документи. Даня затамував подих. Ось Галина Іванівна взяла одну скріпку і...

Даня зайшовся страшним реготом. Що то професіоналізм високого класу: скільки Галина Іванівна затрималася в кабінеті свого патрона? Хвилин дві-три? А Даня за цей час встиг зробити довжелезний ланцюжок із всіх скріпок, що були в її коробочці!

...Коли дуже санітари всаджували Даню в машину, а він не переставав реготати, водій поцікавився:

— А цей за кого себе видає? За швейцара ресторану чи за м'ясника?

— Причому тут швейцар ресторану? — не відразу зрозумів санітар.

— Минулого тижня віз одного такого. Гукав на всю машину: «Я швейцар! Я швейцар! Місць немає! Місць немає! Хочеш увійти — жени трояк! Жени трояк! Я швейцар!» А виявилось, що ніякий він не швейцар, звичайнісінький собі інженер. Вдосконалював ручку до м'ясорубки, на чому й чокнувся. Дрібніє народ.

В кабінеті психіатра Даня повівся тихо, розсудливо, що одразу ж ускладнило діагнозування.

Молодий психіатр відразу ж відкинув істеричний синдром і взяв під сумнів психастенію, збираючись віддеференціювати шизофренію від маніакально-депресивного психозу. Перевірів рефлекси, дермографію і відчув, що цей пацієнт завдасть йому клопоту. Все свідчило про те, що нервова система в цього громадянина в ідеальному стані. Гм...

— Скажіть, — звернувся психіатр до Дані, — який сьогодні день?

— Середа? — запитанням на запитання відповів Даня.

— Пригадайте, пригадайте, — підбадьорював Даню психіатр, — середа чи вівторок? Чи, може, й четвер?

Це елементарне запитання загнало Даню в кут, бо він і справді забув, який сьогодні день. Що ж до психіатра, то він одчув себе значно впевненіше, ніж досі.

— Ну, гаразд. А скажіть, будьте ласкаві, яка зараз пора доби?

— Тобто як? — не зрозумів Даня.

— Ну, що зараз — день чи ніч?

— День.

— День. Чудово, чудово. А ранок, полудень чи вечір?

Даня глянув на годинник, що не ковзнуло повз увагу психіатра, і сказав:

— Скоро обідня перерва. — Потім подумав і додав: — У всякому разі, у нас в інституті. Бо на підприємствах обідня перерва буває раніше.

— Чудово, чудово! Скажіть, будьте ласкаві, у вас в сім'ї ніхто не хворів прогресивним паралічем?

— Хіба хворобу можна вважати прогресивним явищем? — щиро здивувався Дан.

— Правильно, правильно! Хворобу аж ніяк не можна вважати прогресивним явищем. Можна поцікавитись, у вас в сім'ї ніхто не хворів сифілісом?

— Що-о? — розсердився Даня.

— Та ви не сердьтесь. Від лікаря у вас взагалі не повинно бути ніяких секретів...

— Скажіть, — почав втрачати терпіння Даня, — ви ще мене довго триматимете тут?

— Це залежатиме від вас самого. Скажіть, а алкоголізмом в родині ніхто не страждав?

— Я спортсмен! — гордо відрубав Даня.

— Щодо вас, — галантно зауважив психіатр, — у мене немає ніяких сумнівів. а от ваші родичі... Скажіть, може, дідусь пив запоями?

— Не пив мій дідусь запоями, — насупився Даня.

— От і чудово. Скажіть, а скільки планет у сонячній системі?

— Сім.

— Чудово! А яка найближча до Сонця?

— Меркурій.

— Чудово! А яка найдалша від Сонця?

— Сатурн?

— Ви певні?

— Плутон, Юпітер?

«Гм, — засумнівався психіатр, — справді, яка з планет найдалша від Сонця?»

— Слухайте, у мене фізкультурна освіта, я не астроном. Давайте кінчати ці іспити!

Психіатр і сам вже мав такий намір, бо нічого такого серйозного у Дані не знаходив. Нормальна радянська людина. Госпіталізувати він Даню не збирався, бо не було місць. Психіатр встромив пальці в коробочку із скріпками, щоб..., і...

Через десять хвилин він вже зв'язався по телефону зі своїм вчителем, професором психіатрії, і домовився, що привезе Даню для негайної консультації.

На столі у професора теж лежала коробочка із скріпками, і Даню госпіталізували за годину.

Слід би вже знову щось про природу сказати, про зіллячко та про коханячко. Щодо коханячка, то воно вже було, і як для такого роману, то його вже задосить.

Стосовно зіллячка є інші спеціалісти — гаптувальники онуч. Хай вже вони там пріють — де який листочок шелеснув, де яка брунька напукла (тьху, чорт, здається, треба було у зворотній послідовності), де яка черешенька набубнявила і де яка квіточка розправила пелюсточки (знову, здається, не так), і де яка пташка заспівала.

Правда, про пташок і в нас було. Про горобців, що їх завжди підгодовує Григорій Дмитрович.

Отож поговоримо про щастя — і про щастячко.

Щасливою була Докія Микитівна, коли уявляла, як вони з Григорієм Дмитровичем отримають двокімнатну ізольовану квартиру, і як ця квартира перетвориться «сключительно» на готель. Теоретично Докія Микитівна прикинула, що в двох кімнатах можна поставити десять ліжок (вони з Григорієм Дмитровичем житимуть на кухні), і, коли брати з кожного гостя по троячці за добу, чистий навар у січні складатиме дев'ятсот тридцять карбованців. Зате в лютому він зменшиться одразу ж на тридцять карбованців. Отже, в січні Докія Микитівна буде значно щасливішою, ніж у лютому. А якщо розставити ліжка так, щоб замість десяти вмістилося дванадцять? Це ще додаткових шість карбованців щодоби. А протягом року? О, тут є над чим подумати.

Коли Докія Микитівна думала про це, щастя її не знало меж — мінилося й переливалось усіма барвами райдуги. Й раптом, у апофеоз почувань, вона згадувала, що могла свого часу прописати на своїй площі глуху тітку з села, і тоді їм з Григорієм Дмитровичем дали б не дво-, а трикімнатну квартиру. О-ох-ох... Скільки ліжок могло б стати в трикімнатній? От дурна!.. Тепер можна лиш лікті кусати.

Та, покусавши лікті, Докія Микитівна тут-таки відчувала, що й у іншому щастя її не таке вже й безхмарне, навіть якби й малася ця трикімнатна квартира. А бацула, яку належало б відрахувувати тим шилохвісткам готельним? Зросте площа — зростуть видатки. Про яке щастя може бути мова взагалі?

Інеса Архипівна Шмакова на відміну від свого всім вдоволеного чоловіка була розпронайнещаснішою людиною в світі.

Чому природа дала їй лише по п'ять пальців на руках, а не по шість? Це принаймні ще два персні з діамантами, які б її прикрасили. О, якби ж вона народилась дванадцятипалою — яке б це було щастя!

Проте життя суворе. Коли Інеса Архипівна думала, скільки кришталевих ваз, салатниць, цукерниць, крющонниць, фужерів і такого іншого добра вона не могла придбати, й тому вони прикрашають квартири інших людей, їй хотілося скавчати від горя.

А сервізи, а килими, а светри, костюми, відрізи, шуби, хутро, сукні — скільки їх ще можна було загребти,

бо грошей вистачає... Але життя суворе і несправедливе. Розкішні килими, сервізи, люстри (а люстра у неї висіла навіть в туалеті) були ще й у колег по торгівлі, може, й кращі, ніж у неї. І коли вона про це думала, то часто тихо плакала.

Ні, саме поняття щастя, так, як його уявляла собі Інеса Архипівна, вигадали дуже жорстокі і безсердечні люди.

Тому вона мала тверде переконання, що нещасних, таких як вона, людей значно більше, ніж людей щасливих.

І хіба вона так вже помилялася?

А Євген Зіновійович Джоган? Він-бо, здається, мав те, чого хотів! Хотів піти на самостійну керівну роботу — і пішов. Хотів стати вченом — і став ним. Бо ким же ще може бути директор НДІ? Але сумніви й розчарування терзали душу Євгена Зіновійовича. Він любив владу над людьми, за посадою мав її, але не було її в душі його. Чому так?

Євген Зіновійович підозрював, що він сам ніхто. І саме тому його ніхто не боїться. От Микола Дмитрович — то особистість! Залізна людина. І поки Євген Зіновійович був його тінню — Джогана боялися. Власне, боялися не персонально Джогана, а боялися Миколу Дмитровича, і тут лише збіг обставин, що тінню став Джоган, а не хтось інший.

В науці ж треба вміти побачити саме науку, про що Євген Зіновійович і не мріяв. Зате він мріяв про світову славу вченого. І хоча знав, що, ставши директором НДІ, він вже з науки «не випаде», годуватиметься з цього наукового корита, аж поки на пенсію вийде, та саме думки про «як би щось таке відкрити», щоб здивувати світ, нічого не відкриваючи, терзали його трагічною неможливістю.

Тому Джогану так хотілося стати академіком. Про це тільки він мріяв уголос. Однак Емма Захарівна жорстко руйнувала його мрії. «Академіком ти ніколи не станеш. Дірочки видно в носі, — говорила вона, — але про докторську треба думати».

Проте нині він спустився на щабель нижче, і зараз не міг думати ні про що, окрім свого ювілею, гадаючи нещасну замучену думу — дадуть чи не дадуть?

Він зондував ґрунт «у сферах», «у верхах», він робив прозорі натяки, йому відповідали такими ж натяками, але певного нічого не обіцяли, і це робило його нещасним

жебраком, котрий стоїть під храмом науки з простягнутою рукою.

Невідомо, була щасливою Станіслава Трохимівна чи була вона нещасною. Вона цього й сама напевне не знала. Але її вічно голодні очі промовисто свідчили, що Станіслава Трохимівна за все життя щастя так і не зазнала.

А численні доці і доні з НДІПППЯ? Котра з них щаслива, котра — ні? Спробуй розберись!

Сьогодні сорок п'ята доця вийшла на роботу в особливих босоніжках, чим зіпсувала настрої (і надовго) шістнадцятій, двадцять дев'ятій, тридцять шостій, сімдесят другій доці і навіть кільком доням, а може, й самій Станіславі Трохимівні, бо й вона жінка.

А завтра Даня, вже виписаний для науки, підійде до стола двадцять другої доці і мило пожартує з нею, тим часом спритно сплітаючи нескінченний ланцюжок із канцелярських скріпок. А тринадцяту, тридцять п'яту і сімдесят сьому доць він чомусь не помічатиме, хоча вони з усіх сил підсовуватимуть коробочки зі скріпками самі.

Горе непоміченим! Кожна жінка хоче бути пупом всесвіту!

Михайло Тарасович Мацієвич? От, здається, вірець щасливої людини! Завжди усміхнений оптиміст! Чорта пухлого! Зазирніть в його душу, і ви зрозумієте, що він нещасний, бо Карпо Карпович Гук вперто нікого не хоче брати у співавтори, щоб пробити винахід. І сам не гам, і іншому не дам.

А Климов Юрій Андрійович. Він щасливий з Аллою, яку влаштував при собі? Ні-і. Він все частіше й частіше задумується над тим, що історія знала чимало випадків, коли дівчата й молоді жінки закохувались в літніх чоловіків. Приклад гетьмана Мазепи перед очима. Коли ти гетьман, тобі неважко закохати в себе молоду дівчину. Але історія для рівноваги не наводить іншого повчального прикладу, щоб молода жінка закохалася в нічного сторожа на пенсії. І Климов дедалі частіше думав: «Чого їй, справді, від мене треба, що в неї на думці, чим це все скінчиться?»

Наріжний Прохор Назарович — директор гастроному № 379. Він був щасливий, коли був найхитрішим за всіх. Про яке щастя нині могло йтися, коли Прохора Назаровича так жорстоко підманув приблудний хлюст — взяв гроші, обіцяючи влаштувати доньку в інститут, а сам зник, наче в каналізацію провалився, залишивши Прохо-

ра Назаровича на самоті з думками про жорстокість торговельного світу — цього світу тварин. Адже як могло статися, що Прохор Назарович, котрий сам обкрутить довкола пальця кого завгодно, клюнув на голий гачок? Не грошей шкодував Прохор Назарович, бо гроші діло наживне. Прикро йому було за свою дурну голову.

То, може, Васюню, безтурботного Васюню, що не задумувався над майбутнім, не зазиравав наперед бодай на одну годину, можна вважати щасливою людиною? До якогось часу так воно й було, але не зараз...

А Сер і його «салон»? Всі ті, які будували своє майбутнє на підмурку «завтра-післязавтра»? Та якби навіть і збулося завтра чи післязавтра те, в чому вони переконували одне одного, чи стали б ці люди щасливими? Безперечно, ні. Творчі і навіть навколотворчі люди практично не знають, що таке щастя. Досягнуте їх не цікавить.

Прозаїк Василь Остюк мав би вважатися щасливим, бо це його рукопис передруковувала Жанна Всеволодівна. Він вже дечого досяг. Але він у глибинах власної душі знав свою справжню ціну. І він не міг бути щасливим, бо потаємно заздрих покійному Чужаку, чия гірка правдива книжка залягла в надрах видавництва, відкриваючи йому місце в темплані. Хай розстелиться всіяний трояндами творчий шлях перед Василем Остюком, хай веде його на Олімп, хай він всядеться, нарешті, на тому Олімпі з усім мислимим літфондівським комфортом. І хай сотні критиків запевняють мільйони людей, що він надзвичайне явище в нашій літературі, співець героїки праці будівників світлого майбутнього, він сам знатиме, що це не так. Та то ще півбіді. Він знатиме, що й критики під ковдрами говорять своїм дружинам зовсім не те, що пишуть у своїх статтях, висвітлюючи творчість Василя Остюка. І хай на десятках читацьких конференціях сотні читачів, з якими гарно попрацювали репетитори, бадьоро і палко читають в зали з папірців, які чудові герої творів Василя Остюка, він, Остюк, знатиме, що все це робиться, бо «так треба», а чому «треба» — не знає ніхто. І він мучитиметься свідомістю того, що, повернувшись додому, учасники читацьких конференцій візьмуть з полиць інші книжки.

І Василь Остюк, вже звиклий, щоб його хвалили, обжившись на Олімпі, з жахом думатиме, що може ж так статися, що зіпхне його хтось з того Олімпу, доведе, що «корсль голий», і гарячково, лівою ногою, щось

поспіхом писатиме «в жилу», «на тему», щоб актуальне, потрібне, сьогоденне, а художнє воно чи не художнє — то вже як вийде, а другою рукою відпихатиме молодших остюків, що вже деруться на Олімп, штовхаючи його ліктями.

І наша поетеса Леся, коли й спроможеться на збілочку рахітичних віршів, зазнає не так вже й багато щастя. Це зараз їй здається, що досить з'явитися в книгарнях тонісінькому «метелику» з її іменем на обкладинці, світ зміниться. Але хто не знає, як помирають метелики-одноденки. Склав білі крильця та і заснув навіки.

Завтра-післязавтра, завтра-післязавтра...

І Онисим Тривожний мріє бодай про збірку нарисів? Це буде щастя, коли вийде книжка? Ох, і вип'є ж він тоді! Але хіба він не може напитися і без книжки?

От Сер — художник Сергій Іванович Остапчук — знає, що таке передчуття щастя. Захалтуривши десь трохи грошей і відчувши певну економічну незалежність, він витрачає їх не на вино, а на фарби та полотно і береється за пензель в передчутті великої радості. І гарно загрунтоване полотно, і чисто помиті пензлі, і кожна фарба має такий соковитий неповторний запах, що починає крутитися голова. І він працює, як несамовитий... Та ось починає закрадатися в душу сумнів. Страшний сумнів, такий знайомий людям творчих професій. Чи те я роблю? Чи так? Чи не самоспокушаюся? Хробачок вже точить, і ніякі запевнення друзів і колег, навіть найщиріші, що все йде як слід, що все — правильно, неспроможні розчавити того хробачка, бо ж — «правильно». А геній — це неправильно, самобутньо!

І бідна кіноактрисочка Томочка, зніміть її бодай у дванадцятисерійному фільмі в головній ролі теж — настане такий день — відчує розчарування і розвіє по вітру останні крихти того, що вона вважала щастям, бо знатиме, що ніколи про неї не складатимуть театральні легенди.

Великим реалістом у щасті була Жанна Всеволодівна Етьман. Вона, хоч, може, це слово і подряпає вухо естета, була творчою друкаркою. Не лише письменники, композитори, художники, актори — творчі люди. Є творчі слюсарі, сантехніки, пастухи, водії, перукарі, кравці, пекарі і ще тисячі людей інших професій. Бо творчість — це твоя душа в тому, що ти робиш.

Чомусь вважається, що друкарки рідко вдумуються в зміст того, що друкують. Мовляв, робота ця механічна

і гарно кваліфікована друкарка, поки очі її ковзають по тексту, а пальці пурхають над клавіатурою, може думати про що завгодно. Мовляв, вона просто неспроможна вчитатися в текст, вловити якийсь нюанс слова, збагнути думку автора.

Звичайно, друкарка може ненавидіти текст і розстрілювати кулеметними чергами довжелезні шеренги слів, спати з відкритими очима над виробничим романом.

Проте, якщо твір цікавий, писаний рукою справжнього майстра, творча друкарка має справжню насолоду від передруку.

Ще ген-ген коли, переглянувши кілька сторінок документальної повісті Василя Остюка, Жанна Всеволодівна зрозуміла, що доведеться їй жувати «сукно». Але передрукувати було треба, раз пообіцяла, і Жанна Всеволодівна, зітхнувши, сіла до машинки, щоб хутчій закінчити, вона зовсім перестала вдумуватись, і слова посипались, мов горох об стіну...

Її сусід Бравило вже виходив із свого НДІПППЯ, бо робочий день скінчився, коли Жанна Всеволодівна закладала в машинку передостанню сторінку осоружної повісті.

Віталій Григорович повертався додому в гарному настрої.

Того дня Бравиліві карколомно щастило. Він взяв сосисок у гастрономі, купив торт майже без черги, до того ж обслуговували його винятково культурні і виховані продавщиці, не нахамили Віталію Григоровичу навіть пасажери громадського транспорту, не зустрівся йому у дворі й пенсіонер Канюка, що само по собі могло вважатися великим щастям.

Віталій Григорович вийшов з ліфта і механічно потягся до кишені. Ключ лежав на місці. Чудо тривало: йому не доведеться зайвий раз турбувати Жанну Всеволодівну.

В квартирі було тихо-тихо... Чомусь не клацала друкарська машинка. Траплялося Віталію Григоровичу відчиняти двері власним ключем, але, коли б він не заходив, машинка клацала завжди. Тепер вона мовчала.

— Жанно Всеволодівно! А ось і я! У мене для вас сюрприз...

Тут він спохопився і сам собі затулив рота рукою: може, Жанна Всеволодівна втомилася, прилягла відпочити та й задрімала? Хоча... Він не пригадував випадку, коли б вона спала ввечері.

Двері в її кімнату були відкриті навстіж, і він зупинився на порозі. Жанна Всеволодівна лежала на своїй друкарській машинці, обнявши її руками, скоцюрбившись в незручній позі, і справді наче спала. Він вже ступив, щоб допомогти їй перейти на диван, але відчув, як тенькнула в ньому тривожна струна.

— Жанно Всеволодівно, Жанно Всеволодівно!

Він узяв її руку і вона, вже холонуча, випорснула на клавіатуру. Але Віталій Григорович все ще не міг повірити в найгірше:

— Жанно Всеволодівно, вам погано? Я ось зараз... лікаря...

І тут нарешті до нього дійшло, що в цій старечій руці вже не бився годинник життя, пульс не промацувався.

Він вибіг на сходи:

— Товариші! Люди! Громадяни, допоможіть..

Ніхто ніде не озивався, тільки в якійсь квартирі оглушливо ревів магнітофон.

Бравило незчувся, як вибіг у двір і тут, ніс у ніс, зіткнувся з Канюкою:

— Ігоре Гордійовичу, голубчику! Що робити? Жанна Всеволодівна...

— Що, серцевий напад? — діловито поцікавився Канюка. — Так ось що я вам пораджу: негайно викликайте «швидку»! Негайно! А поки вона приїде, накрапайте валідолу на шматочок рафінаду.

— Боюсь, що їй не допоможе валідол, боюсь, що вона... померла!

— Як померла? — з якимось навіть обуренням запитав Канюка. Він понад усе боявся власної смерті, намагався ніколи не думати про неї, щоб негативними емоціями її не наблизити.

— Пульсу нема...

— Як? — позадкував до дверей Канюка. — Про це журнал «Здоровье» нічого не пише.

І не встиг Віталій Григорович оком кліпнути, як Канюка щез, ховаючись від смерті у власній квартирі.

Розгубленого Бравила обступили три бабусі, що мляво сиділи поруч на лавочці. Тепер виявилось, що енергії і діловитості у них збереглося значно більше, ніж можна було сподіватися.

— Померла Жанна Всеволодівна?

— Преставилася?

— Відмучилася, голубонька?

Бабусі, які терпляче чекали на порозі своєї смерті, по-діловому зустріли чужу.

Незабаром трюмо у вітальні було запнуте простирадлом, дзеркало у ванній — рушником, екран телевізора в кімнаті Бравила — його ж таки сорочкою, що валялася на стільці. Перші підготовчі роботи, що передують похорону, розгорталися повним ходом.

— Значить, так, — сказала перша бабуса другій, — ти, Гаврилівно, біжиш за Кіндратівною...

Тут вони визнали за потрібне поінформувати Віталія Григоровича:

— Обмити покійницю в дорогу нада? Нада. А Кіндратівна це робить залюбки. Дасте їй десятку.

Бравило мав дуже бліду уяву щодо такси за такого роду побутові послуги, тому поспішив запевнити:

— Та я й п'ятнадцять дам, якщо треба...

— Не, — рішуче заперечила перша бабуса. — То — багато. То — розпуста. А десять — так всі дають. Кіндратівна і не візьме більше, хоч би й давали, вона Бога не забула.

— А ми з тобою, — втрутилася третя бабуса, — прикинемо, Уласівно, у що покійницю нарядити.

На що перша зауважила:

— Ти шукай, а я, мати', піду по квартирах.

— Еге ж! — сказала третя. — Збирай по карбованцю за упокій душі. Покійниця того варта, була порадошна жінчина, царство їй небесне.

— Для чого? — не зрозумів Бравило.

— Що? — не зрозуміли його бабусі.

— Гроші для чого збирати? У мене є! Я дам!

— То, канешно, ви правильно зробите, але ж людей нащо ображати? Я ж на вінок збирати йду. А у вас, молодий чоловіче, ділов, ділов по саму зав'язку, ви в поліклініку паняйте, щоб ускриття не робили.

Перша бабуса спохопилася:

— А до Шмакових не ходи і не дзвони! Хай вони тим карбованцем подавляться.

— Та вона більше полтиника і не дасть, заразюка, а краде за трьох.

— Хай їм той полтиник на адвокатів буде, коли прижмуть.

— Хе-хе! Хіба од слідчого полтиником одкупишся! Воно тепер, кажуть, розцінка, [знаєш], яка? Рік — тисяча. От пахло тобі десять років тюрми, давай кому слід десять тисяч і гуляй собі на свободі.

— Брешеш!

— От щоб я з цього місця не зійшла, мені знаючий чоловік казав. Такий нині в них преїскурант...

Коли Віталій Григорович повернувся, підкріплений необхідною документацією, Жанна Всеволодівна Етьман вже лежала прибрана, причесана, одягнена в темне плаття, пов'язана темною косиночкою, з руками, складеними на грудях, покрита до пояса чимось кисейним, в чому Бравило не відразу впізнав гардину, зняту з вікна. В головах у покійниці стояла склянка з пшеницею, а в пшеницю була увіткнута тонесенька свічечка, що горіла чомусь рожевим вогником. Квіти живі стояли у вазочці, що колись подарував їй Віталій Григорович Жанні Всеволодівні на Восьме березня. Пахло м'ятою. Пучки її лежали біля покійної і встеляли підлогу.

В кімнаті сиділо ще кілька бабусь і один підсліпуватий дідусь, якого Віталій Григорович, скільки жив в цьому будинку, бачив, може, двічі.

Час від часу хтось зітхав, а рефреном звідкись із гурту чулося:

— Ох, гріхи, гріхи наші тяжкіі...

Де, коли, які були в цих людей гріхи? А як і були в кого які, то давно вже вони спокутувалися і працюю нелегкою, і життям нелегким.

Та все ж годилося казати:

— Ох, гріхи, гріхи наші тяжкіі...

Бо хто його зна: може, Жанна Всеволодівна вже зараз знає і бачить щось таке, чого вони ще не знають і не бачили, то варто натякнути тому, що кажуть про нього, ніби його нема, що вони глибоко усвідомлюють свої житейські промахи і розкаюються в них.

Часом чулося з гурту:

— Всі ми там будемо...

І теж рефреном:

— Правда ваша, свята правда...

Віталію Григоровичу раптом подумалось: «А як же ж завтрашній день? Ми ж у музей збиралися? Як же ж так? Виходить, ми вже ніколи не будемо разом. Тільки там?...»

В квартиру заглядали сусіди, заглядали через голови бабусь, зітхали... Декотрі змахували сльозинку — щиро чи традиційну, для годиться. Але зітхали всі щиро і руками розводили щиро, ніби хотіли когось переконати в тому, що нічого не могли вдіяти, смерть прийшла, а їх не спитала.

За ногами дорослих всоталося в квартиру якась дівчин-
нятко років п'яти.

— А бабуся спить? — несподівано дзвінко запитало
воно, і всі на неї зацитькали.

Тоді воно, здається, щось зрозуміло, і задкуючи,
натикаючись на бабуся, так само дзвінко і щиро поінфор-
мувало присутніх:

— А бабуся вмерла, ага!

І вже за хвилину її голос дзвенів на сходах, аж донизу,
в парадне і далі у двір:

— А бабуся вмерла, ага! А бабуся вмерла, ага!

Бравило під враженням цього дитячого крику, в якому
чулося стільки безтурботності і переконання, що скільки
б бабуся не вмирало, вона, дівчинка, житиме вічно,
подумав, що життя не йде поруч із смертю, воно з'явилос-
я раніше, ніж смерть, і смерть ніколи його не наздожене
і не здолає.

Він раптом звернув увагу на те, що котрась із бабуся
прикрила білою косинкою друкарську машинку Жанни
Всеволодівни. Віталій Григорович обережно потяг
кінчик і побачив аркуш, де стояло великими літерами:

КІНЕЦЬ

Нижче тексту, через чотири інтервали, він прочитав
слова: «Мені погано, книжки віддай...»

«Загоруйку» — подумки дописав Віталій Григорович.

...Коли людина помирає, поспішати їй нікуди. Вона
вже все зробила.

Тому в бюро ритуальних служб, куди вранці пішов
Бравило, час, здається, взагалі зупинився. Як на цвинтарі
для тих, хто лежить там. Та й ще живим, котрі тільки
готуються в дорогу, давалося зрозуміти — яка різниця,
коли тебе туди одвезуть. Годиною раніше, днем піз-
ніше — великого значення не має.

Мабуть, саме з цих міркувань і виходять працівники
ритуальних служб, вони й самі не квапляться, і не люб-
лять, коли їх хтось підганяє.

То виявилось, що не привезли ялинових гілок і ні з чо-
го робити вінки. Потім гілки підвезли. Зате хтось забув,
що потрібні крепові стрічки, де бронзовою фарбою
значитиметься, кому і від кого ці вінки презентуються.

Коли нарешті надійшло і те, і те, то спохопилися, що
маестро, який пише зворушливі тексти типу: «Дорогий
і незабутній від...» — десь зник, а коли з'явився, від нього
пахло не пармськими фіалками, а сумішшю дешевого

портвейну і пива, що, однак, не дуже позначилося на його каліграфії.

Цей достойник швидко і невимушено понаписував на всіх вінках: «Жанні Всеволодівні Гетьман...»

— Етьман! — сплеснув руками Віталій Григорович.

— Що-о? — визвірився на нього маестро і поплював на пальці, що мали такий вигляд, ніби він щойно поручкався з легендарним царем Мідасом, чий дотик все перетворював на золото.

— Прізвище покійної — Етьман! — спробував довести Бравило.

— Таких фамілійов не буває ні-ка-да! — суворо заперечив маестро.

— В паспорті так...

— Мало що в паспорті! Мало чого в міліції з п'яних очей не понаписують! Хіба є таке слово — Етьман? А Гетьман — завсіда.

Марні були суперечки, тільки черга роздратувалась. Довелось взяти, що є.

Майже дев'яносто років тому п'яний чиновник, сидячи в корчмі, зі слів шикирявого корчмаря перетворив Гетьмана на Етьмана, але настав такий час, коли інший п'яний виправив його помилку.

Цей дрібний, на перший погляд, факт свідчить про те, що кожна помилка рано чи пізно виправляється, треба лише набратися терпіння.

Похоронний автобус прибув із запізненням.

— Картер потік, — пояснив сердитий шофер, люто копаючи носом скати. — Так що не моняйтесь, давайте жмурика, — і алюр три хрести, бо у мене ще три ходки!

І з цього прикладу видно, що час, в принципі, гумовий, то зіжметься, то розтягнеться. Розтягся з вини картера, що потік, то ми його зіжmemo — прокотимо «жмурика» з вітерцем.

На цвинтар, окрім бабусь та кількох сусідок, Віталія Григоровича, Васюні і кількох ханиг, котрих Бравило найняв під магазином, щоб було кому нести домовину, поїхало подружжя Вальків: Докія Микитівна і Григорій Дмитрович.

Там їх ніхто не чекав. Автобус, розвантажившись, зник. Довкола крикало лиш гайвороння. Хотілося гукнути: «Є тут хто живий?»

Але всі боялися сполохати тишу. Нарешті з-за огорожок випірнув похнюплений, винуватий чолов'яга з добрим сумними очима:

— Загоруйко Іван Капітонович, бригадир. Вибачте, заганяли сьогодні. Зараз хлопці підійдуть.

І щоб якось компенсувати цей непередбачений простій, торкнув Бравила за лікоть:

— Я вам влаштую музику. Воно і сказати — незручно: покійниця лежить, всі мовчать, скучають, а так музика заграє...

Віталій Григорович раптом пригадав: чи не про нього говорила Жанна Всеволодівна?

— Скажіть, ви нещодавно ховали письменника...

— Хлопці мої зовсім загуляли, то довелось самому могилку копати, земля йому пухом. Гріх казати, але закон: як один професор помер, на завтра чекай другого. Чогось завжди в парі ходять.

— Вона, — Віталій Григорович кивнув в бік покійниці, — вона... була тоді на похороні і запримітила вас, казала, що душевна ви людина. І просила...

Так музику організувати? Зараз буде? Небагато давайте, десятки вистачить. Я їм так і скажу — десятка...

Іван Капітонович побіг у квартал (на кладовищах теж є квартали), де церемонія похорону згорталася і потреба в музикантах відпадала. Скоро він привів кілька лабуків з трубами і барабанщика.

Жалобна музика вдарила у вуха.

Переступаючи через могили, чіпляючись штанами за металеві прутья огорож, з'явилася бригада: тип, обірваний до того, ніби його щойно використовували як живий тренажер для натаскування службових собак, бурмило у військовій гімнастерці, галіфе й кирзових чоботях, елегантний молодик у джинсовому костюмі.

Всі троє тільки-но закусили. Рваний тип дохрустував редиску, бурмило облизувався, як ситий кіт, а джинсовий джентльмен колупався в зубах сірником.

Обличчя у всіх трьох були незадоволені, мов у людей, котрих відірвали від важливої роботи заради чиеїсь примхи.

«Господи, — подумав Віталій Григорович, — хоч би спецівки їм які видали, чи що? Це ж неповага до мертвих. Та й до живих теж...»

Вже згодом, вже по всьому, коли Бравило затримав Загоруйка, щоб домовитись з ним відносно огорожі довкола могили та й догляду за нею, Іван Капітонович вибачливо говорив

— Воно й сказати, з одного боку — сучі сини. А з другого — у нас орден не заробиш. Воно й сказати — всі

роботи почесні, але на нашого брата, могильника, дивляться так, ніби ми винні, що люди вмирають. От гробарі й злостивляться, а на кого, то й самі не знають. Горойжаться, фасон задають. Воно й сказати, якийсь особливий шик своїй професії задають. А воно — робота, кругом робота...

А потім вони йшли між могилками стежною. Бравило і Валько попереду, а Загоруйко і Докія Микитівна позаду.

І Бравило почув краєм вуха, як Іван Капітонович говорив Докії Микитівні:

— Значить, працюєте? А то, думаю, що вас тут не видно...

На що Докія Микитівна, трохи кокетуючи, відповіла:

— Ви, Іване Капітоновичу, сключительно, строгий мужчина! Тоді, останнім разом, такий хай підняли з-за кількох квіточок! Вони ж тут, склучительно, в'януть, а я турбуюсь, щоб людям, склучительно, радість була.

— Хіба це, Докіє Микитівно, радість? Живим дарувать од мертвих?

— Ха! Вони ж, склучительно, не ображаються, а живі дякують. Живому квіточка і сюди, і туди потрібна, а мертвому для чого?

«Ага,— подумав Бравило,— так от звідки у неї були ті хризантеми, що я їх купив в підземному переході для Шмакових!»

Дивно, але свідомість того, що у Інеси Архипівни стояли квіти, поцуплені з чиєїсь могили, втішила Віталія Григоровича.

Як, по суті, мало людині треба для щастя!

Ніхто не знав, як страждає завжди іронічний Мишко Мацієвич ночами. Він був розумний настільки, що знав — розум його безплідний. І було так образливо, що не він, а недорікуватий винахідник Карпо Карпович Гук змайстрував такий пакувальний автомат. Хай він недосконалий, але з його, Мацієвича, розумом його можна перетворити на промисловий.

От тільки цей дивнуватий Гук. Невже він не розуміє, що сам не проб'ється?

У гардеробній вранці Мацієвич почув приголомшливу новину і негайно вирішив прозондувати ґрунт у Станіслави Трохимівни. Похваливши з порога її зачіску, він зайшов з іншого боку:

— Станіславо Трохимівно, невже цей Карпо Карпович Гук покидає нас? Такий виявився невдячний, зовсім не патріот рідного колективу?

— Так, — сказала вона, не відриваючись від якогось графіка, де крива круто йшла вгору, — Євген Зіновійович вже написав на його заяві: «До наказу». Я, правда, застерігала його не поспішати.

«Застерігала ти, як же ж, — подумав Мишко Мацієвич. — Сама ж і підбила директора підмахнути заяву. Щоб клопоту зайвого не було. Щоб «науковий процес» не гальмувати різними непередбаченими винаходами, ніким не запланованими і не очікуваними! Що б то комусь здогадатися та в назву нашого інституту вставити ще одну літеру «В». Щоб читалося так: Науково-дослідний інститут вивчення проблем пакування і перевезення яєць. Вловлюєте нюанс, громадяни? Вивчення! Та їх же вивчати двісті років можна, і ніякого клопоту!

Мишко Мацієвич не помилявся: Станіслава Трохимівна і справді вмовила Євгена Зіновійовича спекатись Гука; і чим раніше, тим краще. Доти, доки про його винахід не прочули десь на «верхах», у «сферах» і не включили його в план роботи інституту.

— Знаєте, Євгене Зіновійовичу, — говорила вона, — науковий процес — це одне, а різні проєкти — то зовсім інше.

Вона навмисне сказала «проєкти», а не «проекти», чим остаточно схилила Джоґана на свій бік.

— Значить, іде від нас Карпо Карпович, — ледь помітно зітхнув Мацієвич.

— Іде. А вас чому це хвилює, Михайле Тарасовичу?

— Мене не хвилює. Я от думаю тільки — хто переманить Карпа Карповича?..

— Хм! Таке добро ще й переманювати? — щиросердно вихопилось у Станіслави Трохимівни.

— А я от чув — переманули Засновується новий інститут: НДІВПППЯБ!

— Що, що, що?

— Засновується новий інститут Науково-дослідний інститут вивчення проблем пакування і перевезення яблук Ну от

— То й що, — знизала плечима Станіслава Трохимівна, хай собі засновується

— Директором там буде, чув у наукових колах, ліпший друг Карпа Карповича

— То й що?

— А те, що Карпо Карпович приходить в інститут не з порожніми руками і на тепле місце. Вони, знаєте, як там одразу все розкочегарять?

— Науковий процес є науковий процес!

— Так, але в них у цьому НДІВПППЯБ вже буде готовий УПЯГ-Один. І назву міняти не треба. У нас був: «Універсальний пакувальник яєць Гука», а в них буде «Універсальний пакувальник яблука». До речі, у Карпа Карповича вже все готово.

— Так не буває!

— В даному випадку — так є. Адже ж у нас, на вченій раді, пам'ятаєте, було запропоновано Карпові Карповичу переробити розрахунки з кулі на овоїд? З пінг-понгових м'ячиків, що ідеально круглі, на яйце, що овальне. Тепер потреба в цьому відпала: яблука круглі!

— Різні бувають яблука, — статечно зауважила Станіслава Трохимівна, — до того ж як він буде пакувати своїм автоматом груші?

— До чого тут груші, Станіславо Трохимівно?

— Груші, по-вашому, не фрукти?

— Звичайно, фрукти! Але ж новий інститут буде займатися виключно яблуками. Проблеми пакування і перевезення груш вивчатиме інший інститут, який з'явиться слідом за НДІВПППЯБом, пом'янете моє слово.

— Михайле Тарасовичу, — витягла губи в нитку Станіслава Трохимівна, що значило — їй вже почала набридати присутність Мацієвича, — коли ви так гарно поінформовані, скажіть мені, цей... НДІВПППЯБ має свій обчислювальний центр?

Мишко Мацієвич зорієнтувався блискавично:

— Поки що не має. Але йому тимчасово підпорядковують Інститут кібернетики.

Станіслава Трохимівна часто підозрювала, що Мишко Мацієвич знущується над нею, але доказів цьому не знаходила ніколи, отже, завжди змушена була йому вірити.

Повірила й цього разу:

— От бачите! А ми б'ємось, б'ємось і досі не маємо. А хіба ж може відбуватися нормально науковий процес без комп'ютеризації?

Заронивши зерно сумнівів, Мацієвич полишив Станіславу Трохимівну у розгубленні — що діяти?

Хіба можна віддавати готовий апарат конкурентам, та ще ж озброєним комп'ютерами?

Мацієвича теж роздирали сумніви: «Може, й собі подати заяву за власним бажанням і переметнутися в той НДІВПППЯБ? Що там той дивак Гук робитиме без мене? А разом ми б такого натворили, ого! Чи спершу роздобути це яйце? Може, в тому яйці і захована моя дисертація?»

Вранці, здаючи свою болонью бабі Ірі, Мишко Мацієвич мимохіть почув, як їхня прибиральниця Докія Микитівна розповідала:

— Так ото на паску, сключительно, пофарбували їх усі, як годиться. Ну, сіли, розговілися, беру яйце, щоб, сключительно, розбити, а воно не б'ється...

— Як не б'ється? — здивувалася баба Іра, що вік прожила, стільки тих яєць фарбувала, облуплювала і їла, але про таке, щоб яйце не можна було розбити, зроду-віку не чула.

— А так, не б'ється, і все! Сключительно міцне яйце. Вже й мій шелепук його молотком товк, між дверей трошив, а воно — ні в яку.

— Хіба кам'яне?

— Звичайне, сключительно, звичайне яйце...

Михайло Тарасович ховав номерок з гардеробу, що дала йому баба Іра, і дослухав сю розмову до кінця.

От дослухав і запам'ятав, а висновки правильні зробив не відразу.

Спершу зазвичай обзвонив своїх друзів по інших НДІ, від яких і дізнався про створення НДІВПППЯБ, і тривога ворухнулася в серці. Інтуїція примусила його кинутись шукати Карпа Карповича Гука, щоб обережненько випитати, чи не збирається той перекинутись туди. Щодо Михайла Тарасовича, то він так би й зробив, аби випадала йому подібна нагода.

Карпо Карпович простодушно не робив секрету з того, що переходить працювати в НДІВПППЯБ, бо там бачить ширші перспективи для свого винаходу.

«Умгу, іронічно подумав Мишко, — ти сподіваєшся, старий фантазере, що там твоя тарадайка називатиметься УПЯГ? Без ще однієї літери, з якої починається чиєсь прізвище. Не хочеш, щоб чепірадро твоє називалося УПЯМГ — універсальний пакувальник яєць Мацієвича-Гука? То хтось все одно до тебе прилипне! Хтось обов'язково прилипне, і чим той «хтось» кращий від мене? От візьму й потелебенюсь слідом за тобою в той НДІВПППЯБ, і що ти мені зробиш? Хіба можуть нині

вжити моцарти без своїх пробивних сальєрі? Вони ж загинуть, так і не розквітнувши».

Спершу, було, жевріла надія, що Євген Зіновійович не відпустить з інституту Карпа Карповича, захоче організувати трикутник, але Станіслава Трохимівна розвіяла ці надії.

От тоді-то й вплигло з пам'яті все почуте сьогодні вранці в гардеробі. Михайло Тарасович метнувся шукати Докію Микитівну, але її ніде не було. Баба Іра пояснила:

— Та вона тепер на двох ставках. В тому інституті, що через дорогу, зарплату отримує...

Коли б баба Іра сказала: «Там теж працює прибиральницею», вона б сильно погрішила супроти істини. Бо Докія Микитівна і не думала ні в НДІПППЯ, ні в тому інституті, що через дорогу, трудитися з небувалим трудовим піднесенням.

Вона обмежувалася тим, що махала над столами сухою ганчіркою і михохідь скидала з телефонів трубки. Коли на роботу приходили доні й доці, в кожному кабінеті вони заставляли одну і ту ж картину: бідні трубки розгойдувались на шнурах і жалібно кавкали, скаржачись на свою долю.

Тепер за подвійну платню Докія Микитівна встигала скидати трубки не в одному інституті, а в двох.

Михайлові Тарасовичу вдалось впіймати Докію Микитівну аж надвечір.

— Яйце? — здивувалась Докія Микитівна. — А звідки ви знаєте? Я, сключительно, бабі Ірі розказувала, це вона розплескала?

Михайло Тарасович непогано знався на людях і повів розмову так, що яйце не те щоб «сключительно» цікавило саме його — воно могло придатися для науки.

Тут Михайло Тарасович зробив гарно витриману паузу, даючи зрозуміти Докії Микитівні, що яйце може придатися для науки, а може й не придатися, і від нього особисто залежатиме, щоб воно придалося. І в разі воно придасться — Докію Микитівну чекає певна грошова нагорода з директорського фонду. Яка сума? Це теж великою мірою залежатиме від Михайла Тарасовича. А взагалі... Тут Михайло Тарасович навіть позіхнув, оскільки яйце належить Докії Микитівні, вона може робити з ним, що заманеться, хоч і на смітник викинути, що рано чи пізно станеться, бо скільки можна вдома зберігати варене яйце?

Детонатор спрацював. Почувши про грошову вигороду, Докія Микитівна сказала:

— Так я завтра вранці свого...— Тут вона почала підбирати слова для точної і влучної характеристики Григорія Дмитровича, бо чоловіком вона його не називала ніколи. Як правило, точне слово знаходилося відразу: «бовдур», «вантюх», «шелепух», «баняк», «придурок», «психічний», «ідіот», «туман», «чума», «тюхтій», «йолоп», «дундук» тощо, але зараз, під вагою моменту, вона відчула, що кожне з цих слів знижує ціну товару.

— Так я завтра вранці свого до вас направляю, він вам, склЮчителЬно, вам,— Докія Микитівна зробила конфіденційний наголос на слові «вам»,— принесе яечко. А ви вже там, склЮчителЬно, розбирайтесь, що воно й до чого.

І вранці Григорій Дмитрович Валько з'явився в стінах НДІПППЯ із загадковим яйцем в кишені. Баба Іра, яку він добре знав, пояснила йому, де шукати Михайла Тарасовича Мацієвича.

Почалися перші поверхові обстеження унікального яйця. Автор дозволить собі скористатися записами, зробленими Михайлом Тарасовичем Мацієвичем одразу ж по гарячих слідах.

Записи ці можна вважати першим протоколом дослідів: «Яйце — форми звичайної. Розміри: 5 см в довжину на 3,4 см в ширину. Колір яйця блідо-рожевий, що обумовлено пофарбуванням яйця з ритуальною метою (яйце великоднє) фарбою — слабкий розчин фуксину (потрібно провести спектральний аналіз барвника)...»

Тут урвемо записи молодого вченого і наведемо думку, що стрільнула в його голову: «А що, як барвник спричинив усю міцність яйця? Що, коли саме завдяки барвнику воно стало таким міцним? І тоді виходить, що, коли фарбувати яйця в промисловому масштабі, свідомо робити їх великодніми, вони не битимуться навіть тоді, коли їх перевозити в залізничних платформах насипом, як антрацит! Леле, та тут не кандидатська, тут одразу ж докторська дисертація! Ой, віднімуть у мене це яйце, ой віднімуть! Станіслава відніме, Джоган відніме! Хто відмовиться від докторської? Треба щось придумати, треба щось придумати!»

Але перш ніж це придумати, Мишко запитав у Валька:

— Скажіть, Григорію Дмитровичу, а воно було таким міцним і до того, як його пофарбували?

- Хто, яйце?
- Так, так, яйце!
- Я його не міг розбити.
- Ви пробували його розбити ще до того?
- Хто, я?
- Ви, ви! Ви пробували його розбити ще до того, як Докія Микитівна його пофарбувала?

— Хто, Докія?

Михайло Тарасович, щоб трохи заспокоїтись і запасти-ся терпінням, набрав повні груди повітря, а тоді почав вдихати і видихати носом:

— Ну да! Я запитую: ви пробували його розбити ще до того, як Докія Микитівна його пофарбувала?

— Так вона ж спершу його зварила,— делікатно нагадав Григорій Дмитрович таку загальновідому річ, що яйця, перш ніж фарбувати, варять.

— Я передбачав це, і в зв'язку з цим у мене будуть додаткові запитання. Я хочу запитати: ви робили спробу розбити його в сирому вигляді?

— Яйце?

«У-у-у, голову б твою дурну розбити, а не яйце,— аж ногами сукав нещасний науковець,— що за така ідіотська манера вести розмову?»

— Так, так, яйце!

— Я хотів його розбити і випити сирим. А воно не розбивалося...

— Ага! А після термічної обробки ви не пробували його розбити?

— Кого?

— Яйце, яйце, яйце!

— Після чого, вибачаюсь, розбити?

— Після термічної обробки. Тобто я хочу у вас запитати: ви не робили спроби розбити яйце після того, як Докія Микитівна його зварила?

Григорій Дмитрович тільки плечима знизав, що мало значити: «Та вона б мені руки пооббивала, коли б я взявся бити те яйце тоді, як вона наставилася його фарбувати».

— Значить, якщо я вас правильно зрозумів, Григорію Дмитровичу, ви робили спробу розбити яйце ще задовго до того, як воно було зварене і пофарбоване?

— Хто, я?

Мишко Мацієвич пошукав щось важке на столі, але не знайшов нічого і засопів:

— Ви, Григорію Дмитровичу.

— Я ж кажу вам, — розвів руками Валько, що мало значити — яких ще слів знайти, щоб цей тупак зрозумів мене? — Що хотів випити яйце сирим. Давно це було, місяців зо три тому. А може, й чотири...

— І ви не розбили?

— Хто, я?

— Ходімо до директора! — раптом рішуче сказав Михайло Тарасович, і, будьте певні, в його голові вже щось визріло.

— Хто, я?

— Ви, ви, ви!

— Але ж чому... отак одразу до директора? Хіба я зробив щось не так?

Але Михайло Тарасович вже не відповідав, він тяг нещасного Валька до директора, а той, йдучи довгими коридорами, прикидав, чим це все для нього обернеться.

Вони увійшли в кабінет Євгена Зіновійовича, і раптом Михайло Тарасовим не повірив своїм вухам...

Цей дивний, затурканий чоловічок з якимось пір'ям на голові замість волосся, тримаючи в руках карикатуру на капелюх, радісно мовив:

— Тю, Женько, це ти? А я тебе одразу впізнав! І не змінився ти за стільки років, яким був, таким і зостався.

Євген Зіновійович, безперечно, змінився. Обличчя його спершу пересмикнулось, потім видовжилось, бо він уже не пам'ятав достоту, хто і коли востаннє називав його Женьком. Навіть рідна дружина не називала його ніколи Женею, а завжди Євгеном.

Така фамільярність з боку людини, котра, одразу було видно, за своїм соціальним станом і службовим положенням навіть до кербуда не мала права звертатися на ім'я, а лиш по імені та по батькові, ніяк не могла сподобатись Євгенові Зіновійовичу.

Чи варто говорити, що люди типу Євгена Зіновійовича бувають грізними і страшними тільки тоді, коли за ними хтось стоїть, доки вони — чиясь тінь. У всіх інших випадках вони обережні і навіть боягузливі.

Тому Євген Зіновійович встав і, одягнувши на обличчя посмішку, яка могла мати безліч значень, делікатно запитав:

— Прошу, з ким маю честь, товаришу?

Товариш міг бути ким завгодно, аж до шофера якогось іншого товариша, в чий кабінет Євген Зіновійович заходить на цирлах. Дарма що в товариша така непрезентабельна зовнішність і більш ніж скромний гардероб,

оригіналів на світі вистача. І хто його знає, чи-й справді не має цей товариш, такий нікчемний, такий за-смоктаний, права називати Євгена Зіновійовича — Женьком?

Але присутність тут підлеглого, цього, як його... Мацієвича, була більш ніж зайвою. Тому Євген Зіновійович суворо звів брови:

— Ідіть, товаришу Мацієвич, я вас викличу.

Мишко Мацієвич міг чекати чого завгодно, тільки не цього. І він задихнувся:

— Пробачте, Євгене Зіновійовичу, але товариш прийшов до вас з яйцем. Ми разом вирішили...

— Добре, добре, — натренована посмішка приклеїлась до обличчя Євгена Зіновійовича, — в разі виникне така потреба, я вас викличу. А зараз...

І Михайло Тарасович змушений був позадкувати за двері. Єдиною втіхою йому було те, що яйце лежало у нього в кишені. Він поклав собі будь-що дочекатися виходу з кабінету директора цього типа, а там вже все розгортатиметься за його сценарієм. Він теж був ошелешений цією фамільярністю.

Тим часом Євген Зіновійович з мукою думав: «Хто це? Звідки він мене знає?»

Лишившись наодинці, Валько, людина соромлива і затуркана, широко розпростер руки:

— Женько, кінчай придурюватись. Невже ти мене справді не впізнаєш? Ми ж з тобою вчилися в одному класі, сиділи на одній парті? Аж до сьомого. Потім мене, тю-тю, в ремеслуху, а ти... Хіба ти забув? От, бувало, настає весна, і ти починаєш метушню: «День птаха! День птаха!» А я сідаю і роблю шпаківні. Я їх непогано робив, Женько. Хіба ти забув? Тебе ж завжди хвалили за зразково проведений День птаха.

Здається, щось пригадалося Євгену Зіновійовичу:

— Гришо? Друже! А де ти... ви зараз працюєш... працюєте?

— Хто, я?

Гриша знову ставав Григорієм Дмитровичем.

— Ти, ти! Любий друже, яке це щастя зустрітися з другом шкільних років!

Не таке й велике було це щастя, але оскільки Євген Зіновійович мобілізував серію своїх усмішок, якими могла б пишатися Емма Захарівна, то нічого не лишалось, як запитати про однокласників:

— Слухай, а де Оля?

— Яка Оля? — здивувався Валько, бо твердо знав, що жодна Оля в їхньому класі не вчилася.

Е-е-е, коли б то Євген Зіновійович знав, яка. Він був певен, що в їхньому класі мусила ж бути якась Оля. Тому для порядку й запитав.

Євген Зіновійович втратив будь-яку надію щодо Олі, тому поцікавився:

— А де зараз Петя?

Євген Зіновійович питає те, що в таких випадках належало питати, і наздогін за Петею приплив домашніше:

— А Саню пам'ятаєш?

Валько нарешті збагнув, що і йому не личить пасти задніх, і поставив зустрічне питання:

— З прилизаним чубчиком?

А чорт його бери, хай би він був і з прилизаним чубчиком, але Євгена Зіновійовича наче навмисне підштрикнув якийсь чорт, і він заперечив:

— Та ні, Саня, здається, був кучерявим.

Тут розгубився Григорій Дмитрович:

— Чому ж кучерявий?

— А хіба не кучерявий? — зробив стурбоване обличчя Євген Зіновійович.

Валько пішов на компроміс.

— М-да, може, й були кучері. Кучерява така була. А як кучерява, то давно вийшла заміж. І діти є — семеро! «Хто? — з нудьгою думав Джоган. — Саня «вийшла» заміж? Воно що — хлопець чи дівчина?»

Проте директор НДІПППЯ ліз у зашморг далі:

— А Толя?

— Який Толя?

Тут би Вальку теж взяти б на себе частину правил гри і зробити вигляд, що він знає, де Толя: тричі одружувався, двічі розлучався, а тепер працює банщиком, але Григорій Дмитрович, безмежно щасливий тим, що зустрів нарешті друга шкільних літ, бовкнув:

— Нема вже. Спився й повісився.

Запала гнітюча мовчанка.

І Євген Зіновійович, як людина, в таких справах досвідченіша, зробив хід убік:

— А ти як? Де працюєш?

— Хто, я?

— Ти, Гришо, ти.

Що тут міг розповісти Григорій Дмитрович Валько? Про те, як він брався стерегти моторні човни на Дніпрі і вже міг пишатися, що в нього є професія нічного сто-

рожа, та раптом... пожежа! Не з його вини, звичайно, бо він був далеченько і міцно спав. Ніхто навіть не подумав звинуватити Григорія Дмитровича в підпалі, навіть запідозрити, однак він мусив свідчити в суді, чому загорілися човни. Власне, він знав чому. Звечора один тип розхлюпав бензин на брезент, а вдосвіта лазив по човну, сірниками чиркав, от і дочиркався...

Міг би це розповісти Валько, але не розповів. Чому? А тому, що Докія Микитівна затулила йому рота: «Ти, ідіот, сключительно, мовчи, а будеш гавкати, так тебе по судах затягають». І він мовчав.

Потім влаштувався машиністом на карусель. Ну, скажіть, люди добрі, де готують кадри тих громадян, котрі працюють машиністами на різних атракціонах і тому подібних речах? Що ж, тепер, може, їх десь і готують, але тоді, в роки молодості Гриші, брали їх просто з вулиці. От і Валька взяли. Все йшло гаразд, а тоді чортова карусель взяла й загорілась. Не так, щоб полум'ям горіла, але якимись синіми іскрами плюватися почала, а Гриша, замість того, щоб вимкнути рубильник, щось там трохи не туди повернув, вона закрутилась ще скаженіше, і чорти його батька знають, чим би це все скінчилося, якби не приїхала пожежна команда і не розтягла ту карусель баграми.

Жертв, правда, не було — позіскакували, це врятувало Григорія Дмитровича від тюрми, проте поставило хрест на його кар'єрі працівника розважальних агрегатів.

Був він контролером, санітаром, вантажником, освітлювачем, працював у морзі...

Що там ще було? Щось було, звичайно, але таке скороминуче, як аванс і получка. Нещасливий він якийсь народився — всюди втрапляв у халепи.

Так і зостався, врешті-решт, «чиновником особливих доручень» при Докії Микитівні, бо й вона на нього рукою махнула. Носив кошики на базари, в чергах стояв, за чим веліла Докія Микитівна, дафній ловив і продавав на Пташиному базарі.

Був іще один бізнес у Валька — досить делікатний. Його наймали закопувати усопших собак і котів. Спеціальних кладовищ для собак і котів у нас немає і відповідних ритуальних служб теж. От живе собака чи кіт у сім'ї, старіє, а тоді підходить такий час, як і всьому живому, — здихає. Куди подіти? Тут і стає в пригоді Григорій Дмитрович Валько. Клієнтуру йому «сключительно» сама Докія Микитівна знаходила. Вона й брала

гонорар з клієнтів наперед. Григорію ж Дмитровичу залишалось лиш взяти мішок та лопату і йти на якийсь пустир.

Що ж, про цю роботу розповісти Женці Джогану? Залишалось сказати:

— Та так, скрізь потроху. А ти, значить, на директора вивчився?

Євгена Зіновійовича глибоко зворушила така наївність: «на директора вивчився» — і він показав у усмішці, що цього разу, здається, була власною, свої рівні, гарні зуби:

— Працюю директором, як бачиш.

І тут Григорію Дмитровичу здалося, що він згадав щось таке, прощо й Женько не міг забути:

— А на барабані я грав краще від тебе. Марші всілякі. Але барабан тобі віддали, бо ти був показніший від мене... Памятаєш?

— Та було, було, всього не згадаєш,— спохмурнів Джоган, який не любив аналізувати свій складний шлях нагору.

І, щоб ще якийсь недоречний спогад не повис у повітрі, запитав:

— Гришо, ти вже відсвяткував своє п'ятдесятиріччя?

— Хто, я?

— Еге ж, ти.

— Відсвяткував. В газетах, правда, про це не писали.

А ти?

— А я тільки збираюсь...

І якось незатишно відчув себе Євген Зіновійович, бо подумав, що його ювілей, як і ювілей Валька, може пройти непоміченим для людства. І заслуженого діяча науки йому навряд чи присвоять. А може, все ж таки щось дадуть, га?

Святе місце не буває порожнім. Особливо — житло-площа.

Того ж дня, коли відбулася історична зустріч двох колишніх однокласників, Віталій Григорович повернувся додому з наміром трохи прибрати в квартирі.

Книжки з кімнати Жанни Всеволодівни і рукопис він взяв до себе, а решту речей керівництво ЖЕКу знесло в якусь комірчину і склало їх там до кращих часів, в разі — знайдуться спадкоємці. Кімната покійної друкарки зосталася пустою, але Бравило знав, що так триватиме недовго, і з острахом ждав нових сусідів. Якими б чудовими людьми вони не виявилися, Жанну Всеволодівну їм не замінити.

А попри все, з його циганським щастям, Віталій Григорович мав усі підстави сподіватися, що в кімнаті поселяться такі типи, від яких зазнає він горя.

Який-небудь п'яндига, од якого не буде спокою ні вдень, ні вночі. Або хамло на кшталт Шмакова. Або стара мегера з шістьма котами, які гадитимуть скрізь.

А може статися так (і цього Бравило боявся найбільше), що в сусідній кімнаті опиниться дамочка з тих, чию поведінку чомусь називають сумнівною. Хоча, як правило, поведінка таких дамочок ні в кого ніяких сумнівів не викликає. До неї стоятиме черга, доки дамочка завагітніє. Чоловіків водитиме багато, а батьком через суд можна назвати лише одного, і хто найкраще підійде для цієї ролі? Звичайно ж, Віталій Григорович Бравило. Він і писнути не встигне, як вона заламає йому руки і потягне в загс.

Найчастіше він бачив своєю новою сусідкою молоду, красиву, інтелігентну жінку.

Вже при першій зустрічі він прочитає в її очах, що вона пережила тяжку драму. Людина, яку вона кохала ніжно і вірно, підступно зрадила їй. Вони розійшлися. Розміняли квартиру, поділили речі. Тому Алла чи Марина (ні, мабуть-таки, Алла) з відразою і упередженням дивитиметься на всіх чоловіків, не роблячи ні для кого винятку. Навіть, спершу, для Бравила.

Але його душевна чулість, тактовність, інтелігентність день у день робитимуть своє діло. Спершу вона просто звикатиме до нього. Потім почне поважати.

І ось одного осіннього вечора Алла, дивлячись на його муки з пранням сорочки, зітхне і захоче йому допомогти...

Мрії лишалися мріями.

Саме того вечора в квартиру подзвонили.

Віталій Григорович одкрив двері. На порозі стояв кербуд Іван Михайлович, а поруч — молодий ставний хлопець з валізою.

— Ваш новий сусід, Віталію Григоровичу, — сказав кербуд, відімкнувши кімнату Жанни Всеволодівни, яка вже їй не належала.

Залишивши речі, новий сусід вийшов на кухню і, приязно всміхнувшись, простяг Бравилові руку:

— Що ж, давайте знайомитись. Мене зовуть Адамчук Борис Валентинович.

— Дуже приємно! Бравило Віталій Григорович!

О, як часто люди кажуть оце усталене: «Дуже приємно» — в тих випадках, коли їм — ніяк.

Між нами кажучи, Віталій Григорович не мав ніякої приємності від знайомства, бо Адамчук Борис Валентинович йому не сподобався.

Коли Адамчук всміхнувся, Бравило помітив золоту коронку на зубі і подумав: «Це в них, здається, називається — «фікса». Для форсу вони їх вставляють, ці «фікси», виключно для форсу. Блатняк і є блатняк. І чубчик у нього блатняцький, і он матроський тільник визирає. Тільки вони теж полюбляють одягати для форсу».

Бравило для годиться запитав:

— Ви що ж, у флоті служили?

— Ні,— відповів Адамчук і знову всміхнувся.

«Ну от,— з якоюсь навіть зловтіхою подумав Бравило,— на флоті він не служив. Блатняк і є блатняк. Віталію, Віталію, і чому тобі так не щастить?»

— А що,— запитав молодик,— ліфт у вас часто на ремонті?

— Завжди.

— Ну-ну...

Він зайшов у ванну, покрутив кран, звідти почувся його голос:

— Кран у вас завжди барахлить?

Віталій Григорович знизав плечима:

— У всякому разі, давно.

Адамчук повернувся до кухні і поторсав стіл, що захитався, як лотоки:

— А ніжки у вашого стола давно роз'їхались?

— Відразу ж, як купили.

— Ну-ну.

В цьому «ну-ну» Бравилі вчулося щось уперте, хазяйське — от побачимо, чи барахлитиме кран і хитатиметься стіл, коли я за них візьмусь.

Хазяїн прийшов! Бравило не знав, що й думати.

Доки Мишко Мацієвич тинявся під кабінетом директора, у нього остаточно визрів новий план — і який план. Цей нікчема Джоган ще пожалкує, що так обійшовся з ним.

Наступного ранку, в той час, коли йому слід вже було сидіти на роботі, Мишко Мацієвич ошивався в районі будинку, де жив його директор. Із скверика навпроти він бачив, як Джоган сів у машину і поїхав, а тоді, пружинячи крок, скрадаючись, пірнув у під'їзд.

Чи варто казати, що Емма Захарівна до такого візиту зовсім не готувалася?

Але вона вміла зіграти всяку роль у житті, хоч їй не вдалося зіграти жодної ролі на сцені.

Тому, як тільки Михайло Тарасович відрекомендувався, Емма Захарівна вирішила зупинити свій вибір на ролі матері-командирші: трохи суворої, трохи поблажливої, а загалом — прихильної для кожного, хто має щастя працювати під керівництвом її чоловіка.

О, скільки вона мріяла про подібну роль! Молодий вчений прийшов за протекцією, сприянням, покровительством. Вона — готова!

Але вже в перші хвилини розмови виявилось, що роль матері-командирші, покровительки молодих вчених, тут ні до чого.

Цей молодий нахаба прийшов до Емми Захарівни не в пошуках опікунства і покровительства, а як компаньйон до компаньйонки, і їй довелося перебудуватись на ходу.

Хотіла вона того чи не хотіла, але довелося «одягати» звичайне обличчя і грати роль не ту, яку вона сама собі обрала, а ту, яку їй нав'язав цей нахабний візитер.

Мишко почав з того, що розповів, як Євген Зіновійович необдуманно розпрощався з винахідником Гуком і які це може мати наслідки для НДІПППЯ взагалі і для директора НДІПППЯ зокрема.

— Отже, Еммо Захарівно, яйце і курка. Не будемо дебатовати на тему: що з'явилося раніше, яйце чи курка. Прикинемо, що рентабельніше робити — докторську з яйця чи кандидатську з курки? Чи навпаки?

Емма Захарівна розвела руками, і цей жест у неї вийшов дуже артистично. Її вчителі в театральному інституті зараз могли б пишатися, дивлячись на неї.

— Не знаєте, Еммо Захарівно? А я знаю, що матиму кандидатську, а Євген Зіновійович — докторську при вашому втручанні. Зрозумійте це і зробіть все, щоб і він збагнув, що такий шанс трапляє до рук людини, може, раз у житті. Справді, чому курка знесла яйце, яке не можна розбити?

Михайло Тарасович продемонстрував яйце, кілька разів цокнув ним об масивну попільничку на столі, але воно і не думало надщерблюватися.

— Ви бачили? Може, саме з цього яйця й почнеться революція в проблемах пакування і перевезення? Може, інститут піде зовсім іншим шляхом в своєму творчому

пошуку? І, може, Євген Зіновійович стане член-кором, а затим і дійсним членом Академії наук? Але нам тривожно це, він не може не скористатися цим шансом, і тоді я забираю яйце і курку, яка його знесла, і..

«Еге, а курки ж у мене покищо немає? Але нічого, бог не без милості, а козак не без удачі, — де вона могла дітися в них за один день? Не зарубали ж? Знайду! Знайду, і тоді все воно буде при мені, в комплекті!»

— ...і знаходжу якийсь інший інститут, де мене зрозуміють. Біологічний? Орнітологічний? Ветеринарний? Та мало який! Але тоді я зроблю спершу кандидатську з яйця, а потім — докторську з курки.

— Євген Зіновійович скористається цим шансом! — рішуче сказала Емма Захарівна і красномовно подивилася на телефон.

Мишко зрозумів, що, перш ніж він доїде до НДІПППЯ, директор буде запрограмований.

Все відбулося так, як він і передбачав. Його вже розшукували по всіх кабінетах, бо ним цікавився сам директор.

Недарма сказано древніми — шукайте жінку. І хоч говорив Джоган — вуста були Емми Захарівни. Михайло Тарасович дивився своєму директорові у вічі так, наче нічого й не сталося. Ні про яку чоловічу солідарність не могло бути й мови: шляхетними станемо тоді, як захистимо дисертації! Отак.

Євген Зіновійович для годиться трохи опирався. Він ніколи не знав до пуття, для чого існує його інститут, яких відкриттів чи хоча б систематизації вже винайденого чекають від НДІПППЯ? Що він особисто як директор повинен робити?

Останнім часом йому, правда, вже натякали, що мала б бути якась віддача, але там, «нагорі», «у сферах», робили це так неконкретно, так загально, що він, попри всю свою обмеженість, розумів, що й вони, ті, хто мають право з нього спитати, до ладу не знають, для чого свого часу було засновано цей НДІПППЯ.

Правда, на порозі свого ювілею йому б чим-небудь таким... Ну, походити з козира, але якого?

— А чому яйце такого кольору? — підозріло запитав Євген Зіновійович.

У Мишка аж кутні зуби рипнули від роздратування. Він хотів сказати, що це не куряче яйце, а яйце жарптиці, але вчасно згадав, що у Євгена Зіновійовича, як

і у Станіслави Трохимівни, почуття гумору в такому ембріональному стані, що краще не ризикувати.

Почувши, що яйце знесене жар-птицею, директор може заявити, що жар-птиця не їхня номенклатура. НДПППЯ не займається проблемами пакування і перевезення яєць жар-птиць.

Тому Михайло Тарасович стримано пояснив:

— Пережитки минулого. Язичеські звичаї, що проникли у християнство на ранньому етапі його розвитку. Великдень. Ритуальне фарбування яєць. А в цілому — яйце нічим не відрізняється від звичайного, якщо не зважати на одну деталь: воно не б'ється! Ви уявляєте, що значить така деталь для нашого НДІ?

Євген Зіновійович і уявляв не дуже.

— Яйце не б'ється, а отож ми здійснюємо кардинальну революцію в сфері пакування і перевезення яєць. Їх можна не пакувати! У країні ж мільйони, мільярди яєць. І якби всі були такі — уявляєте економію?

Євген Зіновійович стримано торкнув яйце нігтем:

— Але ж воно одне. А з нас вимагатимуть, щоб усі!

Хоч і заснований був інститут для розробки проблем пакування і перевезення яєць, хто і коли закинув директору, що яйця бились і б'ються мільйонами?

Михайло Тарасович взявся розвіювати директорські сумніви, ілюструючи свою концепцію мудрими житейськими прикладами:

— Євгене Зіновійовичу! Думаю, вам повинно бути відомо про відкриття одного родовища нафти. Родовище не мало промислового значення. З нього насмоктали заледве три відра цього чорного золота. Але! Відкриття цього родовища спричинило до написання і захисту п'яти докторських і дванадцяти кандидатських дисертацій! То невже одне яйце і одна курка не допоможуть захистити одну докторську і одну кандидатську дисертації?

— Гм, — зрозумів нарешті співрозмовника Джоган, — а де ж курка, що несе такі яйця?

— Зараз за нею поїду. Хочу, якщо ви не заперечуєте, скористатися вашою машиною і взяти з собою Бравила.

Ніхто й ніколи не користувався машиною Джогана, таких вільнощів він нікому не дозволяв, але, глянувши на телефон, що міг заговорити голосом Емми Захарівни і влаштувати таке, чого не влаштовують ні в яких «сферах» чи «верхах», Євген Зіновійович мовчки нахилив голову.

Щодо Бравила, то його Євген Зіновійович теж вважав своєю особистою власністю, як і службову машину, але зрозумів, що треба пожертвувати і цим: кому, як не Бравилі, доведеться проводити досліди з цим блідо-рожевим яйцем і тією, поки що невідомо якої масті куркою, а тоді готувати матеріали до дисертації? Тим часом Михайло Тарасович розвивав і поглиблював свою думку:

— Можливо, нам доведеться залучити до роботи в плані яйця і курки інші інститути, і вони будуть нам лише вдячні. Перспективи наукового спілкування — безмежні. Я, зокрема, думаю звернутися у відповідний НДІ, щоб вони мені там лазером чи мазером розрізали це яйце вздовж і впоперек, а то й у дрібну крихту. Але спершу думаю обстежити його з допомогою рентгена і через електронний мікроскоп. А курка? Та курки вистачить на цілу Академію наук!

— Що ж, беріть машину, беріть Бравила, їдьте за куркою. Подивимось, — незатишно засовався на своєму стільці Євген Зіновійович.

З Докією Микитівною все було погоджено, хоча з більшими труднощами, ніж з Євгеном Зіновійовичем: торг тривав хвилин десять.

Григорій Дмитрович Валько, як завжди, сидів біля вікна і годував горобців. Непрохані гості його вельми здивували, але виду він не подав. Дуська дзьобала біленькі кришечки з долоні, не звертаючи на них уваги.

— Що, Віталію Григоровичу, — запитав несподіваних відвідувачів Валько, — дафній треба?

— Ні, курку! — рішуче виступив наперед другий, тонкогубий і нервовий, тримаючи мішок.

— Кого, курку?

— Курку. З Докією Микитівною все погоджено.

— Нашу курку?

— Звичайно. Кажу ж, з Докією Микитівною все погоджено.

Григорій Дмитрович пропустив ці слова повз вуха: чхать йому на Докію Микитівну! Він сам собі господар.

— Значить, курку? Бачте, бачте, як моя Дуська дзьобає! Ах ти ж моя хороша, ах ти ж моя розумниця!

— Пробачте, але горобці нас не цікавлять. Нам потрібна курка.

— Курка? А для чого вона вам?

— Для науки, — вставив нарешті слово Бравило, котрий мав значно більший досвід у спілкуванні з Вальком.

— Для науки? Що ж там вивчати?

— Я вам іншим разом розповім, Григорію Дмитровичу, а зараз давайте курку, нас в інституті чекають.

— Науковий процес, — Михайло Тарасович незчувся, як став чимось схожим на Станіславу Трохимівну.

— Гроші за курку Докія Микитівна вже взяла, — пояснив Бравило.

— То що ж, ходімо в хлівець? — запитав Валько.

— Ходімо, ходімо!

У хлівці, що доживав свій вік поряд з розвалюючою Вальків, курки не виявилось.

— Де ж вона могла подітися, га? — зсунув на лоба свого капелюха Григорій Дмитрович.

— Це ви мене питаєте? — розсердився Мацієвич. — Ви хазяїн, ви й повинні знати!

Неприємне передчуття вже торкнулося його душі, але він ще стримувався. Могло справді статися так, що зруйнується гранітний підмурівок, на якому Михайло Тарасович встиг вже стільки всього набудувати. Правда, набудоване оте — теоретичне, але курка — річ практична, матеріальна, їй слід бути на місці.

— Ну куди вона могла подітися? — цього разу Григорій Дмитрович зсунув капелюха на потилицю. — Га? Я вас питаю, куди вона могла подітися?

— Ви в мене питаєте? Але ж ви хазяїн?

— То й що? Я — ось він, а курки чортма.

Як би в подальшому не розвивався науковий процес, йому б не вдалося спростувати очевидного явища: Григорій Дмитрович на місці, живий, здоровий, стоїть перед молодими радянськими вченими, а курка десь щезла.

— Можете ви покликати її як-небудь? Певно, кудись забігла?

— Хто, я?

— Ну не я ж! Вона ваш голос повинна знати, ви ж хазяїн.

— А нащо її кликати? Якщо вишмигнула з сарайчика, то їй уже хана, капець.

— Чому ви так думаєте?

— Вибігла на вулицю, машини кругом... Влетіла під машину і... хана, капець.

Віталій Григорович помітив, що за ними спостерігає із лавочки, що біля парадного, одна з тих трьох бабусь, що так його виручили в день смерті Жанни Всеволодівни.

— Григорію Дмитровичу, ви що, курку шукаєте?

— Хто, я?
— Та ви ж і Віталій Григорович...
— Курку, а що?
— Нічого. Тільки я хочу сказати, що півгодини тому Васюня тут крутився.

— Ви хочете сказати, — зробив спробу Мацієвич розвинути її думку, — що цей Васюня...

У Мишка Мацієвича затремтіли губи.

— Хто цей Васюня? — мало не за петельки вхопив він Валька.

— Хто, Васюня?

— Васюня, Васюня, Васюня!

— Так, у магазині працює. Вантажником...

Григорій Дмитрович витяг губи в рурочку, замислився і сказав:

— Дуже навіть може бути, що Васюня вкрав курку. Той нічого не пропустить.

— Де ж його шукати? — вже тіпало Мацієвичем.

— Кого, Васюню?

— Васюню, Васюню, Васюню!

— Так, мабуть, на базарі. Куди ж він її понесе?

— Далеко тут до базару?

— Чи далеко, питаєте, до базару?

— Ваша курка пропала, а ви їй пальцем не кивнете.

Бігти треба! — трусило Мацієвичем.

— Докііна курка пропала, — з якимось невідомим досі торжеством сказав Григорій Дмитрович. — А раз вона гроші з вас взяла, то маєте право стребувати гроші назад, раз курки нема.

— Курка, курка мені потрібна, а не гроші!

— Були б гроші, а курка буде! Скільки там того діла.

— Та не в юшку мені курка потрібна, для наукового процесу!

Бравиллові стало шкода невітного Мацієвича, і він взяв його під лікоть:

— Поїдемо на базар, Михайле Тарасовичу, може, Васюня ще не встиг продати. Ходімо і ви, Григорію Дмитровичу.

— І мені на базар їхати?

— Звичайно, без вас ми не опізнаємо курку!

Валько промимрив, що Дуська у нього негодована зостається, але Мишко Мацієвич вже впихав його в машину, як впихає оперативник небезпечного злочинця.

Двоє героїв їхали спокійно і незворушно — водій Петя і Бравило, а двоє крутилися.

Михайло Тарасович від нетерпіння, а Григорій Дмитрович — від цікавості. Він, мов дитина, підгуцував на м'якому сидінні, що багато чим відрізнялося від сидіння трамвая чи тролейбуса, і думав при тому: «Ге? Так оце Женько Джоган таким лімузином їздить? За які заслуги? За те, що гучно в барабан бив?»

Васюню під бетонною банею критого ринку Бравило і Валько впізнали одразу. Васюня саме передавав курку якійсь жінці в синьому пальті.

— Он він! — тицьнув пальцем Валько.

— Де, де? — заметушився Мацієвич.

— Он, жінці в синьому пальті курку віддає, гроші в кишеню ховає!

І всі троє рвонули вперед, щоб захопити Васюню на місці злочину і конфіскувати крадену курку.

Але чи знаєте ви, що таке — пересуватися по території базару, та ще й в години пік, коли всюди пхається і штовхається стільки людей, незалежно від того — критий він, бетонний чи гоголівський — Сорочинський?

Двоє опасистих громадян наперетин їхньому курсу несли в руках половину корови. Цей облуплений коров'ячий бік чимось нагадував декорацію модерного театру, чий режисер весь у творчому пошуку.

Коли коров'ячий бік зійшов з їхнього траверзу, Васюня попереду вже не манячив, але жінка в синьому пальті ще виділася. Вона теж могла зникнути кожної миті, бо енергійно проштовхувалась до виходу. Тепер начхать їм було на Васюню, головне — не впустити жінку!

Чому так гарячково переслідував цю жінку Віталій Григорович Бравило? Тому, що все життя звик робити те, що йому веліли. А Валько Григорій Дмитрович? Може, вперше в житті відчув принаду колективізму, спільності дій, вчинків, намірів.

— Он, оно вона!

Вони вибігли на площу перед критим ринком. Тут не було такої тижби народу, однак ситуація все ще залишалася критичною, бо кожної миті жінка могла сісти в трамвай чи в тролейбус, що ускладнило б погоню за нею.

— Стежте, стежте! — благав Мацієвич. — Зараз ми її наздоженемо!

— Сіла в тролейбус! — доповів Віталій Григорович.

— В машину, бігом! А де машина? Де Петя, я вас питаю?

Це було риторичне запитання.

Петя розсудив цілком логічно: машина належить не їм, а народу. І вже рвонув підвозити народ з базарювання.

Тролейбус рушив, і трагедійна ситуація досягла свого апогею. Тут можна було б поставити крапку і махнути на все рукою. Але не слід забувати, що в місті тисячі машин. До Мишка Мацієвича, відчай якого телепатичними хвилями поширювався на всю площу, підійшов товариш, що крутив ключ від машини на вказівному пальці, і діловито поцікавився:

— То куди поїдемо, товаришечки?

Михайло Тарасович наказав:

— За отим тролейбусом, швидко! Нам треба наздогнати його! Товариші, в машину!

Й інша чорна казенна «Волга» рушила в кільватері тролейбуса.

Жінка в синьому пальті з великою господарською сумкою в руках вийшла з тролейбуса аж на п'ятій зупинці. Точніше, катапультувалась, бо, опинившись на тротуарі, зробила кілька обертів довкола своєї осі, розмахуючи сумкою, а коли нарешті зупинилася, спершу навіть не змогла збагнути, в який бік їй іти.

Це дозволило чорній «Волзі» вчасно припаркуватися, і Михайло Тарасович, притьмом вистрибнувши з машини, побіг до жінки. Слідом за ним Григорій Дмитрович. Почав вибиратися з машини і Віталій Григорович, але водій зупинив його:

— Товаришечки, а платити хто буде? Я тут стояти не маю права, мені — чуть що, дірку в талоні проделают!

Віталій Григорович приречено поліз у власний гаманець. Коли він підійшов до мальовничої композиції з жінки в синьому пальті, молодого радянського вченого і людини без певних занять, події були в розпалі. Мацієвич смикав сумку до себе, жінка до себе.

— Курка! У вас в сумці курка!

— А що таке?

— Це не просто курка, а піддослідна! Радіоактивна!

— То й що? — не піддавалася жінка. — Тепер усе радіоактивне!

Ще в машині у Мацієвича визрів зухвалий план: сказати жінці, що курка вкрадена злочинцем з лабораторії НДІ, в той час коли надзьобалась радіоактивних реактивів (про що злочинець не знав), а тому повинна утримуватися в заекранованому боксі із свинцевими стінками (товщина кожної стінки близько метра), що

курку не те що їсти, в руках тримати небезпечно, бо вона розсіює промені «Х».

Але цей жорстокий план ганебно провалювався.

Раптом Григорій Дмитрович, вийняв з кишені жменю зернят:

— Дамочко, а дайте я її погодую. Певно, голодна, чубатурочко моя...

Жінка в синьому пальті була настільки ошелешена, що покірно і мовчки розкрила свою сумку.

— Григорію Дмитровичу, це ваша курка? — нахилився Мацієвич.

— Котра, ця?

Григорій Дмитрович запитував так, ніби вони стояли не на тротуарі, в центрі міста, а на дворі птахоферми, де всі кури однакові.

— Та ця, ця, ця!

— Ні, не моя. А окрім усього, це не курка, а півень. Ціпу-ціпу, мій гребінястий...

Все! Кінець усім надіям...

— А як же ж — синє пальто? — запитав невідомо в кого Бравило.

— Синє пальто? — перепитав Валько.

— Ну звичайно! Та жінка, яка купляла у Васюні вашу курку, була в синьому пальті.

Григорій Дмитрович звично посмикав за криси свого капелюха, трохи подумав і сказав:

— Та воно... Я ще в машині подумав, що цих пальт достобіса днями у нашому універмазі продавали. Тепер півміста жінок ходить у однакових.

Неприємності, що характерно для них, взаємопов'язані, мов скріпки в тому ланцюжку, що робив їх Даня сотнями, аж поки його госпіталізували.

Уніфікація і стандартизація нашого життя доводять до того, що не тільки будинки, а й людей розпізнати неможливо.

Тут, як пишеться в ремарках класичних драм, поволі йде завіса.

Ще зовсім недавно Генці Шмакову і в страшному сні не приснилося б те, що зараз відбувалося довкола нього. Він втрачав владу, а з нею, як і належить, свою економічну незалежність від дружини, од якої приховував усі свої приробітки.

Все почалося з того, що в кімнаті, в якій жила друкарка, тепер поселився отой тип — Борька Адамчук.

Господи, та чи мало людей вселялося в будинки з ліфтами, які Геннадій Іванович споконвічно вважав своїми угіддями, невичерпним джерелом прибутків? І рано чи пізно всіх їх Геннадій Іванович привчав до думки, що коли вони хочуть користуватися ліфтами, то повинні регулярно і своєчасно платити полюддя.

І раптом цей...

Геннадій Іванович надовго, коли не назавжди, запам'ятає ту чорну суботу, з якої все й почалося. Напередодні увечері Геннадій Іванович повагом обійшов всі підвладні йому ліфти і на кожному почепив відповідні таблички.

У суботу вранці він вийшов на своє улюблене місце в дворі, став під березою і звично почав чекати депутації з дарами.

Жодна з депутацій ще не встигла зібрати гроші, як з парадного вийшов цей... Борька Адамчук і поманив Геннадія Івановича пальцем:

— Можна вас на хвилинку?

— Ірун-да! — буркнув Геннадій Іванович, незвиклий, щоб його отак кликали і отак манили пальцем.

— Я чекаю, — сказав новий пожилець.

І щось таке було в його голосі, що ноги самі понесли Генку в парадне.

— Чому не працює ліфт? — суворо запитав Адамчук.

— А твоє яке діло? Знайшовся тут командир.

— Не «твоє», а «ваше», це по-перше. А по-друге, ліфт справний, я дивився. І прошу забрати оцю табличку.

— Ірун-да! — зареготав Геннадій Іванович, а коли пересміявся, кишкнув на Адамчука: — Ану, хилай звідси, паразит!

Тут сталося таке, в що Генка Шмаков спершу не міг повірити. Воно було таким неприродним, що Генка подумав — це сталося з кимось іншим, а не з ним.

Борис зірвав табличку з дверей ліфта і лягнув нею Генку спершу по одній щоці, а потім, мабуть, усвідомлюючи, що Генка атеїст, святого писання не читав, тому, не чекаючи, поки Генка підставить другу щоку, сам лягнув і по другій.

Картон таблички був досить цупким, і в очах Генки закипіли сльози не лише образи, але й болю.

— Та ти що?! Ах ти ж, гад!

Генка простяг руку до Бориса, маючи намір вхопити його за горло, але кавкнув від болю: Борис руба вривав його по руці, від чого та перестала слухатись. А потім пошпуривав табличку кудись під сходи. Проте й після

цього Генка вирішив боротися за свої права: поліз у за-капелок і, шморгаючи носом, лаючись і погрожуючи, почав чіпляти табличку назад на двері ліфта. При цьому він зробив наглу спробу відіпхнути Бориса від ліфта ліктями, та гупнувся об кабінку.

Аж тепер Генка до решти зрозумів, що його, здається, кривдять, і кривдять по-справжньому. Борис вхопив його за пальці і так стис, що у Генки потекли не тільки сльози. Він присів і зарепетував на все парадне:

— Рятуйте-е! Вбивають! Рука!!!

— Цить! — гримнув Борис. — Нащо тобі руки, ти ними все одно нічого не робиш.

— А-а-а! — вищав Генка.

Він майже сидів на запльованій підлозі парадного. Борис рвучко підвів його і поставив на ноги. Довкола Генциних ніг розтікалася симпатична калюжка солом'яного кольору.

— Тьху! — гидливо скривився Борис. — В житті не бачив, щоб такий здоровань був геть слабким на втори. Іди, міняй підштаники. І запам'ятай раз і назавжди: ще раз почепиш на справний ліфт свою паршиву картонку, затисну ніс у дверях!

Генка виявився настільки переповненим новими враженнями, що не знайшов в собі сили ні погрожувати, ні скаржитись, мовчки зник за дверима своєї квартири.

Звістка про те, що влада Геннадія Івановича захиталася, миттю облетіла всі будинки, де на ліфтах ще гоїдалися повішені його рукою таблички. Депутація пенсіонерів делікатно подзвонила в двері квартири, де тепер жив Борис. Двері відчинив Віталій Григорович.

— Борис Валентинович вдома? — ввічливо поцікавився глава депутації. Просто дивно, як вони швидко взнали ім'я та по батькові Адамчука.

— Дома я, дома! — гукнув Борис, виходячи на площадку. — Що ви хотіли?

— Ми... Ми чули, що ви пустили ліфт в цьому будинку, що він справний... Тому ми... Ми розуміємо, за спасибі тато маму не цілує, хех-хе-хе...

Ненависть до тирана Шмакова була настільки безмежною, що всі жильці ладні були платити Адамчуку втричі більше, аби тільки Генка мав дулю з маком.

Борис розсердився:

— Слушайте, ви мене явно маєте за когось іншого. Я не новий ліфтмен, я такий же пожилець, як і ви. Я не маю права пускати ліфти, але...

Словом, за півгодини всі таблички з усіх ліфтів, переверених попередньо Борисом, весело горіли в дворі.

Торжество пожилців не знало меж.

Генка не показувався на очі ні в суботу, ні в неділю, бо таки боявся, що Борис Адамчук слів на вітер не кидає. Але в понеділок, коли Борис пішов на роботу, нові таблички висіли на своїх місцях, всі ліфти не працювали знову.

Громадськість будинків, котрій не звикати було до жорстокого придушення Шмаковим заворушень, з нетерпінням чекала повернення з роботи Бориса Адамчука.

Коли той увійшов у двір, його оточив чималенький натовп. Народне віче вирувало, вимагало правди і справедливості, шукало захисту у Бориса, і він мусив обійти всі ліфти по черзі. Вже перший ліфт показав, що табличка на ньому не просто камуфляж: Генка попрацював розвідним ключем і ще деякими інструментами. Проте не настільки, щоб при втручанні майстра діяльність Генки не була ліквідована протягом п'яти годин.

Ліфти почали працювати знову. Характерно, що саме ліфтом, пущеним Борисом, Генка Шмаков пізно увечері піднявся на п'ятий поверх...

Двері відчинив Віталій Григорович і отетерів. Ніколи він не бачив такого жалюгідного виразу на обличчі Генки Шмакова. Здається, він посміхався, але дуже могло статися, що він зараз заплаче.

— Пробачте, — сказав Шмаков.

Віталій Григорович прихилився до одвірка і наставив друге вухо, хоча й на друге вухо не дуже покладався, бо коли б сусідський собака раптом з чистою паризькою вимовою сказав: «пардон», Віталій Григорович здивувався б менше, ніж почувши від Шмакова слово: «пробачте».

— Пробачте... м-м-м... Борис Валентинович дома? Я до нього.

— Борисе Валентиновичу, тут до вас...

І все ще не в спроможі опам'ятатися, Бравило подався на кухню, де свистів чайник.

Він ще почув приглушений шепіт Генки, а далі почувся звук, який виникає, коли кастелянша готелю скидає з горішнього поверху просто на асфальт тюки з брудними простирадлами, щоб везти їх в пральню.

Віталій Григорович кинувся назад у вітальню. Борис Адамчук стояв на порозі, підсмикував свої тренувальні штани, в яких він завжди ходив дома, і гидливо дивився на м'яті троячки, що розлетілися по східцях.

— Це ви його так? — захоплено спитав Бравило.
— Атож. Прийшов, розумієте, брати мене в долю. Уявляєте, якої статті прибутку я позбувся?

— Як? — не зрозумів Віталій Григорович.

— Дуже просто. Запропонував мені половину з того податку, яким він обклав населення мікрорайону, в тому, звичайно, варіанті, що я не буду без нього знімати таблички і пускати ліфти.

— Ох і тиран! Ох і натерпілись ми від нього.

— Чому ж? — насмішкувато подивився на нього Адамчук. — Просто ви терпіли.

— Скажіть, Борисе Валентиновичу, а ви не боялися...

— Що він скрутить собі шию? Падлюки дуже живучі. Ну, ходімо пити чай.

День у день Адамчук дивував Віталія Григоровича все більше й більше. Раніше Бравило був певен у непроницливості виразу свого обличчя, винятковості свого тонкого духовного життя, яке нікому не розгадати.

І раптом, ремонтуючи стіл на кухні, Адамчук всміхнувся, блиснув своєю «фіксою» і сказав:

— Вам не імпонує моя золота коронка в роті, еге ж?

— Чому? Чому ви так подумали? — розгубився Бравило.

— Вона вкупі з матроським тільником створює незатишний ансамбль, еге ж?

Віталій Григорович аж почервонів:

— Пробачте, звідки ви...

Адамчук, орудуючи молотком і плоскогубцями, засміявся знову:

— Не турбуйтеся, я не блатняк. На флоті я справді не служив, зате служив у десантних військах. Там теж носять тільники. А при першому стрибку з парашутом так клацнув зубами, що на одному зубі викришилась емаль, довелось поставити коронку...

— Для чого це ви мені розповідаєте? — знітився Бравило.

— Ви за своєю вдачею людина занадто делікатна, і вас терзають комплекси — ви завжди боїтесь когось образити, зробити комусь незручність. Але погано думати про людину — це теж хуліганство.

Бравило розгубився, і через те став сам собою:

— Ну чому ж. Це я спершу, а зараз...

— Е ні, не відступайте! От візьмімо космічний корабель. Там люди в екстремальних умовах, але на певний строк, хай на кілька місяців, хай на півроку, хай на рік.

Але вони знають, що рано чи пізно політ закінчиться. Отож, коли поруч з тобою інша людина, психологічно несумісна, можна взяти себе в руки і стерпіти неприємні прояви. Велич завдання, робота примусять це зробити. А в комунальній квартирі? Хто його знає, скільки нам доведеться жити поруч, і житимемо ми зовсім буденно, отже, треба одразу подбати, щоб все було як слід.

— Скажіть, ви психолог?

— Ні,— засміявся Борис.— Я майстер по налазці ткацьких верстатів. Працюю на фабриці. Бачите, скільки ви про мене знаєте? Можу додати, що неодружений. Це ви вже, мабуть, помітили? Тоді додам, що одружуватись найближчим часом не збираюсь. На роботі я бачу стільки жіночих облич, що вдома мої очі повинні спочити.

— Що ж,— сумно всміхнувся Бравило.— Я теж неодружений. Мені тридцять років. Кандидат наук. Працюю в НДІПППЯ...

— А це що таке? — якось по-дитячому зацікавився Адамчук.

— Аббревіатура: Науково-дослідний інститут проблем пакування і перевезення яєць.

— Ого! Як же ви їх пакуєте?

— А ми їх взагалі не пакуємо і не перевозимо. Для нас всі яйця — гіпотетичні, існують на папері.

— Що ж ви робите в своєму інституті?

— Ой, Борисе Валентиновичу, коли люди щось роблять, вони про свою роботу можуть розповісти в двох словах. А коли створюється видимість роботи, то й томів не вистачить.

— І вам подобається ця... видимість?

— Страх як не подобається.

— То кинули б все під три чорти й пошукали щось для душі.

— Ех, Борисе Валентиновичу, ви ж самі щойно мене розкусили: я нерішучий, інертний, надто делікатний, там де не треба, мене терзають комплекси, і куди б я не подався, скільки б місць роботи не змінив, мені всюди буде кепсько. Знаєте, як сказав Вольтер: «Де б я не подорожував, я завжди брав з собою себе...»

— Ви певні?

— Певен.

— Ні, я в тому розумінні, чи ви певні, що це сказав Вольтер. Мені здається, що це сказав Гумбольдт.

— Можливо,— знітився Бравило.

— Ну, різниця є. Але ви маєте рацію, не в тому суть, хто це сказав, тим більше, що я теж не певен на всі сто, що це не сказав хтось інший. Ви не впевнені у своїх знаннях, а це гірше... Слухайте, Віталію Григоровичу, давайте вирішимо для розрядки господарчі питання. Ви не будете заперечувати, коли я у ванній встановлю душ з гнучким приводом? Це дуже зручна річ. Самі переконаєтесь.

— Та встановлюйте, що хочете, мені однаково.

— Е ні, так не годиться! Треба вирішувати всі питання колегіально і скорятися рішенню більшості.

— Звідки ж більшість? Нас — двоє.

— А логіка? На чийому боці опиниться логіка, той і виявиться в більшості: два голоси проти одного. А взагалі, ви мене зупиняйте, коли що до чого, бо я страшний фантазер!

— Це ви — фантазер? — тут прийшла черга сміятися Бравиллові.

Та й як йому було не сміятися? Якою багатющою мала б бути фантазія у цього хлопця, якби він хоч на хвилинку міг уявити, які фантазії часом опосідають його теперішнього сусіда по квартирі.

Хто з них вмів краще фантазувати?

Того вечора Віталію Григоровичу чомусь захотілося покаятись перед цим хлопцем у всіх гріхах, висміяти всі свої безплідні фантазування і витвори гарячкової уяви. Але він стримався.

А небавом у цьому взагалі відпала погребка. Адамчук не ліз з чобітьми в душу, але проникав (і Віталій Григорович цьому сприяв) у внутрішній світ нашого давнього героя все глибше й глибше.

Слова «дешевий авторитет» діють безвідмовно і миттєво, як хлорофос. По ефективності з ними може зрівнятися хіба що слово «демагогія». Вміло користуючись словом «демагогія», можна спростувати що завгодно, навіть таблицю множення. Вам казатимуть: «двічі по два — чотири», а ви у відповідь: «демагогія». І якщо перший стовпчик таблиці множення ваш опонент ще може відстояти, то на решті видихається, капітулює і визнає, що таблиця множення — суцільна демагогія.

Є ще, правда, слово «критиканство». Це теж грізна зброя, коли ним вміло користуватися. Цікаво, що критика згори за всю історію людства не кваліфікувалася як «критиканство», тільки критика знизу.

Так от, Генка Шмаков оголосив війну. Він геть поспував усі ліфти, які навіть й Борис Адамчук не зміг привести до ладу, і пенсіонери заремствували вже на недавнього благодійника: «захотів заробити дешевий авторитет, а нам ногами розплачуйся», «демагог», «критикан» тощо. Таке вже невдячне людство.

Генка вирішив не вступати ні в які переговори з делегаціями від жильців. Він мав намір поморити їх стільки, скільки йому заманеться, щоб стали вони м'якими, як віск, а тоді вже контрибуцію з цих можна лупити, щоб аж у очах у них потемніло.

Проте сталося таке, чого не ждав ні сам Генка, ні потерпілі. На третій день Адамчук привів з собою комісію. Складалася вона не з дідків-пенсіонерів, а з відповідальних осіб, які одразу встановили навмисне шкідництво.

Стало питання про відповідність Геннадія Шмакова своїй посаді, і той за ніч змушений був сам відремонтувати те, що поспував.

Цим діяльність комісії не обмежилась. Тут таки, як кажуть, не відходячи від каси, Генці вліпили суворо догану, позбавили квартальної премії і суворо попередили, що, коли повториться щось подібне, його взагалі виженуть з роботи.

Генка кинувся ловити свідків, які б стали на його боці, захистили від самоуправства Адамчука, засвідчили б факт фізичної розправи над ним з боку Бориса Адамчука.

Але куди поділися свідки? Ті, хто ще вчора плазував перед Геннадієм Івановичем, тепер його взагалі не помічали або сміялися йому в очі.

О людська підступність, людська підступність! Тепер Генка Шмаков мав повне право вважати людство невдячним.

Серед тих, хто щиро святкував поразку Генки Шмакова, був, звичайно, і Віталій Григорович Бравило. Але він ніяк не розумів, для чого все це було потрібно Борису Адамчуку. Сама думка, що він повинен десь-кудись піти, чогось добиватись, а там від нього відмахуватимуться, як від набридливої мухи, завдавала Віталію Григоровичу такого душевного дискомфорту, що йому стало страшно.

І тут, як на зло, хтось вніс його в склад делегації від будинку, що мала примусити кербуда Івана Михайловича викликати нарешті антенщика і полагодити телеан-

тену на даху. Антенщик приходив тричі, але ні в кого не міг допитатися ключа від горища, щоб вилізти на дах і сказав, що вчетверте не прийде, хоч би його арканом тягнули.

Іван Михайлович чомусь беріг ключі від горища, ніби там були хтозна-які скарби, і щезав кожного разу, прихопивши їх із собою.

Віталій Григорович кілька разів заходив до Івана Михайловича і принижено вмовляв дати йому ті ключі під особисту відповідальність. Зрештою той вказав на двері.

— Ходять тут усякі, працювати заважають...

І Бравило виплакав все Борису Адамчуку.

— Тільки й того? — здивувався Адамчук.

Другого дня він вже заволодів ключами і, не чекаючи приходу антенщика, сам полагодив антену. Віталій Григорович з мукою думав, чому це так. Може, він не такий, як інші.

А Борис знаходив собі все нові й нові клопоти, вперто йшов назустріч різним труднощам і життєвським заморкам.

Він полагодив всі вікна і двері не лише в своїй кімнаті, а й в кімнаті Бравила, поциклював підлогу, що збиралася зробити ще Жанна Всеволодівна.

Він ремонтував бабусям праски, телевізори сусідам, виготовляв блешні риболовам, — і хутко його знав і поважав увесь двір.

Віталій Григорович страждав від власної апатії, безсилля, не в спроможі збагнути, чому у Бориса «діло вимагало» негайного його втручання, незалежно від того, стосувалося воно його чи ні. Чому Адамчук — хазяїн життя, а він — ні? Чому той мріє і втілює, а він — тільки мріє?

Докія Микитівна скаржилась бабі Ірі, витираючи кінцем хустини сльози, що текли по її м'ясистих щоках:

— Скажу вам, бабо Іро, так, сключительно, ви мені і не повірите — іде від мене мій психичичний...

— Куди іде? — не зрозуміла баба Іра.

— Склучительно, хоче розлучитися зі мною...

— Що значить — «розлучитися»? А ти не давай розлучення! Що за фокуси?

— Ага — не давай! Як — не давай, коли юридично ми не чоловік і жінка...

— А хто ж ви такі? Кумедія!

— Ми, склучительно, не розписані. От жили стільки років разом, а розписатися, піти в загс якось і не

випадало, хазяйство — то те, то друге. Сключительно — дітей не було, от я й думала...

— Твоя правда. Діти — найліпша мотузка.

— Пригріла гадюку на грудях. Каже: «З тобою жити не буду!» Каже: «Жити буду окремо». Каже: «Тобі кімната, і мені, склучительно, кімната». Вже десь ходив, вже десь чогось доправлявся, щоб ми навіть в різних районах жили.

— Тю, самашечий! З чого ж він жити збирається!

— Сключительно, самашечий. Каже: «Під собором з рукою простягнуеною стану, а з тобою жити не буду». А ще каже, склучительно: «Може, й на роботу піду». А що мені робити, господи прости? Я ж собі все так гарно розпланувала, все так гарно продумала: дві кімнати у нас... Ми з моїм психичичним на кухні, а в кімнатах я шість, а то й вісім ліжок поставити зможу...

— Ото не зажирайся! — зловтішно сказала баба Іра, яка тільки тепер відчула в Докії небезпечну конкурентку.

— І що мені тепер, склучительно, робити?

Баба Іра почала давати поради, на які такі щедрі люди, до котрих прийшли позичити грошей: з позикою вони не спішать, зате на поради не скупляться:

— От коли б Гришка партейним був...

— Господи, — сплеснула руками Докія Микитівна. — Ви що таке кажете?

— Так то я й кажу, коли б Гришка партейний був, пішла б до секретаря, йому б там швидко мізки вправили. Не одна ходила, і не одній помогло. Потому — совецька сім'я не должна страждать.

— Але ж не партейний Гришка! Сключительно не партейний, і хто його тепер до партії прийме?

— Ото я й кажу — в райком тобі ходити нічого. Хоча тепер прийняли б...

— То куди йти, що кому казати?

— Ну от. Коли б Гришка твій працював — у профсоюз пішла б...

— Він-то й каже, що, може, на роботу влаштується! Тільки, склучительно, спершу від мене піде, окрему квартиру матиме, а тоді вже, може, і на роботу. Але що я від того матиму?

— Гм. То куди ж тобі йти?

— От я й кажу — куди мені йти і де тієї правди шукати? Взяли, склучительно, моду, паразити — ніде не працювати, от і вкуси його попробуй.

— Вкусити, проте, можна. Тобі б юриста гарного, адвоката, він би щось і придумав.

Ця порада запала в душу Докії Микитівні і засвітила якусь подобу надії.

Навпаки, в душі Емми Захарівни надія згасла, коли Євген Зіновійович розповів їй, що сталося з куркою, котра знесла таке яйце.

Він навіть жартував, розповідаючи, як курка вислизнула з рук Мацієвича.

Емма Захарівна гидливо зупинила його:

— Все б це було смішно, коли б не було так сумно. Ти усвідомлюєш, що у тебе з-під носа випурхнула докторська дисертація? Адже розумній людині таку курку... О-о-о, для неї це була б жар-птиця, а не курка! Інша людина завдяки такій курці академіком могла б стати. Але ж ти сам говорив, що від того інституту і насамперед від тебе вже чекають чогось конкретного?

— Але чого? Цього ніхто не каже, бо, я так гадаю, цього ніхто не знає. І я певен, що Станіслава Трохимівна в цьому плані має рацію: наше завдання на терені наукового процесу — вивчати явище, систематизувати... Власний обчислювальний центр нам потрібен.

— Лічити шкаралупи побитих яєць?

— Що ж, коли підходить до цього питання спрощено, хай буде так. Але в плані наукового процесу, якщо ми не можемо впливати на явище, то повинні бодай всебічно вивчити його...

— До речі, а вивчили ви вже, чому оте яйце має таку міцну шкаралупу?

— А, яйце? То науковий курйоз, Еммочко. Розумієш, Мацієвич дослідив його з допомогою рентгену, і що ж виявилось? Виявилось, що яйце має... м-м... як би це тобі популярно сформулювати...

— Розповідай, я зрозумію.

— Так от, яйце має каркас... Розумієш, якимось чином у організм курки потрапив отой дротяний ковпачок, що його одягають на корок у плящі шампанського. А вже довкола цього дротяного ковпачка, так би мовити — арматури, утворилася шкаралупа, що й обумовило його надзвичайну міцність...

— І ти вважаєш, що це просто курйоз? Та на твоєму місці справжній вчений... Та ти розумієш, що означає таке яйце в руках справжнього вченого? По-перше, як курка ковтнула той дротяний ковпачок, по-друге, чому він не затримався в шлунку, а просунувся туди, де утворюється яйце?

— Шкаралупа! — повчально задер догори вказівний палець Євген Зіновійович.

— Господи, який ти... Слів не знаходжу... Але ж в шкаралупі було яйце?

— Так. Варене.

— Що-о? Курка знесла варене яйце, і ти так спокійно про це говориш? Курйоз... Та це наукова сенсація... В руках розумної людини таке яйце! Але треба мати щось в голові.

— Ти мене не зрозуміла, Еммочко. Яйце зварилося не в курці, його зварила наша співробітниця на великдень. А взагалі... Що яйце? Одне яйце проблеми не вирішує. Не може ж наш інститут всім птахо-фабрикам і птахо-фермам вкладати в кожне яйце дротяний ковпачок. Припустимо, ми-навіть вивчимо, як це робиться...

— Як же ж ви навчитеся, коли курка безслідно щезла? Її давним-давно засмажили і з'їли.

— Я сказав: «припустимо». Так от, припустимо, що ми навіть вивчимо, як це робиться. А що скажуть у Держплані?

— При чому тут Держплан?

— Яке ж ти все-таки дитя, Еммочко! Як — при чому? А в Держплані нам скажуть, що ніхто не передбачав фондів на таку кількість дроту. Ти уявляєш, яким стане додаткове навантаження на нашу металургію, коли в кожне яйце доведеться стромляти металеву арматуру? Тут треба державно мислити.

— Державно мислити нема кому і без тебе. Твоє діло — наука. А ще конкретніше — докторська дисертація! Невже ти не розумієш, що людина, яка не піднімається вгору, опускається вниз? Втриматись на одному місці неможливо. Втім, як хочеш. Я, здається, піду на роботу...

Того вечора Бравило запросив у гості Івана Капітоновича Загоруйка — настав час виконати заповіт.

Звісно, накрили на стіл, Борис Адамчук налив по маленькій, і, як водиться, вони пом'янули світлу пам'ять Жанни Всеволодівни.

— Яка людина була, — зітхнув Бравило, — мені за матір стала. Згоріла через свою доброту. Не хотіла друкувати той рукопис, бо проти совісті її, а довелось. Ех, всі ми, мабуть, приречені робити не те, що треба...

— Легко жити тим, у кого совісті нема, — мовив Борис Адамчук.

— Ваша правда. Але що то за життя таке — без совісті? Є люди, котрим все одно, правда, що робити. Як хробаки. Чи яблуко точити, чи матір рідну — байдуже. — Насупився Іван Капітонович.

— От і Жанна Всеволодівна не змогла проти совісті. Обіцяла зробити заради хорошої людини погань, а не змогла, серце не витримало...

— А в скількох витримує! Ті вічно житимуть — шмакови різні... — поставив келишок Адамчук.

— Що там людина? У нас цілий інститут живе без совісті, — з мукою стис скроні Бравило. — Директор Джоган про лаври думає, заступниця його Ревчун — про бутерброди, хоч сама всіх за науковий процес агітує...

— Ревчун? — перепитав Загоруйко. — Агітує?

— Еге ж, Станіслава Трохимівна, лице таке, мов у ляльки... Куди ми всі пливем? Отак посадили нас у човен, відштовхнули від берега — і мандруйте в світле майбутнє.

— Так гребти ж треба, — мовив Борис Адамчук, дивлячись на свої мозолі.

Бравило винувато опустил голову.

— За тих, хто йшов проти течії, земля їм пухом, — підніс чарку Загоруйко.

— Іване Капітоновичу, скажіть, а чому ви там, на кладовищі?.. — спитав перегодом Бравило. — Мені Жанна Всеволодівна заповіла найкращі свої книжки вам віддати...

— Розговорились ми з нею про життя-буття, коли того письменника поминали. Тоді й книжки ці захотіла віддати...

— Дивно мені, звідки беруться могильщики, гробарі? — не міг збагнути Бравило. — І чому така людина, як ви... там?

— Бачу я, — обвів усіх довгим поглядом Загоруйко, — що до мене ця чарка п'ється. Розкажи, мовляв, чоловіче, як ти дійшов до життя такого? Адже на могильників ніде не вчать, ПТУ таких немає, не кажучи вже про технікуми чи вузи. Хто про це коли мріяв замолоду? Скажіть дитині, що вона, коли виросте, буде покійників закопувати? І що це робота теж! Важлива й почесна... Почалося з того, що я в тюрмі сидів...

— Ви — в тюрмі? — здивувався Бравило. — От вже б ніколи не сказав.

— Хех, від тюрми та суми не зарікайся. Хіба я злочинцем вродився? Мріяв же в дитинстві не могильником

стати, а мічурінцем. Не слугою смерті бути, а слугою життя... Я все живе любив. Досліди проводив у садку, хотів свій сорт яблук вивести — ананасні... А тут війна: у суботу в нас випускний вечір, а в неділю війна. Однак на фронт я не потрапив. Тобто потрапив — тільки одразу за лінію фронту...

— Ви що, розвідником були? — запитав Бравило.

— Яким розвідником, голубчику? Військовополоненим я став. Посадили нас, молодих хлопців, у теплушки, і пішов ешелон у бік фронту, ту-ту... Потім виявилось, що останніх десять кілометрів він вже по окупованій території йшов. Зупиняється ешелон на станції, а німці його музикою зустрічають. Йй-богу, не брешу, для сміху то вони і заради знущання. Ми з теплушок повисовувались, а вони на пероні — сміються, аж присідають, оркестр грає, а декотрі тому оркестру на губних гармонійках приграють. Ну тоді тих командирів, що ешелон наш супроводжували, поставили коло дзвону станційного та й розстріляли. Зрешетили з автоматів. Куля одна у дзвін влучила... Що то за звук був, наче звереск-нув метал. Мені той дзвін на все життя запам'ятався. І тоді-то я й зрозумів вперше, як мало людське життя значить. Отак вивели, поставили під стінку, з автоматів диркнули... А нас у табори. Один, другий, третій: брюква і дизентерія... А як визволили з одного полону, то в другий попав. З чужого — у свій. І не знати — де гірше. Дивляться на тебе вовчими очима — зрадник, ворог народу, краще смерть, ніж полон... Перемога, ровесники мої пройшли шлях від Сталінграда до Берліна, а я...

— Скажіть, завжди чую — пройшов від Сталінграда до Берліна? Невже не було інших напрямків, армій? Фронт же був від Балтійського до Чорного морів? — спитав Бравило.

— Чому ж? — втрутився Борис Адамчук. — Дехто дуже швидко «демобілізувався» з 18-ї армії, хотів у карельські партизани потрапити, та не встиг. А потім взагалі сенсу воювати не було, всі в прикордонники зібрались...

— Воно й сказати, — вів далі Іван Капітонович, — не дуже мені в охоту те згадувати, але вижив. Війна закінчилася, визволили мене з полону. Ну, далі життя моє теж не склалося. Скрізь дивилися на тих, хто з полону повернувся, як на зрадників, боягузів. Може, й не всі, тільки чомусь на моєму шляху саме такі траплялися. Ну, само собою, в інститут мене не прийняли. Влаштувався егерем у заповідник. Заповідник гої на піщаній

косі, що в Чорне море вдається. Жили там олені. Чудо-олені. А я із своїми колегами доглядав їх. Були там і дикі степові кози, птаства — хмари. І життя моє дуже мені навіть подобалось. Я коло природи, виходить — я біолог. А що диплома у мене немає... Так то... не всім і з дипломами бути. Інший диплома має, так щастя немає...

— Це про мене, це про мене сказано, — стрепенувся Бравило.

— Вже якийсь час минув, вже інакше на тих, що в полоні були, дивляться, вже у мене і стаж трудовий, те-се, характеристику б гарну дали, вже б можна було вступати в інститут, так у мене охота пропала. Я — щасливий. Е, та що воно значить, людське щастя? Приїздить до нас у заповідник одного разу такий собі начальникок, щоб великий, так не скажу, проте пахолки з ним, і наш директор заповідника перед ним скаче. Знаєте, є такі: начальникок на копійку, а форсу та переляку може нагнати на карбованець. Отож оте цабе й каже: «Обідати буду на свіжому повітрі!» І вказав на те місце, де він буде обідати. Ну, керівництво наше заметушилося. Тільки тут роз'яснення надходить від начальника: «Копайте отут рів!» — «Для чого?» — делікатненько цікавиться наше керівництво. «А вроді як протитанковий! Тільки не протитанковий, а протиоленячий. Такий рів, щоб олень не міг його перестрибнути. Отут, — він носакон черевика провів риску на піску, — ви мені стіл поставите, а звіди оленів на мене гнатимете. Ясно?» — «Ясно!» — відповідає директор, хоча ми, єгері, бачимо, що йому не все ясно. Тут оті начальничкові пахолки почали на нас погейкувати, щоб ми швидше рів копали. Ну, наше діло таке. Багато серед нас було переляканих... Танцюй, враже, як пан каже...

— А в пана в кишені партквиток, — зціпив зуби Борис.

— Ну ясно. Викопали ми той рів, наїдками та напیتками стіл заставили, начальникок велить пахолкам рушницю та патрони нести, а нам — з того боку оленів гнати. Щоб він, значить, як до рову добіжить — зупинився, а тут його бац — і нема. І погнали...

— Як, у заповіднику? — скинув плечі до вух Бравило.

— І ви дозволили? — одсунувся Адамчук од Загоруйка.

— Ні, — винувато всміхнувся Загоруйко, — так він і не стрельнув. Не знаю, що зі мною тоді сталося, тільки... Словом, схопив я лопату, а стояв від столу найближче, і з усього маху лопатою начальничка по голові. Трохи

він щасливим виявився, трохи — я. Намір у мене був, це я добре пам'ятаю, розчерепашити йому голову, і бив я руба, але в повітрі лопата чомусь перекрутилася, і вдарив я плазом. Ну, що тут казати... Його — в лікарню, мене — в міліцію. Так ото після того начальника та його пахолків і зненавидів я усе людство. Воно й сказати — тюрма не краще місце, щоб людей любити і поважати. І така злість у мене закипіла, що я поклав собі за мету — як тільки з тюрми звільнюсь, піду на кладовище працювати і насолоду від того матиму, що до кінця днів своїх, доки й мене самого закопають, начальничків таких закопуватиму. А воно не вийшло...

— Чому ж не вийшло? — не зрозумів Бравило.

— І людей ховаю, не закопую, розумієте, ховаю. Вловлюєте нюанс? Наскільки можу — ховаю, земля їм пухом. Щоб хоч на тім світі від цього одпочили... Але, бачу, й на кладовищі негаразд: здирство, заздрість, ладні за краще місце живим закопати. Скрізь погано...

— Так наче ж перебудова... — делікатно мовив далекий від цвинтарних порядків Бравило.

— Що, оце перебудова? — загарячкував раптом Борис. — Що ми такого набудували, щоб воно варте було перебудови? У мене в цеху працює хлопчина, щойно з училища. Так от, підходить він до мене і питає: «Борисе Валентиновичу, а що якби НЕП розростатися почав? Якби Ленін помер не в двадцять четвертому, а в тридцять четвертому році? Що б він тоді робив? Виходить — або на боці капіталістів-непманів, або на боці робітників? Якби на боці робітників — нова революція, далі громадянська війна, далі військовий комунізм і весь цей жах, що тепер про нього читаємо? А якби Ленін став би на бік капіталістів-непманів, робітники б його запитали: «А для чого ж тоді була Жовтнева революція?»

— І що ж ви йому відповіли? — поцікавився Загоруйко.

— А що йому скажеш; і так погано, і так погано.

Бравило обвів усіх зачудованим поглядом і сказав:

— Є у Карла Маркса чудові слова, які, на жаль, не пишуться на гаслах: «Кінцева мета історії не комунізм, кінцева мета історії — людина!»

— От-от, — кивнув Загоруйко. — З цього треба було б і починати, а не думати спершу про «ізми», а вже потім про людину... — Він помовчав і додав: — Коли у нас взагалі хто-небудь коли-небудь про неї думав. Хе! Кінцева мета... Як то кажуть, всі там будемо. Давайте радіти малому, поки живі. Давайте за світлу людину, земля їй пухом!

...Завантажений двома паками книг, Загоруйко вийшов на вулицю, зупинився, помахав їм рукою і невесело пожартував:

— До зустрічі, бодай вона не скоро трапилась...

День почався звичайно, і нічого не віщувало біди.

Вранці Станіслава Трохимівна звично поснідала і заходила робити свій традиційний суперсандвіч. Вона традиційно поборолася із спокусою впорати його, не відходячи від кухонного столу, але вийшла переможницею в боротьбі із спокусою, загорнула суперсандвіч у газету, заховала у портфель і поїхала на роботу.

Час до обіду минув більш-менш непомітно. Станіслава Трохимівна приймала свою агентуру, заслуховувала останні зведення і плітки. Потім почалась обідня перерва, і вона спустилась у їдальню. Взяла вінегрет, салатик олів'є, борщ, полтавські січеники, на десерт двоє крутих яєць, кекс, два тістечка, сметану, дві склянки компоту. Тепер з почуттям виконаного обов'язку можна було й опорядити суперсандвіч, що Станіслава Трохимівна і зробила не без задоволення.

Відтак вона пішла по кабінетах. Офіційно — з метою простежити за ходом наукового процесу в НДІПППЯ, а неофіційно — щоб взяти посильну участь в чаюванні та кавуванні. Здається, слова «кавування» немає в літературній українській мові, та й неологізм це паршивенький, зате в інститутах він прижився.

Як і завжди, чай і кава пилися в супроводі різних пундиків, печива, тортиків, коржиків, млинчиків, пиріжків, тістечок в таких кількостях, що в першій-ліпшій кондитерській вдалося б реалізувати це добро не менш як за тиждень.

Станіслава Трохимівна нікого не образила відмовою, скрізь і всього покуштувала.

На її подив, вона стала відчувати якийсь дискомфорт всередині, щось її тисло під грудьми, якісь шатуни почали обертатися в шлунку, а між тим вона не обійшла ще й половини кабінетів, в яких поклала собі побувати, хоч би там що.

В кабінеті, де, крім донь і доць, сидів Михайло Тарасович, вона ум'яла добрячий бутерброд із салом, і на салі їй стало погано. Настільки погано, що вона змушена була сісти, чого з нею ніколи не траплялося, бо з виховною метою вона завжди їла навстоячки, похапцем, показуючи, що часу у неї обмаль і вона не може пустити на самоплив науковий процес ні на хвилинку.

А тут вона сіла і навіть відмовилась від запропоновано-го їй печива, хоча крадькома кидала на нього хижі погляди.

«Нічого, — думала Станіслава Трохимівна, — трохи попустить у животі, візьму. Що це сьогодні зі мною?»

Тим часом доводилось слухати, як Мацієвич розповідає доням і доцям про свою статтю, над якою він зараз працює.

— Я далекий від гонитви за оригінальністю, — казав Михайло Тарасович, — тому назову свою статтю: «Ще раз до питання проблем проникнення сторонніх предметів в яйцепроводи свійських птахів». Звучить?

— Звучить! — загукали доні і доці.

— А ви якої думки, Станіславо Трохимівно? Я хотів би з вами проконсультуватися.

Але Станіслава Трохимівна прислухалася до свого внутрішнього голосу. В її животі робилося щось тривожне. Поштовхи там відчувалися, як у вулкані, що готувався до виверження.

— Ой, о-й-й-й-йой, ой-ю-нечки, не можу...

В очах їй стало по крутому яйцю, вона гупнулася на стіл, згрібаючи бутерброди й тістечка до себе.

Мишко Мацієвич викликав «швидко допомогу».

Станіславу Трохимівну вклали на носі, і брезент одразу ж розлізся під вагою її тіла, наче це була гнила марля. І без допомоги Мишка Мацієвича та ще кількох з гурту санітарам навряд чи вдалося б винести її в машину без ризику нажити грижу.

В машині вона так ревла, що заглушала сирену «швидкої допомоги».

Її доправили до клініки, внесли в приймальний pokій, вклали на кушетку, і молоденька медсестра почала кудись дзвонити по телефону.

Хоч як гризлися пси в череві Станіслави Трохимівни, хоч як там тлумились бегемоти, а мавпи розгойдувались на її кишках, мов на ліанах, вона почала прислухатися:

— Будь ласка, доктора Климова! Юрій Андрійович?..

Щось тривожне, таке тривожне і страшне, що заглушило навіть біль, ворухнулося в Станіславі Трохимівні. Стривайте, який Климов? Ах, Климов, хірург, з яким те дівчи-сько — Адка Діденко — крутило шури-мури, і вона, Стані-слава Трохимівна, в ім'я моралі змушена була... Заріже?..

— Доктор Климов? Тільки що привезли хвору. Думаю, «гострий живіт»... Так, так, чекаю, Юрію Андрійовичу.

Попри весь біль, що шматував таке велике, але таке нещасне тіло Станіслави Трохимівни, вона вже здога-

далася, що її привезли в ту клініку, куди вона сигналізувала про негідну поведінку хірурга Климova.

І Станіслава Трохимівна вирішила до останнього подиху боротися за своє життя!

Вона гукнула медсестрі, та так, що та озирнулася на всі боки: невже це хвора жінка?

— Не треба Климова! Він лікар-убивця! Я знаю!

Медсестра кинулась до Станіслави Трохимівни, дзеленькаючи скляним об скляне:

— Хвора, голубонько! Заспокойтесь. Ось, випийте!

Станіслава Трохимівна одіпхнула склянку, миттєво прикинувши їй те, що навряд чи Климов встиг дати інструкцію медсестрі отруїти її.

— Не хочу-у-у-у! Він мене заріже, я знаю!

— Заспокойтесь, голубонько! Доктор Климов — один з найкращих наших хірургів. Ваше щастя, що він сьогодні чергує.

— Не треба Климова-а-а! Він мене мацатиме, як ту...

І тут увійшов Климов:

— Ну, що тут у вас?

— Думаю, «гострий живіт», Юрію Андрійовичу.

— Так, так, зараз подивимось.

Станіслава Трохимівна заголосила з новою силою:

— Не дам! Не руште! Не треба! Ніякий у мене не гострий живіт, у мене круглий живіт! Я буду скаржитись!

— В операційну, — скомандував Климов. — Шокові галюцинації!

Але перш ніж Станіславу Трохимівну занаркотизують, скажемо в порядку збагачення читача медичною інформацією, що «гострий живіт» аж ніяк не передбачає форму живота. «Гострий живіт» — лікарський термін, що передбачає чимало діагнозів, включаючи сюди і апендицит, і інвагинацію, і защеплену грижу, і прободіння виразки шлунка чи кишок, і перетоніт, і ще багато чого. Словом, розріжемо — побачимо!

Інеса Архипівна Шмакова того ж дня була щасливою. Мрія її здійснилася.

Вона власноручно вела додому нову «Волгу» кольору «біла ніч», і сама «Волга», і колір поки що їй дуже подобались. Це вночі вона подума про чорну — і довго не засипатиме.

Звичайно, було б значно імпозантніше, якби за кермом, як і у всіх порядних людей, сидів глава сім'ї — Геннадій Іванович Шмаков.

Але її коханий Генулька сказав категорично:

— Ірун-да все це! За кермо не сяду. Пойняла?

— Але ж чому, Генулечко? — скривилася Інеса Архипівна.

— Я в тюрму сідати не хочу.

Розмов про тюрму Інеса Архипівна не любила і спомурніла ще більше:

— Але ж чому одразу в тюрму, Генулечко?

— Мало чого! Задавиш когось? В тюрму сідай. Так? Ірун-да!

Отож Інесі Архипівні довелося йти на курси самій. Самій же й брехати, що виграла машину в лотерею.

Та нарешті мрія її збулася.

Вона хвацько загальмувала перед будинком, але у дворі її машина сенсації не викликала. Та й звідки було тій сенсації взятися? От коли б Галина Уласівна, що отримувала шістдесят сім карбованців пенсії, отак причалила під парадне на власній «Волзі», ото була б сенсація! А Інеса Архипівна? Та якби вона й тепловоз підігнала б — ніхто б не здивувався.

На пробну виїздку Геннадій Іванович сів не поруч із своєю коханою дружинонькою, а на задне сидіння.

— Ірун-да! В'їдеш у якийсь стовп, хоч хтось, та врятується!

І тільки машина рвонула з місця, Інеса Архипівна посміхнулася зеркальцю, як з-за рогу підтюпцем випірнув товариш у синіх шароварах.

— Звертай! — закричав Генка.

Але було вже пізно — «Волга» кольору «біла ніч» через щось перекотилася своїми передніми колесами...

Те «щось» виявилось Ігорем Гордійовичем Канюкою.

Інеса Архипівна з жахом зверескнула, замість того, щоб загальмувати, дала газ, і через нещасного пенсіонера перекотилося ще й задне колесо...

Чому так сталося?

Звичайно ж, Ігор Гордійович винним не був. Такий досвідчений і дисциплінований, він ніколи б не припустився такої фатальної помилки.

Інеса Архипівна встигла б звернути, але... Але якби у Інеси Архипівни на всіх перснях, окрім великих, не було нанизано стільки перснів і каблучок, кермо у вирішальну хвилину не випорснуло б у неї з рук. Золото ковзнуло по пластмасі керма — от і вся причина.

Всю гаму почуттів і емоцій, що відбулися в її душі, спроможний описати хіба що Шекспір. Але де його взяти нині, Шекспіра?

Доводиться напівпротокольо розповідати, що було далі. На щастя, Ігор Гордійович не став клієнтом Івана Капітоновича Загоруйка, а став пацієнтом Юрія Андрійовича Климова...

Ще не встигла Станіслава Трохимівна прокинутись від глибокого наркозу, під яким Климов розрізав їй черево і вивантажив звідти кілограмів дванадцять напівперетравлених продуктів харчування високої калорійності, розкрутив всі кишки і вклав їх знову в належному порядку, — ще не встиг Юрій Андрійович повернутися в ординаторську, як привезли Канюку.

Климов заходився знову мити руки.

У Ігоря Гордійовича було зламано три ребра і розчавлено селезінку, яку Климов і видалив. От вам і закон парних випадків!

Поки машина з червоним хрестом везла непритомного Канюку в клініку (в цю машину пропхалася також його дружина — Тетяна Андріївна і доводила бригаді, що вони зобов'язані дати їй отрути в тому випадку, коли її дорогий Гісонька помре дорогою), інша службова машина, з іншим тембром сирени везла Інсу Архипівну в інше місце.

Там допитали мадам Шмакову, склали протокол і, взявши підписку про невиїзд, поки що з богом випустили.

Коли вона повернулася, Генка невимовно здивувався:

— Ти диви — відпустили! А я думав, що аж на суді тебе побачу!

— Щоб тобі і квартира, і машина? Ох же ж і падлюка. То ти навмисне мене за кермо посадив? Ну, зміюка. І як я тебе раніше не розкусила?..

І тут хтось подзвонив.

— Хто там? — кинулась до дверей Інса Архипівна, перелякала на смерть, бо вирішила, що міліція передумала, забере її назад, і ще сьогодні під імпортною сімейною ковдрою Шмакових ночуватиме котрась з Генчиних телиць.

— Адвокат! — почулося з того боку дверей.

Ніколи ще так швидко не відчинялися двері в цій квартирі, ніколи ще такими переможними литаврами не дзвеніли замки та засови.

На порозі з'явився Аркадій Борисович Суций, людина, за висловом його найлютішого друга — Сера, яка в різні історичні епохи з успіхом зробила б собі кар'єру Каїна чи Іуди.

— А ми до вас у вечірній час! — бадьоро сказав Аркадій Борисович.

— Але звідки ви взнали, що...

— Професія у мене така. Ну от, давайте ближче до діла, бо у мене обмаль часу. Думаєте, ви одна вскочили у халепу? У місті таких багато. І всім потрібен Суций. Моя прізвище — Суций. Суций Аркадій Борисович. Юрист.

— Ви що ж, будете захищати її на суді? — похмуро запитав Генка. — Я не свідок. Я нічого не бачив.

— Ти? — захлинулась Інеса. — Та як ти смієш?

— До суду діло не повинно дійти, — розсудливо сказав Аркадій Борисович. — Бачите, коли різні п'яниці кидатимуться порядним людям під колеса з метою отримання компенсації...

— Ха-ха-ха! — зайшовся реготом Генка. — Хто п'яниця? Канюка п'яниця? Ірун-да!

— Геннадію, якби під колеса мені втрапив ти, я б переїхала тебе тричі! — зверескнула Інеса Архипівна.

Розмова їхня з «адвокатом» точилася довго.

Уже вночі Генка прокинувся від того, що над ним схилилась постать у білому. Проти місяця блиснули скляні очі дружини, яка опускала на його голову подушку:

— Ні мені, ні вам!..

Що було далі — описати ще важче.

Того ж вечора Бравило читав свого улюбленого Дікенса, коли в двері подзвонили.

Борис пішов відчиняти. У вітальню ступив молодик з пузатим портфелем.

— Добрий вечір. А Жанна Всеволодівна вдома?

— На жаль... Вона померла.

— Як померла?! Як вона могла? Вона ж повинна була передрукувати мою документальну повість. Мене звтра у видавництві чекають. Що ж вона накоїла...

Адамчук спохмурнів:

— Віталію, тут товариш відносно повісті...

— Я — письменник, Василь Остюк, — відрекомендувався власник пузатого портфеля. — Розумієте...

— Розумію, — сказав Бравило. — Ходімо, товаришу Остюк.

Він провів письменника в свою кімнату. Адамчук розглядав гостя широко відкритими очима:

— То ви — письменник?

Василеві Остюку це не могло не сподобатись. У нього не було жодного сумніву, що досить йому назватися письменником, як це повинно викликати в душах священний трепет.

Тим часом Бравило дістав рукопис:

— Ось, Жанна Всеволодівна додрукувала вашу повість.

— Хух, — полегшено втер піт з розпареного чола Остюк.

— Така трудівниця була — вмерла за машинкою.

— Це добре! — сказав Остюк.

— Добре, що вмерла? — поцікавився Борис.

Василь Остюк зам'явся:

— Пробачте, я не те хотів сказати. Це трагічно, що Жанна Всеволодівна вмерла, а добре... тобто я хочу сказати — добре, що рукопис не загубився. Правду кажуть, рукописи не горять, хе-хе.

Борис кивнув:

— Обов'язково знайшли б! В літературі вже бували прецеденти, он рукопис Чернишевського «Що робити?» спершу загубився, а потім Некрасов знайшов його.

Те, що його порівняли з Чернишевським, полестило Остюку, але він серйозно зауважив:

— Так-то воно так, але тепер у видавництвах чіткі графіки, ще б з плану випав.

— Та ви сідайте, товаришу Остюк, — спохопився Бравило, позираючи на Бориса, як би той чим не вшпилив письменника, — сідайте, прошу вас. Як вас по батькові, вибачаюсь?

— Іванович, — з певним викликом сказав Остюк, в якому чулося недоказане: «Соромно не знати, як зовуть відомих наших письменників, культурну еліту нації».

— Прощу вас, сідайте, Василю Івановичу.

— Сідайте, розкажіть, над чим зараз працюєте? — попрохав і Адамчук.

Бравило був сам собою, щирим і делікатним, він все ще побоювався, що Остюк образиться, відчувши іронію в словах Бориса.

Але даремно. Остюк повагом сів і трохи запізно вирішив виправити безтактність щодо смерті старої друкарки:

— Пробачте, а давно померла Жанна Всеволодівна?

— Та вже третій місяць пішов.

— А я й не знав. Це ж можна було ще два місяці тому зайти, забрати... Себто, шкода, що я не застав її живою... Як час летить. Здається, вчора приніс свій рукопис... Жанна Всеволодівна була такою енергійною, такою бадьорою... Хто б міг подумати? І від чого це вона?

— Серце... — пояснив Адамчук. — Кажуть, почепив їй один класик по доброті душевній на шию рукопис якогось нездари — от вона й не витримала. — Пильно глянув Адамчук на Остюка.

— Бідолашна, — зітхнув Остюк. — Так рідко трапляються в наш час справжні таланти. Скільки довкола нездар. От цікаво, що то за рукопис, товариш пізніше приніс?

— Та ні, ось він! — бридливо кивнув Адамчук на повість Остюка.

Вже коли Остюка й близько не було, Адамчук задумливо мовив:

— Гарний сюжет для оповідання. І назва вже є: «Кінець повісті».

Постійне читання журналу «Здоров'є», дієта, розумні моціони, вміння уникати негативних емоцій — все це купно воздало організмові Ігоря Гордійовича Канюки сторлицю, і післяопераційний період у нього проходив так гарно, що Юрій Андрійович Климов кілька разів демонстрував Ігоря Гордійовича студентам.

Те саме можна було сказати і про Станіславу Трохимівну Ревчун. Вона теж очунювала напрочуд швидко.

Одного дня, коли заняття із студентами скінчилися і вони тихо виходили з палати, де лежав Канюка, Ігор Гордійович делікатно прикликав до свого ліжка Климова.

— Юрію Андрійовичу, я вам безмежно вдячний, ви... ви...

— Ну-ну, все позаду. Заспокойтесь.

— А я й не хвилююсь. Я знаю, що мені в моєму стані шкідливо хвилюватися. Знаю також, що лікарі, особливо хірурги, не кажуть хворим правди і на те є особливі причини...

— Вам, Ігоре Гордійовичу, я можу сказати правду, правду і тільки правду.

— Та-ак? Ну що ж, ловлю вас на слові. Що ви в мене вирізали?

— Вирізав селезінку. Вона вам однаково б не згодилася.

— Ви так гадаєте? У мене з цього приводу, прошу мене правильно зрозуміти, є власна думка. А що вироб-

лятиме в моєму організмі кров'яні тільця? Це ж значить, що я скоро помру?

— Ігорє Гордійовичу, з вашим умінням ви житимете до ста літ. А крім того, ви, мабуть, знаєте, що кістковий мозок може чудово впоратися з цим завданням.

Ігор Гордійович трохи загарячкував, що з ним, практично, ніколи не траплялося і збуджено зашепотів

— Юрію Андрійовичу, у мене є гроші...

— І у мене є, — ледь помітно всміхнувся Климов

— Але у вас їх може стати більше, коли ви... Словом, коли ви трансплантуєте мені нову селезінку. Я вже попередньо проконсультувався з Тетяною Андріївною, це моя дружина, і ми дійшли згоди не зупинятися ні перед якими витратами, коли йдеться про моє здоров'я і великою мірою про моє життя.

— Що-о? — витріщився Климов.

— Юрію Андрійовичу, будьте спокійні, ви маєте справу з порядною людиною — ніхто в світі не дізнається, що ви мені трансплантували нову селезінку.

— Де ж я її візьму, голубчику? — ледве стримуючись, щоб не розсміятися, запитав Климов.

— А це вже ваша справа... Як то кажуть — ваш товар, мої гроші. Я, звичайно, сподіваюсь, що... м-м-м, ви мені не підсунете замортизовану селезінку якогось алкоголіка.

— Ігорю Гордійовичу, це ви серйозно?

— Чому ж, серйозно! Здійснено пересадку серця, і не одну! То що таке, зрештою, якась нещасна селезінка? Ви от що, Юрію Андрійовичу, складіть кошторис...

— Який кошторис?

— Ну, у що виллється в фінансовому плані трансплантація доброякісної селезінки, а ми з Тетяною Андріївною вже...

— Накажете на Бессарабці купляти?

— Юрію Андрійовичу, я шаную ваше почуття гумору, я й сам ще сподіваюсь пожартувати, коли остаточно одужаю, але зараз я хвора, скалічена людина... Розумію, ви зараз зайняті, на вас чекають студенти, але давайте ще повернемось до цього питання...

Климов і на гадці не мав, що повернеться до цього питання буквально через п'ять хвилин.

У коридорі на нього чатувала Тетяна Андріївна. Делікатно, але рішуче вона загнала його в глухий кут, за вазон.

З очей Тетяни Андріївни струмували той жаль і відчай, з яким сестри-жалібниці кидалися в пекло бою на допомогу пораненому. Вона відразу почала шморгати,

витирати сльози. Зрештою, не домігшись розуміння, стала навколішки:

Беріть мою. Заради Гісоньки я обійдуся. Ну, бувають же донори... От і я! Він мені не раз читав, як люди власною шкірою часто жертвують заради інших, кров здають. Чужі — чужих рятують, а тут... Юрію Андрійовичу, ось що я вам скажу: ви візьмете мою селезінку, а Гісонці скажете, що десь купили на стороні, а гроші...

Климов відчув, що у нього починає крутитися голова, і він рішуче поставив Тетяну Андріївну на ноги:

— Та зрозумійте ви — це непотрібно! Ваш чоловік ще вас переживе. А крім того, вам треба мати одну групу крові...

Після цього Тетяна Андріївна власну селезінку вже не пропонувала, а Канюка раптом заприятелював із Станіславою Трохимівною.

Ім обом в один день зняли шви, дозволили підніматися з ліжка, виходити в хол. В холі, сидючи на м'яких, зручних фотелях, вони й познайомились. Хто простежить шлях однієї людини до серця іншої? Хто пояснить, з'ясує, чим породжуються взаємні симпатії? Минуло заледве два-три дні, а Станіслава Трохимівна й Ігор Гордійович дивувалися: як могло бути раніше, що вони не знали одне одного?

Чи то Станіславі Трохимівні подобались розповіді Ігоря Гордійовича про здоров'я і медицину? Чи то Ігорю Гордійовичу імпонувало знайомство з жінкою-вченим, бо Станіслава Трохимівна і тут не забувала вгвинчувати: «ми, радянські вчені», «науковий процес». Хто його знає? Але все частіше й частіше їх можна було бачити разом, а що очунювали вони напрочуд швидко, день у день, то й рандеву їхні в холі клініки ставали тривалішими й ближчими.

Ігор Гордійович делікатно звернув увагу на те, що Станіслава Трохимівна, мабуть, дуже самотня жінка, бо він не помічав, щоб хтось її провідував.

Станіслава Трохимівна зауважила, що вона одинока жінка, це так, але аж ніяк не самотня. Її товариші по роботі рвуться навипередки, щоб провідати її тут, у клініці, але вона суворо заборонила їм це робити. По-перше, щоб вони не відривалися від роботи, бо це негативно вплине на науковий процес, а по-друге, їй як вченому корисна така самотність, щоб наодинці обдумати цілу низку проблем.

Знав би він, як прикро Станіславі Трохимівні почувалося від того, що всі її забули! Ану, хоч би тобі одна доня чи доця прийшла в клініку, принесла апельсинів, пундиків. Самі жеруть...

О, вона ще повернеться — і тоді сама всіх без солі з'їсть!

Климов, бачачи, як Станіслава Трохимівна в товаристві такого лицаря щодень розквітає, чепуриться, міняє зачіски, дедалі розширяв асортимент страв, які їй можна було споживати. Від капустианих супчиків вона перейшла на парові котлетки.

Взагалі, у неї з Климовим були складні взаємини. Коли Климов її оглядав, вона заплющувала очі, що сусідками по палаті розцінювалось як надзвичайна цнотливість; коли щось розпитував, відповідала, дивлячись кудись убік, що теж сприймалось як надзвичайна скромність і сором'язливість. А тим часом Станіслава Трохимівна ненавиділа Климова, як тільки може ненавидіти потаємний кривдник ним скривдженого. І все страждала — чому не подіяла анонімка?

А в тому, що Климов дозволяв їй з'їсти варене куряче крильце чи випити домашньої юшки, вбачала зловмисність з боку Климова — він навмисне дозволяв їй їсти те, що мали б принести відвідувачі, але чомусь не принесли.

Правда, коли взаємна приязнь Станіслави Трохимівни і Ігоря Гордійовича переросли спершу в дружбу, а далі в щось таке, що міцніше і палкіше дружби, проблема лакіток і делікатесів розв'язалася сама собою. Тетяна Андріївна перла своєму Гісонці стільки всякого добра, калорійного й смачного, що біля Гісоньки зміг би прохарчуватися комендантський взвод.

Станіслава Трохимівна стала для Ігоря Гордійовича настільки близькою людиною, що він ділився з нею не лише вареним, пареним, перетертим і процідженим, а й дедалі частіше звертав розмову на велич самопожертви.

Хоч Ігор Гордійович сам себе і вважав морально стійким, таким його останнім часом аж ніяк не вважало жіноцтво клініки. І те, що лікувалося, і те, що лікувало, і те, що мило коридори, видавало внизу халати, носило передачі. Жіноцтво є жіноцтво. Воно таке роздивиться і таке помітить, на що чоловіки ніколи не звернуть уваги.

А жіноцтво помітило, яким стає Ігор Гордійович в присутності Станіслави Трохимівни, як блищать його очі, як він всміхається, як галантно встає з крісла, коли

Станіслава Трохимівна павою впливає в хол, як бринить його голос, коли він починає їй щось розповідати, як частує її делікатесами, принесеними Тетяною Андріївною, як вміє говорити таке і так, що розуміє його тільки Станіслава Трохимівна, а інші, хто присутній в холі, не збагнуть, як вони намагаються зостатися наодинці, як Ігор Гордійович, делікатно притримуючи Станіславу Трохимівну під лікоть, відводив її в дальній ізольований кут коридору, як...

Жіноцтво не тільки все помітило й зафіксувало, жіноцтво, солідаризуючись з Тетяною Андріївною, яку тут всі встигли полюбити і поважати як взірць подружньої самовідданості, оце саме жіноцтво не полінувалося натуркати повні вуха Тетяні Андріївні. Та спершу не повірила:

— Та цього не може бути! Мій Гісонька...

Але факти свідчили не на користь Гісоньки. Раз прийшла Тетяна Андріївна в палату з передачею — Гісоньки на місці немає. І вже одна нянечка гукає іншій на всю клініку: «Насте, а гукни-но Ігоря Гордійовича, скажи, що жінка прийшла! Він там, в кінці коридору, розмовляє з тією, що з вісімнадцятої палати!»

А вп'яте вона таки впантрувала в коридорі Станіславу Трохимівну саму і, булькаючи від обурення, поцікавилась: чи знає вона, що таке сірчана кислота?

Суперниці зблизилися впритул, почалося тихе шипіння, непомітні щипки, дійшло до видряпування очей, але на те нагодилися санітарки, які оборонили хвору від здорової.

Настала черга Гісоньки.

Коли увечері, блідий і тихий, він забрів під вазон, Станіслава Трохимівна тільки ахнула:

— Що вона з тобою зробила?

І справді — Канюка ніби побував у лігві ведмедиці.

Станіслава Трохимівна турботливо всадила потерпілого за святе і чисте почуття на крісло і заходилася втішати:

— З нею, Ігоре Гордійовичу, ви зовсім пропадете. Хіба немає довкола вас людей, які ладні заради вас на все?

— Справді? — глипнув припученим оком Канюка. — Ви готові на будь-які самопожертви?

— Так, — кивнула Станіслава Трохимівна, вже уявляючи Ігоря Гордійовича своїм чоловіком — у піжамі, з газетою.

— Скажіть, а яка у вас група крові?

— Четверта, резус негативний, — з готовністю відповіла Станіслава Трохимівна.

— Це саме те, що треба, у мене така ж...

— Так, так, ми люди однієї крові, Ігоре Гордійовичу...

— Станіславо Трохимівно, — знизив голос до інтимного шепоту Канюка. — Чи не могли б ви тоді...

Наче блискавкою вражена, відсахнулася від нього Станіслава Трохимівна. Очі їй вилізли з орбіт.

— Що? Віддати вам свою селезінку? Так оце ви для цього розпитували про моє здоров'я? А я думала...

Важко на неї було дивитися в цю хвилину. Зраджена в найсвятіших почуттях, вона перетворювалась в згорілу головешку. Веселе буйне полум'я було враз збито відром крижаної води.

Губи у неї скривилися, затряслися, на очі навернули сльози — вона тихо плакала. Плакала, як звичайна жінка, котра втратила в житті останню надію.

— Як ви могли? Я ж вас...

Таким був фінал цієї сумної повісті, яку автор завершує з важким серцем.

Одне трикляте запитання мучить його: невже люди ніколи так і не стануть людьми?

Одного непогожого вечора ранньої осені, коли іржаве листя каштанів не деренчить жерстяно по асфальту, а схоже на мокрі рукавички, коли дощ стугонить в ринві, нагадуючи, що літо минуло, Віталій Григорович сидів у себе в кімнаті і в котрій вже раз перечитував свого улюбленого Діккенса. У Бравила був улюблений герой — Томас Пінч, в характері якого Віталій Григорович із замилюванням знаходив чимало спільних рис із свого власного характеру. Як і Віталій Григорович Бравило, бідний помічник архітектора і землеміра Томас Пінч страждав через власні комплекси. Завжди боявся когось образити, викликати чиєсь незадоволення, завдати комусь прикрості чи незручності. Але, коли довелось заступитися за честь і гідність сестри, скільки сміливості, рішучості, пристрасті віднаходить в собі цей забитий і затурканий герой.

О, і він, Бравило, ще себе покаже.

Якось несміливо пролунав дзвінок. Пішов відчиняти двері Віталій Григорович.

На порозі стояла Алла Діденко...

Бравило не повірив своїм очам. Скільки разів уявляв він, що отак, одного дощового вечора, відчиняться двері і увійде прекрасна дама, чимось дуже схожа на Аллу Діденко, в почуттях до якої він боявся зізнатися й сам собі.

Відколи вона пішла з інституту — Бравило місця собі не знаходив.

І ось вона увійшла, стала на порозі, а він заціпенів, закліпав очима від розгубленості і чогось страшенно засоромився.

Алла тримала в руках валізу. Вона була мокра як хлющ, сукня прилипла до ніг. Очі ж були такі нещасні, як у людини, котра безжально порвала з усім своїм минулим й пішла геть з дому світ за очі. Хвиля бунтівливого завзяття минула, і треба було всерйоз думати, як жити далі.

— Пробачте, Жанна Всеволодівна дома? — вона змахнула намистинки дощу з брів.

— Немає, — промимрив Бравило, переминаючись з ноги на ногу, ніби од нетерплячки, щоб Алла швидше пішла.

— Вона... Жанна Всеволодівна викладала у нас на курсах друкарок, — для чогось пояснила Алла. — Ми з нею приятелювали. Вона якось сказала мені — коли що...

Видно було, що це... коли що, трапилось. Не змогла Алла більше терпіти невизначеності в стосунках із чоловіком та Климовим й вирішила почати нове життя.

— А де ж вона?

— Перепрошую, померла Жанна Всеволодівна...

— Як?!

Ну, як це робиться, Бравило коли б і хотів, не зміг би пояснити, бо сам він особисто ніколи не помирав.

— Пробачте... — Алла зробила крок назад.

Бравило, де в тебе очі, де твій розум, Бравило, опам'ятайся, що ти коїш? Зупини її! Невже ти не бачиш, що їй потрібна допомога?

Перед тобою жива жінка! Але це — реальність, а Бравило вмів тільки мріяти і уявляти. І як тільки зачиняться за Аллою двері, чого він тільки не відтворить в своїй уяві! Боже, він стане лицарем, простелить їй свій плащ під ноги, він внесе її на руках у замок, посадить біля каміна, налле гарячого грогу, грітиме її ніжки в своїх руках. Але це буде тоді, коли за нею зачиняться двері.

І Віталій Григорович вже взявся за пиптик англійського замка, Алла зробила ще один крок назад.

— Стійте! Куди ж ви? Промокли наскрізь, то зайдіть хоча на хвилинку, зараз розберемось, може, й ми в пригоді станемо!

Чи варто наголошувати на тому акценті, що голос цей не належав Віталію Григоровичу, а належав Борису Валентиновичу?

Адамчук вибіг на сходи і, захопивши Аллу за руку, потяг її назад у квартиру, та так по-хазяйськи, що вона й не встигла опам'ятатися.

— О, яка у вас гаряча рука! Слухайте, з вами щось негаразд! Ну, куди ви зібралися йти в такому стані, чого?

— На вокзал, — прохрипіла Алла і закашлялась сухим кашлем, аж сльози виступили у неї на очах, — на поїзд!

— На вокзал! — буркотів Борис, силоміць стягаючи з неї плащ, наскрізь промоклий.

— На поїзд! — знову закашлялась Алла.

— Облиште, ви не вмієте говорити неправду. Ніякий поїзд вам не треба, ви збираєтесь на вокзалі ночувати. Так?

— Так...

— Знайшли місце! Слухайте, та ви горите вся! Віталю, виклич, будь-ласка, лікаря. Тільки щоб одна нога тут, а друга там.

З цим завданням Бравило впорався успішно.

Коли лікар вийшов з Борисової кімнати, де вклали на ліжко Аллу, обличчя його було серйозне:

— Пневмонійку дівча підхопило, студентську!

— Це ж як? — не зрозумів його Борис.

— Це в тому розумінні, що перший-ліпший студент-медик, що вище трійок не піднімається, тут безпомилково поставить діагноз: крупозна пневмонія, двобічна... В лікарню треба, звичайно. Тільки проти ночі, те се, та те, змордується дівча до решти. А крім усього — де гарантія...

— Що її не покладуть у коридорі? — закінчив його думку Борис.

— От-от. Звичайно, можна лікуватися й дома, якби умови.

— Умови в наших руках.

— Гаразд, я зараз рецептика випишу, банки їй треба поставити негайно. У вас є?

— Так Віталій, сусід мій, у аптеку зараз збігає, а я тут почергую...

Тим часом лікар сів писати рецепт:

— Як прізвище хворої?

— Не знаю.

— Як це так?

— Уявіть собі, не встигли познайомитись. Вона сюди просто з вокзалу прийшла, до старої знайомої, а її давно нема.

— Ну-ну! То кому виписувати рецепт? На чие прізвище?

Пишіть — Адамчук, а там розберемось.

Так Алла стала місис Адамчук. Спершу на рецептурному бланку, а згодом і на шлюбному свідоцтві...

Епілог

Як і в житті, в літературі трапляється так, що одні добрі знайомі надовго щезають з горизонту, зайняті своїми житейськими проблемами, натомість до нас приходять нові гарні друзі, які викладають нам свою душу. І, оскільки зрозуміло, що література є відображенням життя, автор намагався будувати свій роман за житейськими, а не літературними законами.

Але однієї традиції він хоче дотриматися — зібрати всіх героїв за одним столом і розповісти про подальшу долю кожного.

Докія Микитівна, «сключительно», як то кажуть, до останнього боролася з Григорієм Дмитровичем Вальком, мало не співала: «Вернись, я все прощу», але він твердо стояв на своєму, і вони розлучилися. В юридичному плані ця подія відібрала не багато часу, бо Григорій Дмитрович не наполягав на скрупульозному розподілі майна:

— Одежі, що на мені, а хліба, що у мені, але я піду під чотири вітри, бо мені набридло!

От що наробив той вітер, який дув на картині в кабінеті покійного письменника Чужака — до чотирьох вітрів діло дійшло, одного виявилось мало.

Григорій Дмитрович влаштувався на роботу в зоопарк, доглядав за слонами. З ним на нове місце перебралися і його горобці.

Докія Микитівна отримала однокімнатну ізольовану квартиру, і як не штукувала, змогла розмістити в кімнаті лише чотири ліжка.

Готельний її бізнес якось з самого початку пішов наперекіс. Чи то «бацулу» готельним шилохвісткам вона давала скупувату, чи ще які тому були причини, але заводити табличку «Місць немає» Докії Микитівні було рано.

До того ж якийсь «сключительний» сучий син украв у неї щітку для чищення одягу (що трапляється і в офіційних готелях), інший сучий син переночувати переночував, але не заплатив, третій, паразит, напився до того, що почав цілуватися з телевизором і розбив його в друзки, що теж трапляється в офіційних готелях. Правда, збитки з нього Докія Микитівна стягла, але телевізора й досі не може знайти.

Аркадій Борисович Суций гроші з Інеси Архипівни Шмакової злупив, і гроші грубі (господи, де її очі були, коли вона йому довірилась?), а тоді, звісно, зник, зашився, тарган, у якусь шпарину. Саме перед судом вона лишилась без адвоката, і колеса «чорного ворона» покрутилися в бік колонії загального режиму, де їй належало відсидіти три роки.

Але не в'язниця її пригнітила найбільше, а те, що її законний чоловік Геннадій Шмаков негайно розлучився з нею, а на суді підло свідчив проти. Мовляв, вона перевищила швидкість. Ех, треба б його було тої ночі газом отруїти...

Смійтеся громадяни, але Геннадію Івановичу Шмакову з нажитого добра нічого не відломилось. Ще до того, як опинитися за ґратами, Інеса Архипівна, щоб зберегти своє майно від конфіскації і Генки, викликала із села свого брата Петра Архиповича, того, що здався Бравиліві схожим на ката, того, що мав доньку — Тamarочку, котра, до речі, цього літа вступила до інституту культури. Так от, приїхав Петро Архипович величезною «шурою», як сказала на автофургон бабуся, і тая «шура» забрала все подалі від гріха, в село. Все добро. Все, за винятком тієї кришталевої люстри, що робилася, мабуть, на замовлення якогось обласного музично-драматичного театру.

У Генки, коли він повернувся з нічного жирування від однієї пишної вдовички, тільки зуби клацнули.

На самоті Генка взяв собі таку дику моду: ціляти порожніми пляшками від «чорнила» в оті блискучі кришталеві висюльки. Ціляє він влучно, хоча не спеціалізується зараз на собаках і коньяку, бо до коньяку йому з такими заробітками стало зась.

Останнім часом Генка Шмаков заприязнився — з ким би ви думали? З Валерієм Діденком, колишнім чоловіком Алли, інженером-енергетиком за фахом і преферансистом за покликанням. Валерій, хоч і з запізненням, вистежив будинок, де опинилася Алла, проте все було марно. Адамчуки вже планували первістка.

Третім компаньйоном у них став Ігор Гордійович Каянук. Він різко змінився після травми, ризикував у картах одчайдушно і потихеньку почав тягнути з дому речі. Він принципово не передплатив журнал «Здоров'є», купивши натомість пляшку горілки партнерам.

Колишній «Сер» — Сергій Іванович — у просвітленні намалював з Васюні таку картину, назвавши її «Право-

флашговий п'ятирічки», що дістав першу премію на республіканській виставці. Почувши щирі слова похвали на адресу своїх полотен, радісний і збуджений Сергій Іванович виволік на двір свою знамениту просмальцьовану тахту і при великому збіговиську запалив її. Тахта горіла славно, але обшивка її дала такий густий чорний дим, що приїхала пожежна команда і хотіла оштрафувати художника. Проте, обійшлося, бо бренд-мейстер взяв слово з Сергія Івановича, що той розмалює їхню стіннівку: «Гори, гори ясно, а тушися рясно!»

В Сущому, коли той забіг за тюлькою в гастроном № 379, його директор Прохор Назарович Наріжний впізнав того шахрая, котрий в минулому році видурив у нього гроші, щоб увіпхнути доньку у вуз, але так нічого й не зробив. Його було схоплено і віддано в міліцію за виявлення тюльки в кишені штанів.

Тепер про головних героїв.

До Станіслави Трохимівни Ревчун, коли вона їла свій сандвіч, завітав несподіваний гість, побачивши якого, вона мало не вдавилась:

— Іван? Загоруйко? Скільки літ, скільки зим! Ти живий? А казали...

— Живіший од деяких, однокласнице, от я і прийшов послухати твої нинішні промови. Ти завжди агітувала, активісткою була, з вогником. Пригадай осінь сорок другого. Нас, військовополонених, везли тоді через нашу станцію... Коли бачим на пероні бранок-дівчат, наших з тобою однокласниць. А ти перед ними — молода, гарно одягнена, поруч з есесівцем в чорному мундирі, і промову твою почув: «Дорогі подруги! Вам випало велике щастя, ви їдете віддавати всі сили на благо великої Німеччини...» А вони слухали тебе, і сльози котилися по їхніх щоках.

— Ти, ви ж щось плутаєте, — Станіслава Трохимівна почала вкриватися карміновими плямами.

— Ні, не плутаю. Кінчилась тепер твоя кар'єра!

Михайло Тарасович Мацієвич знову зайнятий по горло. Закінчивши нарешті статтю «Ще раз до питання проблем проникнення сторонніх предметів у яйцепроходи свійських птахів», Михайло Тарасович раптом натрапив на золоту жилу.

Якось до нього приїхала мати з села і заходилася перевантажувати з кошика яйця в холодильник. Мишко зацікавився цим як фахівець:

— Невже жодне яєчко не розбилося?

— А чого б їм битися? — озвалася мати. — Я їх, от дивися, як гарно гречаною половою переклала. Тепер кошик хоч з горба коти, жодне яєчко не розіб'ється.

— Гречана полова? Віковий досвід народу? — сплеснув руками Мацієвич. Він став свідком геніального відкриття, ніким, здається, ще не описаного.

— Аякже ж, гречана полова. Я завжди гречаною половою яєчка перекладаю, то вони й приїзять до тебе ціленькими.

Михайло Тарасович вихопив блокнот:

— А скільки гречаної полови треба в розрахунку на десяток яєць?

Михайло Тарасович подумки вже переводив десятки яєць в сотні, тисячі, мільйони, але йому треба було знати точні пропорції. Але, на жаль, маючи велетенський практичний досвід щодо яєць і гречаної полови, мати була абсолютно непідкованою теоретично і обмежилась просто:

— А скільки треба, стільки й беру. Хіба ж я її важу? На око, синку, на око...

З того дня Мацієвич впритул засів до дисертації. Євген Зіновійович Джоган...

Він все ще чекає. До ювілею зосталося зовсім мало часу, і Джоган вирішив нічого не робити, щоб не наробити зайвого, інститут під його керівництвом успішно стояв на зайнятих позиціях.

А поки що в кабінеті Миколи Софроновича, того самого, що йому свого часу Даня зробив ланцюжок із скріпок, сидить один товариш, рангом нижчий, і нудить:

— Треба було б цього Джогана представити, Миколо Софроновичу, слово честі. І Миколі Дмитровичу було б приємно...

І товариш, котрий рангом нижче, потяг до себе коробочку з канцелярськими скріпками.

Микола Софронович глянув на нього, стрепенувся і вивільнив коробочку з його пальців.

— Не знаю, за які такі особливі заслуги ми будемо його представляти до нагороди?

— Чудова біографія, хороший керівник...

— Ну?

— Дров ніколи не наламав і не наламає.

— Ото ж бо й воно — в науці треба ламати списи! Досить відсиджуватися. Ви уявляєте собі — нагородимо ми його, потім не зачепиш — скаже, за успішну роботу... Наплодили ми тих інститутів на свою голову. Наплодили НДІПППЯ, НДІВПППЯБ... Я б усі їх позакривав!

— Позакривати — не довго. А потім як кадри трудо-
влаштовувати? Особливо — керівні. Що ви Джогану під-
шукаєте? Чи ви гадаєте, що він на аренду перейде?

— Біда, і так погано, і так клопоти.

Микола Софронович підійшов до книжкової шафи
взяти звідти синенький томик.

— Послухайте, що з цього приводу розумні люди ду-
мають.

І, поправивши окуляри, Микола Софронович почав
читати:

— «У нас, право, до того дошло, что не только по слу-
чаю какого-нибудь подвига, но просто так, если иной не
нагадит никому в жизни и на службе, то уже считает
себя бог весть каким добродетельным человеком, сердит-
ся и серьезно, если не замечают и не награждают его.
«Помилуйте,— говорит он,— я целый век честно жил,
совсем почти не делал подлости, как же мне не дают ни
чина, ни ордена?» «Театральный разъезд», Николай Ва-
сильевич Гоголь.

— Ну-у, коли це ще було,— сказав товариш рангом
нижчий.

Микола Софронович нічого на те не відповів. Він на-
низав на одну канцелярську скріпку другу, потім третю
і так захопився цим зайняттям, що товариш, рангом
нижчий, чекав, чекав, а тоді зважився нагадати:

— То як вирішимо? Час минає, і коли не підпишемо
наказ сьогодні — завтра буде пізно.

— Завтра-післязавтра, всі справи — на завтра,— пов-
торював Софронович, нанизуючи двадцять сьому скріпку
на двадцять шосту, намацуючи при тому двадцять восьму.

— Завтра буде пізно,— нагадав товариш, рангом
нижчий.

— Пізно? Завтра пізно? Треба подумати, треба по-
думати до завтра, до завтра,— а тим часом пальці нама-
цували тридцять другу скріпку, щоб нанизати її на три-
дцять першу.

— Все відкладаємо на завтра. Сьогодні рано, а завтра
пізно... Коли ж, коли?

Чуєте, Євгене Зіновійовичу? Будьте мужнім! Набе-
рїтьсе терпінням! Все ще може бути!

І взагалі, людино, читачу! Не втрачай надії! Пам'ятай,
що смерть старіша від життя, бо воно виникло раніше,
ніж з'явилася смерть. Тому смерть від старості скле-
ротична! Вона може поспішити і прихопити замість коси
парасольку.

Повість

Біс його знає тепер, хто коли першим у дворі гнуту залізну трубу, пофарбовану в зелений колір, назвав «парапетом». «Парапет» був винайдений кербудом як альтернатива, розумна до того ж альтернатива хирлявому штахетничку, який жорстоко ламали продовольчі автофургони, котрі на шаленій швидкості залітали в двір, аби вивергнути із своїх надр мішки і ящики, бідони і половинки волових туш.

Великий продовольчий магазин тилом своїм виходив у двір, і протягом дня машини з цукром і олією, крупами і макаронами, м'ясом і ковбасою, ящиками вина і пива прибували сюди з регулярністю поїздів метро. Вони ламали не лише штахетничок, а й чавили клумби, вдавлювали в землю кущики, обдирали кору на березах і кленах.

З появою «парапета», що покоївся на рейках, глибоко закопаних в землю, наступ на «зеленого друга» припинився.

На «парапеті» в різний час доби любили сидіти одні і ті ж люди. Інколи до них підходили випадкові співрозмовники, але довго не затримувались. Їхня поява сприймалася прохолодно і відчужено, вони відчували це і йшли геть.

Як тільки великий електричний годинник на протилежаному боці вулиці покаже 7 годин 50 хвилин, з другого поверху, що над магазином, спуститься огрядний чоловік з білим облупленим бідончиком у руці. Мужчина в гарно випрасуваних штанях і кремівій «бобці». На ній ювілейна офіцерська медаль, вручена до 25-річчя Перемоги. Медаль не гоїдається, бо фактично не висить, а лежить, оскільки груди у мужчини круті, як у молодиці.

Звати мужчину Миколою Прокоповичем, прізвище він мав чи то Вепров, чи то Вепренко, цього ніхто точно не знав.

Обличчя у нього велике, грушовидне, підборіддя спадає на груди. І обличчя, і шия, і лисина, на якій збереглося трохи волосся, і навіть руки — слизуватого кольору здьору: тьмяно-сальне з кривавими прожилками.

Прізвисько він мав дивне — «Восьминіг». І сталося це так. Якось Микола Прокопович сидів зі своїм білим об-

лупленим бідончиком на «парапеті», а повз нього молода мама вела в дитсадок хлоп'я, років чотирьох-п'яти. Малий задивився на дядю, оглянувся, мало не перечебившись, і зраділо гукнув:

— Мамо, а ось дядя-восьминіг!

— Цить, — шарпнула його за руку мама і швидко потягла далі. — Так негарно говорити про старших. І чому — «восьминіг»?

«А тому, — сам про себе самокритично подумав Микола Прокопович, — що обличчя маю драглисте, розширене донизу, чорнильно-багряне, мов у восьминога, якого малий, мабуть, бачив по телевізору. До того ж очі круглі і ніс дзьобатий.

Ніби нікого й не було на той час у дворі і ніхто не чув, як нарекло маля Вепренка (чи Вєпрова?) «восьминогом», але прізвисько це прилипло до нього, і Восьминогом (поза очі, звичайно) почали його звати хлоп'ята, що з ранку і до вечора гупали м'ячем у стіну бойлерної, двірничка, продавці й вантажники магазину і навіть дехто з пенсіонерів.

Отож він сидить на «парапеті» рівно, зовні незворушно, і тільки тихе дзеленькання кришки бідона свідчить, що Микола Прокопович нервує.

Нарешті з'являється Толюня. Трохи заточуючись, бо й о 7-й годині 53 хвилини ранку вже був напідпитку, Толюня переходить на стройовий крок, а, порівнявшись з Восьминогом, хвацько підкидає два пальці до скроні:

— Зравж'ю!

Це має значити: «Здравія желаю!» Восьминіг гидливо киває йому і тицяє бідончика:

— Тільки щоб одна нога тут, а друга...

— За Уралом! — гигоче Толюня, хапає бідончика і через службовий хід зникає в надрах магазину. Довгий, цибатий, сутулий Толюня в своїй брудній спецівці нагадує кочергу, якою мішають смолу у величезних казанах.

«Але ж співається на очах хлопчина, — дивлячись йому вслід, думає Восьминіг, — а скільки йому років? Двадцять два? Двадцять три? Це не жарт — щодня з ранку і до вечора цмулити вино. Цікаво, є у нього батьки? Як же вони дивляться на все це? Що він неодружений, то це точно, яка з таким житиме?»

Толюня зникає буквально на дві-три хвилини, але Миколі Прокоповичу здається, що його немає вже годину. Нарешті повертається Толюня з бідончиком в руках. Кришка бідончика чомусь не лежить, як їй належить

лежати, а крутиться, наче горщик на кілку, — щось її підпирає зсередини.

— За смертю тебе посилати, — бурчить Микола Прокопович.

— Так Надін...

Продавщицю штучного відділу Надю Толюня чомусь називає на французький лад — Надін.

— ...так Надін марафет взялась наводити. Вона собі губи квацює, а я стою і чекаю як дурний. До речі, двадцять копійок за вами. По два дев'яносто немає, тільки по три десять. Так я знайду пізніше?

— Заходь.

Микола Прокопович задоволений, що Толюня знайде пізніше, а не потелебениться слідом, заглядаючи в руки, бере бідончик, кришка якого крутиться і витанцьовує, поспіхом, енергійно, як молодик, піднімається до себе на другий поверх.

Людина він не дурна, спостережлива і самокритична, але чомусь твердо переконаний, що всі думають, ніби в бідончику молоко. Молоко — навіть попри цю танцюючу над бідончиком кришку. Хто його знає, чим породжена така впевненість: «Люди думають, що у мене в бідончику молоко, молоко, молоко! А чому танцює кришка, кому яке діло?»

Через десять-п'ятнадцять хвилин йому буде взагалі байдуже, що думають люди. Він заходить на кухню своєї однокімнатної квартири, ставить бідончик на стіл, однією рукою намацує ніж, а другою розщіпає «бобку». Для профілактики. Під «бобкою» брудна, плямиста, мов маскхалат, майка, Микола Прокопович витягає з бідончика дешевий молдавський портвейн, стискає ніж і точним хірургічним рухом зносить ним коли металевий, а коли хлорвініловий ковпачок з пляшки. Притому робиться це з таким розрахунком, щоб ковпачок не впав на підлогу, згинайся за ним потім, шукай, а він ще знадобиться. Його круглі очі намагаються намацати чисту склянку по всій кухні, на полицях, на столі, але весь посуд немитий лежить у раковині.

Лупатий учора хотів взятися за полоскання, так Микола Прокопович погнав його: «Череп'я наробиш!»

Всі склянки і чашки (а їх не так вже й багато) липкі, брудні і тьмяно гидкі навіть на око, де вже з них пити? І він прикладає шийку пляшки до рота, робить перших два-три ковтки. Боже, яку гидоту випускають на винзаводах по ціні від 2 крб. 90 коп. до 3 крб. 10 коп. за пляшку

0,7 літра! Боже, яку гидоту! Тхне немитою, заплісня-вілою бочкою, тирсою, що нею притрушують підлогу винних підвалів, якоюсь цвіллю, чорт знає чим! Але Восьминіг переборює себе і робить ще кілька ковтків. Тоді відкладає пляшку набік і глибоко дихає дзьобатим носом. Ні-і... Здається, воно не таке вже й погане, це вино. Даремно він так подумав про нього.

Микола Прокопович практично ніколи не знав, що таке «класичне» похмілля, так яскраво описане в статтях і брошурах про алкоголізм. Там завжди на першому плані значиться головний біль — страшний. Біль, від якого, коли вірити брошурам та й живим людям, з якими Миколі Прокоповичу доводилось балакати на цю тему, голову ось-ось розірве, бо по ній клепають молоти і зсередини, і ззовні. Ніколи нічого подібного Микола Прокопович не відчував. От тільки на похміллі всередині щось скимліло, смоктало, мало не скавчало вголос, від чого тіло водночас ставало і важким, наче налитим оловом, і ніби зробленим з клоччя. Перед очима сутеніло, а в душі марилося непевними передчуттями невмотивованого, незбагненого нещастя. Якого саме нещастя, він не знав, і тому ставало ще страшніше. А між тим він ніколи не боявся смерті чи якоїсь наглої хвороби — того ж інфаркту чи інсульту, після якого можна зостатися паралітиком.

Він не боявся ніколи нічого і нікого за жодних обставин, а смерті боявся найменше. Він взагалі про неї не думав. Чи йому було боятися смерті, коли він двадцяти-трирічним старлеєм піднімав свій батальйон в атаку? А в інституті... В інституті він ніколи не боявся найсуворіших викладачів і професорів, як згодом не боявся найприскіпливіших ревізорів, голів комісій і взагалі начальства. І чи не за це начальство і цінувало його?

Восьминіг глянув на пляшку, і тепла хвиля передчуття чогось приємного хлюпнула в грудях: пляшка ледь-ледь почата, а тіло наливається бадьорістю, зникає оте «олово», оте «клоччя», що так мучило його ще десять хвилин тому. Ні, є ще порох в порохівницях! Він лізе в кишеню штанів і дістає потірхану пачку «Ватри». Запалити сигарету зараз чи зробити ще кілька ковтків? Приємна боротьба із спокуюсою, недовга боротьба, із якої спокуса виходить переможницею. І вже ж, це приємна боротьба. Заради насолоди він запалить сигарету, але не затягнеться, а принаде губами до шийки пляшки: ковток, два, три... Ет, де наше не пропадало, зробимо і четвертий

ковток! Ну от, а тепер можна і затягнутися. Господи-боже, до чого ж вона смачна, ця сигарета, якщо закурити її не натщесерце, а після кількох ковтків вина.

Микола Прокопович відчуває легке занепокоєння і вже знає, чим воно обумовлене: так і є, кудись закотився ковпачок, яким затикається пляшка. А вино видихається в одну мить. За кілька хвилин це вже не вино, а... Де ж він, цей чортів ковпачок? На підлогу він наче не падав. Ага, ось він, на столі, закотився, чортова личина, за попільничку.

Микола Прокопович затикає пляшку і задоволено констатує, що вона більш ніж наполовину повна.

Хороший настрій переповнює його і вимагає якоїсь рішучої дії. «А що, коли, — думає Микола Прокопович, — взяти і зателефонувати Андрію Мироновичу? Отак — взяти і зателефонувати? Ну, не стрельне ж він в лоба. Сказати йому: «Набридло сидіти дома, напенсіюватися, годі. Хоч виконробом, хіба не потягну? Старий кінь борозни не псує, сам знаєш. Ми ж з тобою двадцять сім років пропрацювали...»

Думка отак встати і зателефонувати «по начальству» здається такою логічною, простою і тому такою спокусливою, що Восьминіг навіть встає із стільця. Але тут-таки знову важко опускається на нього: телефон обрізано півроку тому за несплату...

Сто разів він примушував себе забути бідончик дома і, не чекаючи Толюні, піти на АТС, написати заяву; сплатити все, що там належить, проте... Кожного дня з самого ранку все якось складається так, що не випадає йому йти на АТС. От і сьогодні вже не підеш: доведеться дихати на тих «синичок», які сидять по той бік бар'єра, винним перегаром, дивитися, як вони морщать-ся, принижуватися... А потім — гроші. Треба мати гроші, а скільки в нього ще там залишається до пенсії? Ах, дурниці різні в голову лізуть.

Микола Прокопович приклався до пляшки знову. Тепер він не лічив ковтків. Хоча якась мить примусила його зупинитися: «Підсвинкові тому, Толюні, треба залишити бодай кілька ковтків, може прийти «за своїм» з хвилини на хвилину. Ще й двадцять копійок я йому винен... А-а, чорт з ним! Прийде — пошлю за другою. Гроші поки що є. Тільки навряд чи він прийде. Його вже там уконтентували. Або Надін за якісь послуги дала пляшку «чорнила», або з м'ясниками просто на колоді розговівся. Ніде Толюня не дінеться, він своє візьме!»

Восминіг присмоктується до пляшки і залишає в ній вина рівно на три пальці. Це — для другої сигарети. Він запалить другу сигарету, поверхово затягуюватиметься і одночасно робитиме малі ковтки. Так — приємно. По всьому тілу розливається якась рожево-тепла млість. А в голові ясно і розсудливо. Настільки розсудливо, що він вдається в малу «футурологію»: отже, завтра зранку треба здати в термінову хімчистку костюм, щоб протягом дня раз-два — і в дамках. Потім... Не чекаючи, коли знову поставлять телефон, з автомата чи з будинкоуправління (кербуд, безперечно, не відмовить ветеранові скористатися телефоном) зателефонувати Андрію Мироновичу і домовитися про зустріч...

О, ця зустріч! А що йому сказати при зустрічі? І що від нього почути: «Був ти, Миколо Прокоповичу, конем, справді баским конем був, а весь з'їздився. Багато ти перевіз у собі питва різного, воно тебе й перетворило на шкапу. Через нього ти й погримів донизу, а міг же гриміти в зовсім іншому плані, в іншому розумінні, в напрямку іншому». Щось подібне може сказати Андрій Миронович, а ще коли Микола Прокопович перед тим перехилить «для хоробрості», тоді взагалі яка розмова вийде?

У надрах Восьминога, що сидів проти майже всушеної пляшки (хіба на палець зосталося), зараз немирно співіснували дві людини. Одна з них вмовляла саму себе: «Ну, не алкоголік же якийсь нещасний ти? Сто літ би ти цього вина не бачив, то й що з того? Хіба тобі на віку лиш «чорнило» випадало пити? В ньому від сили сімнадцять градусів. А ми ж марочні коньяки сорокап'ятиградусні хлитали фужерами і голову не губили, діло робили! Тьху на це «чорнило»! Завтра костюмчик в чистку — з чистки, а післязавтра до Андрія Мироновича на прийом. Всі медалі і ордени — на парад, і хай тоді якась секретарка дзвякне, що начальство не приймає чи таке подібне!»

А друга людина вперто і наполегливо заперечувала: «Хіба ж вчора, позавчора, тиждень тому, місяць, рік ти не приймав такі рішення? І що з того? А нічого. Отож допивай те, що зосталося. Допивай і не псуй собі настроя, бо розпсихуєшся і так надерешся до вечора, що... Ет, зарікалася свиня лайно їсти, та на першій же купі й розговілася».

І Восминіг рішуче виливає вино в рот. Його виявляється несподівано мало, так мало, що це викликає

запоедання і тривоги. Але настрої у Восьминого не встигає зіпсуватися: саме зараз, всмоктуючись у організм, розтікаючись по жилах, приємно лоскоче кожну клітину мозку і гріє під грудьми вино, випите раніше. Воно ще не встигло викуритись з організму. У Восьминого навіть пробуджується апетит, і він йде снідати через дорогу, в студентську їдальню.

Микола Прокопович поспішав, він підсвідомо розумів (ба, достеменно знав): те, що йому вдасться проковтнути зараз, буде єдиною нормальною стравою протягом усього дня. Далі — просто «закусь» чи й «занюх» від розплющеного цукерка до сухої скоринки хліба. В їдальні він завжди бере одне й теж: вінегрет і оладки з сметаною. Оладки круто замішані, вони наче гумові, і він жує їх з натугою. Жує швидко, щоб якомога скоріше покінчити з цією марудною справою. За сусіднім столиком снідає студент-негр. Восьминіг дивиться на нього своїми круглими, нерухомими, незворушними очима і несподівано думає: «А я ж, братику, міг зустрітись з тобою в тебе вдома. Міг би поїхати в Африку!»

І в його вухах одразу бринить голос Андрія Мироновича, що зателефонував йому того дня: «Здається, молодому козакові мандрівочка пахне! Збирайся, поїдеш працювати у Африку». Але їхати в Африку Миколі Прокоповичу так і не випало. В нього на той час вже почалися неприємності, він вже котився згори і не вмів, не хотів чи не міг загальмувати. Та, мабуть, все разом — не гальмувалося.

Замість нього тоді поїхав Савчук і повернувся через три роки з орденом якоїсь африканської республіки. От скільки асоціативних спогадів може викликати звичайний погляд на студента-негра.

Всередині у Восьминого все одразу якось обм'якло, відчувся щем під серцем, щось засклимліло в грудях, стало душно — лисина, обличчя і навіть шия вкрилися гидким липким потом. Він згріб з пластмасового стаканчика цілу пригорщу паперових клинчиків-серветок і тремтячою рукою розтер їх по обличчю.

Покинувши їдальню поспіхом, як злодій місце крадіжки, Микола Прокопович пройшов двором, неуважно привітався з кількома людьми, вийшов на вулицю, звернув у провулок і попрямував до пивного кіоска. І не те щоб йому вже так хотілося пива, але пиво, на його думку, мало «посадити» ті негативні емоції, які виникли при згадці про Африку, котру він так і не побачив, а тепер і по-

готів ніколи не побачить. Кухоль пива, а за ним другий сріблясто затуманять мозок, і життя більше не здаватиметься до решти прожитим. Хоч на чверть години, а таки повіряться, що є там щось і попереду.

Біля кіоска вирувала черга людей, м'ятих і брудних, як карбованці з бабиної панчохи. Скільки таких, як ці, Микола Прокопович свого часу звільнив «за власним бажанням!»

Зараз саме в розпалі робочий день, і всім їм слід було б щось робити. Або хоча б перебувати на робочому місці. А вони? Восьминіг добре знав, що половина практично не працює ніде, у всякому разі — постійно. Інші, як каже Лупатий, — «на підхваті» або елементарні прогуляники. Але яке йому до того діло? Він заходить в це юрмище біля віконця кіоска, як у брудну калюжу, і вона слухняно розступається перед ним. Восьминіг чує слова:

— Дорогу баті!

— Батя, може, тараньки бажаєте?

— Пустіть директора, у нього теж душа горить!

Інколи його, з огляду на фронткову медаль, називають не директором, а генералом:

— Пропустіть генерала, у генералів теж всередині пече, коли коньяку перетой...

Чути сміх. Але не зловтішний. Навіть навпаки: якийсь підбадьорливо-співчутливий — не ми одні такі ханурики, он людина інтелігентна, котра, видать, колись і в чинах ходила, теж до бочки пнеться. Восьминіг вдає, що не чує їхніх вигуків і вони його зовсім не стосуються. А через кілька хвилин, коли він нахильці вицмулить два кухлі пива, його і справді нічого не обходитиме, бо в голові приємно загудять пелехаті джмелі.

Микола Прокопович лізе в кишеню по сигарети — так хочеться затягнутися тютюновим димом після двох кухлів пива, але вчасно стримує себе: насолоду треба трохи віддалити, і тоді вона стане втричі приємнішою.

Тому він закурює аж на «парапеті». На тому самому місці, де сидів вранці з облупленим бідончиком в руках, очікуючи Толюню. «Парапет» довгий, але у Миколи Прокоповича постійне місце — він сідає, ніколи не зміщуючись ні ліворуч, ні праворуч. Якось він подумав, що сидіти на чільному місці можна і за круглим столом. А все пояснювалось звичайною доцільністю: колись у цьому місці важкенний автофургон садонув своїм баннером по «парапету» і трохи сплющив його. Сидіти на

цій вм'ятині значно зручніше, ніж на круглій трубі. Але за весь час, скільки існує зелений «парапет» — альтернатива хирлявому штахетнику, не було жодного випадку, щоб хтось всівся на місце Восьминога. Кожен восьминіг має свій улюблений кораловий риф і бореться за нього, як може: хто міцним дзьобом, схожим на дзьоб папуги, що залюбки розбиває мушлі молюсків, а хто — і авторитетом. Що до авторитету, то він у Миколи Прокоповича на цьому «парапеті» непохитний, хоча він і сам до ладу не знає, чому це так.

Вже в самому кінці робочого дня подесную від Миколи Прокоповича вмощуватиметься п'яний в драбадан Толюня, і Микола Прокопович змушений буде трохи посунутися, здати позиції дещо ліворуч, щоб Толюня брудною, ніби нею щойно вимили підлогу, робою не вимурзав його чисту «бобку».

Ошую і поруч з Миколою Прокоповичем сидітиме Валерій Павлович. Біля Валерія Павловича — Леонов, за Леоновим — Лупатий, за Лупатим — Сергій Костриця. Борис Пилипчук на «парапет» сідає рідко. Хіба тоді, коли Толюня біжить у магазин, і біля Миколи Прокоповича звільняється місце. А так здебільшого Борис Пилипчук стоїть, тримаючи за спиною портфеля і постійно розгойдуючи його.

Жоден з решти мешканців шести будинків, вікна яких виходять у двір, на «парапеті» ніколи не сідає, ніби це прокляте місце, ніби через трубу пропускають електричний струм.

Восьминіг з насолодою втягував у легені бузковий тютюновий дим і дивився круглими очима, не кліпаючи, на той бік вулиці, де життя бігло повз нього мільйонами своїх доріг і стежок.

Тротуаром йшли люди, щось говорили одні одним, часом сміялися. На одній ніжці прострибала дівчинка, кинула шматок булки голубові, потім присіла навпочіпки і почала спостерігати, як до булочки, виступці-виступці, перевальці-перевальці, наближається гордовитий сизун. Він дзьобнув для годиться булочку і несподівано, ніби хто підкинув його, з посвистом крил, з фуркотом, з лопотінням здійнявся вгору. Дівчинка аж личко затулила руками, засміялася, підстрибнула і побігла далі, підстрибуючи то на одній, то на другій ніжці.

«Це ж Ірочка моя вже, мабуть, така, — подумав Восьминіг про свою молодшу внучку. — Скільки їй? І скільки минуло часу, як бачив її в останній раз?»

Він закашлявся димом і виплюнув недопалок, відчуваючи, що той неспокій, той душевний дискомфорт, котрий виник ще в їдальні при згадці про Африку, яка так і не відбулася, знову охоплює його. І йому хочеться чи то заплакати, чи то бігти кудись з усіх ніг... краще на червоне світло, щоб назустріч МАЗ чи ГАЗ, щоб — бац, чорно і нічого більше не було.

Микола Прокопович спробував взяти себе в руки і заспокоїтись. Він почав стежити за смугастим кошеним, котре підкрадалося до шматка булки. Кошеня обнюхало булку з усіх боків, кумедно задерло хвостик і пірнуло під ящики, що горою височіли проти підсобки магазину.

З люттю на весь світ Восьминіг подумав: «Зажерлися! Усі зажерлися! Дівча викинуло булочку, не захотіло їсти, голуб заледве дзьобнув, а кошеним так і взагалі знехтувало нею. Зажерлися! Всі зажерлися! Може, через те й п'ємо, що вже все маємо?»

Тут він подумав, що ні дівчинка, ні кошеним, ні голуб не п'ють, і йому стало водночас і смішно, і прикро від своїх думок: Дівчина п'є какао, голуб — воду з калюжки, а кошеним? Ха, Толюня розповідав, що Надін всі в магазині звать «кошачою мамою»: вона підбирає розклеєні паперові пакети з-під молока, зливає з них рештки в бляшанки і розставляє їх по різних закутках магазину. І дорослі коти, і котенята в магазині не переводяться. Колись приходили співробітники з санепідстанції, то чорнорота Надін зчинила такий вереск на захист котів, що комісія заледве знайшла двері.

При згадці про Надін у Миколи Прокоповича виникли певні асоціації, але він знав, що настрої його потьмаряться ще не раз, перш ніж між ним і Надін виникне хоч і невидимий, але конкретний діловий контакт.

А люди йшли і двором (дехто вітався з ним), і тротуарами вулиці, розмовляли між собою, сміялися, чогось чекали, кудись поспішали, на щось сподівалися. І Восьминіг знав, що їм весело, вони дочекаються, вони не запізняться, сподівання їхні здійсняться.

І ще знав Восьминіг, що нікому з тих людей немає ніякого діла до нього, старого алкаша, старого п'янички... Так-таки — п'янички! Бо алкоголь — то вже все, хана, немає вороття. А п'яничка що ж? Ну, випив, ну... Все мине — варто лиш захотіти. О-о, варто йому лиш захотіти, віддати костюм в термінову чистку, зателефонувати Андрію Мироновичу, як відразу навіть серед цих незнайомих людей знайдуться такі, у яких виникнуть спра-

ви до нього, до Миколи Прокоповича Вепренка. А поки що... Поки що згадалися слова пісні з якогось кінофільму:

Какое мне дело до всех, до вас,
А вам до меня...

Зі старанністю й темпераментом ресторанного «вишибали» він гнав із своєї голови сумні думки. Але разом з тим відчував, що все це сізифова праця — справа не в сумних чи веселих думках, річ у тому, що сумний щем охоплює все його єство від п'ят до потилиці, і в цьому щемі є вже щось патологічне. Може, саме так і починається алкоголізм. Але — «алкоголізм» це була вже думка, а думку легше викинути з голови, ніж вгамувати цей щем, цей всевладний щем, котрий не щадив жодної клітини в його організмі.

Напроти, через вулицю, синіла вивіска: «Пошта, телефон, телеграф». Праворуч і ліворуч від входу висіли поштові скриньки — червона для місцевої кореспонденції, синя — для міжгородньої. Восьминогові було дуже добре видно звідси, як люди заходили на пошту, виходили звідти, як опускали в скриньки листи і листівки...

Він злостився на цих людей, ніби вони в чомусь ошукали його, зобидили. Раптом відчув страшну дискримінацію з боку суспільства: адже він не міг зайти на пошту, як всі ці люди, взяти телеграфний бланк чи вкинути листа в скриньку. Тобто — «де юре» він все це міг. Міг зайти в приміщення пошти, підійти до будь-якого віконця, і його, з огляду на вік, медаль ветеран війни, пропустили б без черги. Але це — «де юре»... А «де факто»? Що йому робити на пошті? Кому «бити» телеграму? Від кого чекати листа «до запитання»? І взагалі, коли він востаннє був на пошті? І коли востаннє писав листи чи листівки? Йому пригадалося, що в цьому році (чому? як?) він не написав жодної вітальної листівки друзям, рідним, знайомим. Не привітав нікого ні з Новим роком, ні з Днем Радянської Армії, ні з Першотравнем, ні з Днем Перемоги. Та й сам отримав дві чи три листівочки, по суті, від мало знайомих людей, які вітають всіх за інерцією, всіх підряд, чия адреса значиться в адресному записничку.

Та чорт з ними, з поштою, з телеграфом, з телефоном! Кому писати, куди і, найголовніше, що?

Над головою прогудів літак... Цей літак остаточно роздратував Восьминога. Звичайний пасажирський літак для нього зараз став недосяжним, як колись стала недосяжною Африка.

І тут у двір вкотив помаранчевого кольору «Запорожець» і загальмував мало не коло самого «парапета».

У Восьминога потепліло на серці — це приїхав Валерій Павлович. І пригадалися слова іншої пісні: «А жизнь продолжается...»

З автомобіля виходить Валерій Павлович і з простягнутою рукою, трохи кульгаючи (у нього немає лівої ноги, нижче коліна — протез, але він ніколи не ходить з ціпком), якимось ніби насувається на Миколу Прокоповича. Той сидить незворушно, мов Будда, і тільки тоді, коли Валерій Павлович наближається на відстань простягнутої руки, м'яво простягає свою руку назустріч. Дружнє рукостискання. З боку Валерія Павловича ніби підкреслено поштивіє, а з боку Миколи Прокоповича — холодно ввічливе. Але це ніскільки не бентежить Валерія Павловича, бо він добре знає, що значно потрібніший Миколі Прокоповичу, ніж Микола Прокопович — йому. Валерій Павлович, по суті, ровесник Миколи Прокоповича, ну, рік-два сюди-туди, але виглядає Валерій Павлович значно молодшим, ніж є насправді. В його темно-каштановому (не фарбованому, боже борони!) волоссі жодної сивої волосинки, він смаглявий, з приємним обличчям, з ширими (для людини спостережливої і проникливої — аж занадто) очима, повними рожевими губами, на яких майже завжди пустує приємна посмішка.

Якось Борис Пилипчук, коли вони всі вже добряче підпили, сказав: «А знаєте, Валерію Павловичу, ви дуже схожі на шоколадну цукерку!» Толюня і Лупатий п'яно загикали, Леонов, як завжди, зостався незворушним, і Микола Прокопович зрозумів, що тільки він і Сергій Костриця помітили, наскільки точним було порівняння Бориса.

Сам Валерій Павлович сприйняв порівняння його особи з шоколадним цукерком поблажливо і доброзичливо.

І ось Валерій Павлович всідається на «парапеті» ошую від Миколи Прокоповича, по-наполеонівськи складає руки на грудях і заводить якусь нудну й буденну розмову:

— У племінниці на новому масиві другий тиждень гарячої води нема.

Чхать Восьминогові і на племінницю, і на будь-яку воду, але він мужньо підтримує розмову:

— Опалювальний сезон скінчився, от вони й пере-
вряють комунікації. Діло знайоме.

А сам думає: «Чому він не говорить про головне? Не-
вже досі не «штовхнув»? Коли так, то кепсько, дуже
кепсько».

— А в наших гаражах в одному блоці каністра з бен-
зином зайнялася. Ледве загасили. За малим, ідіот, маши-
ни не позбувся. «Жигуля», правда, стареньке, але все
одно страховки не заплатили б. Та й наші машини
загорітися могли. Коли пожежу загасили, бити його
хлопці хотіли, а тут міліція...

— Оштрафували?

— Само собою. Бензин в гаражах тримати заборо-
нено.

«Господи, — мучиться Восьминіг, — і до чого мені все
це знати? Чому він не говорить про головне? Ускладнен-
ня якесь чи ще не зробив?»

І тоді Микола Прокопович приймає таке рішення:
«Взяти хіба що пляшку? Він «чорнила» сьорбне і стане
балакучішим та діловитішим. Всі ми такі...»

— А що, Валерію Павловичу, — починає наздогад бу-
ряків Восьминіг, — коли нам заради зустрічі та той...

— Є така думка? — лагідно сміється Валерій Павло-
вич. — Хороша, взагалі, думка. Тільки хіба що пивка. Бо
в мене лише карбованець. Дала мені моя благовірна на
перукарню, так я його на вівтар доброго діла, хе-хе,
покладу!

Микола Прокопович скоса дивиться на ретельно під-
стрижений бачок, на чисто виголену щоку Валерія Пав-
ловича, і в ньому закипає лють: «Скупердяга паршивий!
На перукарню йому дали — як же ж! У тебе там в загаш-
нику на дві пляшки коньяку знайдеться, не те що на
дві пляшки пива».

Проте Восьминіг стримує себе і розсудливо каже:

— Що пиво? Тільки в животі бухтить та в певне місце
зайвий раз побігти примусить. Я ось, перед вашим приїз-
дом, у кіоску випив два куклі.

— Бочкового? — «наївно» цікавиться Валерій Пав-
лович, ніби не знає, що в кіоску продають тільки боч-
кове.

— Звичайно, бочкового. Якого ж іще? — вже огризає-
ться Восьминіг.

— Так-так-так...

— Магазин скоро зачиниться на перерву, — нагадує Микола Прокопович і сердиться сам на себе, бо чує у власному голосі якісь благальні інтонації.

— Толюня там завжди вештається, можна через Толюню, — так само «наївно» каже Валерій Павлович.

— Ну... це нам, при наших статках ще третього не вистачає, — в голосі Восьминога вже сльоза.

— Так-так-так... Тоді зробимо так: я карбованець, ви — карбованець, та й візьмемо пляшку столового. А що робити?

Закінчується все це тим, що Микола Прокопович дістає з кишені два карбованці і мало не жбурляє їх Валерію Павловичу. Той накульгує в магазин, а Восьминіг, гамуючи задишку, піднімається до себе на другий поверх в свою квартиру. Піднімається і сердито думає: «Паразит! І завжди він так. Як доводиться скинутись: я даю, Борис дає, Сергій дає, навіть Леонов дає... Цікаво, хто він — Леонов? Спитали б мене, скільки часу я його знаю, не відповів би. Живу тут уже п'ятий рік і стільки ж знаю Леонова. Тобто як знаю? Як кажуть, наочно знаю. А хто він, працює чи вже на пенсії? Мабуть, що вже й на пенсії — мого віку, сивий, та й обличчя пооране зморшками. А де він живе, теж ніхто не знає. Та чорт з ним, з Леоновим, колись розберемося... Навіть Лупатий днями дав карбованця, та й Толюня інколи дає, хоч з нього, що з голого, що з святого, а Валерій Павлович... У, наволоч, куркуляка, з нього кожного карбованця завжди вичавлювати доводиться».

Зайшовши на кухню, Восьминіг найперше споліскує два гранчаки і, навіть не витираючи їх, ставить на стіл. Годилося б чимось закусити, та чим? Нарешті серед того рейваху, що коїться на столі, знаходить щербате блюдо, а на ньому кілька зів'ялих редисочок і дрібку солі. Царська закусь при лихій годині, коли б був хліб. Але Восьминіг добре знає, що хліба нема.

Тим часом повертається Валерій Павлович з пляшкою. Пляшка дбайливо загорнута в папір, та так, що не одразу розбереш, що це пляшка: може, людина тримає в руці рулон креслень? Може, якісь важливі креслення на тому папері, може, якийсь проект?

Восьминіг нетерпляче «роздягає» пляшку і зчісує з неї ножом металевий ковпачок. Спостерігаючи за його гарячковими рухами, Валерій Павлович смиренно каже:

— А ми потрішечки, Миколо Прокоповичу, потрішечки, в розтяжечку, так приємніше.

«В розтяжечку», — сердито думає Восьминіг, «в розтяжечку!» Теж мені гурман-дегустатор, знавець марочних вин знайшовся. Щоб «чорнило» пити, треба попередньо очі зав'язувати, а він — «в розтяжечку!»

У той же час Восьминіг усвідомлює, що пропозиція Валерія Павловича слухна, тому наливає по третині гранчака:

— А з закускою — біда. Редисочка ось, а хліба так і не встиг взяти...

— Нічого, нічого, — каже Валерій Павлович і, склавши губи сердечком, підносить гранчак до рівня очей, дивиться через його сургучову каламуть (портвейн, здається, «рожевий») в бік вікна.

«Ну, — кипить всередині Восьминіг, — прийшов аристократа із себе корчити? Знаємо ми цього аристократа — іншим разом налігається, «мама» сказати не може, машину у нас в дворі залишає, на бровах повзе додому. І шию не скрутить, і протеза собі не поламає, чорт кульгавий!»

Але всі ці думки Миколи Прокоповича вже десь на задньому плані, бо весь він, все його єство зібрано в єдиній дотичній, де губи торкнулися липкої тверді неохайно помитого гранчака. Він правою рукою ще не надав гранчаківі потрібного кута, а ліва його рука наосліп намацує редиску.

Випивши сургучового кольору портвейн, Восьминіг ставить на стіл гранчак і підносить зів'ялу редиску не до рота, а до носа — нюхає її і вибачливо каже:

— І в холодильнику, як на те, немає нічого такого, чим можна було б закусити.

Валерій Павлович, пробачаючи господаря, розводить руками, а сам зловтішно думає: «А що там, у холодильнику, може бути їстівного, коли холодильник поламався півтора року тому і досі не полагоджений? Порожні пляшки там складаються, коли на кухні їх збирається стільки, що до раковини підійти не можна. Ось що в холодильнику зберігається, а то: «в холодильнику нічого немає». Є, є в холодильнику, тільки склом не закусиш».

І традиційно Валерій Павлович цікавиться:

— Ну, а як взагалі здоров'я ваше, Миколо Прокоповичу?

Восьминіг робить коротку відмашку рукою, ніби перед тим вхопився за щось гаряче. Цей жест, проте, можна тлумачити в кількох редакціях: «Ат, питаєте у хворого здоров'я!», або: «А що мені зробиться? Проживу іще сто

років!», або: «Кепське здоров'я, варто б до лікарів звернутися, та... то руки не доходять, то ноги не досяють».

Коли вони випивають по другій, Валерій Павлович несподівано переходить до предмета, який весь час цікавив і непокоїв Миколу Прокоповича.

— Так що, Миколо Прокоповичу, не штовхнув я вашу річ...

— Чому? — ще більше округлилися і без того круглі очі Восьминога, і оте «чому» він не стільки вимовив, скільки видихнув. Занервував, і від того почав хрумтіти редискою, яку до цього тільки нюхав.

— А тому що... Тобто поки що не штовхнув, але на великі гроші не сподівайтесь.

— Чому?

Валерій Павлович ніби й не чув його, розвивав свою думку далі:

— Тобто про великі гроші не могло взагалі йтися, бо вещь подержана.

— Та він же новий-новісінький!

— Ха! А дірочки?

— Які ще дірочки?

— А через котрі плашечка з дарчим написом присобачувалась.

— То й що? Дірочки... Подумаєш, дірочки... Річ — чисто шкіряна, не який-небудь шкірзамінник.

— Не смію з вами сперечатися — чиста шкіра. Стопроцентна шкіра. Але ж дірочки...

— Що дірочки! — мало не плакав Восьминіг, і коли б тут, на кухні, був хтось третій, йому було б і гидко, і шкода дивитися на Восьминога.

Проте Валерій Павлович був байдужий до всього, він зирив крізь сургучневу каламуть на світло, і його абсолютно не обходив ні зовнішній вигляд, ні душевний стан Восьминога, а третього на кухні не було.

— Що — дірочки, кажете? — Валерій Павлович маленькими ковтками сьорбав портвейн рожевий і за кожним ковтком облизував свої яскраві, вишневі, свіжі, як у молодій дівчини, губи. — А те — дірочки, що — гандж, брак. Вещ виходить наче бракована.

— Ну, чому ж бракована? — рішучим рухом ребром долоні Восьминіг розсік повітря. — Таку річ для просто так не купляють, її купляють як подарунок для когось. І на тому місці, де дірочки, з'явиться нова плашечка з вигравіруваним дарчим написом...

— Я знаю? Може, вам краще вестись в комісійний відділ?

— Та що там! — приречено зітхає Восьминіг. — Раз ви вже взялися, штовхайте річ. Подумаєш — дірочки! Дірочки...

Вони допивають «чорнило» і виходять на «парапет». Обидва розуміють, що головні події сьогоднішнього дня, вірніше, вечора, ще попереду. Хай-но лиш збереться «кворум».

А «кворум» збирається швидко. Першим з'являється Леонов. Він мовчки тиче свою дерев'яну долоню спершу Миколі Прокоповичу, а потім Валерію Павловичу і сідає поруч.

Вже вкотре Валерій Павлович робить спробу якось розворушити Леонова, щось дізнатися від нього чи хоча б по-справжньому почути його голос. Тому Валерій Павлович запитує не в простір, а безпосередньо у Леонова:

— Ну, як?

Той довго мовчить, не виявляє ніякого інтересу до Валерія Павловича, до його запитання, сидить — без прояву будь-яких емоцій. Потім здвигає одним плечем. Цей рух — реакція на запитання, і його можна тлумачити теж в багатьох редакціях: «Що саме?», або: «Хіба я знаю, що?», або: «Та так собі». Рух плечем свідчить про те, що Леонов не глухий і чув запитання Валерія Павловича. Він і не німий. Кілька років тому він, знайомлячись з ними, кожному тицяв свою дерев'яну долоню і говорив: «Леонов», мабуть, вважаючи, що цим одним словом, його прізвищем, сказано все.

Як зазначалося вище, ніхто з них не знав, де Леонов живе, де працює, хто він такий взагалі. Знали, що він — Леонов. Коли події входили в ту фазу, про яку Лупатий говорив: «Люди, пора шелестіти папірцями», Леонов інколи простягав троячку, інколи карбованця, інколи (так бувало нечасто) не простягав нічого.

Але й тоді, як і всі, Леонов піднімався на другий поверх у кухню Восьминога і пив нарівні з усіма.

Інколи (і це найдивніше, бо в пляшках було ще доволі вина) посеред вечора Леонов схоплювався, казав усім: «До побачення» і кудись зникав. І з цього «до побачення» теж можна було зробити висновок, що Леонов не німий. Але загалом схоплювався він дуже рідко, тому й «до побачення» його дуже рідко чули.

У Леонова шляхетна, з платиновим полиском сивина, зачіска — «генеральський їжачок». І взагалі в ньому

є щось таке, що розшифровується заштампованими словами: «військова кісточка». Леонов невисокий, але попри похилі роки стрункий і підтягнутий, в ньому відчувається і внутрішня душевна сила, і сила фізична. При рукостисканні кожен відчуває, що рука Леонова довго була на «ти» з металевими предметами. А може, й зараз на «ти» з ними. До речі, з ранньої весни і до пізньої осені він ходить у новенькій, ніби тільки-но з цейжауза, офіцерській гімнастерці. Штани бувають різні, від джинсів до солдатських шароварів включно, а гімнастерка незмінно офіцерська і незмінно як з голочки.

Валерій Павлович, найдопитливіший з усієї цієї компанії, якось запитав у Леонова: чому він завжди ходить у гімнастерках і чому вони завжди нові? Леонов мовчки здвигнув плечима, та й на тому сталося. На обличчі Леонова тоді можна було прочитати такий текст: «А я й сам, чоловіче, не знаю, чому на мені завжди гімнастерка, а ще менше знаю, чому вона нова».

Майже слідом за Леоновим прийшов Лупатий. У Лупатого повен рот металевих зубів якогось особливого залізного кольору, і коли він сміється (а сміється він з будь-якого приводу і взагалі без приводу), розтуляючи слиняві губи, створюється враження, що хтось розкубрячив ящик із цвяхами. І ще — у Лупатого вибалушені очі, тому й — Лупатий. Ні прізвища його, ні імені, ні по батькові ніхто тут не знає та ніхто і не виявляє бажання знати, тим паче, що Лупатий сприймає своє прізвисько чи не як титул.

Лупатий не за ногами вбіг у цю компанію, його примитив Валерій Павлович, котрий і назвав його Лупатим, ставши його роботодавцем.

Дружина Валерія Павловича працювала завідуючою виробництвом в тій самій їдальні, де Восьминіг щоранку їв гумові оладки. Завдяки їй (після клопотання Валерія Павловича) Лупатий став при їдальні «прислугою за все», а офіційно — різноробочим.

В епоху, коли звела їх доля, Лупатий, за висловом того ж таки Валерія Павловича, був «безгоспним». Хоча перед тим, як стати «безгоспним» і, по суті, бездомним, Лупатий мав дуже прибуткове місце роботи, про яке він принагідно розповість сам.

Лупатий розкубрячив свого ящика з цвяхами, якось блазнювато гикнув і так само блазнювато, зігнувшись в попереку, почав вітатися з кожним, загортаючи їхні правиці в свої обидві долоні. При цьому він поцікавився, як здоров'я Миколи Прокоповича і Валерія Павловича.

Восьминіг зробив коротку відмашку рукою, про яку йшлося вище, а Валерій Павлович буркнув:

— Не скаржусь.

Для Валерія Павловича Лупатий був істотою нижчого порядку, що не заважало Валерію Павловичу пиячити в товаристві Лупатого.

— А де Сергій, Боря? — чомусь саме в Леонова запитав Лупатий, хоча мав при тому найменше шансів почути відповідь. Так воно й сталося: Леонов продував свій мундштучок, потім вкладав туди сигарету, потім припалював її, потім зробив затяжку, другу, але з відповіддю не поспішав. Сидів нерухомо і дивився в простір попереду себе. Що ж до Восьминога і Валерія Павловича, то й вони промовчали, оскільки запитання адресувалося не до них.

Отже, запитання Лупатого повисло в повітрі, але це аніскільки не знітило його, і він зробив цікаву заяву, щоб збагатити інформаційний банк товариства:

— Допіру Толюню зустрів. Він там якісь ящики носить, вже на добром газу, але на ногах ще тримається міцно.

І тут підійшов Борис Пилипчук...

Борис Захарович Пилипчук, кандидат технічних наук, співробітник одного з НДІ, був сусідом Восьминога по парадному, жив поверхом вище, якраз над ним. Високий, трохи сутулий, з пишною шевелюрою, яка, проте, не могла вже приховати середнього розміру рожевої лисини на маківці, вразливий, інтелігентний, м'який... Борис Пилипчук перебував у тому статусі, коли людина по trochu, поки що майже непомітно (у всякому разі, не для всіх помітно) вже почала втрачати повагу товаришів по роботі, сусідів, знайомих... А натомість у його знайомих, рідних, товаришів уже з'являлося занепокоєння. Це був статус, в якому людина, в даному випадку — Борис Пилипчук, будь-що хоче реставрувати, повернути цю повагу, але їй вже несила, і вона день у день здає свої позиції.

Ще немає серйозних сигналів з міліції, з витверезника, по місцю роботи, ще причина розлучення офіційно (і в це ще багато хто вірить!) пояснюється банальним: «не зійшлися характерами», ще немає ні прогулів, ні навіть запізньєнь на роботу, ще працюється з повною (у всякому разі, так здається і самій людині, і її оточенню) віддачею, ще немає серйозних помилок і службових порушень, ще... ще... ще... У всякому разі, навіть на рівні міс-

цевкому не було жодної серйозної розмови, не кажучи вже про виклики «на килим», але найпроникливіші з оточення такої людини вже відчули; щось здвигнулося, вже посипались дрібні камінці, а далі підуть брили, лавина піде, і кінець цьому в кращому разі в наркологічному диспансері, а в гіршому... Та хто зміг би вирахувати той, найгірший варіант, тим паче, що він багатоголовий, як зелений змії?

Що ж до Сергія Костриці...

Сергій Іванович Костриця, який підійшов до товариства на «парапеті» майже одночасно з Борисом, то він (теж, до речі, інженер-поліграфіст, хоч і не кандидат наук) вже давно проминув той статус, ту фазу, в якій зараз перебував Борис Пилипчук, і нестримно зсувався туди, звідки вже немає вороття, туди, де на дорозі не виникне наркологічний шлагбаум, бо в ньому вже давно відпала потреба.

Навіть через дуже широку вулицю, навіть за квартал, коли гляне на Сергія Кострицю зовсім неупереджена, ба й доброзичлива людина, вона безпомилково скаже: «хронічний алкоголік». Таких, як Сергій Іванович Костриця, в північних наших портах, в місцях, де формуються геологічні партії, називають «бичами». «Бич» — ця російська абрєвіатура розшифровується безжально просто: «Бывший интеллигентный человек». Хоча по відношенню до Сергія це визначення буде точним «де факто», «де юре» це ще не так. «Бич» — в минулому справді людина інтелігентної професії, розумової праці — співається і опускається до того, що не може більше працювати за своїм фахом, а береться за будь-яку тимчасову роботу, щоб швидко-швидко заробити собі на пляшку і тут-таки, в буквальному розумінні, «не відходячи від каси», цю пляшку реалізувати.

Сергій Костриця і далі працював за фахом, хоча всі в цеху, від практикантів-учнів профтехучилища до директора друкарні включно, знали, що він давно вже не здатний працювати з повною віддачею, що за нього працюють інші, а він просто за штатним розписом значиться інженером-поліграфістом і тремтячою з важкого перепоя рукою розписується у відомості на зарплату. Левину частку цієї зарплати він безжурно і бездумно пропивав, хоча у нього сім'я — дружина і дві маленькі доньки.

Саме те, що у нього є сім'я, та й він якийсь безпорадно-безотвітний, і спричиняло до того, що його жаліли і

терпіли на роботі, а якщо й карали потроху, то хіба що — зривували прогресивку, позбавляли премій, давали відпустку, коли це зручно було цеховому начальству, а не коли цього хотів Сергій Костриця. Власне, останніми роками він вже нічого не хотів. Йому було абсолютно байдуже, на яку пору року випадала його відпустка, бо все одно він всю просиджував на зеленому «параметі». Гроші, хоч зарплата, хоч відпускі, дуже швидко спливали з його рук, і він часто навіть не мав за що купити пляшку, але ще Джек Лондон зазначив, що значно важче знайти людину, котра поділиться з тобою шматком хліба, ніж людину, яка почастує тебе спиртним.

Існує, на жаль, така річ, як алкогольна солідарність, і коли б її, цієї солідарності, не було, алкоголізм давно б вже звівся нанівець.

Так, на роботі Сергія жаліли, не вказували йому на двері, і в цьому був певний сенс. Дружина Сергія, Тамара, вискочивши заміж за молодого симпатичного інженера-поліграфіста в свої неповні вісімнадцять років, не мала ніякої спеціальності. Та тоді, на перших порах, це не давалося взнаки, не було Тамарі потреби ні вчитися, ні шукати роботи, бо Сергій заробляв добре, все зароблене приносив додому, грошей вистачало не тільки від зарплати до зарплати, але й дещо відкладалося «на чорний день». Ми при способі життя нашого суспільства вже давно говоримо про «чорний день» в дещо іронічному плані, навіть трохи кепкуємо над людьми, котрі вірять, що такий «чорний день» може колись прийти.

Між тим він приходить, і то частіш, ніж цього можна було б сподіватися. Хай це буде тавтологія, але «чорний день» приходять не в один день. «Чорний день» вперше затьмарив вікна Костриць, коли Сергій вперше прийшов трохи «на газу». Тепер ні він сам, ні його Тамара вже не могли пригадати, з якої нагоди він тоді випив. Та, до речі, Тамара не надала цьому особливого значення: кожному чоловічій трапляється на віку випити. І не раз. Підстава для занепокоєння не було ще й тому, що Сергій ніколи не напивався, як каже Толюня, «в драбадан». Просто від нього все частіше і частіше, а далі й щовечора пахло спиртним. Він ніколи не бешкетував, не зчиняв гармидеру, не кривдив Тамару, дітей, не непокоїв сусідів, словом, випивши, не робив нічого такого, що дружинам інших п'яниць дає підставу бігти в місцевком, а сусідам — в міліцію чи подавати заяву в товариський суд.

Лікарі, психіатри-наркологи, кваліфікують алкоголіків, за своїми науковими критеріями, але коли підійти до цього питання з чисто життєвських позицій, то алкоголіки, як і «самашечі», поділяються на тихих і буйних. І між іншим, у буйних, тих, хто б'є посуд, трощить меблі, лається, бешкетує, більше шансів вирватись з лабет алкоголізму, ніж у тихих. Буйних атакують і з фронту, і з тилу, і з флангів: адміністрація, місцевкомі, юстиція, міліція, медицина. Буйні — завжди на очах, і їх, трапляється, витягають з алкогольного виру, відкачують на березі, ставлять на рівні ноги, і вони, трапляється, покидають пити назавжди.

Щодо алкоголіків тихих, то вони приречені. Ними, як правило, ніхто не займається, а отже, не рятує, бо вони, практично, нікому не заважають і потиху, благополучно, спокійно наживають собі цироз печінки чи білу гарячку.

Сергій був тихим алкоголіком...

Коли він починався як алкоголік, коли вперше в цеху, злодійкувато крадучись, ковтнув технічного спирту, яким промивають шрифти, всі довкола вдали, що нічого особливого не сталося. Делікатно промовчали.

Та й базувалася ця «делікатність» на тому, що не він перший, не він останній перед обідньою перервою «для апетиту» крадькома ковтає той осоружний спирт, що відгонить мазутом. І знову ж таки статистика — п'ють мільйони, а стають справжніми алкоголіками лише сотні тисяч.

Де та межа, за якою любитель перехилити чарку стає алкоголіком? Не знав, де та межа, сам Сергій, не знала його Тамара, не знали товариші по роботі, не знало керівництво.

А тепер було вже пізно. Тому тепер набирав чинності закон жалісливості й жалісливості не безпідставної: можна звільнити інженера-електрика чи інженера будь-якого іншого профілю. Може, тоді він опам'ятається, кине пити і знайде собі іншу роботу. В місті сотні підприємств, і такий звільнений, не завдаючи собі великого клопоту (чи надовго?), знайде іншу посаду. Але трудо-влаштуватися інженеру-поліграфісту достоту проблематично, бо в місті лічені друкарні. А двоє дітей, а Тамара без спеціальності!

Щоб хоч якось втримати на плаву сімейний бюджет, Тамара останнім часом раз у раз влаштовувалась на роботу. Але кожного разу як на те її спіткали невдачі,

щоб не сказати — неприємності з кримінальними наслідками.

Тамара влаштувалася то кіоскеркою в «Союздрук», то лотошницею від їдальні самообслуговування продавати біляші, то касиркою кінотеатру. А оскільки в школі вона з математики завжди мала не дуже тверду трійку, то за тиждень-два, а коли й за місяць, виявлялася в неї нестача. Тоді Сергій буквально валявся в ногах функціонерів каси взаємодопомоги, начальник цеху, котрий вже збирався позбавити його квартальної премії, своє попереднє рішення скасовував, навіть товариші по роботі скидалися по троячці, і меч Немезіди ковзав повз Тамарину голову.

Але після таких стресів Сергій запивав ще інтенсивніше, життя в родині не було, а Тамара не знала, що краще — розлучитися чи заплющити очі на все (насамперед на діряві дитячі черевички, на платтячка, з яких дівчатка повиростали, на вічно порожній холодильник, на загрози міськенерго відключити електрику) і нести свій хрест далі.

Поплакавши і відчувши від того, як кожна жінка, певне полегшення, Тамара вирішувала нести свій хрест далі, а Сергій так само пив і потиху наживав свій цироз печінки.

Увесь рік, за будь-якої погоди, він ходив в брудно-блакитному беретіку, схожому на млинець. Ці, без підкладки, беретіки не продаються в магазинах, їх видають на підприємствах як частину спецодягу. Була, давно колись була у Сергія шапка, гарна шапка, та він, п'яним, загубив її. І ще був у Сергія капелюх, але він давно, дуже давно забув його в якійсь забігайлівці. І з тих пір ходив у беретіку. Його пальто взимку та восени, як і костюм влітку і напровесні, мали якийсь невиразний колір. Здавалося, одяг Сергія притрушений вулканічним попелом. Тим самим попелом було притрушене і його обличчя кольору вигорілої вицвілої гімнастерки — кольору зеленкувато-оливкового. Такі обличчя бувають лиш у важко і невиліковно хворих. З-під злиденного беретіка стирчали на всі боки якісь борульки-косми брудного, звального мало не в повсть волосся, і ці борульки-косми були останніми штрихами, що відтворювали портрет тихого, але безнадійно-невідворотного алкоголіка.

Добрий вечір, — м'ятим, безбарвним голосом привітався Сергій з усіма і, як йому здавалося, непомітно тримаючись за правий бік лівою рукою, сів на своєму

постійному місці «парапету». З лівої внутрішньої кишені його піджака стирчала пака газет, які він приносив з цеху. Він завжди брав в цеху газети, які сам і друкував, в надії прочитати їх вдома, але все якось не виходило, і тому Сергій просто роздавав їх усім бажачим. Найчастіше таким бажачим був Борис. Той ще якось встигав, примудрявся прочитати кілька рядків в газеті.

— Пор-радочок в танкових військах! — зрадів Лупатий. — А он і Толюня суне! Чує стерво, де паadlo зарите, ха-ха-ха! Гей, люди, пора шелестіти папірцями!

Громадяни естети, громадяни — вороги зайвого нату-ралізму, що все життя визнаєте лиш типове! Давайте, як каже міліція, «пройдемо» кудись у затишніше — типове місце. А ви, товариші редактори і товариші рецензенти, не поспішайте ставити на полях цього рукопису жирні знаки оклику і знаки запитання. Просто відійдіть набік і спостерігайте, що буде далі. На позитивних прикладах виховаємо нашу молодь іншим разом.

А зараз уявіть собі приміщення, порівняно з яким кімната, де Плюшкін приймав Чичикова, здасться будуаром французької маркізи.

Це й буде кухня, де Восьминіг приймає своїх гостей. Тут настільки брудно, гидко, захарашено, так відверотно тхне з кожного кутка, що навіть мухи довго тут не затримуються, боячись підхопити якусь заразу.

І все усталено-традиційно: біля стола, де, як каже приказка, немає тільки тата й мами, а так є все — порожні консервні бляшанки з недопалками, до яких чомусь не дійшли руки, немиті тарілки і блюдця, пляшки із щербинками на шийках, які не можна тому здати, але які теж чомусь не викинуті, брудне ганчір'я, засохлі скоринки сиру, клапті фольги з плавлених сирків і цукерок, шкірки ковбаси і ще щось, і ще щось...

Так от, за цим столом сидить Микола Прокопович Вепренко, він же — Восьминіг, а біля нього, ледве торкаючись ліктем столу, угніздився Валерій Павлович — на каракатому ослоні, який загрозливо порипує під вагою його тіла, давно хоче розсипатися на тріски, але чомусь все не розсипається. Мабуть, його деталі, окрім столярного клею, з'єднує ще й липкий бруд.

Леонов сидить теж. На відрі, повному сміття. Власне, не на самому відрі, а на фанерці, яка править Восьминогові за совок, коли він інколи підмітає кімнату і кухню

Це традиційне місце Леонова, він сам собі вже давно прилаштував цю фанерку.

Толюня вмостився просто на підлозі, заляпаній, загідженій, захарканій, простягнувши свої довгі, натружені за день ноги.

Лупатий, чи то трохи бридливіший, ніж Толюня, чи то так йому комфортніше, присів біля Толюні навпочіпки. Зараз він схожий на рибалку, готового кожної миті встати і підсікти рибицу.

Борис і Сергій стоять. Борис — впершись плечем у одвірок і заплівши ногу за ногу, а Сергій просто прихилившись до стіни. Сергій при тому весь час тримає ліву руку на правому боці. Піт струмує по його зеленкувато-оливковому обличчі, і він схожий чи то на дуелянта, якому куля влучила просто в живіт, чи то на першого християнина, в принципі готового бути розп'ятим.

Восьминіг і Валерій Павлович п'ють із гранчаків, Леонов, Борис і Сергій — з чашок (у Сергія чашка без вушка, і він кожного разу боїться, що не втримає її в руці, вона впаде на підлогу, розіб'ється на скалки, а найголовніше, що розплюскається рідина сургучового кольору, така необхідна йому зараз, Толюня і Лупатий п'ють із баночок з-під сметани.

На жаль, і сам Восьминіг вже не пам'ятав, коли він востаннє пив щось із фужера чи кришталевої чарки.

Та найголовніше, про що слід було згадати з самого початку, чотири пляшки «чорнила», що кеглями вишикувались на ріжку стола, а між них розпорота, буквально роздерта, бо відкривали її похапцем і нетерпляче, бляшанка кильок у томатному соусі.

Коли вони з Толюнею поверталися з магазину, Лупатий гордо сказав:

— А ми й на закусь виштукували! О!

— А хліба? — скривився Валерій Павлович.

— Хліб — шкідливий, — з милим блазнюватим блюзнірством сказав Борис, — в Європі тепер майже не їдять хліба.

— Краще б — цукерків кілька, — на гострих вилицях Сергія спалахнули якісь бузкові рум'янці, — мені, для печінки, солодке корисне...

— Так вино ж солодке, — щиро сказав Лупатий, — вип'єш — і душі приємно, і печінці.

Сергій знав, що так воно й буде: зараз... А от потім, уночі, Тамара знову викликатиме швидку, і лікар, гид-

ливо відвертаючи обличчя від Сергійового рота, колотиме йому ношпу.

П'ють поспіхом, щоб Лупатий і Толюня ще раз, до закриття, встигли обернутися в магазин і назад. Сьогодні «ставить» Борис — у нього була зарплата, і він не скупиться, недбало відлічує троячки — карбованці...

Закусують просто з баночки, тягнути чайними ложечками шматочки риби і соус. Для Лупатого і Толюні ложечок не вистачило і вони зробили собі такі черпачки із сірникової коробки. Нічого, не великі пани. А крім усього, Валерій Павлович каже:

— Ви що, нажертися сюди прийшли? Тут вам не кафе-закусочна.

Восьминіг зараз у синій трикотажній «бобці» від тренувального костюма. Тобто «бобка» колись була синьою, а зараз на ній таке розмаїття плям різних кольорів і відтінків, якому позаздрив би наймодніший художник-абстракціоніст.

Зараз до старих плям добавляються нові — з чайної ложечки на круті груди Восьминога ляпає томатний соус. Восьминіг сміється і пояснює:

— Я — в затрапезному! Ха-ха-ха! А знаєте, чому виникло таке поняття: «затрапезний одяг»? А тому, що тоді, коли люди ще не знали серветок та й з ножами-виделками було туго, всі до обіду — «за трапезу» — сідали в старому, брудному одязі — ляпне щось масне на сорочку, так і не шкода. От і я спеціально — в затрапезному!

— Є там щось в пляшках? — нетерпляче перебиває хазяїна Валерій Павлович.

— Коли й є, то на самому денці, — каже Лупатий. — Ану, Борю, шелести папірцями, а ми з Толюнею вльот, а то й справді магазин зачинять!

— Тільки ж виштукуйте на цукерки, — жалібно просить Сергій. — Я б і не просив, так для печінки хворої...

— І хліба не забудьте взяти! — наказує Валерій Павлович.

— Алюр — три хрести! — командує Восьминіг.

Він вже добряче п'яний, але зараз, коли принесуть нову порцію вина і Восьминіг хильне, знову станеться незбагненна метаморфоза: він начебто почне тверезішати на очах. А ще трохи згодом, коли вино таки збере його, замкнеться в собі і мовчатиме. Як Леонов.

Поки Лупатий з Толюнею ходять за вином, Борис розгортає одну з газет, що приніс Сергій у внутрішній кишені піджака. Розгортає і каже:

— О, тут про алкоголізм йдеться!

Валерій Павлович з насолодою і притиском давить ногою таргана, що вибіг з-під його каракатого ослона, і так само, з притиском, каже:

— Робити їм нічого! Знову за рибу гроші! Ні, не за рибу, бо поки там її вловиш, а за вино, бо на горілці і на вині весь бюджет тримається. Вони там, — Валерій Павлович вказує пальцем на стелю, — хотіли б, щоб люди купляли спиртне та ноги ним мили або компреси клали. А воно так не буде! — і Валерій Павлович з незвичним для нього запалом вдаряє кулаком по столі.

Борис скривив губи як Арлекін:

— Та ні, тут не про нас, тут про Захід...

— Кругом п'ють, — все ще кипить Валерій Павлович, — хоч на Заході, хоч на Сході!

— Та капіталістичний Захід! Читаю: «Величезна шкода алкоголю, його руйнівний вплив на організм людини, чималі збитки, що завдають пияцтво і алкоголізм суспільству, нині ніхто не бере під сумнів. А між тим у багатьох країнах світу споживання спиртних напоїв зростає, так само, як і кількість алкоголіків. В країнах Заходу зростання алкоголізму пов'язане в першу чергу з гострими соціальними проблемами — хронічним безробіттям, невпевненістю в завтрашньому дні, в ізоляції людини від суспільства, розгулом злочинності. Свою роль відіграє і всюдисуща, набридлива реклама спиртного і його доступність, відсутність антиалкогольної пропаганди, незнання чи недооцінка зловживання спиртними напоями...»

Борис із дзвінким шелестом, ніби вона була не паперовою, а бляшаною, склав газету і запитав невідомо в кого:

— Ну, добре. У них там... Хронічне безробіття, невпевненість в завтрашньому дні, ізоляція людини від суспільства, реклама! Там, у них. А у нас? Де у нас безробіття, невпевненість в завтрашньому дні, реклама алкогольних напоїв? То чому ж п'ємо ми?

— Родимі плями капіталізму, — не то всерйоз, не то іронічно сказав Восьминіг.

— То доки ж ми будемо валити все на ті плями? Четверте покоління благополучно, по-чорному, п'є при соціалізмі, і досі винні Пуришкевич, Рябушинський, Путилов, Терещенко?

— А це хто? — запитав Валерій Павлович.

Йому ніхто не відповів...

Сергій, якимось вимучуючи, викашлюючи з себе кожне слово, все міцніше притискаючи ліву руку до правого боку, безбарвним голосом повів:

— Було це років з дванадцять тому... Я тільки тоді в цех прийшов. Працювати... Так одного вечора беру з талера газетку, ну, шпальту газетну і відразу ж виходжу оком на такі слова: «Вся наша біда полягає в тому, що в нас не розвинено культурне споживання вин замість горілки...» Антиалкогольна стаття: вино — замість горілки! Хто з нас п'є горілку? Та майже ніхто. І майже ніколи. А що ми маємо?

— Ти — хвору печінку, — безжально сказав Валерій Павлович, — а з нас хто яку болячку матиме, там побачимо. Я, може, сьогодні, їдучи в машині, рзіб'юся.

— А вам взагалі сьогодні не варто б сидати за кермо, — застеріг Борис. — Хай би машина в дворі заночувала. Хто її тут вкраде?

— А-а, — махнув рукою Валерій Павлович, — водій п'яний до керма, а як за кермо взявся — їде за милу душу. Тут мені і їхати три квартали, і який чорт об тій порі мене нюхатиме?

На цих словах повернулися Толюня і Лупатий. Толюня вже був до того п'яний, що кожної миті міг впасти і побити пляшки. Тому Лупатий на оберемку ніс «чорнило», а позаду, хитаючись, ніби прицілюючись, як зручніше дзьобнути носом Лупатого в тім'я, брів Толюня і, як сват, тримав у руках буханя хліба.

— Ну, от, — буркнув Валерій Павлович, — все в нас не по-людськи. Консерви їли — хліба не було, хліб принесли — консерви з'їдені.

— Я більше в магазин не піду, — зважився огризнутися на свого патрона Лупатий. — Та й магазин зачинено. А окрім всього, — і тут він заревів на всю горлянку: — «Хлеб всему голова, хлеб всему голова...»

— Тихо, ти! — визвірився на нього Восьминіг. — Мені ще бракувало заяви від сусідів на ім'я нашого дорожого Миколи Івановича Петренка, що я свою квартиру на шинок перетворив!

...Тепер пили зі смаком, не поспішаючи. Бо й нікуди до завтрашнього дня було поспішати — магазин все одно зачинений. І Микола Прокопович тверезів від випитого, тверезів, а не п'янів, сп'яніє він аж потім-потім, одним разом сп'яніє. А тим часом він ставав балакучим: він з головою поринав у минуле і повчав своїх гостей. Навіть Валерія Павловича і Леонова.

Хоча дуже навіть могло бути, що Леонов старший за Миколу Прокоповича і за віком, і за офіцерським званням, і набачився більше, ніж Микола Прокопович.

Проте Леонов мовчав. А коли хтось мовчить, то хтось інший повинен говорити, бо що ж то буде за дружня вечера в інтимному колі? І Восьминіг говорив:

— Ех, хлопці, хлопці! Не знаєте ви ще життя, хлопці. Не бачили ви ще смаленого вовка. А мені двадцять два було тоді, я таким був, як Толюня зараз...

Толюня, почувши своє ім'я, підвів голову і п'яно гикнув. Але переконавшись, що його ніхто нікуди не посилає, увіткнувся носом в плече Лупатому і знову солодко задрімав.

— ...я в двадцять два роки батальйон прийняв. І який батальйон. На всю дивізію, на всю армію, не було другого такого батальйону. Дзвонить командир дивізії, а я в бліндажі, «наркомівських» сто грамів ковтнувши, гречаною кашею заїдаю. А він: «Микольцю, синочку! Треба б розвідку боєм... Не підведи, голубе!» І я, каші до пуття не доївши, «тетешник» з кобури, марш-марш на бруствер: «Ба-а-тальйон, за мною!» І вже й не оглядаюся: й так чую, коли шинелі лопотять. Зараз, зараз я перестану чути, як шинелі лопотять, бо німці кинджальний вогонь відкриють, і тут таке почнеться, що не приведи господи! Але діло буде зроблене. Хотіли в дивізії — розвідку боєм, маєте — розвідку боєм. Та ще й яку розвідку...

І ніхто тут, у цій смердючій, загидженій кухні, не сумнівався, що Восьминіг говорить правду.

— Після війни — інститут будівельний. На першому курсі партторгом курсу став, а як вже останній курс закінчував, в аспірантурі хотіли залишити. Так я сам не захотів. Я живу роботу любив, виконробом на будівництво пішов...

І ніхто тут, в цій смердючій, загидженій кухні, не сумнівається в тому, що Восьминіг говорить правду.

— Так йшов вгору по службових сходах, від звичайного виконроба до керуючого трестом. А ви гадаєте — просто трестом керувати? Це все одно, що з батальйону та на дивізію перекинули б — тисячі людей, техніки на мільйони, будматеріалів — на мільйони! Я це до того, що коли б мене у двадцять два роки з батальйону — на дивізію, я б, може, заплутався, розгубився, а тут вже досвід за спиною чималенький. Тому й керуючим трестом без вагання став! І який був трест! Який трест! На всю рес-

публіку гримів, перехідний Червоний прапор — завше наш! Трест мені в тридцять чотири роки довірили, коли іншому в цьому віці і склади, де мітли та швабри зберігаються, не довірять. А я? Відносно там планів, освоєння фондів начальство ніколи не підводив...

І ніхто в цій смердючій, загидженій, прокуреній кухні не сумнівається в тому, що Восьминіг говорить правду.

Гребінь теплої, приємної алкогольної хвилі піднімає Восьминога все вище і вище.

— Та й тепер... Господи, коли б я тільки захотів, мені будь-який трест знову дали б. Бо я всіх у нашій системі знаю і мене всі знають, майже всі вони мої однокашники. З більшістю я інститут закінчував, то й досі на «ти» з ними. І в міністерстві, і в главку. Або Андрія Миrownовича взяти... Та господи ти мій! Лиш би я захотів — завтра перший-ліпший трест мав би. Вони, моє колишнє начальство, кожного дня телефон обривають: «Миколо Прокоповичу, а чи не набрид ще тобі пенсіонерський хліб? А то повертався б на своє колишнє місце роботи? Га?» — «Ні, — кажу, — набридло мені службову лямку тягнути».

І тут... Ніхто в цій смердючій, загидженій, прокуреній кухні не вірить жодному слову Восьминога...

Та й він сам спохвачується: вони ж бо добре знають, що телефон у нього давно обрізаний, то які ж можуть бути по ньому дзвінки від начальства? Та й сам Восьминіг в своїй колісь синій, а зараз безнадійно заплямованій трикотажній «бобці», дуже погано в їхній уяві вписується в посаду керуючого будівельним трестом.

Микола Прокопович розгублюється, тушується, якось неуважно-механічно відламує від бухоняти хліба скоринку, кидає її в рота і винувато каже:

— Може, підемо на парпеті посидимо, покуримо? Бо тут вже сокиру вішати можна. А то ж — на свіжому повітрі...

Гості не заперечують.

Завжди, коли вони не напиваються так, що ніхто з них не пам'ятає, як покинув гостинну кухню Восьминога, всі семеро охоче спускаються в двір і рядком вишнуровуються на залізному зеленому «парпеті».

Тепер навіть Борис Пилипчук не стоїть перед ними наче доповідач, а сідає на «парпеті» з самого краю, біля Сергія Костриці.

Інколи вони перекидаються кількома словами, але здебільшого мовчать, смалячи сигарету за сигаретою, тільки встигаючи вистрелювати недопалки з пальців щиглями, і ті летять в бік вулиці маленькими рубіновими ракетами.

Поривається про щось розповісти Лупатий, але то Валерій Павлович, то Восьминіг перебивають його:

— Та помовч ти! Хороше сидимо. Чого ж іще?

Восьминіг і тепер, хоч ліхтар горить від нього за кілька метрів і освітлює мало не весь двір, сидить у своїй плямистій, «затрапезній» «бобці».

Ще ходять люди в дворі, ще кожен може побачити «затрапезність» «бобки» Миколи Прокоповича, але він зараз в такому стані, що йому чхать на все і на всіх.

Це завтра вранці він вийде з дому в гарно випрасуваній, чистій «бобці», з медаллю офіцера-фронтовика, з бідончиком в руках, ніби по молоко зібрався, а зараз... Зараз він не вдався б до послуг бідончика, а послав би Толюню за вином так як є і ніс би через весь двір навіть незагорнуту пляшку. Бо:

Какое мне дело до всех до вас,
А вам до меня?

Десь з-за їхніх спин чути тихий, спокійний, такий знайомий голос:

— Ху-ху-ху! Ну й набрались! Тхне як із бочки, самому солоного огірка хочеться. І коли це скінчиться, громадяни шановні, і коли тільки це скінчиться?

Говорить дільничний уповноважений, капітан міліції Микола Іванович Петренко.

Говорить він це не вперше... Сергій Костриця похмуро і приречено каже:

— От ми скінчимося, і це... скінчиться...

— Так з іншими почнеться! Бо ви своїм прикладом...

— Капітане, — відкриває свій ящик з мокрими цвяхами Лупатий, — кому ми той приклад показуємо? І взагалі, що ми робимо такого?..

— Антигромадського, — підказав йому Борис.

А капітан міліції вже стоїть перед ними. І хоча зросту він невисокого, ліхтар за спиною робить тінь капітана надзвичайно довгою:

— Я знаю одне — добром все це не скінчиться! Одне я знаю — добром все це не скінчиться! От згадаєте мої слова. Передчуття у мене таке — оці ваші випивончики добром не скінчатся!

— Передчуття... — в межах дозволеної іронії каже Борис. — Ви що ж, капітане, телепат?

— Телепат — не телепат, тільки добром все це не скінчиться.

— Та годі вам!

Капітан раптом починає сердитись:

— От викличу зараз машину, замету вас всіх, відвезуть вас куди слід, там оштрафують, повідомлять на роботу, будете тоді знати!

— Та не викличете, капітане, — твердо, хоч і затинаючись трохи, каже Борис і на не зовсім твердих ногах підходить до капітана.

— Чому не викличу? — гороїжиться той. — Хто мені завадить викликати машину?

— Логіка, — провадить далі Борис. — Елементарна логіка в двох позиціях. По-перше, поки ви викликатимете машину, та поки вона приїде, ми тихо і мирно розійдемося по домівках. Що ж вам тоді нас, по квартирах збирати?

На «парапеті» шелестить смішок. Сергій Костриця не то сміється, не то стогне.

— Далі. По-друге. Ви цим недоречним викликом машини поставите себе в смішне становище в очах ваших же колег, котрі в цей час не встигають справжніх п'яндиг, котрі на ногах не стоять, в стоси складати. І ще: не станете ж ви своїми власними руками створювати додаткові «чепе» у себе на дільниці? Виклик міліцейської машини буде зафіксовано у відповідних документах, і за такий «холостий» виклик вам ваше начальство спасибі не скаже.

Капітан міліції Микола Іванович Петренко і сам добре розуміє, що підпилий науковець має абсолютну рацію, але в нього щиро виривається:

— Але ж треба з цим якимось боротися?

— З чим?

— З пиятикою цією регулярною.

— Боріться якимось, — миролюбно радить Борис і знову сідає на «парапеті», припалюючи від сигарети Сергій Костриці.

Капітан вже не стримує свій гнів і своє гидливе обурення:

— Ач, всілися рядком, як пташечки на дроті! Тихі, сумирні, а біду робите. І пригадаєте мої слова: все це добром не скінчиться!

І, крутнувшись на каблуках, капітан іде геть. Так було вже не одного вечора, і так буде ще....

Восьминіг засинав одразу і спав дуже міцно. Рідко коли йому снилися сні, а коли й снилися, то він намагався їх якнайшвидше забути.

Проте бували сні, які вперто не забувалися, і він пам'ятав їх місяцями, коли не роками.

Недавно йому приснилися білі рибини з ногами. Ніг у них було багато, як у павуків чи тарганів, і такі ж вони тонкі були, ці ноги, як у павуків чи тарганів. Риби виходили з річки і йшли, йшли, йшли... А річка темна, каламутна, вода в ній начеб і не вода — асфальт, і в той же час — вода, бо риби водяться у воді, і вони виходили з цієї річки. Риби з ногами... Білі, білі, аж блискучі, схожі на сонячних зайчиків і... не схожі. Вони йшли просто на Миколу Прокоповича, і він навіть трохи вступився, одійшов набік, але страшні білі риби йшли вже навіть крізь нього. І його не стільки лякало те, що риби з ногами, скільки те, що вони такі білі й блискучі. І він прокинувся, буквально примусив себе прокинутись, щоб не бачити більше цих страшних білих риб з ногами, як у павуків чи тарганів.

А то ще якимось приснилися йому... люди-вуха. Він-бо бачив, що це звичайні вуха, двійко яких є у кожної людини. Але разом з тим хтось нашіптував йому, що це люди, живі люди. Вони посміхаються до Миколи Прокоповича, корчать йому гримаси, підморгують, взявшись за руки, танцюють довкола нього. Де в них руки? Де ноги? Де очі, губи, зрештою? Нема... Тобто він не бачить їх, але достеменно знає, що вони є. Люди-вуха грають на трубах, на цимбалах, б'ють у барабани, й кожен цей удар молотом відгукується в скронях. Звідки у них труби, цимбали, барабани? Де їм взятися? Це ж — вуха, це звичайні вуха! І все ж Микола Прокопович знає, що це — люди. Такі собі страшні люди-вуха, що глузують з нього, що знущайються над ним. Він не бачить ні труб, ні цимбалів, ні барабанів, але безпомилково знає, що вони є у людей-вух, є!

Спершу вони всі були якимись безбарвними, а потім всі разом злилися, замерехкотіли, як екран зіпсованого кольорового телевізора. Тут стало так страшно, що Микола Прокопович знову примусив себе прокинутись.

І диво дивніше: чим більше він випивав, тим менше спав. Варто йому було добряче «перебрати», як він прокидався за дві-три години, і хоч які спроби робив потім, щоб заснути знову, спроби ці завжди були приречені на невдачу.

Власне, ці дві-три години забуття і сном не можна було назвати, це проявлялося як наркотичний дурман — і не більше.

Коли він прокидався отак раптово, так само голова, як це не парадоксально, раптово ставала абсолютно ясною, і це ж дозволяло відразу відчути весь жах, весь трагізм його стану. Все тіло кричало, судомилось, смікалося з похмілля, все тіло вимагало хоч краплю алкоголю, щоб «стати людиною», як називав це Восьминіг; а голова безжально констатувала, що до білого бідончика, до зустрічі з Толюнею, до заповітної пляшки так безнадійно далеко.

Він схоплювався і, як був, у трусах, навіть не вступивши в пантофлі, біг на кухню, не вмикав світла, бо й так все було видко від ліхтаря з вулиці, хапав усі пляшки по черзі і гарячково прикладав їх до рота.

Інколи (ой, як рідко це бувало!) в рот виливалося кілька ковтків вина, котрі дарували щастя, хоча дуже щербате і дуже скороминуче. Тоді він кидався до раковини і просто з-під крана пив воду. Пив більше, ніж йому хотілося. Пив, бо знав, що вода розчинить алкоголь, котрий десь у нутрощах, і кров знову (хоч і зріділий він вже буде) донесе його до мозку, трохи затуманить голову, муки похмілля ніби відступлять.

Одного разу в напівтемній кухні він босою ногою наткнувся на... труп. Господи, чи йому, комбатові Кольці Вепренку, котрий чотири роки смалився у вогні війни, такої багатої на трупи, було боятися мертвяків? Та й звідки взятися трупові у нього на кухні? І все ж він зверснув, мов істерична баришня, і тремтячою рукою намацав вмикач. Спалахнуло світло і освітило Толюню, що п'яний усмерть, просто на підлозі спав по діагоналі між пляшками, вишикуваними під раковиною, і столом.

Восьминіг не стримався і копнув його ногою. Толюня сів, досить чітко сказав: «Здрав'ю!» і, завалившись на бік, заснув знову, плямкаючи, як дитина, губами.

Восьминіг повернувся на свою тахту, ліг і чи не вперше замислився: а що, власне, їх зв'яже? Його і Толюню, Валерія Павловича і Леонова, Лупатого, Сергія, Бориса? Спершу промальовувався досить чіткий абрис: Толюня при ньому щось на зразок ординарця. Був у Миколи Прокоповича і на фронті такий зух, котрий завжди тримав у тільки йому відомому загашнику, але завжди напихваті, повну баклагу трофейного рудого рому.

І пізніше, коли Микола Прокопович вже працював, і не просто працював, а впевнено піднімався вгору по щаблях службової драбини, було у нього чимало таких «ординарців». Вони носили йому потай горілку спершу у виконробівську побутівку-вагончик, а потім, так само потай (і вже інші), носили марочні коньяки в затишний і просторий кабінет керуючого трестом.

Микола Прокопович не любив ресторанів (така реклама нам ні до чого) і бував там лише із напівслужбових нагод-представництв, та й пив завжди стримано, навіть менше, ніж в міру.

Отже, з Толюнею більш-менш все ясно: «ординарець». А Валерій Павлович? От з Валерієм Павловичем дещо складніше. Хоча, як розібратися... Як це любить казати Лупатий? «Знає, паadlo, де стерво зарите»? Чи навпаки: стерво знає, де паadlo зарите? Та яка, зрештою, різниця?

Валерій Павлович нюхом відчув, нюхом стерв'ятника відчув... паadlo, що у Миколи Прокоповича, за висловом Бориса Пилипчука... Стриваймо, а чому прилип до цієї компанії сам Борис? Проте, давайте розбиратися по порядку. За висловом Бориса Пилипчука, і він сам, і Микола Прокопович завжди перебували в загрозливому «грошовому цейтноті». І день у день цей «грошовий цейтнот» ставав все загрозливішим і загрозливішим.

Пенсії Восьминіг отримував рівно 132 крб. Тепер, у середньому, як мінімум, йому на день потрібно було дві пляшки «чорнила». І то цей розрахунок дуже благоденський, зметаний на живу нитку. Він рідко коли вкладається у дві пляшки, бо не тільки не звик пити сам, а й частує інших. Але, для круглого рахунку, хай буде дві пляшки. Пляшка в середньому коштує три карбованці, дві на день — отже шість карбованців. На місяць — сто вісімдесят. Виникає колосальний, як на його теперішні статки, дефіцит: сто вісімдесят мінус сто тридцять два, що дорівнює сорока восьми.

Виходить, що навіть коли він покине курити, не платитиме за квартиру, за електрику (телефон, хвалити бога, обрізали), не здаватиме білизну в пральню, не їстиме на сніданок навіть гумові оладки, то й тоді йому не вистачатиме цих самих сорока восьми крб.

Не мало, не багато — сорок вісім карбованців, справді ж набагато більше, бо й за квартиру він платить, і оладки їсть, і сигарети курить, правда, одні з найдешевших.

Залишалося одне — дотація за рахунок проданих речей. Речі були. Його особисті. Коли ж круті його, хронічні пиятики, ще за півроку до того, як його «провели» на пенсію, обридли Галині остаточно, вони розлучилися і розмінялися житлоплощею.

Він вчинив як мужчина: взяв собі «кавалерку» в п'ятиповерховій коробці, його ж трестом колись і збудованій. Галині і молодшому синові Михайлові з невісткою і донькою Ірочкою дісталася трикімнатна квартира. Старший син Андрій з сім'єю ще за кілька років до цих подій вселився в трикімнатну кооперативну квартиру.

Галина рівним, занадто спокійним, безбарвним, як у телефонному автоматі «точний час», голосом сказала йому про розподіл майна. Сказала і вже своїм тоном дала зрозуміти, що не хоче від нього зайвої нитки. Але він хотів вчинити як мужчина, і в цьому йому допоміг син Мишко з невісткою: «Хай тато бере, що хоче, з його особистих речей».

Кольоровий телевізор і звичайний чорно-білий телевізор, японський комбайн: магнітофон з радіолою, великий приймач, як і кінокамеру, і кінопроектор, як і імпортований холодильник, і ще багато чого, нажитого за довгі роки, Микола Прокопович беззастережно залишив сім'ї. Та й після всього його частка, його особисті речі, виявилась такою, що він вважав — йому цих речей на сто років вистачить.

І дорога мисливська рушниця фірми «Зауер», і канадський спінінг, якому взагалі ціни не було, і портативний японський телевізор на батарейках, і дорогий німецький фотоапарат «Практика», і два золоті годинники, обидва, до речі, іменні, і...

От з годинника й почалось. Він мудро-філософськи розсудив, що для визначення точного часу, та ще й пенсіонерові, якому нікуди поспішати, цілком вистачить і одного годинника. Ба, двох! Бо на руці у нього був завжди звичайний, анодований, не золотий.

Абсолютно непрактичний в побутових питаннях Восьминіг на цьому терені зіткнувся з першим бар'єром: у скупці спершу взагалі не хотіли приймати іменного годинника, а потім запропонували заплатити, як... за золотий брут.

Восьминіг хряпнув дверима скупки і поклявся, що не переступить цього порога більше ніколи.

Він дотримав свого слова завдяки Валерію Павловичу — той погодився, невідомо коли і за яких обставин

(забув це Восьминіг), взяти на себе всі побутово-фінансові клопоти Миколи Прокоповича.

Золотого годинника з дарчим вигравіруваним написом він несподівано швидко продав і вручив Миколі Прокоповичу готівку. Правда, готівка була дещо скромнішою, ніж та, на яку розраховував Микола Прокопович, але значно більшою, ніж пропонували у скупці.

А далі пішло-поїхало!

Восьминіг вже постійно був у «грошовому цейтноті». За золотим годинником пішли коштовні запонки з якимись там камінчиками, запонки, що коштували близько восьмисот карбованців, — Галина, коли дарувала йому їх, таки проговорилася. А Валерій Павлович чомусь продав їх за триста. Тобто невідомо за скільки він їх продав, але Миколі Прокоповичу вручив триста. Коли той обурився, то Валерій Павлович образився і сказав, хай Микола Прокопович надалі продає свої коштовні «шмутки» сам.

Але після відвідин скупки, після такого невдалого дебюту на терені негоції Микола Прокопович вже не наважувався знову братися за неї особисто.

Чи варто людині його положення ходити по комісійних, а може, ще й ломбардах? Люди його рангу повинні відвідувати комісійні магазини лиш з метою щось купити, а не з метою щось продати.

Бідний Восьминіг все відчував себе керуючим трестом.

Довелось просити пардону у Валерія Павловича. Було випито батарею «чорнила», Валерій Павлович пробачив Миколі Прокоповичу його гарячковість і знову завдав собі на плечі ношу спродажу.

Боже, як швидко зникали з «кавалерки» Миколи Прокоповича коштовні речі! Але ще швидше зникали гроші, виручені за них. Оптика-радіо-телеапаратура тільки зашелестіли, швидко-швидко зашелестіли купюрами, які Толюня виносив у штучний відділ магазину, де урядувала Надін.

Канадський спінінг теж було продано без особливо-го клопоту. Дійшла черга й до мисливської рушниці фірми «Зауер». Тут Восьминіг замислився: як це все повернути, як оформити документально — продається ж не парасолька, а вогнепальна зброя! Але Валерій Павлович з честю і оперативністю вирішив всі питання: невідомо яким чином, але рушницю було продано, хоч і за безцінь, зате швидко.

Тепер, коли Восьминіг в гіркі години похмілля никав по квартирі, відкривав дверці шафи, висував шуфляду в столі, зазирає навіть у тахту, він з жахом констатував, що незабаром настане нескінченний і безвихідний «грошовий цейтнот», з якого його вивести зможе хіба що нагла, несподівана смерть.

Якось він дістав свого шкіряного портфеля, яким, коли працював, майже не користувався, портфеля, що йому подарували товариші по роботі в день п'ятдесятиріччя...

Микола Прокопович, ламаючи нігті (руки тремтіли), відігнув металеві штирки, на яких трималася ромбічна золотава плашечка з дарчим написом, і зняв її. Портфеля ж віддав Валерію Павловичу на предмет реалізації. Той портфель й досі не продав...

У Восьминіга, окрім деяких дрібниць, залишався ще вечірній костюм, пошитий з дорогого матеріалу, костюм, що готувався для різних прийомів перед поїздом в Африку...

Африка для нього виявилась недосяжною, в Африку тоді замість нього поїхав Савчук. Після того (Восьминіг добре знав це) Савчук побував ще й на Близькому Сході, і в Індії, і ще там десь, і хто його знає, скільки він вже зносив таких костюмів, що шиються спеціально для офіційних подій?

Кілька разів Восьминіг поривався одягти цей «офіційний» костюм і піти на прийом до Андрія Мироновича, але... все не випадало. І він сам себе заспокоював: не пішов на прийом тому, що не здав у «хімчистку» інший, звичайний, не такий парадний, костюм.

Невже ж доведеться продати й костюм, що шився для офіційних подій? Микола Прокопович намагався не думати про це.

А що ж він думає, страждаючи важким похміллям і чекаючи грімкотіння першого трамвая на вулиці, бо рівно через дві години після цього грімкотіння можна було брати в руки бідончик і виходити в двір для зустрічі з Толюнею? Про що ж він думає? Ага, що ж звело їх до купи! Та-ак: Валерій Павлович увійшов в його життя за принципом: чує стерво, де паadlo зарите... Власне, не було б Валерія Павловича, знайшовся б хтось інший.

Лупатий увійшов як сателіт Валерія Павловича, а до того він жив на другому кінці міста у власному будиночку з усіма вигодами, працював же на кладовищі — копав могили.

— Заробляв я, хлопці, добре, — розповідав якось він між двома пляшками «чорнила». — Так заробляв, що ти, Борисе, не те що кандидатом, доктором наук станеш, а стільки, скільки я мав, не матимеш. Робота — прелесть, весь день на свіжому повітрі. Яму для жмурика беремося вибушати, і, будь ласка, плати понад таксу, бо коли що, ми й до завтра не викопаємо. І платили! Грубі гроші платили. Дім збудував. Жили з жінкою душа в душу — вона теж усе до хати. Біля воріт кладовища квіти продавала. Бувало, піде на кладовище, пройде між могилками, на якій могилці свіжі квіти виставлені — цок у лобок, хе-хе, і в писану торбу! А як же ж? Бо — покійнику для чого квіти? Він їх нюхає, бачить? То ж бо. Так я кажу? А живому вони завжди знадобляться. Так я кажу? Отож вона такими квітами приторговувала. А я жмурикам ями вибушував та жмуриків у ті ями спускав на віровках. От одного дня яму ми вибушали і сіли тут-таки перекурити. Погода чудова, жайворонки угорі заливається, від свіжої землі дух такий пре, що починаєш думати: «Яким же невдахою треба бути, щоб о такій порі помирати? Щоб у яму тебе...» Було у нас з собою дещо. Одну розкубрячили — пішла як у дрова. Кажу ж — повітря, дух від землі пре такий, що й закусі не треба. Правда, у нас було з собою трохи закусі. Але ж не закусь головне. Другу укоськали — пішла, як брехня по селу. Укоськали й третю, але як вже вона пішла, то й не пам'ятаю. Прокинувся від холоду — в спину зимно. Мац лівою рукою — земля, мац правою рукою — земля... І піді мною земля. А над головою латочка неба. І на мене земля, грудочки землі падають, чути голоси і сміх. Матінко моя! Це ж я з п'яних очей у могилу всунувся, а напарники мої на той час кудись пішли. Тепер повернулися і сміються, грудочки землі на мене зверху кидаючи: «Вилазь, бо вже жмурика везуть! Що ж нам його — поверх тебе класти?» Вони як це сказали, а собі як подумав, що могли ж вони з п'яних очей на мене домовину спустити, так в мені наче щось обірвалося, витверезів в одну мить, з могили жайворонком випурхнув і побіг, побіг... Тепер я на кладовище знову потраплю тільки тоді, коли мене самого, ногами вперед, в дерев'яному макінтоші туди повезуть. А моя стара тигра як сказала: «Повертайся на кладовище, такі зробітки тільки малахольний може добровільно втратити!» Ні, кажу. Це тепер у мене на нервеній почві таке приключилося. Я тепер до кінця днів своїх лопати в руки не

візьму і яму не викопую. А ви, хлопці, котрий з вас, могли б там влаштуватися, бо я з потрібними людьми вас зведу — і працюйте собі за милу душу. Головне — весь день на свіжому повітрі. Ну, Серьожі я радити не можу, у нього здоров'я не те, а ти, Борисе, чи ти, Толюню, кидайте, котрий свою науку, котрий свій магазин і туди. У мене на нервеній почві це приключилося, то мусив звідти піти, а баба з дому вигнала. Але половину будинку я у неї, як пить дати, відсуджу, от згадаєте мої слова. От візьму, вирвусь якось до юрисконсульта чи одразу до адвоката.

Восьминіг зловтішно подумав тоді: «Ти тоді, голубе, вирвешся до адвоката, як я вирвусь до Андрія Миrownовича».

Ну, добре — Лупатий вбіг за ногами Валерія Павловича, але ж — де й чому взявся Леонов? Хто він такий? Теорія Ламброзо у нас не в пошані, і з однаковісінським відсотком вірогідності Леонов може бути майором-відставником, який певний час працював заввідділом кадрів середньої руки установи, звідки його налагодили за п'ятику, а може бути Леонов і шахраєм-рецидивістом, у котрого за спиною тюрем та виправно-трудова таборів не злічити. Та, чорт його забирай, і він, і Валерій Павлович, і сам Микола Прокопович — люди майже одного віку, і Лупатий наближається до цього віку. Дуже можливо, що й Леонов воював, і є в нього ордени й медалі, а прибило його до цього гурту, як прибиває тріску до берега каламутна, з шумовинням, вода. Завжди мовчить? Хай собі мовчить. Є занадто вже мовчазні люди. Хай мовчить, слухає, що інші говорять, хоч не так вони багато всі говорять.

Але яка каламутна вода із шумовинням на своїх хвилях прибила сюди Бориса і Сергія? Інтелігентні, освічені, культурні люди. Власне, і Микола Прокопович закінчив вуз, має вищу освіту, як має всі підстави вважати себе культурною людиною. Але... По-перше, віковий бар'єр: Миколі Прокоповичу за шістдесят, так і Валерію Павловичу, і, мабуть, Леонову, Лупатому далеко за п'ятдесят, Толюня в рахунок не іде — вічно п'яне, неосвічене, неінтелігентне, некультурне бидло.

А вони як? Борисові — тридцять п'ять. Сергієві — тридцять шість. У них молоді дружини, діти... Власне, Борис вже розлучився і розмінявся житлоплощею із своєю колишньою дружиною. Бібліотека (і, здається,

непогана) дісталася йому, і Восьминіг добре знає, що Борис через посередництво Валерія Павловича потроху збуває книжки, бо й він, як і Восьминіг, у постійному «грошовому цейтноті».

І як Микола Прокопович після н-ської пляшки запевняє всіх, що варто йому забрати з хімчистки костюм й піти «по начальству», так і Борис інколи розповідає, що майже закінчив докторську дисертацію, що йому пропонують очолити відділ, лабораторію, але він не спішить відгукнутися на спокусливі пропозиції, бо для нього кар'єра нічого не означає, він любить науку в собі, а не себе в науці.

Але одного разу вийшло якось так, що в кухні залишилися тільки Микола Прокопович і Борис Захарович, а інші всі вийшли, і Борис із сльозами на очах розповідав, що його колишня дружина вдруге вийшла заміж, живе щасливо, другий її чоловік офіційно в дочерив Борисову доньку... Колишня дружина, варто їй віддати належне, дозволяла Борисові зустрічатися з дочкою, і ось при одній такій зустрічі дитя сказало своєму рідному батькові: «У мене тепер є справжній тато!» — «Я — справжній тато!» — аж зойкнув Борис. «Ні, — заперечила дівчинка, — справжній тато той, хто весь час живе у нас і ходить зі мною і з мамою в кіно і скрізь».

Іншим разом Борис прийшов на таке побачення трохи напідпитку, і його колишня дружина відрубала: «Щоб я тебе таким ніколи не бачила біля дитини!» А хіба тепер, після всього пережитого, він може бути іншим? Він хоч трохи мусить сьорбнути для... ні, не для хоробрості, а для впевненості в собі.

Сергій... В того формально, «де юре», сім'я ще не розпалася. Але як там воно «де факто»? І що їх, цих двох інтелігентних хлопців, у яких, по суті, ще все життя попереду, прибило до цього берега? Невже тільки пляшка? Але ж могли б вони (і з більшим інтересом!) пити в своїй компанії — ровесників, колег, однодумців, товариства одного кола! Проте ж...

Що за чаклунська сила в цій чортовій пляшці зеленого скла, пляшці з сургучного кольору рідиною, що вона, наче магніт, притягує до себе, разом і одночасно, в спільну купу таких різних, несхожих людей? Тут щось від магнетизму і магніту, що притягає до себе залізну тирсу, нітрохи тим не опікуючись, якого розміру та чи інша крупинка металу. Тягне всіх до себе однаково...

... А час минає нескінченно довго (коли ще загімкотить трамвай за вікном, та й після того грімкотіння треба ще нескінченно довго чекати побачення з Толюнею), а муки похмілля стають нестерпними.

Восьминіг ще кілька разів виходить на кухню пити воду і кілька разів робить спробу заснути. Заснути не вдається... І тоді хочеться поставити останню крапку в житті, щоб раз — і темно, і тихо. Щоб ні цього примарного світла ліхтаря за вікном, ні грімкотіння трамвая, коли він нарешті піде, ні облупленого бідончика, ні вічно неголеної, п'яної пики Толюні, нічого, нічого... Тихо щоб і темно, темно і тихо.

Але тут він несподівано, ніби збоку, ніби про когось іншого, думає: що значить — темно і глухо? Темряві протистоїть світло, а тиші — шум. А там не буде нічого. Абсолютно нічого! І він вже ніколи не дізнається, що було потім. Що було потім — навіть через тиждень, навіть через день, навіть через годину. Щось буде, а його вже не буде. Ні, Колька Вепренко, ні, старлей, ні, комбат! В атаки батальйон водив, під кулі ходив, кулі тебе не брали, значить, треба жити далі. Треба брьохатись через це прокляте життя, дивись, та й вибрьохаєшся на сухе. Тобі лиш шістдесят чотири роки, а люди живуть і до сімдесяти чотирьох, і... Та й до дев'яноста чотирьох живуть люди! Ні, Колько, для тебе це, звичайно, забагато — дев'яноста чотири. А от до сімдесяти чотирьох ще можна прожити запросто. У тебе ж воляче здоров'я! Сили небесні, хай теоретично, але попереду в тебе ще цілих десять років! А за десять років... Та мало які зміни на краще можуть статися протягом наступних десяти років!

У глухому мороці, що безжально катує все його тіло в похміллі, спалахує бліденький промінчик надії, і робиться трохи легше на душі.

Промінь стає яскравішим, а настрої і в цьому похмільному пеклі поліпшується, коли він згадує про «резерви». «Резервами» він називає порожні пляшки з-під вина, що збираються в квартирі (на кухні під раковиною і в зіпсованому холодильнику), збираються десятками, і які можна здати в пункті прийому склотари, перетворивши їх на гроші. Ой, гіркі це, «сирітські» гроші! Треба випити п'ятнадцять пляшок вина, щоб «надурняк» дісталася одна.

Але перш, ніж дістанеться та — «дармова» пляшка, треба йти в пункт прийому склотари.

Правда, Восьминіг ще не впав так низько, щоб ходити і самому здавати порожні пляшки. Для цього є дванадцятирічний Вітька — син двірнички. Вітька — напівсирота, бо батько його пив по-чорному і Вітьчина мама вигнала його геть. Аліменти на Вітьку надходять нерегулярно....

У дворі Вітька й дружок його Генка по черзі б'ють м'яча в стіну бойлерної, щоб він вдарявся і відскакував до них назад. Б'ють, відпрацьовуючи точність і силу удару.

Генка запитує у Вітьки:

— Вітько, а що це ти в такій чудернацькій сумці виносиш інколи від Восьминога?

— Мішпура ти нетямуща. То не сумка, а чохол від складаного рибальського човна.

— А човен є?

— Був човен, та Восьминіг його пропив.

— А чохол як же ж?

— А я знаю? Чохол чогось не пропив. Той чохол — як сумка, для маскуваня. Я в ньому порожні пляшки ношу здавати. Та не до нас, а на Генераторну, на той пункт...

— Чому?

— Чому, чому! Щоб у нас не засікли, мішпура ти нетямуща. Знаєш, що б у нас вдома зчинилося б, аби моя мама дізналася, що Восьминогові порожні пляшки здаю? От і ношу аж на Генераторну. Зате на морозиво маю і на кіно.

— Дає?

— Ха! Він, коли підпилий, то й цілого карбованця може дати, а коли з похмілля, то чіпляється, чому не всі пляшки здав. А як ти їх здаси, хто їх в тебе прийме, коли в них горлушки надбиті?

Вітька робить значущу паузу і довірчо-конфіденційно каже Генці:

— А знаєш, я вино пив!

— Ну-у?

— От і «ну». Одного разу на кухні у Восьминога пакую порожні пляшки в чохол (Восьминіг, як на те, в кімнату вийшов на хвилину), дивлюся, а в одній пляшці вино недопите, от стільки, — Вітька загинає великий палець і показує ширину своєї худої хлоп'ячої долоні, за якою давно вже плаче мило. — І як це вони не допили? Проморгані, прокліпали! Так я, швидко-швидко, приклався до пляшки: голь-голь-голь — і все випив!

— І яке ж воно?

— Ти ще малий до цього.

— Ма-алий? Я, коли хочеш знати, теж можу покуштувати! Я знаю, де мама, внизу серванта, почату пляшку тримає. «Маскат» — називається!

— Кажу ж — малий ти ще, рано тобі. Не «маскат», а «мускат»!

Вітька робить переконливу паузу, а потім ще конфіденційніше, в саме вухо Генки мало не шепоче:

— А знаєш, у Восьминого є...

Далі лиш шепіт і дрібні бризки слини в Генчине вухо.

— Брешеш? — і вірить, і не вірить йому Генка.

— Щоб я пропав! Сам бачив, в столі лежить.

А дні йдуть за днями, схожі між собою, як пляшки з одного ящика. Лупатому дуже сподобались слова капітана міліції Миколи Івановича Петренка, бо кожного разу, всідаючись на зеленому «парапеті», він повторює:

— Ги-ги-ги! Як пташечки на дроті! Сидимо собі тихо, сумирно, точно, як пташечки на дроті.

І от одного вечора Лупатий звернув увагу:

— А що це пташечки Сергія не видно?

Валерій Павлович, який в розмові з Лупатим ніколи не був толерантним, буркнув:

— І не буде видно. «Швидка» позавчора вночі забрала.

— От тобі й раз, — сплеснув руками Лупатий, — дільничний накаркав: «До добра не доведе, до добра не доведе...»

Валерій Павлович розсердився зовсім:

— А при чому тут дільничний? У нього служба така — застерігати. Це у них — профілактика називається. А в Сергія просто був невроз печінки.

— Цироз, — делікатно поправив Борис.

— Невроз-цироз, яка різниця? Тільки мені відомо, що від цієї хвороби ліків нема — кранти. Хана!

— Провідати б його треба б, там, у лікарні, — сказав Восьминіг.

— Правильно! — зрадів Борис. — Прихопимо чогось солоденького, ну, цукерків, черешні вже почалися. Для його хворої печінки солодке корисне.

— А ти знаєш, — сказав, дивлячись в землю, Валерій Павлович, — почому тепер черешня? Вона ж тільки почалась. За магазиною дві години в черзі простоїш, а базарної не до купишся.

Валерій Павлович чомусь забув, що він, як інвалід, міг би взяти черешню й без черги.

— Нічого, скинемось!

І вже в кухні Восьминога, серед вже допитих і ще не допитих пляшок, вони обговорювали, як провідають Сергія в лікарні...

— А пляшку,— запитав Толюня,— йому втихаря можна? Ото б зрадів!

— Ні в якому разі! — відрубав Борис. — Хвора ж людина. Він тепер не скоро з нами вип'є.

— Якщо взагалі коли-небудь з ким-небудь вип'є,— сказав Валерій Павлович.

Тут вже й Лупатий не витримав:

— Ну, ви, Валерію Павловичу, слово честі, як той дільничний капітан — чесне слово, біду накаркаєте. Молодий ще Сергій, вичухається.

...В неділю Борис з Лупатим поїхали на базар по черешню, Валерій Павлович і Леонов сиділи на кухні у Восьминога, а в Толюні було достобіса справ у магазині, так що він взагалі не збирався з ними.

Повертаючись з базару, Лупатий і Борис зайшли в магазин за цигарками і там зустріли Толюню, який пер поперед себе якийсь ящик.

Лупатий похвалився:

— Ну-у, які ми молодці? Я черешню магазинну взяв, таки всунувся без черги, так що ще й зекономлено на плящину. По ковточку зробимо — і гайда в лікарню!

— Хе, «по ковточку»,— хекнув Толюня, відкладаючи ящик набік.— Мені Надін теж пляшку винна, так що й по два ковточки вийде! Шуруйте до Миколи Прокоповича, а я зараз пляшечку у Надін прихоплю і теж туди піднімусь.

На кухні у Восьминога було так, як завжди. Спершу вони випили потроху, далі — по другій і третій. Годилося закусити, і вони потихеньку, механічно взялися закусовати... гостинцем для Сергія — цукерками і черешнями. Толюня стріляв з пальців слизькими кісточками крізь прочинене вікно, в голубів, і гигакав.

Першим схопився Борис:

— Е-е, товариство! Треба ж і для Сергія щось залишити!

— А я так гадаю,— сказав Валерій Павлович,— що йти нам не з руки. Дуже вже в кожного з нас амбра з рота виходитиме.

— Ви хотіли сказати — «абре»? — криво всміхнувся Борис.

І всі раптом помітили в руках у Валерія Павловича

карбованець. Таке траплялось нечасто, і Толюня з Лупатим пожвавішали:

— Шелестіть папірцями, люди, шелестіть папірцями, — аж пританцьовував Лупатий, — а ми з Толюнею не забаримося!

— Порядок в танкових частинах! — гукнув Толюня.

Ще два карбованці дав Леонов, у Бориса і Лупатого залишалася якась решта від тих грошей, що збирали на гостинець Сергієві...

Восьминіг мовчки дивився у вікно і думав, що завтра у нього не вистачить навіть на гумові оладки. Все пішло. І порожні пляшки Вітька поздавав усі до останньої, за винятком хіба що розпитих сьогодні. Та хто їх піде здавати? Вітьку з такою мізерією і посилати не варто — давай йому потім на морозиво, а самому на кухоль пива не вистачить.

...Через чотири дні на зеленому «парапеті», де вони, за висловом капітана міліції, сиділи, «як пташечки на дроті», Борис знову нагадав:

— Бач, тоді не вийшло. Може, завтра Сергія провідати?..

— Не треба, — махнув рукою Валерій Павлович.

— Чому?

— А тому, що завтра його сюди привезуть.

— Виписався?

— Виписали. Як каже Лупатий, в «дерев'яному макінтоші». Немає Сергія. Вмер Сергій.

— Як? — вибалушив свої і без того банькати очі Лупатий.

Валерій Павлович визвірився на нього:

— Та чи ти, Лупатий, мальчик, чи дурочку з себе ламаєш? На своєму віку скільки ти жмуриків на мотузках у ями спустив? А запитуєш, як людина помирає. Отак — жив, жив і помер. Всі ми там будемо, — потім подумавши, додав: — Тільки кожен у свій строк.

— А Тамара поминки робитиме? — сьорбнув слиною Лупатий.

Валерій Павлович довго дивився на нього:

— Аякже ж! А потім — дев'ять день і сорок день. Іди, іди, вона тебе там виглядає. Може, сірчаною кислотою по очах твоїх лупатих шваркне. Вона ж на весь двір розплескала, що це ми його споїли, що це ми його в домовину завчасно поклали.

— Тю, — здивувався Толюня, — таке-е... А ми тут при чому?

...Але в день похорону Сергія ніхто з них з'явиться у дворі не наважився, не хотіли втрапляти людям на очі, такі боялися людського поголосу. Навіть Борис, який хотів спершу відпроситися на роботу на похорон, залишився в інституті.

Борис повернувся аж тоді, коли на «параметі» вже нікого не було — пурхнули «пташечки» з дроту, — і, прихопивши пляшку «Молдавського рожевого», піднявся просто на кухню до Миколи Прокоповича.

Тут поминки були в самому розпалі, на столі стояли три пляшки, дві — порожні і третя — до половини. Побачивши Бориса, та ще й з пляшкою, Толюня радісно загорлав:

— Ш-штрафну йому!

Лупатий докірливо і осудливо зупинив його:

— Не кричи! Яка «штрафна»? Це тобі не междусобойчик, а поминки. А на поминках навіть чокатись не положено. І постав цю чашку на місце. Це — Серьожина чашка. Це ми спеціально для Серьожі налили, щоб його душа там... — Лупатий вказав кострубатим пальцем на стелю, так і не доказавши, як відреагує Серьожина душа «там» на цю без вушка чашку, до половини налиту сургучового кольору рідиною.

Випили, не чокаючись... А потім Толюня, непомітно для всіх, перехилив вміст «Серьожиної» чашки собі в горлянку.

Дуже скоро виявилось, що додати конче треба, бо поминки — не поминки, коли не додати, до того ж і магазин скоро зачиниться. Тому Лупатий висловив загальну думку:

— Час шелестіти папірцями, люди, час шелестіти, бо...

Але ні в кого нічим було шелестіти. Правда, всі добре знали, що у внутрішній кишені піджака Валерія Павловича знайдеться і на три пляшки, проте Валерій Павлович сидів незворушно і готовності «шелестіти папірцями» не виявляв.

І тоді з найшляхетнішого боку проявив себе Толюня: він мовчки встав і пішов до виходу, вже з вітальні сказавши добряче задерев'янілим язиком:

— Я зар-раз... Та щоб Н-надін мені в бо-орг не дала? Нікада не п-повірю...

До закриття магазину залишалися лічені хвилини. Люди в торговому залі ще були, ще клацали каси, ще комусь загортали покупки, але нових покупців в магазин

більше не пускали: вхід було перегороджено поставленим по діагоналі стільцем.

Толюня зайшов через службовий вхід і попрямував до штучного відділу, якщо п'яні зигзаги його ходи можна було назвати «прямуванням». Надя, опасиста блондинка, навалившись могутнім бюстом на прилавок, підраховувала денну виручку, складаючи купюри по достоїнству: червінці до червінців, п'ятірки до п'ятірок, троячки до троячок, карбованці до карбованців.

— Надін, — сказав Толюня. — Діло є, потрібно дві пляшки.

— Шість двадцять, — не підводячи голови, — сказала Надя.

— Ну, ти даєш! — захихикав Толюня. — Та коли б вони в мене були, я б тобі мовчки поклав їх на прилавок і мовчки взяв би з ящика...

— Не можу, Толюню, — миролюбно сказала Надя.

— Ч-чому?

— Так перезмінка ж у мене! Светка завтра заступає. Тут уже все підраховано, касу зараз здаю, а тому не те що дві пляшки вина, дві пляшки «Миргородської» не можу дати.

— Ти що, мене перший день знаєш? — в голосі Толюні чулося щось незвично-загрозливе. Він повів очима вгору: за спиною Наді височіли ящики на ящиках, і в кожному двадцять пляшок рідини сургучового кольору.

— Знаю я тебе, Толюню, знаю! Знаю, що за тобою не пропаде, але сьогодні, повір, не можу! От вчора — дала б, і слова б не сказала, а сьогодні... Перезмінка ж у мене, Светка завтра заступає...

— Значить, не можеш?

— Не можу, Толюню!

— Н-ну! Рахую до трьох...

— Та ти що?

Надя відірвалася від своєї денної виручки і глянула на Толюню. Її одразу ж не стільки злякали, скільки здивували три чорні дірки. Дві, вона зрозуміла це, були надзвичайно розширеними зіницями Толюні, а третя... Третя, найбільша, що гойдалася на рівні її грудей, що то була за дірка?

«Ключ такої чудернацької форми, — подумала вона, — чи... запальничка? Є такі запальнички-пістолети. Але звідки вона у Толюні, за що він її купить, коли вічно сидить без копійки?»

— Раз...

— Толюню, не дурій! Ніколи мені, ще касу треба здавати.

— Два...

— Ну, впертий! Однаково нічого не буде!

— Два з половиною...

— Псих, їй-богу, псих! Ніколи мені тут з тобою гратися...

— Три!

І ляснув постріл... Неголосно ляснув. Спершу в магазині на нього навіть ніхто не звернув уваги, думали — пляшка розбилася чи банка яка впала.

А Надя раптово випросталась, ніби хтось зненацька знизу рвонув її за ноги і одночасно хтось згори — рвонув за голову. На білому халаті Наді, якраз між грудьми, наче стиглу вишню хтось роздушив — почала розпливатися червона пляма.

Толюня зблід і одразу ж витверезився:

— Надін! Надін, перестань зараз же! Я ж хотів пожартувати! Я ж пожартував!

Надя навалилася грудьми на прилавок і почала осідати, але на підлогу не впала — не пустили ящики з вином, що височіли в неї за спиною, ящики, кілька годин тому складені Толюнею...

— На-а-а-дін!

Надя мовчала, звідусіль бігли люди. І тоді Толюня, не пам'ятаючи себе, почав смалити в ящики з вином. Сургучового кольору рідина полилась Наді на спину. Толюні здавалося, що він стріляв нескінченно, що він розстріляв усі ящики, але коли ще раз натис на спусковий гачок, пострілу не було, тільки щось клацнуло. Патрони скінчилися, а пляшки... Непомітно, щоб вони навіть порідішали, стільки їх стояло у ящиках.

Обережно, наче скляну і кошовну річ, Толюня поклав пістолет на прилавок. На вороненій рукоятці пістолета чітко борознився напис: «Старшому лейтенантові Вепренку Миколі Прокоповичу за особистий приклад і мужність, проявлену в бою».

І. М. Дзюба:

Архієрейська
юшка

Сатирична
повість

Кажуть, що в мить невідвортної смертельної небезпеки перед очима людини постає все її життя.

Прокручується, як у знавіснілому проекторі, кадр за кадром все прожите, до найдрібнішого випадку-епізоду, незалежно від того — вартий він бути згаданим чи ні.

Яка тривалість тієї миті? Секунда, пів, мільйонна частка секунди? Хто знає... Ніхто не розповів про те, бо коли йдеться про невідвортну смертельну небезпеку, спрямовану лише в один бік — туди і ні в якому разі назад, щоб все почати з початку, то виходить, що останній кадр — чорний, засвічений смертю, хоча світло і смерть несумісні.

Володимир Іванович в дитинстві, було йому тоді років десять чи одинадцять, топився у ставку, що біля цукрового заводу. Інші хлопчачи вже повилазили на берег, грілися на осонні, «солили» один одного землею, а котрі розгудзьовували міцно зав'язані, ще й намочені хитрішими і спритнішими холоші штанців, і ніхто не звертав уваги, що Володьчина маківка то виринає, то зникає під водою. Начеб і плавати умів Володька, і ноги-руки не зсудомило, а от топився...

В зеленій воді вужем звивався димар цукроварні, Володька бачив, як він вигинається, бо від страху розплющив очі, і те, що димар отак вужем викручується, лякало його ще більше.

І нічого не постало тоді перед Володьчиними очима, окрім цього вужа-димаря, ніяких епізодів-випадків з усього життя, з самісінького часу, відколи пам'ятав він себе. Не тому, що було те життя коротшим горобиного дзьоба, а тому, що мить ця смертельна не була невідвортною, а отже — останньою.

Врятував тоді Володьку дядько Оникій — заводський пожежник, що неподалік з човна ловив вудкою рибу. Виволік за вухо та за вихрастий чуб. Боляче було, але радісно, що дихати можна на повні груди не зеленою водою, а повітрям, і що димар знову стоїть рівно, як свічка, не звивається вужем у ставку.

— А-а, це ти, бабако? — констатував дядько Оникій, як лина з підсаки, витрушуючи Володьку в човен.

— Я-я-я, — зізнався Володька.

Його тоді майже всі називали «бабакою», бо він малим на собаку казав «бабака»: «бабака побіг», «бабака кусюця» або «бабака з цепу зійвся».

Вже давно, як і належить, називав Володька собаку — собакою, але те «бабака», як це часто трапляється в селі, прилипло до нього чи не довічно.

І зараз, виходячи з актового залу, Володимир Іванович подумав механічно і так, ніби йшлося про когось іншого: «От і скажуть тепер у Суржинцях: «Прогнали бабаку з двору!» Ат, та чорт з ними!»

Володимира Івановича вперше за багато-багато років зацікавило тривіальне питання: скільки приступок мають ці розлогі мармурові сходи, що ведуть з вестибюля на другий поверх? І ще — який вигляд має всередині ліфт?

Він, Володимир Іванович Яловенко, провів у цих стінах роки, роки (і які роки!) свого життя, але жодного разу не скористався ліфтом, піднімаючись на другий поверх до свого кабінету! Це ж треба? А ліфт працював справно, люди ним користувалися, проте люди ще того стибу, люди дрібні, рядові: ядушливі кандидати в пенсіонери, до того в пенсіонери не персональні, ані республіканського, ані, тим більше, союзного значення. Що цікавого в них? Володимир Іванович Яловенко ставився до таких людей з якимось бридливим жалем. Щоправда, без співчуття жалів їх Володимир Іванович, бо співчуття в таких випадках, як казав один дід у Суржинцях, не що інше, як розпушта.

Правда, з роками отак рвучко, пружно вибігати на сходи давалося все важче і важче, підступна задишка рвалася через ніс (ротом видихати та ще в присутності сторонніх Володимир Іванович не дозволив би собі ніколи, швидше — інфаркт хай би пригнітив, ніж заїдозрив би хто, що дряхліє Володимир Іванович Яловенко), серце починало калатати, але керівник масштабу Яловенка мусив вміти керувати і власним серцем.

Ігнорував Володимир Іванович і поренчата. Того, хто сказав би, що бачив, як торкнувся Володимир Іванович їх рукою, взяли б на сміх і в місті, і в області, бо не могло бути того, чого не могло бути.

Чи піднімаючись вгору, чи простуючи вниз, Володимир Іванович завжди йшов серединою сходів. І в цьому теж було щось незаперечно-хазяйське.

І ніхто більше не ризикував іти серединою сходів, навіть знаючи, що Володимир Іванович давно сидить у своєму кабінеті чи кудись поїхав.

Яловенко любив спостерігати за людьми, котрим випало одночасно з ним підніматися сходами вгору чи спускатися вниз. Одні наче прилипали до протилежної від поренчат стіни, стишували крок, все відбувалося, як на кіноплівці сповільненої зйомки, інші, з протилежного боку, хапалися за поренчата і поволі-поволі протискувались далі, так наче не сходами йшли, а опускалися чи піднімалися по канату, не наважуючись залишити Володимира Івановича позаду і нешанобливо показати спину.

Траплялися, правда, і такі, що не надавали цій церемонії великого значення, випереджали Володимира Івановича, ще й віталися ординарно, ніби це йшов не сам Володимир Іванович, а який-небудь завалашенький інструктор, ба — випадковий відвідувач.

Таких Володимир Іванович не любив і рідко коли відмовляв собі в задоволенні зупинити їх і щось ущіпливе запитати. Багато хто з таких «незалежних» вдруге ставали як шовкові, бо кому охота звітувати перед Володимиром Івановичем, скозуватися перед ним в присутності сторонніх людей, каятись, посилатися на об'єктивні причини. Краще вже «на килимі» в кабінеті, за принципом: що громаді, те й бабі.

Тому, спускаючись донизу, вони тепло дихали Володимирі Івановичу в потилицю і трималися на тій відстані, на якій йде ад'ютант за генералом.

Були, щоправда, й невиправні. Але такі люди ходили сюди рідко.

«І все ж, — лізло чомусь у голову, наче не було іншого клопоту, наче стрес вже минув чи ще не почався, — скільки приступок на цих розлогих мармурових сходах? І чи не піднявся я за всі ці роки на Еверест?»

Інша думка перебила бажання інвентаризувати приступки: «А як Андрійчук? Як він ходитиме по цих сходах? Чи знає він, як треба ставити ногу на кожну приступку господареві цього дому, щоб всі інші знали своє місце, щоб ті, кому належить, в стіну влипали чи повисали, згорнувшись, щоб місця менше займати в присутності хазяїна на поренчатах, як на канаті? А може, Андрійчук задля економії часу (з нього станеться!) почне користуватися ліфтом? Але хоч на сходах, хоч в самому кабінеті Андрійчуку не дано бути тим і таким,

хто по праву має кабінет в цьому домі, кого називають: «сам». Ні-і, Андрійчуку не дано не тільки цього, йому багато чого не дано, і просто дивно, як цього не розуміють там, вгорі, в столиці».

Приємна терпкувата зловтіха, як ковток коньяку перед ковтком кави, збадьорила Володимира Івановича, і на душі його стало і тепліше, і затишніше справді, як після коньяку з кавою.

Хтось дихав у потилицю Володимиру Івановичу, спускаючись слідом за ним по сходах. Якимось восьмим чи, може, й дванадцятим почуттям, бо в людей складу і калібру Яловенка чуття подібні нелічені, неміряні, Володимир Іванович відчув, що це подих не «ад'ютантський»: той, хто йшов позаду (ще й мав нахабство йти по-хазяйськи, серединою сходів, а не тулитися до стіни чи виснути на поренчатах) або піде поруч з Володимиром Івановичем, або, щоб показати свою незалежність і неповагу, випередить його, поспішить донизу мало ліктем не штрикнувши Яловенка.

Але неповага виявилась в іншому: хто, коли в цих стінах називав його «Івановичем». Не Володимиром Івановичем, а просто, як двірника чи вахтера, як дядька, що сидить на порожньому ящику біля кооперації, Івановичем?

— Нічого, Івановичу, ще не вечір!

Володимир Іванович озирнувся, хоч і не було в цьому особливої потреби, бо той, хто сказав ці слова, вже порівнявся з ним.

— Нічого, Івановичу, ще не вечір! Ще спохопляться там, нагорі, таких керівників, як ти...

Боже праведний, вже й «ти»! Але попри «Івановича» без Володимира і попри це фамільярне «ти» чи між «Івановичем» і «ти» лились якісь бальзамні струмочки на рану Яловенка з вуст Яреми Степановича Чохляня, відомого якщо не у всій республіці, то у всякому разі в області, Героя Соціалістичної Праці, голови колгоспу «Здобуток Жовтня».

Художнику, котрий шукав би типаж «типового» голови колгоспу, Ярема Степанович аж ніяк би не підійшов. В його зовнішності не було нічого характерно «сільсько-господарського» — завідуючий аптекою, директор готелю, адміністратор вокально-інструментального ансамблю — що завгодно, тільки не голова величезного колгоспу, чиї угіддя тільки орної землі налічують близько

восьми тисяч гектарів, а скільки в тому «Здобутку Жовтня» голів великої рогатої худоби, свиней, птиці, того, мабуть, і сам Ярема Степанович зараз не пам'ятає.

І одягався Чохлань завжди за останньою модою, вмів носити піджак, як кадровий офіцер вмів носити мундир.

В плані туалету люди типу Чохланя з'явилися на початку в середині років п'ятдесятих. Вони якось за п'ять хвилин до півночі встигли вислизнути з гімнастерок з величезними накладними кишенями та з бахматих в кого зелених, в кого темно-синіх френчівкителів і пірнути в модні піджаки, не забувши при тому про сорочки в тон піджакам та про галстуки, що гарно гармонували і з сорочкою, і з піджаком.

Нерозторопні їхні колеги доношували гімнастерки та френчі ще років з десять, і на них дивилися, як на динозаврів.

Між тим Чохлань, мов актриса, не обдарована вродою, зате обдарована талантом, що може примусити глядача бачити в ній писану красуню, при модній «обгортці» вмів видавати себе за дядька-простака, і це тим більше приковувало до нього увагу, що цей модник вживав солоненькі сльвця і несподівані звороти місцевої говірки.

Чи цим, чи іншим чимось привернув він увагу до своєї скромної особи Володимира Івановича, але, побувавши в колгоспі «Здобуток Жовтня» і повернувшись додому, Яловенко викликав до себе редактора обласної газети Хоменка і сказав йому:

— Ігорє Глібовичу, ти колгосп «Здобуток Жовтня» знаєш? Чув про такий?

Всім без винятку Володимир Іванович говорив «ти», і це вважалося проявом симпатії з його боку до співрозмовника. Ті, до кого Яловенко звертався на «ви», знали, що нічого хорошого це «ви» не віщує — подавай «за власним бажанням», коли не хочеш з «формулірочкою» та оргвисновками. Проте часто в процесі розмови Володимир Іванович легко переходив з «ти» на «ви» і знову на «ти», залежно чи подобалося йому почуте від співрозмовника, чи ні. І вже зовсім кепсько мав начуватися співрозмовник, до якого зверталися: «Товаришу такий-то».

Звичайно, знаю такий колгосп, Володимире Івановичу, відповів Хоменко.

— Так от, партійне завдання тобі. Зганяй туди спритного хлопця і щоб, як це у вас в газеті кажеться: «на завтра»!

Як і всі чесні й порядні люди, Хоменко бував наївним як дитя, і йому здавалося — очевидне бачить не він один і реакція на те очевидне має бути однозначною у всіх, від кого залежить прикорот зла і неподобства. Тому він широко всміхнувся і навіть руки потер від задоволення:

— Давно пора вшпилити цього окозамилувача! Пихатого і зарозумілого. Обіцяю вам, Володимире Івановичу, фейлетон буде гострим, щоб і другим наука, бо не один такий Чохлань у області!

Яловенко вмів зберігати незворушний вираз обличчя за будь-яких обставин, щоб ніхто не вгадав його думок, слава богу, не перший рік їв хліб з керівної шаньки, вмів загадково і багатозначно посміхатися і тоді, коли ладен був розірвати свого співрозмовника на шматки, але тут не стримався і з грізним обуренням запитав:

— Що значить — фейлетон? У людини найвища по області врожайність, у людини найвищі по області надої, а ви...

І Хоменко не стримався:

— У людини найнахабніші приписки, у людини ліві гектари — всі береги річечок розорав, природу губить... У людини щонайменше триста-триста п'ятдесят лівих корів, от звідки надої...

Такі речі не вибачалися і людям вищого рангу, ніж редактор. Яловенко з неприємністю відчув, що червоніє від люті і навіть потом вкривається його чоло, він рвучко, ніби його катапультавали, встав:

— То-ва-ри-ри-шу Хо-мен-ко! Дозвольте мені розбиратися, де ліве, де праве! Ви що редагуєте? Дореволюційну «Газету копейку» чи орган? Партійний орган...

Далі пішло таке, що й вийшовши через кілька років по тому на пенсію, Ігор Глібович Хоменко не любив згадувати той день і ту розмову.

А побили горшки вони вже давно.

Якось, повернувшись з верхів, Володимир Іванович зібрав актив і довго, з небувалим піднесенням і натхненням розповідав присутнім про ті райдужні і широкі горизонти, що відкриються перед нашим сільським господарством, як тільки-но ми наробимо торфоперегнійних горшечків на душу населення стільки, скільки їх не буде у США та Західній Європі разом взятих. Закінчив Володимир Іванович свій виступ так:

— Сподіваюсь, що присутній тут Ігор Глібович Хоменко на сторінках газети, яку ми з вами, шановні

товариші, довірили йому редагувати, ознайомить наших хліборобів з передовими методами сучасної радянської агротехніки, публікуватиме кращий досвід з номера в номер. Так я кажу, Ігорє Глібовичу?

Хоменко, молодий тоді ще та гарячий, встав і наївно спитав:

— Пробачте, Володимире Івановичу, але як я можу популяризувати те, про що не маю жодної уяви?

Багато хто з присутніх на активі оглянулись на Хоменка, бо розцінили його репліку, як невинувачливе зухвальство. Точнісінько так зрозумів Ігоря Глібовича і Яловенко. Але бадьора усмішка ще теплилася на його вустах, коли він запитував:

— Тобто?

— Я не маю жодної уяви при тії торфоперегнійні горшечки і не знаю, як радити, як вчити колгоспників їх виготовляти...

Володимир Іванович простер руки до аудиторії і докірливим поглядом цю аудиторію обвів:

— Бачили, товариші? Ви бачили цього консерватора, що ніяк не відвикне пасти задніх? Варто з'явитися чомусь новому, чомусь передовому, як такі хоменки ладні це нове і передове в ложці води втопити!

Безперечно, всі присутні на активі добре знали, що й сам Володимир Іванович не має жодної уяви, з чого і як робити тії перегнійні горшечки. Але Хоменко порушив правила гри, основою якої була круто замішена смердюча демагогія.

Ясно, що наступного дня газета, яку редагував Ігор Глібович Хоменко, почала регулярно друкувати загальники про торфоперегнійні горшечки та гідропоніку. Згодом, правда, з'явилися кліше і докладні описи масового, серійного випуску на душу населення торфоперегнійних горшечків, але на верхах інтерес до них вже прохолов

Так і з матеріалами про колгосп «Здобуток Жовтня», де головою був Ярема Степанович Чохлянь: сьогодні з'явився нарисок, завтра стаття, там у передовій згадали раз, вдруге, втретє, знову нарис, знову стаття, інтерв'ю, взяте у Яреми Степановича...

Ви, запальні критики, що «с дозволення начальства» через двадцять п'ять років кидатиме те каміння в нашу пресу за її боягузливість, сірість, ницість, необ'єктивність, підлабузливість, ба й брехливість, — кидайте, ки-

дайте каміння ще і ще, покажіть які ви хоробрі! Як той дядько, що лежачи на печі, лайнув собаку, котра розгавкалась на подвір'ї. На що жінка, пишаючись чоловіком, сказала: «Який ти в мене хоробрий, Васю!» Вася, розпашілий від такої похвали, скромно додав: «Це що, я можу й до вікна підійти!» Скільки таких, що можуть і «до вікна підійти», розведеться в період гласності!

І все ж навіть тоді, на порозі застою, ніхто не сказав про Ігоря Глібовича: «Хоменко робить з Чохляня Героя», говорили: «Сам Володимир Іванович Чохляня на Героя тягне!»

Жаль, дуже жаль, що багатьом з тих, що передчасно пішли від нас: головам колгоспів, директорам радгоспів, бригадирам і завфермам, дояркам і свинаркам, рільникам та агрономам, — вже ніхто ніколи не присвоїть посмертно високе звання Героя Соціалістичної Праці.

Зате інших не без успіху «тягли» на Героїв, як тяг свого часу Володимир Іванович Яловенко на Героя Ярему Степановича Чохляня. Тяг, переступаючи через всі правила і закони, тяг, не соромлячись приписок і натяжок, тяг, тяг і таки витяг і його і ще кількох, бо дуже престижним в ті часи вважалося мати в районі чи в області зайвого «маяка» чи «Героя», що були громовідводом від усіх стихій.

А нині Володимир Іванович бачив, що його «герой», Ярема Степанович Чохлянь, і на гадці не має тягтися за ним по сходах в кільватері, мов ялик за адміральським катером.

Вже сам з усами.

— Нічого, Івановичу, ми ще поборемось...

Знову це панібратське «Івановичу»! Он, як жених — розпашівся, помолодів, наче радий чому. Чому ж радіти? Хіба Андрійчук з тих людей, що тягнутиме тебе на другу зірку? Ні-і, Степановичу, на бронзове погруддя в своєму рідному селі рота не роззявляй. Не буде тобі бронзового погруддя! А найшвидше буде те, що проведе тебе Богдан Семенович на заслужений відпочинок. Такі, як ти, в нинішній ситуації, та ще й такій людині, як Андрійчук, скажемо прямо, ні до чого!

Тут Яловенко сам себе впіймав на словах: «проведе на заслужений відпочинок» і подумав, що, як не крути, не верти, хоч би там Андрійчук мав наміри Чохляня з кашею з'їсти, нічого в нього не вийде, бо Герой — то Герой! І в результаті Яремі Степановичу випадає йти на заслужений відпочинок з книжкою персонального

пенсіонера в кишені! А йому, Яловенку, тепер таке не пахне... Ет, і зосталося до тієї пенсії якихось два з половиною роки. Не станься ця халепа з перебудовою, новим мисленням (а чим старе погане було?), демократизацією і те де, і те пе, пішов би собі на пенсію, на персональну, між іншим, пенсію, та ще й під завісу, з нагоди ювілею, нагородили б, бо так було заведено, і правильно, між іншим, заведено.

Глевтяк образи засів у горлі Володимира Івановича, але не таким чоловіком був Яловенко, щоб миттєво не пропхати того глевтяка з горлянки кудись нижче. Там глевтяк запік вогнем, проте це було не суттєво. Все своє життя, свідоме життя керівника, і керівника солідного калібру, Володимир Іванович вмів кожен свою прикрість елементарно гасити зловтіхою. Прийом спрацьовував безвідмовно!

Тому, глянувши на зірку з серпом і молотом, що погойдувалась на лацкані Яреми Степановича, Яловенко зловтішно подумав: «Бронзова ти! Справжня, золота, у сейфі лежить, а ти — бронзова. Не все те золото, що блищить, і хазяїн твій забронзовів передчасно!»

Це не було якимось в'їдливим афоризмом. Справді, Золоту Зірку Героя Ярема Степанович зберігав у сейфі свого кабінету, а бронзовий дублікат — предмет миттєвої зловтіхи Яловенка виготовив хазяїновитому сучасному куркулику Чохланю Яремі Степановичу найкращий в місті ювелір Ісак Абрамович Бронфман. Поки що «відмовник» Бронфман, бо молодший син його служив у тих військах, у яких, на думку Ісака Абрамовича, не повинен би служити хлопчик з «порядної» сім'ї.

Довкола цього Бронфмана, як кіт довкола сала, вже не перший рік, ще задовго до того, як Ісак Абрамович став «відмовником», ходив підполковник Віктор Федорович Баранюк. Ходити — ходив, але, як то кажуть, знав зась — без слова «добро», почутого з вуст Володимира Івановича, рукам волі не давав, не наважувався сказати Ісаку Абрамовичу: «Громадянине, пройдемо!» За таке самоуправство начальник бехеес Віктор Федорович Баранюк міг піти на пенсію, чи то — у відставку з однією-єдиною зірочкою на погонах, а йому хотілося піти у відставку з трьома зірочками.

Напрасливий підполковник Баранюк не раз входив до Яловенка з таким клопотанням: «Володимире Іва-

новичу, Бронфман, звичайно, «відмовник», але ж золотом спекулює й навіть від діамантів не відмовляється...»

На його запити Володимир Іванович незмінно казав: «Подумай, Вікторе Федоровичу, яка веремія, який галас у жабурині (читав книжку з такою назвою?) у їхніх буржуазних репильках зчиниться, коли ти посадиш Бронфмана? Скажуть, що ми переслідуюмо чесного єврейського трудівника, що ми з тобою, ха-ха, антисеміти!..»

Що ж до звинувачення в антисемітизмі, то хоч в даному випадку з Бронфманом Володимир Іванович керувався іншими мотивами, частково він мав рацію. І буржуазні репильки тут, покладемо руку на серце, ні до чого. Хто хоч раз їв хліб із журналістської шаньки, хто опублікував фейлетон про хапугу на прізвище Кац чи Рабинович, знає, як у редакції лунають телефонні дзвінки з прокляттями на адресу «антисемітів», «чорносотенців», «петлюрівців», «бандерівців».

Навчёмсь, нарешті, казати на чорне — чорне, а на біле — біле, навчёмсь називати речі своїми іменами, бо нам, братії, котра переводить папір, траплялося побувати в різних шкурах, незаслужено побувати.

Часом і євреї з чиеїсь злої волі ставали «антисемітами», «українськими буржуазними (обов'язково — буржуазними!) націоналістами», ставали ними й богу душу винні росіяни, а чистопородний хохол мусив одгавкуватися, що він не тільки не великодержавний російський шовініст, а навіть не верблюд.

Що було, то було і хай більше не буде. Хай тінь Бронфманів Ісаків Абрамовичів не падає на Райкіних Аркадіїв Ісаковичів.

— Нічого, Івановичу, кажу ж тобі — ще не вечір! Ти ще сядеш, Івановичу, у своє сідло, бо... Хіба ж там — нагорі, зовсім... той? Хіба вони не відчувають різницю між тобою і Андрійчуком? Хто його слухатиме? В кого викличе повагу? Ат, не з-під тієї номенклатури це ячко...

А далі пішло ще приємніше:

— Пригадуєте, Володимире Івановичу...

«Ха-ха! Без «ти» і з «Володимиром». Ну-ну, старий: крутію, що ти там заспіваєш далі?»

— Пригадуєте, Володимире Івановичу, як ви вперше приїхали в очолюваний мною колгосп?

— Звичайно, пам'ятаю.

Пам'ять у Володимира Івановича була хороша, але не вистачало в нього кебети зрозуміти, чому Ярема Степанович знову став таким поштивим, навіть підлесним, чому так легко зісковзнув з «ти» на «ви», з просто «Івановича» на «Володимира Івановича».

Просто, згадуючи ті часи, перекидаючись, хоча й подумки, у минувшину, Ярема Степанович і подумки (орієнтовно на ті часи!) не міг себе поставити поруч з Володимиром Івановичем, йому б і в страшному сні не приснилося б звернутися до Яловенка на «ти» чи назвати його просто і мило — «Івановичем» без «Володимира».

Поштивість ця була не від щирості, а від автоматичного реле, що бездоганно вмикалося з будь-якої субординаційній ситуації.

— А вечір той, коли ми над озером?.. А світанок? Коли ви захотіли скупатися-освіжитися, пішли у воду?

— Пам'ятаю, чому ж... — щось приємне-приємне і разом з тим болючо-тоскне ворухнулося в душі у Яловенка.

— А як з води виходили, без сподніх, вибачаюсь, і навіть без трусів, пардон. Голі як, вибачаюсь, купідон...

— Може, Аполлон? — куточками губ усміхнувся Яловенко, йому подобалась така мемуаристика.

— Точно — Аполлон! Я як глянув, так мені щось у голові стрельнуло — от голий чоловік, голий, як коцюба...

Порівняння з купідоном-Аполлоном Яловенку подобались більше, але виду він не подав — посмішка не пурхнула з куточків його вуст.

— ...кажу ж — натурально голий, як коцюба, а з усього видно — державний чоловік, керівник високого рангу. Воно як начальство, то хоч сподні з нього зніми — все одно видно, що начальство. А от Андрійчук, його хоч у царські шатри вдягни...

— Ти, Степановичу, хотів сказати «царські шати»? — показуючи, що Яловенко буде тим Яловенком завжди, трохи насмішкувато перепитав Володимир Іванович. Чохлань не знітився:

— Один чорт. Головна моя думка така: маж Федя медьом, а Федь зостанеться Федьом. В тому розумінні, що з Андрійчука керівник ніякий. Як з клоччя батіг. Тягли ж ви його свого часу на Героя, і що з того вийшло?

Якось синхронно, не змовляючись, і Володимир Іванович, і Ярема Степанович махнули рукою. Тільки

й різниці, що Володимир Іванович правою, а Ярема Степанович лівою — він у цю хвилину діставав з кишені сигарети.

Це була чудова мить і чудові спогади, але ж не нами давно зазначено, що для кожної бочки меду рихтується своя ложка дьогтю: коли чайна, коли десертна, коли столова...

— То що, Івановичу, підкинути тебе, куди звелиш? Моя «Волга» вже, мабуть, стоїть біля під'їзду.

Не лише усмішка спорснула з вуст Яловенка — самих вуст не стало, а із щілини, на яку перетворився рот Володимира Івановича, висичалося навіть з присвистом:

— Спасибі, товаришу Чохлань, я ще не безлошадний. І моя «Волга» стоїть біля під'їзду!

На «ви» і «товаришу», а не на «ти» і не — «Яремо Степановичу!». Та станься таке тижнем раніше, коли б, сидючи за півтораста кілометрів від Володимира Івановича в своєму кабінеті, Ярема Степанович почув у телефонній трубці такі інтонації, за дві години вже б шкрібся у двері, вже блукав би в тамбурі перед кабінетом: «Ради всього святого, Володимире Івановичу, дорогесенький, чим це завжди вірний вам Чохлань не потрафив, чому образили таким офіційним звертанням? Скажіть! Землю гризтиму, але виправлюсь!»

А тепер Ярема Степанович недбало «зробив руцею» Володимирі Івановичу — вольному воля, мовляв, і легко, по-молодечому побіг сходами донизу.

«Біжи, біжи, — думав ображений Яловенко, — біжи, від сорочки б ти бігав (так завжди лаялась тітка Володьки-бабаки Секлета), біжи, тільки зірку свою «золоту» не загуби. Другої тобі Андрійчук не справить. Він не майстер натягати шкірку на кисіль. Та й цю, бронзову, не загуби. Бронфману теж може зкрутитися і змолотися. Вже завтра!»

Це була зловтіха. Зловтіха, що заспокоювала. Володимира Івановича Яловенка завжди заспокоювала і бадьорила думка про те, що комусь із його ближніх (як і дальніх) фортуна раптом покаже потилицю.

Безтактний, навіть підкреслено зухвалий вибрик Чохланя, його «ти», «Івановичу» і, нарешті, дуже-дуже прозорий натяк, що його, Яловенка, «Волга» вже практично не його, вибрик, що тупою, бо гострою, мабуть, не було б так болюче, бритвою різонув Володимира Івановича по серцю, вимагав негайної зловтіхи.

Зловтіха номер один, що Чохлань не матиме другої Зірки Героя, коли колупнути глибше, взагалі не була зловтіхою. За теперішніх часів і він, Володимир Іванович Яловенко, не наважився б «тягти» Чохланиа на двічі Героя, та ще й Героя достоту липового.

І те, що Богдан Семенович Андрійчук, який від завтра засяде в його, Яловенковому, кабінеті, ще не може бути гарантом якихось неприємностей для Чохланиа. От візьме «нова мітла» і не «вимете» Чохланиа на пенсію, керуючись виключно їй відомими міркуваннями. І-і-і сидітиме в своєму кабінеті Ярема Степанович аж доти, доки його святий Петро до раю не запросить.

З другого боку, і старий Лис Микита — Ярема Степанович — не вчорашній, знає, хто якої води хоче.

Візьме, клятий хамелеон, і так перефарбується, що якраз у масть Андрійчукові прийдеться. Його, Яловенка, Чохлань брав одним, а Богдана Семеновича візьме чимось іншим, таким, що й комар носа не підточить. Ініціативу якусь новітню виявить, знизу покритикує без перебору, в дусі часу і в потрібну хвилину приду-у-же високому начальстві. Щоб показати, як «нова мітла» демократизацію впроваджує. І та «критика» знизу великими баришами для Андрійчука може обернутися! І вдячно запам'ятає Андрійчук старого Лиса Микиту — Чохланиа, а запам'ятавши, вже нікому в обиду не дасть.

Ні-і, тут зловтіха не виходила і радості давала мало — ялова зловтіха.

...Залишався Бронфман, Ісак Абрамович Бронфман, кращий із кращих ювелірів міста, про зустріч з яким вже давно мріє підполковник міліції Баранюк Віктор Федорович.

От щодо Бронфмана — тут можна зловтішатися скільки завгодно. Бо вже взавтра, на зло Яловенку, може, навіть з самого ранку підполковник Баранюк задзвонить Андрійчуку і почує у відповідь: «Вікторе Федоровичу, дійте, як підказує вам ваша партійна совість, і неодмінно в рамках законності». Зраділий Баранюк як би слиною не захлинувся від радості, бо чого-чого, а підстав «зморщити личаки» Бронфману вистачить, і тут за нього не зможе заступитися формаліст з формалістів в плані дотримання і збереження законності.

«От на суді б чого Ісак Абрамович зайвого не бовкнув, — майнула застережлива думка, але Володимир Іванович тут-таки прогнав її: — А що він може бовкнути?»

Дружина з ним мала справу — то її все брязкальця. Але ж зірка, зірка із щирого золота не в нього — у сейфі!!!

Ат! Невдячний виявився Андрійчук! Навіщо пробував витягти його з гною, та ще й, іронія долі, на своє місце?

Темна конячка. Особисто Володимир Іванович не розумів Андрійчука усеньке життя, з босоногого дитинства.

І це не для красного слівця. Справді, усе своє життя, скільки Володька-бабака пам'ятав себе, стільки він пам'ятав і Богдана. Хати їхніх батьків — Івана Яловенка та Семена Андрійчука — стояли в межу, сусідами вони були, і чи то тітка Галя, мати Богдана, бігла до сусідки — тітки Мотрі, матері Володьки, позичити солі, чи то навпаки.

Батьки їхні теж вряди-годи, перехнябившись через тин, попихкуючи тютюновим димком, вечорами теревенили про все на світі. Семен Андрійчук курив тютюн-самосад, що ріс за хатою і котрий тітка Галя завше погрожувалась звести під корінь, бо дуже ядучий був. Іван Яловенко в ті дуже навіть рідкісні візитації, коли з'являвся в селі після чергової вербовки «на далекі села», як говорила тітка Мотря, курив фабричні цигарки.

Про Івана Яловенка, батька Володьки-бабаки, ще розмова попереду, а про Семена Андрійчука — то й говорити нічого, бо в сорок першому він як пішов на фронт, то й не повернувся.

По-вуличному Яловенка-батька звали «Свист» від приказки: «Дерево в лист, а наш Іван у свист» — за надмірну любов Івана Яловенка при найменшій нагоді свиснути так із села, що його потім хоч з собаками шукай — не знайдеш.

Семена Андрійчука по-вуличному звали «Горб» за те, що він часто вживав у розмові: «своїм горбом», «на власному горбу», «на чужому горбу». Вже ген-ген, коли батька і кісток, мабуть, не було в сирій землі, малий Богдан зрозумів, що найбільше його батько не любив тих, хто на «чужому горбу».

І він не злюбив таких... Це, можна сказати, було їхньою сімейною, спадковою рисою.

На селі так заведено, що прізвисько «по-вуличному» з батька переноситься на сина, а часом і на внука від діда.

А от у Володьки і в Богдана так доля склалася, що кожен з них чи не з пелюшок став власником своїх вуличних прізвиськ.

— То чий он корову жене і на ногу накульгує?

— То Володька-бабака, синаша Івана Свіста.

Богдана ж звали: «Чом-чому». За його надмірну, як гадали на селі, нестатечну цікавість. Запитань у нього напихваті завжди вистачало, і були вони не такими й простими.

— А чом місяць — то рогаляком, то млинцем?

— А чом горобець стрибає, а ворона і курка ходять?

Ставав Богданко старшим, і запитання давав складніші:

— А чому земля одна, а із неї хрін росте гіркий, а буряк солодкий?

Дід Мусій, в котрого часу було вдосталь, одного разу, сидячи на призьбі, відповів малому Богданкові:

— От виростеш, на агронома вивчишся і все знатимеш.

Як у воду дивився дід Мусій — минуть роки, і Богдан таки справді вивчиться на агронома. Але попереду ще було часу й часу, і що найстрашніше — чекали їх страшні роки окупації.

По дванадцять їм було, Володці-бабаці і Богдану-чом-чому, коли почалася війна, а невдовзі прийшли в Суржинці фашисти і порядкували там мало не три роки, аж поки напровесні сорок четвертого прогнали їх спершу за Буг, потім за Дністер, потім за Прут, а далі хто вже ті ріки злічить, які доводилось поханцем перебрідати фашистам по дорозі до свого безголов'я.

Малим Богдан силою особливою чи забіяцтвом не відзначався, і його залюбки міг скривдити будь-який халамидник, з ким доводилось пасти худобу. Міг би, але ніхто Богдана не скривдив, бо всі хлопці якимось підсвідомо поважали за чесність, правдивість і справедливість. Більше того, тендітний Богдан завжди заступався за тих, котрі не вміли самі за себе постояти.

Варто було якомусь здорованеві почати чіплятися до слабосилого хлопчини, як між ними буквально вгвинчувався Богдан і казав кривдникові:

— Дужчого ти не міг знайти? Велике діло Федька набити, Федька і я подужаю. Ти ж, коли такий вже сильний, з Гаврилом заведись.

Гаврило був найдужчим у гурті пастушків, але, як часто в таких випадках буває, і найсмирнішим, нікого без особливих причин не зобиджав, не кривдив.

Хто в дитинстві пас худобу, той добре знає, що завертати позачергово корову від спашу було долею найслабіших і найбоязкіших. Сильні забіяки їх завжди експлуатували:

— Ей, ви, Мишко, Сашко та Іван, марш корів завертати! Ваша черга!

— Завжди наша черга, — бурчали «пригноблені», але ослухатись боялися, йшли і завертали.

Проти цієї експлуатації рішуче виступив Богдан:

— Ви що, пани? — питав він у здорованів. — А це що, ваші кріпаки? Так немає тепер ні панів, ні кріпаків. Навіть пахолків немає, на те Радянська влада!

І дивився на всіх своїми великими сірими очима, в глибинах яких нуртувало щось незбагненне, загадкове, сильне...

Сильне не кулаком і не палицею, що гуляла по худих коров'ячих клубках, а таке... Слів тому підібрати важко. От самі пальці в кулак хочуть стиснутися, так хочеться, ну до того ж хочеться поставити по синцю під кожним цим великим сірим оком, а щось не пускає — не стискаються пальці в кулак.

Що ж до Володьки-бабаки, то хоч він був набагато сильнішим від Богдана Андрійчука і, здавалося, міг би сам за себе постояти, — били його часто. Били інколи цілим колективом, хоч це й було поза кодексом честі хлоп'ят-пастушків: семеро на одного. Пояснювалась така відсутність лицарства тим, що Володьку-бабаку вважали шкодливим і підлуватим. Звичайно, хто з його ровесників не був готовий на шкоду! Але від шкоди Володьки-бабаки страждав увесь маленький колектив, а таке не прощалося.

Якось у розпалі літа, незадовго до війни, ватага пастушків натеребила добру торбу перестиглого вже колгоспного гороху і гарно спекла-підсмажила його на вогнищі.

Іли, іли, мололи, мололи молодими зубами, аж щелепам боляче стало, проте гороху залишалося ще чималенько. І худобу мали гнати туди далі, під ліс, там паша соковитіша. Що робити з горохом? Виходило, що й нести важко, і кинути шкода.

Тоді Володька-бабака знайшов альтернативу:

— Давайте пос... на нього, а тоді, ха-ха, мітлинецькі прийдуть сюди і поїдять його, ха-ха, ...цяний!

Пропозиція зопалу дістала гаряче схвалення, зашелестіли штанці з чортової шкіри, і купка смаженого

гороху залишилася вимокати в солом'яного кольбурі калюжці.

Зганяли худобу під ліс, попасли її там і години за три повернулися на старе місце.

Калюжа давно висохла, що мало всмоктатися в землю — всмокталося, що мало випаруватись на сонці — випарувалося, а горох де лежав, там і лежав. Очевидно, мітлинецькі, тобто пастушки з сусіднього села Мітлинець; сюди не приходили і «...цяним» горохом не полачували.

На той час у торбинках пастушків вже не було ні крихти, ні цибулинки, в пляшках, що з ними матері вранці випроводжали з дому, ні крапельки молока, а їсти всім хотілося — ой-ой-ой-йой! Тут би у великій пригоді став смажений горох, коли б не дурна пропозиція Володьки-бабаки. І його почали бити... Навіть заступництво Богданка Андрійчука не допомогло — Богданка відтерли від Володьки-бабаки ліктями, а Володьку лупили з наростаючим піднесенням.

Володька заплакав і впав на коліна. Ні, не пощади просити у кривдників, однією рукою він розв'язував на обличчі сльози і кров з носа, а другою підбирав із землі горошини, кидав їх у рот і примовляв:

— Дивіться, ось не...цяна, ось не ...цяна, можна їсти! Та вони всі осторонь лежали, вони всі не ...цяні!

Невдовзі купка гороху зникла.

Правда, Володька-бабака ще довго ходив із синяками.

...Під час окупації Володці, Богдану і ще багатьом їхнім ровесникам старші на два-три роки хлопці і дівчата, з якими вони ще недавно ходили до школи, страшенно заздрили, тому що їм не доводилося ховатись по ярах та горищах — молодших не забирали на німецьку каторгу.

Взимку року сорок четвертого для Володьки, Богдана, багатьох інших хлопчаків почалася партизанська епопея.

Ні, ні, не слід думати, що Володька-бабака, Ботькачом-чому, Мишко, Гаврило чи Петько сиділи у засідках, передавали у центр розвіддані, вчиняли зухвалі диверсії, вбивали фашистів чи пускали під укіс їхні поїзди. Все пояснювалось значно простіше.

Річ у тім, що на початку січня одна наша дивізія в наступі, що почався ще в серпні сорок третього під Орлом і Курськом, в запалі, переслідуючи німецькі війська, відірвалася від основних сил і неподалік від

Суржинець, Мітлинець, Носовець, Нефедівець потрапила в оточення.

Ну, оточення сорок четвертого року було зовсім не схожим на оточення сорок першого. І самі німці не плекали надії знищити і заповонити цю напрочуд метку і гарячу дивізію. Не було у них вже тих сил і можливостей.

Так й командування оточеної радянської дивізії обрало гамбітний варіант: зосередило полки і батальйони дивізії в навколишніх лісах і зайняло кругову і активну оборону.

На тимчасово окупованій території, що ось-ось мала бути визволеною, німці досить примарно володарювали лише вдень.

Як несамовиті, металися зранку мотоцикли з есесівцями, ядушливо бурчали мотори вантажних машин, заповнених солдатами, як стручки горошинами, в повітрі з'являлися над лісами «рами», німецькі літаки-розвідники, літали, коли дозволяла погода, бо зима того року була напрочуд гнилою, туманною. Інколи з'являлись, наче прибудні, бо були вони поодінокими; «юнкерси», кидали по пригорщі бомб на ліси і щезали...

Зате вночі практично всю територію Суржинецького району (райцентр до війни був у Суржинцях) контролювали наші солдати, яких по селах називали «оточенцями». «Оточенців» знали і в сорок першому, але то були знесилені, обдерті, часто поранені, деморалізовані, без зброї солдати, ласі до сирого буряка чи якої картоплини, щоб пробиватися далі на схід.

«Оточенці» сорок четвертого ні в яке порівняння не йшли. Справно одягнені і взуті, до зубів озброєні, як тільки темніло, а в січні темніє рано, приходили сміливо і незалежно, не дуже навіть криючись, з лісу в села не лише на предмет: «Мамашо, хоч би барабольки», хоча й за харчами приходили, бо в лісі припаси кінчалися, але й принагідно німцям яку капость вчинити, коли оказія трапиться.

Німці на той час теж мухами були годовані — вчені, знали, що на ніч в селах ошиватися нічого, навіть таких великих, як Суржинці, — ховалися куди подалі, залишаючи замість себе поліцаїв. Поліцаї — як хто. На котрому крові не було — сам йшов з повинною в ліс, здаватися, а котрий нагрішив у цих краях за останні три роки — ховався, що й з псами його не знайдеш.

Солдатам оточеної дивізії залишалося небагато роботи — кілька телеграфних стовпів повалити (які німці

завтра на ранок з хрестоматійною німецькою ретельністю і акуратністю поставлять знову) та пошпурити кілька гранат у вікна порожнього поліцейського постерунку.

Знаходилися і спритники, котрі, наче у запасному полку, у самоволку ходили, підночувували десь години до шостої ранку у симпатичних чорнобрових вдовичок-молодичок. О чари, чари жіночі, а де чари, там і чарки, бо чого-чого, а самогоняки, що у Суржинцях, що у навколишніх селах, — хоч залийся: і за окупації цукроварня в Суржинцях працювала так, що крадених (згодом і самі у себе красти навчимося) у окупаційної влади меляси та буряків вистачало і для Суржинців, і для навколишніх сіл.

Серед отих «оточенців» заходив у Суржинці один місцевий, суржинецький, хлопець з того кутка, що й Володька з Богданом, років на чотири старший від них, в школу разом ходили — Толя Човганюк. А з ним — побратим його бойовий, правда, старший від Толика, десь йому було років за тридцять, весь у орденах, старшина Гаврилов.

Про них ще розповідь попереду, і сумна розповідь...

Так от, від Толика Човганюка і старшини Гаврилова, як кола по воді, поширилась і в Суржинцях, і в навколишніх селах чутка, що німці, відступаючи (а що до відступу їхнього лічені дні zostалися — і кротові видно), поженуть з собою чоловіків та хлопців, що тихо-мирно (занадто мирно) просиділи всю окупацію під жіночими спідницями.

Така вість не сподобалась нікому, і чоловіки вервечками, тоненькими цівочками городами та ярками почали просочуватись в ліси до «оточенців». Там їх зустрічали не з оркестром, а з кепкуванням: «Чого ж під жінчиною спідницею не досидів один з другим до перемоги? Тепер прийшли під нашими шинелками ховатися? Не вийде! Бери-но в руки лопату та копай щанці оборонні та рів протитанковий!»

Понуривши голови, брали лопати і копали, де веліли, та так, що підганяти нікого не треба було.

І що найхарактерніше: найбільше кепкували над цими «партизанами» (хтось сміху ради пустив таке словечко, бо всі вони були в цивільному) не туляки-волгарі, не уральці-сибіряки, а свій брат полтавець чи подоляк, котрий в сорок першому році не шукав порятунку під бабиною гунькою, а сміливо, через смерті, фронти, засідки,

злігодні, в мороз і в мряку пробивався до своїх, і таки пробився, і воює — не вмирає вже третій рік!

Слідом за дорослими «партизанами» в ліс потяглися такі, як Володька-бабака, Богдан-чом-чому і багато їхніх друзів. Правда, не назовсім, а «човниковими» рейсами — туди й назад. Харчі батькові відніс — і додому. Правда, ні Володька, ні Богдан не знали, де їхні батьки і що з ними, а носили харчі сусідам.

Тільки через рік, вже наприкінці війни, взимку сорок п'ятого мати Богдана, тітка Галя, отримає похоронку в якій значиметься: «Ваш чоловік Андрійчук Семен Сидорович поліг смертю героя, захищаючи Ленінград, і похований в братській могилі, в Пулково».

А батько Володьки об'явився у Суржинцях десь у сорок сьомому чи в сорок восьмому, і чим та його коротка візитація в рідні палестини скінчиться, буде викладено нижче.

Так от, саме Володька-бабака запропонував одного разу:

— Хлопці, а давайте на шапки червоні биндочки понашиваємо?

— А для чого? — спитав Богдан-чом-чому. — Хіба й так не можна передачі носити?

Володька-бабака аж брови звів:

— Як? Про юних героїв у листівках читали? Так і ми! Декого з хлопців це питання цікавило із суто життєвих позицій:

— А як котрий німець чи поліцаї забачить?

— Які там німці, які там поліцаї? Вони тепер як миші за віником сидять! Скільки днів до лісу ходимо, то хоч одного зустріли?

— А в нас дома — хату догори ногами постав, червоної биндочки не знайдеш, — пожалівся один найменший — Петько.

— Я тобі позичу. Але щоб усі бачили, що ми нікого не боїмося, — розпалівся Володька-бабака.

А вже втікаючи, німці пристрелили малого Петька на дорозі з пляшкою молока, яку той ніс батькові: «Партизанен? Піф-паф».

— Який я герой, Володимире Івановичу, — років через двадцять з лишком потому скаже Богдан Семенович Андрійчук, голова колгоспу, що швидко йшов угору. — До героя мені та й ... всім нам ще довго тягти та сопіти...

Володимир Іванович Яловенко вхопився за слово: «тягти».

— Богдане, любий мій! Та я тебе на героя — раз-два витягну! Он Чохляня витягнув і за тебе візьмуся!

— Чохлянь хай, то його справа, а мене не треба. Були колись до революції браслетики різні — з дутого золота. Так от, мені особисто не потрібне таке...

Дуже, дуже не сподобався цей тон і ці слова Володимиру Івановичу, але він не подав виду і зробив спробу звести розмову в площину інтимного земляцтва:

— Богдане, нащо ти мені викаєш? Ми ж не на нараді, не на активі. В такій обстановці, як ось зараз, я для тебе Володька... — Він ледь не сказав «бабака», але вчасно стримався: Я для тебе Володька-«партизан».

Так, так, самою інтонацією Яловенко взяв слово «партизан» у лапки, бо чудово розумів, що перед Богданом видавати себе за справжнього партизана смішно.

Богдан знизав плечима, точнісінько так, як тоді, на стежці, що вела до лісу, коли не розумів, для чого Володьці-бабаці червона биндочка на шапці; і сказав:

— Я надто шаную ту посаду, яку ви займаєте...

Ця відповідь впекла Яловенка ще більше: хоч не вдався Богдан ні до сарказму, ні до іронії, Володимир Іванович почув у його словах: «Посаду шаную, бо мушу шанувати, але радий би бачити на цій посаді не тебе, а когось іншого, проте, як вже так сталося, що на цій посаді ти, а не хтось інший, то посаду шаную, а тебе, даруй, ні! Не шаную і не поважаю!»

Яким був Богданко-чом-чому, таким і зостався.

Багато хто з хлоп'яків тоді за прикладом Володьки-бабаки понашивав собі червоні биндочки, хоч як лаяли їх матері за дурне геройство.

А на другий день після смерті малого Петька оточену дивізію, що оборонялася в лісах за протитанковими ровами, деблокували, вона влилася в склад корпусу, від якого місяць тому так необачно відірвалася, дорослих «партизанів» мобілізували, і вони пішли солдатами в діючу армію, а «партизани» шмаркаті через кілька днів після того, як було звільнено Суржинці, тихенько поспорювали зі своїх шапок червоні биндочки.

Всі, окрім Володьки-бабаки. Його ровесники й на гадці не мали, як на долі людини може позначитись вдалий маскарад.

Володька-бабака вперто ходив у шапці з червоною биндочкою навіть тоді, коли війна відкотилася далеко від Суржинець. Вже не ниділи у вечірньому небі, тримаючи курс на Козятин, щоб бомбити його, «хенкелі», вже війна нагадувала про себе лише чорними рядками похоронок, що приходили з фронту то в одну, то в другу хату, вже поїхали із селища сапери, розмінувавши цукроварню і кілька адміністративних будівель, далі й заняття почались в школі, як до війни, а Володька-бабака все ще ходив в шапці з червоною биндочкою.

І його тепер дедалі частіше називали не Володькою-бабакою, а Володькою-«партизаном». Спершу насмішувато, але згодом та іронія вивітрилась.

В Суржинцях з'явилися нові люди: дехто повернувся з евакуації, дехто повернувся з фронту.

Вони питали:

— А що, цей хлопчик справді був у партизанах?

Ім відповідали ухильно, як ухильно відповідатимуть ще найближчий десяток років:

— Та як вам сказати...

Це «та як вам сказати...» надавало тому ще більшої загадковості і створювало довкола особи Володьки-бабаки ореол конспіративної значимості. Знаходились серед нетутешніх і абсолютно наївні: «Раз носить таку биндочку, значить, так і треба. Значить, десь з кимось погоджено. А нам нічого стромляти свого носа не в свою справу».

Кирило Гаврилович Троць, колишній рахівник з Подтащини, котрого війна і армія вивели в люди, а добрі, проте не дуже обачні люди зробили секретарем Суржинецького райкому партії (довоєнний секретар загинув на фронті), не був поганим, але був дурним. Ну, так, не зовсім дурним, але трохи придуркуватим, або, як кажуть на Поділлі, — прицюцькуватим.

З пісні слова не викинеш, траплялися серед партійних кадрів у воєнні і повоєнні, та й подальші роки такі екземпляри, яких інакше ніж прицюцькуватими не назовеш.

Так от, Кирило Гаврилович, їдучи якимось центральною вулицею Суржинців, біля школи побачив Володьку-«партизана» з червоною биндочкою на шапці.

— О, цей хлопчик був у партизанах?

— Та як вам сказати... — ухильно відповів водій його «віллеса», хоча був місцевим і добре знав історію Володьчиного «партизанства». В ті роки виробився блискучий

стиль недомовляти, самого себе уривати на половині не тільки речення, а й думки: хто його знає, що хоче почути від тебе незнайома людина, а тим паче начальство. Бовкнеш не в лад — і-і-і пиши листи, коли ще дозволять писати. Розпитує начальство, відповідай «так» або «ні», що для тебе зручніше і, головне, безпечніше, не розпитує — мовчи, глуха, менше гріха.

Товариш Троць, як і всі дурнуваті, прицюцькуваті люди, вважає, що він сам, без чієї б то підказки знизу бачить на аршин у землю, тому ні до якої деталізації і розпитування не вдався, а просто сказав:

— Ну-ну!

Водій промовчав, а оте керівне «ну-ну» десь за кілька тижнів обернулося для Володьки-«партизана» тим, що він став комсоргом школи.

Ще через півроку Володці-бабаці, пардон, «партизану» вручать медаль «За победу над Германией в Великой Отечественной войне...».

А ще через кілька місяців Кирило Гаврилович Троць погримів з посади секретаря Суржинецького райкому партії на посаду заступника голови райради в сусідньому районі і гримів далі, все нижче і нижче, аж поки вийшов на пенсію десь в Копайгороді чи Томашполі з посади страхового агента.

Цей повчальний епізод наочно свідчить, що інколи люди вилітають з номенклатури не за пиятику, не за аморалку, не за непоштивість до вищестоячих товаришів, навіть не за розвал роботи, а за патологічну глупоту і тупість.

Але яке це мало значення для Володьки-партизана, писатимемо це слово надалі без лапок, коли медаль давала право в певній графі анкети зазначати: «Брав участь у Великій Вітчизняній війні», що відповідно, спершу через двадцять років, а потім через кожні десять, приносило по ювілейній медалі «За перемогу...», а згодом — ще й орден Вітчизняної війни другого ступеня. Це на додачу до цивільних орденів, серед яких є і «дедушка», як на мові підлого прохіндейства називається орден Леніна.

Двері-вертушка вже вихлюпнули Ярему Степановича на вулицю, де на нього чекала його чорна «Волга», а Володимир Іванович спускався по сходах, мов величезний річковий лайнер, що шлюзується вниз по течії. Вниз, на жаль, вниз...

На хвилину майнула в голові думка: «А чи не краще було б вперше і... чи не востаннє спуститися ліфтом, щоб раз... і все?» Але він прогнав цю малодушну думку.

І буквально тієї ж миті Володимир Іванович був сповна винагороджений за свою незворушну мужність.

Знизу вгору бігла по сходах струнка дівчина, скромно одягнена і ще скромніше причесана.

Спершу вона бігла серединою сходів — молодість завжди ігнорує поренчата, але, задерши голову догори і побачивши, що центр — середину, фарватер сходів, велично займає сам Володимир Іванович, знітилась, заметалась, розгубилась, не знаючи, притиснутись їй до стіни чи до поренчат, вибрала все ж таки поренчата.

Вибрала? Ні, якоюсь центробіжною силою була відкинута до тих поренчат, вхопилась за них обома руками і обережно, ніби під кожною приступкою було закладено міну, поволі йшла нагору. Порівнявшись з Яловенком, сказала:

— Доброго дня, Володимире Івановичу!

Він недбало кивнув їй, а під серцем штрикнуло: «А бо-дай би, чортова дівко, тобі таке життя було добре, як мені добрий цей день!»

Хто вона? Ким працює? А-а-а, це ж бібліотекарка, зовуть Тамара. Прізвище? Прізвища дівчини він пригадати не міг, але пильно глянув, настільки пильно, що вона заціпеніла, зупинилася, мабуть, чекаючи, що він їй щось скаже. А що він міг їй сказати?

Хіба що: «Дарма, Тамаро, я вже тут не хазяїн, твою долю я вже не зможу змінити ні на краще, ні на гірше».

Але ж чия вона донька? А в тому, що Тамара чиясь донька, він жодної миті не сумнівався. Хіба б потрапило б сюди так ні сіло ні впало дівча з вулиці тільки на тій підставі, що має диплом про закінчення педінституту?

Доні номенклатурних товаришів, трудовлаштуванням яких він інколи опікувався, як правило, закінчували педінститут. Той самий, який давно, ой як давно закінчив він сам — Яловенко Володимир Іванович. Заочно. І його портрет висить у вестибюлі педінституту серед портретів кількох (не багато їх) інших визначних і видатних випускників різних років. Там же й портрет якогось їхнього земляка-поета, що давно отаборився у Києві і, здається, нині входить у моду. Так от, портрет поета так і зостанеться, чорт його знає, може, цьому поетові й пам'ятника років через півста поставлять у місті, а його, Яловенка Володимира Івановича, портрет там

в інституті, може, в ці самі хвилини (ректор був на пленумі і міг вже подзвонити своїм клеркам) завгосп знімає зі стіни, щоб закинути кудись на горище.

Володимир Іванович поспішив прогнати геть неприємну думку і зосередити свою увагу на такій нікчемній особистості, як ця Тамара. Як її прізвище? Чия вона донька? Не могли ж її взяти на роботу сюди без слова «добро», вимовленого Володимиром Івановичем? З усього видно, батьки її не дуже щоб так... Номенклатура невисокого лету. У тих доні інші. Не те щоб нахабніші, але не такі залякані...

Власне, чого вона боїться? Особливо сьогодні? Не могла ж вона не знати, що відбувалося в цих стінах і ким на сьогодні... ні, на завтрашній день стане Володимир Іванович? Ні, це в неї просто інстинктивно, рефлекторно, за звичкою.

Скільки вона тут працює? Два, три роки? Володимир Іванович з подивом для самого себе подумав, що, віддаючи всі сили на благо народу стільки років в цих стінах, жодного разу не був у бібліотеці. Все, що Володимир Івановичу було потрібно, завжди приносив помічник Докійченко.

Років два тому Докійченко приніс два томи Леніна. Один том Володимир Іванович поклав на своєму робочому столі так, щоб кожному, хто наблизиться, та навіть не наблизиться, а з порога було видно, що на столі у Володимира Івановича лежить том Леніна, Леніна! Леніна, а не якогось іншого автора.

В другий том Яловенко повкладав паперові смужки (настрижені ножицями Докійченком), повкладав довільно, але так, щоб кожному було видно і зрозуміло, як часто, як густо, як плідно, як творчо звіряє свої помисли Володимир Іванович Яловенко з ідеями вождя і засновника партії, партії, охоронцем інтересів, могутності, монолітності якої в цих стінах стоїть Володимир Іванович Яловенко.

Власне, сидить, бо рідко кого з відвідувачів Володимир Іванович приймав стоячи.

Останнім часом, коли почалась ота перебудова (краще б їй взагалі не починатися), Володимир Іванович любив розігрувати один і той же спектакль. Це був своєрідний театр одного актора. Навіть у цей останній час, в час тотальної демократизації і нового мислення, для Яловенка запросити когось сісти було прикріше, ніж скупому позичити комусь десятку до зарплати.

«Запросивши» (лапки тут цілком доречні) когось «на килим» і знаючи, що «запрошений» зараз переступить поріг його кабінету, Володимир Іванович розгортав том Леніна із закладками і так «зачитувався», що не помічав, коли «запрошений» увійшов.

Залежно від настрою, а також від службового становища «запрошеного», його провини, Володимир Іванович коли хвилин п'ять, а коли й хвилин десять тримав його біля порога, вдаючи, що аж ніяк не може відірватися від безсмертних творінь.

Нарешті зводив очі, невдоволено відкладав набік том Леніна, зітхав і стомлено запитував:

— А, це ви?

Заперечувати цей факт було б безглуздо, і «запрошений» смиренно погоджувався з тим, що він — це він.

Володимир Іванович робив рух нижньою щелепою — якось по-особливому висував вперед підборіддя. Рух цей специфічний, номенклатурний, прості смертні не вміють його робити, скільки б не вчилися, хоч би й щелепи собі позвихали. Зате прості смертні навчилися іншому — навчилися розуміти, що, коли начальство робить такий рух, воно наказує наблизитись до його письмового столу. Наблизитись, але ні в якому разі не сідати. Коли начальство визнає за можливе запросити сісти, воно особливим, теж відпрацьованим роками номенклатурним кивком вкаже на стілець.

Щодо Володимира Івановича, то він навіть у останні роки і останні місяці нечасто опускався до такого лібералізму.

Коли «запрошений» наближався, «на цирлах», на напівзігнутих, до письмового столу, на якому лежало два томи Леніна, один догори обкладинкою, а інший весь у закладках, Володимир Іванович впритул стріляв у «запрошеного» запитанням:

— Ви Леніна давно розгортали?

«Запрошений» щось мимрив про те, що твори Леніна у нього, хоч на роботі, хоч дома, завжди настільна книга, щось про політзаняття, семінари, навіть про студентські конспектування творів Ілліча.

Володимир Іванович робив другий залп:

— Брехня! Бо коли б ви, я вже не кажу — вивчали, а бодай просто читали Леніна, то...

А далі — за текстом, залежно від того, в чому і якого ступеня провини значилася за «запрошеним», що в буквальному розумінні стояв зараз на килимі.

Ет, та що там! Коли іменем праведника, в плані: «не убий», Ісуса Христа можна було влаштувати аутодафе, то чому іменем гуманіста Леніна не можна принижувати людину, стирати на порошок її людську гідність?

От такий «запрошений» зараз вийде з кабінету Володимира Івановича, повернеться в свій кабінет, «запросить» до себе своїх підлеглих, і вже не ім'ям Леніна, а простіше, доступніше, «в господа-бога мати!» розповість, хто вони такі і що він про них думає.

Отож, бібліотекарка Тамара... Кирилюк, здається, її прізвище? Так, так, Кирилюк, Володимир Іванович згадав і зрадів тому, що до склерозу йому ще ой як далеко і даремно поспішили, там нагорі, за двісті сорок кілометрів залізницею від цього міста. Але нічого, нічого, може, й мав рацію Ярема Степанович Чохлянь, коли говорив: «ще не вечір»? Поживемо — побачимо.

А Тамара Кирилюк видавала та й надалі видаватиме книжки в цих стінах. А тепер, при демократії, при новому мисленні, Богдан Семенович не помічника свого (Докійченка він навряд чи зоставить при собі) посилатиме за книжками, а сам заходитиме у бібліотеку.

І тут Яловенко впіймав себе на думці, що бібліотекарка Тамара зовнішністю своєю когось йому нагадує — іншу дівчину, дуже вона схожа на іншу дівчину, тільки дівчину з далекого, дуже далекого минулого.

Господи! Та вона ж викапана Оленка Кóлчак — інструктор райкому комсомолу в Суржинцях, яку Троць Кирило Гаврилович «витяг» з низів, як і його — «вожак районної комсомолії»! Десь за тиждень до того, як погромити донизу, зробив Троць це своє не єдине добре діло.

В наш космічний час таких називають «ракетами-носіями» — когось витяг на орбіту, а сам згорів.

І не тому згорів, що витяг, а тому що... Любив Троць красиві слова: «вожак районної комсомолії», «з комсомольським вогником», «наше соціалістичне завзяття», «наша більшовицька непримиренність», «сталінська епоха», «сталінська конституція», «сталінське розкрилля» і т. д. Взагалі-бо, Троць все це говорив «в жилу», тоді всім було ясно і зрозуміло, що довкола все, за що не візьмись, — сталінське, а не Петрове чи Іванове, особистостей гіпотетичних, цілком можливо, дрібнобуржуазних, ще й на додачу з якимось ухилом.

Говорив ці слова не один лише Троць, але в Троця у устах звучали вони настільки переконливо, говорив він їх з такою вірою, що від того всього одгонило підозрою, чого це чоловік так старається, так з шкіри пнеться, таким священним полум'ям палають його очі, а чи не в пушку в нього рильце?

І найдивніше було, що Троць вірив у те, що говорив, за що й потерпів.

Глибоко помиляється той, хто вважає, що в роки тридцяті, сорокові, до середини п'ятдесятих — ніякого перебору в таких речах бути не могло.

Ні, особливо передавати куті меду не рекомендувалось, а коли й рекомендувалося, то треба було зважати на багато обставин.

Так, у селі, де на трудовень дали по сто двадцять грамів проса навпіл з мишаками, Кирило Гаврилович міг на зборах півтори години просторікувати про перевагу колгоспного ладу, про те, як щасливо, і головне, заможнo живуть колгоспники в нашій країні під сонцем сталінської конституції.

Серед присутніх на зборах в ті часи було чимало таких, що жали в пана чи куркуля за восьмий сніп, а молотили за десятий, причому платили їм не пригорщею проса навпіл з мишками, а добірною пшеничкою.

В головах цих людей починалася шкідлива, безідейна, щоб не сказати — антирадянська, круговерть, а коли Кирило Гаврилович доходив до апогея і розповідав, як нині в капіталістичних країнах жорстоко оббирають і експлуатують нещасних батраків прокляті латифундисти (Троць дуже полюбляв це слово — «латифундисти», хоча не дуже чітко уявляв, що воно значить), в задніх рядах колбуду можна було почути: «Невже їм по шістдесят грамів проса з мишаками за робочий день платять?»

Так, так, і тоді були люди, які вгвинчували слівця, що призводило для них до зміни клімату щонайменше років на десять. Це було не такою вже й важкою карою, бо в таборах хоч годували хлібом. Поганим, але хлібом.

Троць (а такі люди не поодинокі) так до кінця своїх днів не затамив просту, як заноза від ярма, істину: говорити щиро про те, в чому переконаний, у що віриш, — прерогатива або круглих ідіотів, або геніїв. До речі, геніям рекомендується цією своєю прерогативою користуватися в еміграції.

Троць і Оленку Кóлчак десь підібрав, вона була не місцевою, не суржинецькою і навіть не з цієї області.

Оленка Кóлчак...

Не Колчак, Кóлчак. Скільки після того, як під Іркутськом, на льоду Ангари шльопнули «правителя Омського», з'явилося на просторах нашої батьківщини Кóлчаків, з наголосом на «о», щоб навіки відмежуватися від проклятого адмірала!

Кому, кому, а інструкторові райкому комсомолу Оленці сам бог велів був Оленою Кóлчак. Не лише знайомлячись з кимось, вона старанно робила цей наголос на «о», називаючи своє прізвище. Навіть пишучи його на папері, Олена ніколи не забувала поставити наголос.

І от, хоч не Колчак, а Кóлчак, та постраждала Оленка від героя громадянської і Вітчизняної війн, впала під натиском його на траву, і назавжди на правій її щоці залишився шрамик — подряпина, проорана ріжком орден бойового Червоного Прапора.

Гайдебур Михайло Михайлович ще довго носив на своїй коверкотовій гімнастерці з накладними кишнями (в кожну ховалася пачка цигарок «Герцоговина флор», і непомітно було, такі місткі кишені) ордені старого зразка — без стрічок, щоб бачили, всі вони заслужені давно: один з років громадянської війни, два довоєнні, а решта отримані в перші роки війни Вітчизняної, а тоді, як відомо, ордені давали скупенько.

Гойдався б орден бойового Червоного Прапора на стрічці, може, гойднувся б він над личком Оленки Колчак і не проорав би борозенку на її щічці...

А я жита не жала,
В борозенці лежала...

.....
Борозенка вузьенька,
Не помістимось вдвох...

Помістилися...

Та й як було не поміститися, коли лежали не в борозенці, а на лісовій галявині, і Оленка бачила, як серпик місяця молодого зачепився за гілку граба, а Михайло Михайлович Гайдебур нічого того не бачив, не до молодого місяця, а до молодого тіла Оленчиного вабило Михайла Михайловича...

Вона востаннє, для очищення совісті перед самою собою, ще раз сіпнулася, рвонулася, і тут ріжок орден, саме той ріжечок, яким древко бойового Червоного Прапора закінчується, поронув її шоку.

А Володька-бабака навмисне пішов тоді за хмизом... Для чого той хмиз, коли юшку давно з'їли, випили все що було, багаття тліло, не хмизу підкидати треба було, а затоптувати, щоб лісового пожару не наробити, та й повертатися в Суржинці, а йому — дайш хмизу...

Вже коли вони втрюх — Михайло Михайлович, Володька-партизан і вона, Олена Кóлчак, поверталися машиною Гайдебури в райцентр, Оленка, зкоцюрбившись в кутку машини, на задньому сидінні, прикладаючи до подряпаної щоки листочки папороті, раптом збагнула...

Вона зрозуміла, що Володька навмисне пішов ніби по хмиз! Матінко, він і справді повернувся через годину на ту галявинку і... Оленка тільки тепер пригадала, що в руках у Володьки не було жодного патицка, жодного прутика, не приніс він ні билінки бодай для годиться! Значить... значить, навмисне залишив він Оленку наодинці з Михайлом Михайловичем, героєм війн, спеціально залишив, щоб сталося те, що сталося.

І назавтра вона гидливо пошпурить в обличчя Володці-Володечці заяву про звільнення, зніметься з комсомольського обліку і поїде світ за очі, чи то Сталінград з руїн піднімати, чи то Дніпрогес відбудувати.

А почалося все так.

Новий після Троця секретар райкому партії Кондрацький Всеволод Федотович до війни працював вчителем. Різні вони були, як небо і земля. Наскільки Троць був придуркуватим базікою, настільки Кондрацький — розумним, тактовним, справедливим, добрим.

Але тоді він не вписувався в епоху, його розсудливість, тактовність, людяність, інтелігентність були не про керівників-сержантів, за чотири роки звиклих до комбатівського: «Слов'яни! Марш на бруствер, мать вашу-перемать! Вперед! В атаку! Хто відстане — пришию, як суку шолудиву!» Або до старшинського: «Раз... ты такой, тудыть твою в перетудыть! Опять грязь в канале ствола? А отсюда и вшивость!»

Такі виконавці більше слухались матюків у кабінеті секретаря райкому чи голови колгоспу, грюкоту кулака об стіл, грізно-державного: «партквиток положиш, паразит, в разі чого!» — ніж совісті.

Для них квиток був не свідченням про належність до партії, а мандатом, «дипломом», «індульгенцією», та чим завгодно, але таким, що втрачати його — однаково, що голову втратити.

Вони вступали до партії наприкінці війни, в основному не для того, щоб першими в атаку підніматися, а дбаючи про «жисть на громадянці». Нікому з них не хотілося більше кидати габлями гній, пасти бичків чи ходити за плугом, як ходили до війни.

Ще наприкінці тридцятих років, коли революційні бурі наче стихлилися, коли завели лакейський партмінімум, вони, ці липові комуністи, зрозуміли, що партквиток може дати «портфелю», посаду, чин.

Тоді ж у них виховувалося патологічне презирство і зневага до «гнилої» інтелігенції.

Так от, Всеволод Федотович Кондрацький був для таких типовим представником «гнилої» інтелігенції. Він не матюкав їх, не загрожував: «ти в мене, сучий сину, під парткомісію підеш!», отже, його не варто було сприймати всерйоз.

Тому й побув він секретарем райкому «день і трошки» — посунувся донизу. Правда, дещо по-іншому, ніж Кирило Гаврилович Троць.

Спершу Кондрацького зробили завідувачим РВНО, потім директором школи. І тут... Десь років через двадцять після тих подій, коли Оленка Колчак приклала листя папороті до подряпаної щоки, Володимир Іванович Яловенко, вже сидючи в тих стінах, звідки тоді приїхав Михайло Михайлович Гайдебур, підписував документи, завдяки яким Кондрацький спершу став заслуженим вчителем УРСР, а згодом його нагородили орденом Леніна.

Це визнання, ці нагороди не було «натягуванням шкірки на кисіль», як у випадку з Чохланем, і орден Всеволод Федотович заслужив чесно.

У ті далекі, романтичні часи, коли зав'язувалася Володьчина кар'єра, Всеволод Федотович Кондрацький не вмів організувати веселий пікнічок, поговорити про риболовлю та бабню, тому обов'язки по проведенню активного відпочинку для шановного Михайла Михайловича Гайдебури лягли на юні плечі Володьки-партизана, тим паче, що Михайло Михайлович побував у «комси» і встиг, як тепер кажуть, «покласти око» на Оленку Колчак, в категорично-наказовому порядку запросивши її прикрасити своєю особою їхнє суворе чоловіче товариство.

«Партія сказала — треба, комсомол відповідає — єсть!» — і Оленка, зітхнувши, прийняла запрошення, бо не була байдужою до Володьки, веселоязикового свого секретаря.

Опісля ж Володька зацаїв глибинну радість, ніби сам був з нею, а не герої війн. Проте навіть тоді, вже повертаючись з пікнічка в машині Михайла Михайловича в Суржинці, він ще й на гадці не мав, яке велетенське значення для його подальшого життя-буття та просування далі нагору по службовій драбині матимуть для нього ті дві-три години спілкування з Гайдебурою на лоні природи.

— Володю, а де ти навчився так здорово юшку варити? — запитав Михайло Михайлович, коли вони під'їздили до райцентру.

— Мене таку юшку навчили варити мої друзі-фронтвики, — скромно відповів Володька-партизан.

Питання, як бачимо, було однозначним, а відповідь мала чимало змістових і смислових розгалужень, що давали харч для роздумів, а по закінченні цих роздумів все виявилось на користь Володьки.

Розсудіть самі: хто його друзі? Фронтвики. Значить, і він фронтвик? Про те, що Володька — фронтвик, свідчить не лише медаль на його грудях, котру він щоранку надраює зубним порошком, але й наявність у нього друзів-фронтвиків. А варити таку смачну юшку вони теж могли навчити його на фронті, в перерві між жорстокими боями з німецько-фашистськими окупантами.

І разом з тим Володька сказав правду.

Варити юшку його навчив старшина Гаврилов, якому носив передачі у ліс Володька, при якому в «партизанах» за ординарця був Толик Човгань, котрий, щоправда, закінчив війну у званні старшого сержанта, мав два ордени Слави, два — Червоної зірки, а медалів — то незліченно! І в старшини Гаврилова всі груди також були в орденах та медалях.

Ще тоді, взимку сорок четвертого, коли були вони «оточенцями», старшина Гаврилов присох серцем до однієї нескупої на кохання вдовички-молодички із сусіднього села Носовець. Після демобілізації в сорок п'ятому поїхав старшина Гаврилов до себе на батьківщину, в Орловську область, але від села його залишилося там тільки згарище, а всі рідні — батьки його, дружина, діти — загинули від рук карателів.

Тому повернувся старшина Гаврилов у Носівці і став приймаком у симпатичної молодички, котрій заздрило тепер три чверті сільського жіноцтва, котрому в силу наслідків другої світової війни не перспективилась тепер до сивої коси чоловіча ласка.

Невдовзі Троць Кирило Гаврилович зробив Гаврилова головою Носовецької сільради. Саме — «зробив», бо поняття «вибори» тоді, як і багато років потому, існувало в теоретичному плані.

Чому вибір Троця випав на старшину Гаврилова?

Тому, що просякнутий Троць був від п'ят до вух тією плебейською повагою, тими холуйськими заздрощами, такими притаманними фельдфебелю з-під Полтави чи Вінниці до прапорщика з-під Тули чи Рязані. Як же здорово витягується у фрунт душа нашого фельдфебеля, коли він чує наказ прапорщика: «Ванюшка, стяни-ка с меня сапаги!»

Стягти з себе чоботи, ще й обляяти його при тому, фельдфебель може наказати будь-якому солдатові! Але з шиком сказати не «сапоги», а «сапаги», фельдфебель з України, хоч ти йому язика з рота вилущи, не зможе! Нічого не вийде у бідного фельдфебеля.

Ліпше, що вийде у фельдфебеля — це «сапогы», так, так, з осоружним «ы» на кінці, з проклятим нашим мало-російським, хохлацьким «ы» — чорт би його забрав! Через скільки поколінь ми нарешті людьми станемо чи довіку хохлами, вахлачною репаною, зостанемось?

Те, що старшина Гаврилов говорив по-російськи значно краще Троця (воно й не могло бути інакше, бо для Гаврилова російська мова — рідна, а Троць виріс на хуторі поблизу Дижаньки) робило в очах майора Троця старшину Гаврилова істотою на кілька порядків вищою від нього.

Отож і став старшина Гаврилов головою сільської Ради села Носівки. Гріха в тому, з боку Троця, великого не було. Навіть навпаки. Гаврилов мав добру душу, почуття справедливості у нього, як майже у всіх росіян, було вроджене, а чого ще треба для голови сільради?

Добрим, справедливим був старшина Гаврилов, але розуму не державного, навіть на посаді голови сільської Ради. Він був гарним старшиною роти, як до війни гарним теслею. Як старшина вмів наколотити роззяву інтенданта на зайвий ящик горілки чи на зайву сотню байкових онуч, а як тесля вправно орудував сокирою чи стругом.

Зрештою, державна діяльність — діло наживне. Коли жовна куховарка повинна була вміти керувати цілою державою, то чому чоловік, воїн, герой не міг навчитися керувати одним якимось селом?

Біда (і для села, і для молодички, яка взяла його в прийми, та в першу чергу для самого Гаврилова) була в тому,

що дуже він любив бачити в чарці сухе денце. І чим та чарка глибша — тим краще. Говорячи протокольно, вчорашній старшина, нині голова сільської Ради Гаврилов зловживав спиртними напоями, а кажучи правду — пив по-чорному.

Топив горе у горілці, що єднає за столом чоловіків усіх націй і народів.

Селяни, особливо селянки, Носовець дуже швидко розібралися в пристрасті («одна, но пламенная страсть») Гаврилова і, приходячи до сільради за довідочкою чи документ який завірити, не забували прихопити з собою сулію із сизою рідиною, заткнуту кукурудзяним качаном.

Гаврилов мовчки ставив посуд під стіл і прикладав печатку, де йому вказували. З часом руки в нього почали тремтіти так, що він ставив печатку не на папері, а прос то на столі.

Скоро Гаврилову стало зовсім весело: головою колгоспу в Носівцях став Анатолій Човганюк.

Кирило Гаврилович Троць палко рекомендував його обрати, і це зробили з такою зворушливою одностайністю, що вона зворушила не лише Троця, але й самого Толю.

Річ у тім, що старий, ще довоєнний голова колгоспу був дипломованим агрономом, і його забрали у область в сільгоспвідділ облвиконкому, де він підшивав ідіотські входящі циркуляри та директиви і спускав колгоспам не менш ідіотські виходящі. Як агроном не міг від того не страждати морально, але... страждав і спускав.

Отож керівне крісло, на свій великий подив, бо вчився на курсах кіномеханіків, посів Толя Човганюк, колишній «ординарець» Гаврилова.

Толя як у воду дивився, кажучи Троцю:

— Не справлюся я, Кириле Гавриловичу, я ж не спеціаліст...

На що Троць йому відповів:

— Насамперед ти — комуніст!

І Толя Човганюк почав учитися пити самогоняку по-чорному, намагаючись не відставати від Гаврилова. Це йому не дуже вдавалося, бо не сприймав того зілля його організм.

Сільська влада влаштовувала бучні бенкети в заповідному лісі, святкуючи Перемогу, і це тотальне святкування зовсім замінило буденну нецікаву роботу

Саме в ті часи старшина Гаврилов і навчив Володьку-партизана, якого тепер все частіше й частіше називали Володимиром Івановичем, варити знамениту юшку.

Якось Володька на райкомівській бричці (райком комсомолу мав пару виїзних коней, кучера при них дядька Ригорка і бричку) приїхав у справах до Носовець, бо з членськими внесками там кепсько велося.

Гаврилов і Човганюк прийняли Володьку по першому розряду, закотили номенклатурний сабантуй.

Слід віддати належне Володьці — він чудово розібрався в тому, що сабантуй не данина його високому службовому положенню, а привід, щоб зайвий раз на свіжому повітрі влаштувати грандіозний надьор під хорошу закусь.

І все ж Володьці було приємно, що його приймають на рівні районного й обласного начальства.

Спершу, під самограй (пив його Володька з відразою і обережно, він вже й тоді вмів тримати себе в руках), їли варених курей, люто, ошаліло роздираючи їх руками, тоді підійшла черга бурштинової юшки, над якою Володька під керівництвом Гаврилова чаклував дообід, переймаючи цінний досвід.

...А закінчили своє життя і старшина Гаврилов, і старший сержант Човганюк трагічно. Вони, фронтовики, що не раз зазирали у вічі смерті і завжди виходили переможцями, заслужили почеснішу кончину. Заслужили право на неї, але пропили, за пляшку самограю віддали це право.

Через кілька років потому (Володька на той час став уже вожаком обласної комсомолії, а Всеволода Федотовича Кондрацького на його посту змінив інший секретар райкому), взимку, Гаврилов і Човганюк зайшли з метою інспекційною до самогонника номер один села Носовець дядька Мартина.

Дядько Мартин, хоч сам був носовецький, працював на Суржинецькій цукроварні сторожем при жомових ямах, а жом — то валюта, коли нічим корівчину годувати.

Всі охоронці на прохідній були у дядька Мартина в руках, бо кожен мав корівку, і від дядька Мартина великою мірою залежало: їстиме та корівка жом чи ні.

В свою чергу, це давало право дядькові Мартинові перти через прохідну пудами цукор і трофейними німецькими каністрами мелясу.

В той час, як дилетанти (бо не мали вони можливостей дядька Мартина) гнали смердючу бурячиху і кожного

разу ризикували при інспекції Гаврилова як мінімум втратити куб і змійовик за недоброякісну продукцію, дядько Мартин — фахівець високого класу — мав змогу гнати самогон серед білого дня, не криючись, бо виходив той самогон чистим, прозорим, духмяним (куди тій казенці братися!), міцним, як спирт.

Випивши два чи три гранчаки самограю і соковито пережовуючи цибулину, Гаврилов раптом наказав дядькові Мартинові:

— А ну-ка, сьми свой чунь!

О чуні, чуні, рукотворні галоші, зліплені з автомобільних камер, трофейних і вітчизняного виробництва! Чуні синюваті, чорні, навіть червоні, заледве не блакитні — найпопулярніше взуття восени та взимку серед найширших верств трудящого населення у повоєнні роки! Тоді ж у гушині тих таки верств населення бродив без прописки, нелегально такий афоризм: «Спасибі Сталіну-грузину, бо він озув нас у резину».

— Для чого чунь знімати, товаришу голово? — запитав дядько Мартин, вже, власне, чунь з повстяка стягаючи.

— А вот вылакаю целый чунь твоего пойла и ни в одном глазу! Хотите пари?

Битися об заклад з ним не хотіли ні Толя Човганюк, ні, тим більше, дядько Мартин. Човганюк навіть відмовляв Гаврилова:

— Старшина, ти що — здурів? Брудний чунь всередині, це раз, а два — туди знаєш, скільки увійде?

— Та літра зо два з половиною в акурат увійде, — уточнив дядько Мартин, не дуже, правда, вірячи, що голова сільської Ради товариш Гаврилов питиме самогон з його брудного чуня. Хіба гранчак на столі не стоїть, чи що?

Мовчки на те Гаврилов, хоч який п'яний був, ухопив з долівки соломи й спритно, попри тремтячі руки, віхтиком витер чунь всередині.

Дядько Мартин і голова колгоспу Човганюк дивилися на нього, мов зачаровані.

Гаврилов вмер, не освоївши навіть третини вмісту чуня. Він раптом випростався, ніби хотів перевести дух, борлак його заходив сюди-туди, мов ткацький човник, а обличчя ставало бузковим...

— Товаришу голово, прокашляйтесь! — ще не вірячи в невідворотність того, що відбувається, сказав дядько Мартин. — Я ж казав... Чунь брудний, певне, остючок залишився, от він і лоскоче в горлянци...

Але ні, то героя війни бравого старшину Гаврилова лоскотав не остючок, а безноса своєю косою. Лоскотала і залоскотала.

Після того трагічного випадку Толю Човганюка виключили з партії і, само собою, зняли з посади голови колгоспу.

Постраждав і дядько Мартин: тижнів зо два в одному дуже затишному місці він кліпав перед яскравим електричним світлом, а майор з синіми просвітами на погонах до самозабуття обіцяв дядькові Мартинові стерти його в табірний пил, в разі він не зізнається, чому офіційна особа пила самограй саме з його чуня, а не як всі порядні люди — з гранчака? В табірний пил, проте, майор, керуючись якимись, мабуть, високими державними інтересами, дядька Мартина не стер, але наказав конфіскувати самогонний апарат.

Найбільше дядькові Мартинові було шкода змійовика, зробленого з дефіцитних (для цукрового заводу) мідних трубок, що служать для сатурації, спаяні відповідним чином. Але світ не без добрих людей, тижнів через два-три після того, як дядька Мартина випустили, йому додому принесли новий змійовик, влаштований ще добротніше, і дядько Мартин ще довго-довго гнав чудовий самогон і вмер в роки, котрі називалися «п'ятирічкою якості», природною смертю — від старості.

А Толя Човганюк, екс-комуніст, екс-голова колгоспу, старший сержант (цього звання його ніхто не позбавив), пережив старшину Гаврилова на цілий рік.

У Носівцях йому нічого було залишатися, в Суржинцях ніхто не спішив влаштувати його на роботу, і він трудовлаштувався сам за дванадцять кілометрів від райцентру, на Крайгородському гранітному кар'єрі. Як колишнього військового, Толю Човганюка взяли завідувачим складом вибухівки, якою відколупували від лівого крутого берега Південного Бугу велетенські брили граніту. Брили дробилися потім на щєбінку, необхідну для залізниці та будівництва.

Склад було споруджено з уламків граніту, і, хоча з чийогось легкого язика, називався «каптьоркою», стіни його навряд чи пошкодив би стоп'ятдесятидвохміліметровий снаряд. З усіх кутків склад оточували гарно заземлені високі списи громовідводів. Це, однак, не завадило складові одного чудового вечора сягнути піднебесся, осівши потім купою щєбінки. І виною тут була не гроза..

Дефіцитна (для гранітного кар'єру) вибухівка мала ще одне прикладне застосування — нею чудово глушилася риба як в самому Бузі, так і в його притоках. У Човганюка, який уже зборов відразу організму, дуже швидко з'явилася вірна і постійна клієнтура, з якою він охоче вів співробітництво, вдаючись до формули: вибухівка-самогон.

Одного дня Толик (клієнтура його називала саме так) нацмулився самограю як жаба мулу і, мабуть, заснув з цигаркою в зубах... Склад вибухівки — це вам не брудний чунь дядька Мартина, тут майор із синіми просвітами на погонах в слові стався: двоє громадян зникли з кар'єру, наче їх корова язиком злизала, за сприяння диверсійної акції.

До речі, жоден з цих двох не був клієнтом Толика Човганюка. Один з них, здається, в дитинстві ловив рибу виключно вудкою, а другий і вудки в руки не брав, не кажучи вже про вибухівку.

Тамара-бібліотекарка зважилася-таки сірою мишкою прошмигнути повз Володимира Івановича і швиденько побігла вгору, а жилавий молодик з блокнотом, спускаючись донизу через три східці, обійшов Яловенка на дистанції, мало не зачепивши гострим ліктем.

Цей спортивний товариш не звернув ніякої уваги на Володимира Івановича, наче обіг телеграфний стовп чи відкритий люк каналізації на тротуарі.

Володимира Івановича аж пересмикнуло. Він подумав: «Спішить, спішить, собака, особисто продиктувати в завтрашній номер газети: «Відбувся пленум... було розглянуто організаційні питання... звільнено від обов'язків у зв'язку з переходом на іншу роботу... А яка робота? Що то за робота? Що тепер я скажу Катерині? Яку нам дадуть квартиру? Максимум — двокімнатну, малогабаритну, в районі новобудов... Як там розмістити меблі і решту всього?»

Здається, вперше за сьогоднішній день Володимир Іванович до кінця збагнув, що трапилось з ним, і стало так тоскно, так тоскно, що, коли б не рятівна зловтіха, він затрубив би вголос, як важко поранений ведмідь.

А зловтіха розливалась жовцю: «Біжиш, не помічаєш? Біжи, біжи, старайся, без голови б ти бігав! Думаєш, при Андрійчукові втримаєшся за своє редакторське крісло?

Він тебе швидко розкусить, він тобі зморщить личаки через місяць-два».

Цей нахаба-редактор не був Хоменком. Звали цього нового (не такого вже й нового, кілька років разом пропрацювали) Олексою Федотовичем, на прізвище — Недогуз.

З Ігорем Глібовичем довелось розлучитися. Різні у Хоменка і у Яловенка були погляди на стиль, форму, зміст партійної преси.

Довго терпів Володимир Іванович на посаді редактора Ігоря Глібовича Хоменка. Занадто довго. Терпів через те, що Хоменка чогось часто хвалили на різних нарадах нагорі люди, з думкою яких Володимир Іванович не смів не погоджуватись, вважали його хорошим журналістом і редактором «від бога».

Яловенко не міг збагнути, чому це так. Вже пізніше, в покукурудзяні часи, він уважно проглядав свою газету і не раз звертав увагу на те, що на сторінках його газети значно рідше, ніж на сторінках інших (навіть республіканських і центральних), з'являлися вислови, без яких Володимир Іванович не уявляв собі партійного органу: «з небувалим трудовим піднесенням...», «трудящі нашої області, як і трудящі всієї країни...», «віддамо всі сили для втілення в життя рішень...», «історичні рішення надишають нас...», «в битві за врожай...», «на передових рубежах п'ятирічки...» і т. д. і т. п.

Особливо дратувало Яловенка, що, коли починалася посівна кампанія або жнива, Хоменко практично ніколи не вживав слів: «з фронту посівної» чи «штурм ланів увійшов у свою завершальну стадію...».

Якось Володимир Іванович викликав до себе Хоменка і дуже миролюбно, навіть не вдаючись до «ви», запитав:

— Слухай, Глібовичу, а чому ти так мало пишеш про трудові подвиги трудящих області?

— Кого конкретно? ... Ігор Глібович був спокійним до непристойності

Та хоча б... хоча б залізничників,— перше, що йому накотила слина на язик, запитав Яловенко.— У нас дві вузлові станції, та такі, що про них знає вся країна..

— Чому ж, ми друкуємо позитивні матеріали і про машиністів, і з вагоноремонтного заводу був великий репортаж. Але хіба те, що машиніст тепловоза точно за графіком приведе состав туди, куди йому належить,— подвиг?

— А що ж це по-твоєму?

— Звичайне виконання службових обов'язків. Для чого тримати на роботі машиніста, який систематично зриває графік? Такого треба гнати в три шиї!

Яловенко мов з кілка зірвався:

— Куди гнати? На вулицю? За ворота депо? Звільнити? Ні-і, товаришу Хоменко, — таки не обійшовся без «ви» Володимир Іванович, — ви мені пробачте, але мушу вам нагадати, що ми живемо не при капіталізмі, а при соціалізмі, ніхто розводити безробітних нам не дозволить!

Хоменко ледь помітно, якимось рефлекторно, але це не пройшло непоміченим Володимиром Івановичем, стенув плечима:

— Хіба мова йде про те, щоб людину вигнати на вулицю, позбавити шматка хліба? Але чи не корисніше для справи, для нашого народного господарства буде перевести машиніста, який постійно вибивається з графіка і затримує інших, перевести бодай тимчасово підсобним робітником в майстерні чи в депо?

— Виховувати людей потрібно, товаришу Хоменко, а не розводити демагогію!

Хоменко і тут не стримався:

— А це і буде виховання! Виховання працюю...

Яловенко ладен був вибухнути, але, коли хотів, вмів тримати себе в руках, до того ж йому хотілося збагнути кредо Хоменка.

— Ну, добре, полишим залізничників. А решта трудівників?

— Що — решта? Збирати врожай, коли сприятлива погода, коли немає ніяких екстремальностей, комбайн вчасно і доброякісно відремонтований, — теж не подвиг, а виконання своїх обов'язків. Не битва, а робота, звичайна буденна робота, і гріх її в хороших умовах нехороше робити. Знову ж таки, надої. Коли в колгоспі чи радгоспах все гаразд з кормами, хіба подвиг надоїти від корови три з половиною-чотири тисячі кілограмів молока? Теж робота...

Хоменко трохи захопився і забув, що в цих стінах по-лемізувати не рекомендується, а проводити ризиковані аналогії взагалі зась, от і сказав:

— Хіба те, що я редакую газету, а ви керуєте — подвиг? Виходить, і про нас хтось повинен писати як про героїв?

Це вже була відверта непоштивість, і на цей бур'ян непоштивості Володимир Іванович негайно сипонув гербіциду демагогії:

— Ви, товаришу Хоменко, киньте ці штучки. Ви (про себе він змовчав, хоча і його, Володимира Івановича, мав на увазі Ігор Глібович в своїх непоштивостях), ви, товаришу Хоменко,— інтелігенція, а інтелігенція — це надбудова, а не базис. Як селянин і син селянина я попри все, хоч інтелігенцію і називають трудовою, скажу, що інтелігенти, особливо творчі — захребетники на шиї робітничого класу і колгоспного селянства!

І пішов, і пішов, і поїхав!

Правда, того разу все обійшлося загалом мирно, ні до яких оргвисновоків не докотилося, просто Володимир Іванович сказав:

— Ідіть, товаришу Хоменко, працюйте і подумайте над тим, на чому я зосередив вашу увагу!

Але Хоменко, очевидно, ні над чим не подумав.

Минуло небагато часу, і Яловенко звернув увагу на те, що в його газеті не можна вже прочитати того, що так охоче в сорокові, в п'ятдесяті, шістдесяті роки всі газети друкували і продовжують друкувати: «В цьому році посівна закінчилася на три дні раніше, ніж на цю пору в минулому році», а також: «В цьому році жнива закінчилися на чотири дні раніше, ніж торік».

Володимир Іванович був принциповим супротивником різних газетних «переборів» того кшталту, які росіяни називають «усердием не по разуму».

Він: тоді ще зовсім жовторотий «вагажок комсомолії Суржинецького району», ще за часів Троця Кирила Гавриловича назавжди запам'ятав, чим для редактора газети сусіднього району закінчилася така ось дуже щира, пронизана синівською любов'ю до вождя, інформація: «Завдяки батьківському піклуванню рідного вождя і вчителя товариша Йосифа Вісаріоновича Сталіна, свинарка Параска Передерій отримала по вісімнадцять ділових порсят».

Оце — перебір, та такий, що й проби ставити ніде! Що ж це виходить — мало того, що товариш Сталін рідний батько радянському народові і всьому прогресивному людству, то він, виявляється, ще й батько порослят від свиноматок, які доглядала свинарка Параска Передерій?

За такі речі розстрілювати треба без суда і слідства! Чорт його знає, може, в ті часи й розстріляли того ідіота-редактора, туди йому й дорога.

Але «недобір» чи не гірший «перебору». В той час, коли газети всього Союзу пишуть, що жнива в цьому році закінчилися на чотири дні раніше, в його — Яловенка —

газеті про це жодного рядка! Що скажуть нагорі? А там уміють особливо уважно читати кожен рядок і між рядків, коли треба прискіпатись, ні, не до клерка — Хоменка, а до керівника рангу Володимира Івановича.

У відповідь на законні вимоги партійного керівника до своєї преси Хоменко, звісно, скаже:

— Володимире Івановичу, для чого робити з губи халюву, брехати тисячам читачів, коли кожне дитя знає — сьогорішне літо було дощовим, і ми змушені були закінчити жнива не на чотири дні раніше, ніж торік, а на цілий тиждень пізніше?

І у відповідь Яловенко згребе зі столу всі газети, що там лежали, потрясе їх перед носом Ігоря Гордійовича і, що взагалі рідко з ним траплялося, прокричить фальцетом, наче прокукурікає:

— То виходить, вся рота йде не в ногу, а один Хоменко в ногу?

Після цього випадку Яловенко його більше не слухав: собака дозріла, щоб її бити, потрібна лише палиця. А палиця, як відомо, знаходиться швидко, сама, до того ж не одна.

В ті часи не те щоб була остаточно заборонена тема захисту природи, але, коли такі матеріали в газеті чи журналі з'являлися, редактору подяк не оголошували і по голівці його гладити не поспішали.

А Хоменко, як на те, опублікував великий критичний матеріал про одного директора цукрового заводу, котрий настільки активно випустив стічні води на волю, що погубив культурного коропа не лише в кількох колгоспних ставках, але й по Бугу риба попливла догори черевом. І одразу ж опинився «на килимі». Не директор, звичайно, а Ігор Глібович.

Володимир Іванович сісти його не запросив, проте й сам не сів. Нагнітаючи в собі злість, великими кроками міряв свій кабінет.

— Це що ж виходить, товаришу Хоменко? В той час, коли вся наша радянська преса нищівно громить імперіалістів Франції, Іспанії, Італії, Греції... — Він на хвилинку замислився і, щоб було вагоміше, додав: — Англії за те, що вони стічними водами гублять Середземне море, ви...

— Англія тут ні при чому, — зумів вклинитись Хоменко, що й сам закинав.

Але не такою людиною був Володимир Іванович, щоб його хто-небудь так просто знітив:

— А Гібралтар? Не будете ж ви спростовувати той факт, що Гібралтар належить Англії?

Цей факт Хоменко заперечувати і спростовувати не став.

— Та, зрештою, справа не в Англії. Від імені партії я питаю вас: на чий млин лете ви воду, показуючи, хай в обласному масштабі, що й у нас справи не кращі? Як вас накажете зрозуміти? Кому ви підспівуєте? Ви подумали, який резонанс на Заході викличе ця ваша, з дозволу сказати, стаття?

— Володимире Івановичу, але ж цей нехлюй в колгоспних ставках погубив риби на кілька десятків тисяч. А крім усього, пора, давно пора вже братися захищати природу, бо...

Яловенко театральньо сплеснув руками:

— Захищати природу? Від кого? Від кого ви її накажете захищати? Від робітничого класу, від трудового селянства?

Він влучно, майже слово в слово повторив одного дуже високого самого: коли тому несміливо зауважили, що може загинути озеро Байкал, та й взагалі час починати захист природи, сам дуже обурився і здивовано відповів: «Від кого ви її збираєтесь захищати? Від робітничого класу?»

В області трудового селянства було більше, ніж робітничого класу, тому Володимир Іванович дозволив собі дещо розширено процитувати високого самого.

— Отже, товаришу Хоменко, йдіть, працюйте, подумайте над своїм вчинком, і щоб більше...

Хоменко, чого не слід було робити в цьому кабінеті, почервонів, набурмосився і дозволив собі перебити Володимира Івановича:

— А рибу хай гублять і далі?

— То-ва-ри-шу Хо-мен-ко! Не вдавайте із себе рятівника вітчизни і її природних багатств! А я для чого? Я — особисто, я каратиму винних! Вам зрозуміло?

Хоменкові було зрозуміло, що йому скоро доведеться міняти місце роботи, бо його вже, як кажуть артилеристи, «взято у вилку».

Після другого виступу газети Хоменкові вже довелося кліпати і виправдовуватись на засіданні бюро.

В місті трапилося «чепе». Вихопившись з бічної вулиці і їдучи на червоне світло, водій вантажної машини зіткнувся з трамваем. Жертв і якихось серйозних пошкоджень не було: на радіаторі машини зосталася вм'ятина,

в трамваї вилетіло кілька шибок, на щастя, нікого не порізавши склом. І все ж кров була....

Біля вагоновожатої стояв якийсь п'яничка з дуже набряклим червоним носом, де нуртувала кров навпіл із спиртним. Так от, цим носом, коли трамвай різко загальмував, п'яничка в'їхав у лобове скло і розбив його. Не скло, а ніс... Потекла кров. Меткий міліціонер однією рукою відбирав у переляканого водія вантажної машини права, а другою рукою про всяк випадок викликав «швидку», бо кров на склі він бачив на власні очі, і мало чого...

Як не дивно, викликана «швидка» з'явилася в районі аварії за п'ять хвилин, до того ж поруч зупинилася друга «швидка», яка їхала на виклик: п'яничці з розквашеним носом встромили ватний тампон з якимись ліками (міліціонер сумнівався — відправляти його у витверезник чи ні, а потім вирішив не відправляти), трамвай звільнився від пасажирів і поїхав у парк вставляти розбиті шибки, «швидкі» теж роз'їхалися.

Здавалося б, усе. Ні, не все! Вже до вечора все місто гуло про страшну аварію на центральній вулиці, що трамвай зім'яло, мов паперову серветку, десятки вбитих (трамвай був з причепом), ще більше поранених, «швидкі» не встигали їх розвезити по лікарнях міста, тому довелося викликати кілька машин з периферії, з сусідніх районів.

А на другий день газета вмістила фейлетон, в якому розповіла, як все було насправді, і дошкульно висміяла шептунів-пліткарів.

Цей фейлетон переповнив чашу терпіння Володимира Івановича:

— Ви перетворили газету на бульварний листок! Ви розпалюєте обивательські розмови, підкидаєте дрівець...

«Господи, — думав Хоменко, опустивши голову, — то я ллю воду на чийсь млин, то я дрівець підкидаю. Коли це скінчиться?»

Скінчилося дуже швидко.

Лебединою піснею Хоменка на терені редактора газети була стаття про гімнастку, заслуженого майстра спорту, колишню олімпійську чемпіонку Марину Остафійчук.

В редакції багатьох газет не тільки їхньої області, а й республіканських надходило чимало листів, в яких дописувачі запитували: чому Марина Остафійчук так рано покинула великий спорт?

Відповіла на це запитання газета, яку редагував Хоменко: виявляється, Марина Остафійчук за цей час вийшла заміж, народила донечку, яку назвали Вітою, зараз Віточці вже виповнився рочок, мама її — олімпійська чемпіонка — почала тренування, до речі, тренує й свою маленьку донечку...

Ви бачили подібну крамолу на сторінках радянської преси: заміж, бачте, вийшла, в той час коли всі трудящі області, як і трудящі всієї країни, віддають всі сили, в світлі рішень... вагітність, пологи, донечку, бач, народила, тренує... Кому це цікаво знати?

На довершення неприємностей одна республіканська газета, котру редагував не дуже розумний редактор, в не дуже розумній репліці «дзьобнула в тім'ячко» Хоменка, запитавши, в якому номері редактованої Хоменком газети можна буде прочитати інформацію про те, за кого в черговий раз виходить заміж американська кінозірка Елізабет Тейлор, котра, як відомо, симпатизує ізраїльським сіоністам.

Ця репліка недолугого столичного дотепника виявилась чудовим подарунком Володимирі Івановичу.

Він вже збирався втяти невміру балакучому редактору язика власними силами, а тут із самої столиці йому люб'язно простягли ножиці:

— Хто дав вам право, товаришу Хоменко, перетворювати бойовий партійний орган на буржуазну жовту репильку? Ви б ще про свекруху цієї... як вона, Остафійчук розповіли! Я вас запитую, хто дав вам право так безвідповідально розтринькувати корисну площу газети, де можна було б розповісти про трудові звитяги наших героїв на рубежах п'ятирічки в світлі рішень останнього пленуму? Хто дав вам це право, я вас запитую?

Цього права Ігорю Глібовичу ніхто, звичайно, не давав, як і не забирав у нього права подати заяву «за власним бажанням».

Мав Хоменко іще одне право: як ветеран, інвалід Вітчизняної війни він міг вийти на пенсію не в шістдесят, а в п'ятдесят п'ять років, і цим правом Хоменко скористався.

Потім обміняв квартиру і переїхав до Києва. Цей обмін квартири, чомусь не погоджений з Яловенком, виліз боком черговому «батькові» міста (Яловенко часто «сиротив» місто, підбираючи йому чергового легковажного «батька»).

Зараз, дивлячись в спину Олексі Федотовичу Недогузу, що за мить мав бути виплюснутий дверми-вертушкою на вулицю, Володимир Іванович думав: а чи справді все отак було, як він зараз пригадує про свої взаємини з Хоменком? Чи не перебріхує чогось, пригадуючи? Чи так тоді мислив сам Яловенко, чи таким був Ігор Глібович? Чи не тьмяними, згущеними фарбами малюються спогади в його голові і чи так він справді думав, чи такі слова говорив Хоменку?

Трохи не вірилось. І чим пояснювалось те, що за останні два роки і центральна преса стала не схожою на ту, до якої звик сам Яловенко, люди його калібру і його покоління, та й своя, власна газета, редагована не волонтаристом Хоменком, а Недогузом, кожний крок якого він, Яловенко, контролював, все більше і більше відходила від тих стандартів та ідеалів партійної преси, які і Яловенко, і мільйони людей його та й не лише його поколінь вважали священними?

Як швидко все змінилося... І для нього, Володимира Івановича Яловенка, і для Ігоря Глібовича Хоменка.

Підписуючи заяву Хоменка «за власним бажанням», кладучи на ній резолюцію, Володимир Іванович сказав: «Ти у мене з торбами підеш!»

А от не пішов з торбами Хоменко...

В столиці республіки провінційний журналіст, який, на думку Володимира Івановича, і «руки» путньої в Києві не мав (тут Яловенко не помилявся, Хоменко справді мав лише дві свої руки і на додачу ще голову на плечах), раптом не пропастився, а почав активно друкуватися, виступати з проблемними статтями і нарисами в республіканських і, що взагалі обурило Яловенка до глибини душі, в центральних виданнях.

— Як вони можуть надавати місце на своїх сторінках цьому волонтаристу, цьому... не знайду кращого слова — очорнителю? — кипів він.

Його помічник Докійченко, бо найчастіше Володимир Іванович адресувався саме до Докійченка, той завше був під рукою, погоджувався, що редактори республіканських і, що найприкріше, центральних видань, взагалі, здається, пустилися берега і втратили критерії, принципівість, партійну пильність.

Далі ще гірше — раптом виявилось, що Хоменко, живучи в столиці, видав спершу книгу нарисів, потім дві

книги новел, його прийняли до Спілки письменників, а тепер йому взагалі — зелена вулиця...

І не доженеш, не вкусиш.

А Недогуз став редактором його, Яловенка, газети ось за яких обставин.

Олесь Федотович, безсумнівно, талановитий, здібний, перспективний журналіст, працював у редакції однієї республіканської газети, і колеги по перу жартома називали його «прислугою за все».

Такі люди, як Недогуз, є в кожній газеті, і кожний редактор їх шанує і цінує, їм прощається багато чого, чого ніколи б не простилося менш вдатним колегам.

Олекса (Олесем, ласкаво і по-свійськи почав його називати Володимир Іванович) Федотович був «багатоверстатником» від пера і друкарської машинки.

Потрібна негайна передова — Недогуз продиктує її просто на машинку. Потрібна проблемна стаття, будь ласка — Олекса Федотович зачиниться години на дві-три в чьомусь порожньому кабінеті, і матимете статтю.

Про різні замітки, інформації, кореспонденції взагалі мови не могло бути. Їх Недогуз робив, як казав сам редактор, буквально «на коліні», сидючи десь на підвіконні в коридорі редакції.

Він придумував блискучі, що одразу кидалися у вічі, заголовки до чужих статей, «шапки» шпальт, вигадував псевдоніми для колег і навіть, коли була в тому потреба, писав вірші у святкові номери чи з нагоди якоїсь події, коли газета не могла обійтися без вірша, а комусь із професійних поетів замовити його не встигли чи не здогадалися.

Недогуз писав блискучі, гострі фейлетони, і ця грань його таланту цінувалася особливо.

Здібний, писучий, талановитий, розуму гострого і критичного, Недогуз міг би далеко піти, зробити кар'єру в найкращому розумінні цього слова, сам міг би очолити будь-яку газету, і тираж її невпинно зростав би, коли б не...

Все це було б, якби не...Є така російська приказка: «Нет молодца супротив винца», і Олекса Федотович не складав у цьому плані винятку.

Так, він любив випити і ніколи цього не приховував. Часто редакторський ніс, коли Олекса Федотович заходив у кабінет у якихось справах, безпомилково вловлю-

вав аромати «кріп'яку» в суміші з пивом, але вдавав, що він цих ароматів не чує.

Були часи, коли дуже популяризували сентенції: «П'ян да умен — два угодья в нем», а ще — «он до смерти работает, до полусмерти пьет».

«Погоряв» або «підзалітав», як прийнято в таких випадках говорити, Олекса Федотович надзвичайно рідко. Він ніколи або майже ніколи не «влипав по великому рахунку». А за дрібні гріхи з нього або «знімав стружку» сам редактор, або й колеги адресувалися до його совісті на партійних чи профспілкових зборах.

Він клявся, божився, зарікався, на деякий час слова свого дотримувался, а далі... з голого, як із святого, все починалося з самого початку. Зрештою, до його «випивовнів» звикли і махнули на нього рукою.

Добряче, практично до втрати свідомості, Недогуз напивався теж, але ніколи не вряпувався ні в яку халепу, бо...

Принциповий і непідкупний в усьому, у взаєминах з міліцією він дотримувался мудрого нейтралітету. Ніколи, ні за яких обставин Олекса Федотович не критикував жодного міліціонера — навпаки, при найменшій змозі друкував цікаві, змістовні, читабельні нариси про суворі будні міліцейської служби.

Міліція, про яку рідко коли хто каже добре слово, не могла цього не оцінити.

І коли міліцейському патрулеві траплявся Олекса Федотович в обнімку з ліхтарним стовпом, хлопці-міліціонери ніжно вивільняли його і в колясці патрульного мотоцикла доправляли додому.

Ресторатори міста також знали це «хобі» небезпечного для них Олекси Федотовича, і, практично, у нього завжди був би відкритий кредит, кредит необмежений, рахунки по якому ніколи б не довелося платити, але тут у рестораторів та новітніх шинкарів нічого не виходило, бо пив Недогуз завжди за готівку, розраховувався до копійки, що дозволяло йому без страху і докору громити нищівно все це кодро у своїх критичних статтях та фейлетонах.

Та рано чи пізно мала найти коса на камінь. І вона таки найшла. І косою був Недогуз, а каменем виявився Володимир Іванович Яловенко.

...Якось, будучи у відрядженні, Недогуз переступив поріг кабінету Володимира Івановича Яловенка.

Недогуз добре знав, що в Яловенка гарно відпрацьована система інформації, і Яловенко добре знав, за чим приїхав журналіст республіканської газети в його область.

Коли скінчилася протокольна ввічливість, коли за десять хвилин поговорили про перспективи на врожай, про те, що надої влітку вищі надоїв узимку, бо в корови, як відомо, молоко на язиці, про міжнародне становище, про погоду і футбол і коли Олекса Федотович почав здалеку про те, що в Чупринецькому районі голова райспоживспілки краде безбожно, а прокуратура (райвиконком залишався на потім, а райком взагалі не згадувався, як цього вимагав протокол) чомусь ловить гав, Яловенко не здивувався, не розіграв обурення, а несподівано для Недогуза сказав:

— Так, так, у мене до того Баладжана весь час руки не доходили, треба б самому було... Ну, а раз ви приїхали, вам і карти в руки.

Чи так вже несподівано прозвучали ці слова для Недогуза? Траплялося в його практиці, і не раз траплялося, що районне чи й обласне начальство «в елементі», як то кажуть, просто з порога, з головою видавало йому об'єкт гострого сигналу.

Так цар Олексій «Тишайший», коли траплялася скрута, з головою видавав люду московському невгодного боярина. Аби люд московський не зажадав чого більшого.

Діловитість і люб'язність Володимира Івановича не знала меж:

— Ми, Олесю, знаєте, як зробимо? Мені теж потрібно в сусідній з Чупринецьким район, я вас у свою машину зараз прихоплю, туди закину, ха-ха, десантом, а далі дам команду і вас на «перекладних». Лади?

...На четвертий день потому Олекса Федотович Недогуз прокинувся в обласному готелі, в якому і зупинився в перший день, з головою важкою, наче нейтронна бомба.

Він поволі обвів очима довкола себе. Його сорочка, костюм висіли перекинуті через бильця стільця чисті і гарно випрасувані. Поруч з ліжком на телефонному столику стояла пляшка коньяку, повна, але відкоркована, тільки прикрита кришталевою чарочкою, аби продукт не видихався. Пляшка мінеральної води, блюдечко з нарізаним лимоном, присипаним цукром, на тому ж блюдечку — мускатний горішок.

«Оце сервіс, — подумав Недогуз, — влип ти, Олесю, ой влип! Ну й уконтрапупили ж тебе, як хлопчиська. А куди тоді подівся сам Яловенко? Здається, з самого початку він сидів на пеньку і навіть, здається, чарку випив. Де я був і з ким я був? В якому районі? Нічого не пам'ятаєш, Олесю... Спиваєшся ти, Олесю, ой співаєшся! Пора кінчати з цим, коли жити хочеш... Юшку якусь їв, аж губи злипалися. Наче желатин розведений. Баба, здається, якась була. Купалися ми з нею... В ставку, в озері, в річці?»

Недогуз рішуче налив собі півсклянки коньяку, рішуче вихилив, запив мінералкою, пожував кружальце лимона, посидів хвилинку із заплющеними очима, помотав головою, мов кінь у спеку...

Володимир Іванович зустрів його так, ніби вони розлучилися півгодини тому:

— Ну, як з'їздилось? Пробачте, мені довелося вас тоді покинути — нагальні справи. До того ж ви так захопилися розмовою з чарівною русалочкою, що я не хотів вас відривати від такого приємного заняття, пішов по-англійськи, не прощаючись... До речі, як вам подобаються роботи наших периферійних майстрів-фотокорів? Як на мене, вони нічим не відрізняються від робіт ваших столичних лауреатів...

З великого конверта на стіл Яловенка (томиків Леніна на ньому тоді ще не було) віялом лягли напрочуд чіткі, лиснючі фотографії, які офіційно називаються жанровими.

Ось на одній Олекса Федотович, сидячи на якомусь ящику, на фоні дерев і кущів (фізіономії людей, що сидять поруч, але на задньому плані, навмисне змазані, законний прийом фотографів — щоб зосередити всю увагу на головному), піднімає склянку, очевидно, коньяку, не горілки, і, мабуть, проголошує якийсь тост. Сорочка на ньому розстебнута мало не до пупа, обличчя м'яте, рот чомусь перекошений...

Ось Олекса Федотович вже без сорочки і штанів, труси ось-ось злетять геть, підтягується на горизонтальній гілці дерева, як на турніку, демонструючи свою силу (і, мабуть, як тоді йому здавалося, — тверезість), а поруч стоїть і сміється симпатична русалочка, теж лише в трусах і ліфчику, причому бретелька ліфчика заклично сповзає з її круглого плечика.

Ось Олекса Федотович по пояс у воді, поклав руку на плечі тієї ж русалочки, обоє сміються, а бретелька її

ліфчика так зсунулася, що видно темний кружок груді довкола соска...

Ось Олекса Федотович в обнімку з якимось мордатим типом, очевидно, що вони тільки-но випили на брудершафт, в обох в руках по порожній склянці...

Володимир Іванович люб'язно пояснив:

— Оце і є той прохіндей, про якого вам слід писати. Що ж, дружба — дружбою, а служба — службою, нехай не думає, що коли випив з вами по чарці, то... пробачте, знешкодив вас. Зараз я вам дам машину, ви поїдете в Чуприн...

— Нікуди я не поїду. Обклали мене по всьому фронту, що ж — ваша взяла...

Зловтіха в очах Володимира Івановича вмить зникла, він став по-діловому серйозним:

— Ну, гаразд. Відрядження ми вам відмітимо, нікому нічого повідомляти не будемо...

«Як же ж — не будете! Вже завтра весь цей фотоальбом, зроблений місцевими фотомайстрами, лежатиме на столі мого редактора, а для гарантії другий примірник ляже на стіл завідуючого сектора преси. І тоді — хана, прощай, журналістика, доведеться, як Остапу Бендеру, перекваліфікуватись на кербуда»:

— Володимире Івановичу, для чого ця... це... Ви ж знаєте, що я писати на цю тему не буду.

Яловенко це чудово знав і без нього, тому й сказав:

— Гаразд, ви не писатимете. Але ж не ви одні в редакції. Завтра ваш редактор пришле нового перевіряючого...

«А той непитуший, і що накажете мені робити?»

Недогуз твердо сказав:

— Не пришле. Я передам, що зараз цією справою займається прокуратура і слідство в тій фазі, коли виступ газети небажаний.

Це була правда. Тут Олекса Федотович не кривив душею — часто сам закон забороняв втручання преси, поки йде слідство.

— Чудово. А коли мине певний час?

— Коли мине певний час, редактор просто забуде про вашу Чуприницьку епопею. На Україні двадцять п'ять областей, а в кожній районів скільки? Знаєте, яку кількість листів ми отримуємо щодня?

— Зрозуміло. І зрозуміло, що вам повертатися до редакції з порожніми руками негоже, так?

— Так, — погодився Недогуз.

Він вже знав, що зараз йому видадуть когось з головою, когось, хто не потрібен, навіть шкідливий Яловенку і кого вже не врятує «святий Юрій і пречиста матір». Такі випадки в журналістській практиці Недогуза і його колег траплялися досить часто, але особисто він, Олекс Федотович, майже ніколи не зловживав такою «люб'язністю» з боку місцевого начальства.

Його здивувала інша пропозиція Яловенка:

— А що, Олесю, можна я буду вас називати Олесем? Я майже вдвічі старший вас...

— Можна...

— Так от, Олесю, що б ви сказали на те, коли б я запропонував вам стати редактором нашої газети?

— Я? Але ж у вас чудовий редактор, Хоменко Ігор Глібович... До того ж... мене навряд чи затвердять.

— Хоменко як редактор абсолютно влаштує мене, але... Хворіє, здає. Сили вже не ті, мабуть, як інвалід Великої Вітчизняної, незабаром піде на пенсію. А щодо вашого затвердження, то моя печаль, а не ваша.

Впершись очима в двері-вертушку, за якими зник Недогуз, Володимир Іванович скрушно подумав: «Бач, як казали у нас у Суржинцях старі євреї, і з цим Недогузом «потяг локш замість м'яса», сам себе перехитрив. Покірним той був доти, доки компромат щось важив. А згодом? Я вважав, що буде при мені чиновником з особливих доручень, питиме з ким, коли, де і скільки треба... мені. Здавалося, двох зайців вбиваю. Беру хорошого і покірного редактора. Так от, хорошого редактора (для тих, хто там, нагорі) я маю, а покірного — ні, і не мав... Вже через місяць-два після того, як Недогуз став моїм редактором, він нахабно почав показувати зуби. І що я міг зробити? Кому показувати фотографії-компромати? Самому собі? В столиці?

Спробуй, тоді нагорі запитають: «Чому ж ви, Володимире Івановичу, так наполягали, так ручалися за Недогуза, знали ж, кого берете?»

По-дурному вийшло, ой по-дурному.

Володимир Іванович мимохить озирнувся назад, йому здалося, що він ще побачить Тамару-бібліотекарку, так схожу на призабуту Оленку Кóлчак. Для чого вона йому? Він і сам не знав. Раптом подумав: як безглуздо було посилати Докійченка в їхню бібліотеку за двома томами Леніна. Повне зібрання Володимира Ілліча, як і повне

зібрання Маркса та Енгельса, стояло, міцно спресоване, на зашкленних стелажах в кабінеті. А чи можна було вийняти бодай томик, бодай брошурку з цієї спресованої маси?

І, може, сміхотворно виходило збоку: той, кого Володимир Іванович викликав до себе «на килим», яким би розгубленим і зніченим був (а багато хто вдавав, що він розгублений і знічений, просто терпляче перечікував, як перечікує людина бурю в затишку, затяжний «втик» Володимира Івановича, а сам непомітно роззирався, який-то кабінет у «самого»), не міг не помітити, що не із стелажів взяті томи Леніна, всі номери золотом горять, а випадкові, для декору стали «настільними» книгами.

Та яке це має значення тепер? Дурниці які в голову лізуть.

До речі, хто з попередників Володимира Івановича, з хазяїв цього кабінету, відсував скло стелажів, брав у руки том Леніна чи Маркса?

Михайло Михайлович Гайдебур, благодійник Володьки-партизана?

Михайло Михайлович Гайдебур...

Володимир Іванович і тоді, і пізніше, і навіть зараз, спускаючись по сходах, роздумував: чому саме його Михайло Михайлович зробив «вожаком обласної комсомолії»? Хіба один Володька-партизан був тоді під рукою у Гайдебурі? І хіба тільки він, Яловенко, вмів варити (вірніше, наказувати іншим, як саме треба варити) знамениту юшку, від якої губи злипалися і яка навіть у теплі літні вечори застигала на дні казана, наче холодець, виставлений під різдво в сні? Чи принади Наталки-давалки, яку, підібравши з посади обліковця тракторної бригади, зробив інструктором райкому комсомолу?

Таких Володьок і таких Наталок у Гайдебурі було принаймні сорок тільки по комсомольській лінії, бо районів у області тоді налічувалось чи не втричі більше, ніж тепер. Це вже Микита Сергійович звелів укрупнити райони і розукрупнити обкоми, створивши обком промисловий і обком сільськогосподарський.

Невже такої небувалої смакотищі варили Володьчині холоуї юшку для Михайла Михайловича! Пхе, чи з одного казанка він сьорбав за своє довге керівне життя, але... Не штука юшку зварити — штука її подати, з чим, як, з яким слівцем і якою приправою.

Михайло Михайлович Гайдебура належав до покоління людей, про яких сказано: як змусить, то й камінь перекусить!

І коли рот його обпікала масна до нудоти юшка, то зуби його для держави, для партії і народу перекусили не один камінь.

Про людей покоління Гайдебури можна сказати: як не заплаче, то бодай скривиться.

Люди типу Яловенка пішли далі і вже навіть не кривилися, як і не плакали над чужою бідною. Вся їхня енергія, вся духовна потенція витрачалася на правильне дотримання лінії. І, може, не у всьому їхня вина, що лінія ця чомусь звивалася вгорі, як димар цукроварні.

В двадцятому, під Перекопом, однією рукою рвучи колючий дріт (і шкіру на руці до живого м'яса), в другій стискаючи гвинтівку, молодий червоноармієць Мишко Гайдебура побачив, що ротного вбито, а рота от-от заляже, кроку не ступить далі під нищівним вогнем врангелівців, гукнув: «Слухай мою команду! Вперед, за мною!» І першим побіг на кулемет...

І засяяв на гімнастерці Гайдебури перший орден бойового Червоного Прапора з іще не дуже великим порядковим номером, і став Мишко Гайдебура ротним, бо про його вчинок доповіли самому Фрунзе.

Другий орден бойового Червоного Прапора він заслужив уже під знаменами Василя Блюхера, через дев'ять років, під час китайсько-радянського конфлікту, спровокованого гомінданівцями. Тоді Михайло Гайдебура вже командував полком.

Тоді ж його важко поранено було, комісували, в армію він уже не повернувся. Проте його гарні організаторські здібності було оцінено гідно, і він впродовж восьми наступних років посідав відповідальні пости на господарській та партійній роботі.

В тридцять сьомому Гайдебуру, як і годиться, взяли. Хтось на нього доніс, що свого часу він був ад'ютантом Блюхера, хоча після двадцять дев'ятого року він Блюхера у вічі не бачив, що й доводив на допитах. Його не слухали, йому не вірили, але на той час в різних куточках країни вже було розстріляно щонайменше дюжину «ад'ютантів» Блюхера, а ще зо три дюжини доводили, що ніколи знать не знали Блюхера. Гайдебуру почали нещадно катувати на допитах, вимагаючи, щоб він «добровільно» назвав країну, на користь якої займався шпигунством. Вибір був не дуже щоб великий: або на

користь боярської Румунії, або на користь панської Польщі.

Гайдебуря вперто не підписував протоколи допитів, і знову виявилась промашка в роботі органів НКВС — чи то ті, хто його катував, були недостатньо сильні, чи то сам Михайло Михайлович відзначався завидним здоров'ям і богатирською силою, але печінок йому так і не встигли відбити.

Тут в житті країни почалися зміни. Єжова на його посту заступив «ліберал» Берія, декого, і серед них Гайдебуря (така вже в нього щаслива зірка, в такій вже він файній сорочці вродився!), випустили.

Гайдебуря не просто випустили, а (що теж не з кожним траплялося) повернули йому ордени, партквиток, зберегли партстаж, навіть не взявши до уваги те, що він понад рік, сидючи в камері, не сплачував членських внесків.

Невдовзі Червона Армія звільнила Західну Україну, і Гайдебуря направили туди на відповідальну роботу.

Там його й застала війна, і всю війну Михайло Михайлович провів на фронті. Не в окопах, звичайно, і не в танковому десанті, а відповідно — спершу генерал-майором, а згодом після якогось чергового вдалого сталінського удару (здається, тих ударів офіційно налічувалось десять?) йому присвоїли звання генерал-лейтенанта, отож війну він закінчив у Австрії на посту члена Військової ради Ударної гвардійської армії...

А далі «гражданка» і нові «генеральські» посади, де й приохотився Михайло Михайлович до юшок зварених, заправлених і відповідним чином поданих володьками-бабаками.

Не в пошуках дешевого авторитету, не від бажання покрасуватися, поласувати свіженьким м'ясцем, як ось Оленкою Кóлчак, все це робилося.

Покоління гайдебур не було в масі своїй захланним, жадібним до мирських спокус, до комфортності.

Михайло Михайлович, їдучи кудись по районах на своєму «опель-адміралі», згодом ЗІМі, міг раптом звеліти водію зупинитися і підвезти якого-небудь старого діда в перемашчених засохлим жомом штанях, анітрохи не опікуючись тим, що дід, не при столі будь сказано, залишить трохи вошей на згадку.

...Якось, їдучи із Мітлінець на своїй бричці, ще на посаді «ватажка комсомолії Суржинецького району», Во-

лодька-партизан порівнявся з жінкою, котру добре впізнав ще здалеку і яка, безперечно, прямувала до Суржинця; тюпати немолодій вже жінці було щонайменше п'ять кілометрів.

— Тпрр,— стримав кучер коні.— Підвеземо, Володимире Івановичу?

Володька-бабака змовчав.

Кучеру здалося, що «ватажок комсомолії району» не знає, про кого йдеться, справді, негоже «ватажкові» підвозити першу-ліпшу бабу, тому підказав:

— Це ж ваша... наша вчителька, Зоя Артемівна...

Володька-бабака на короткозорість не скаржився, він раніше кучера впізнав у жінці Зою Артемівну, вчительку російської мови в десятирічці, випускником якої Володька-бабака став позаминулого року, але...

— То що? Підвеземо вчительку, га? — якось вибачливо попрохав кучер.

Володька-партизан знов промовчав. Він вже тоді починав по-справжньому оцінювати дипломатію мовчання. Інколи промовчати вигідніше, ніж висипати повну жменю незаперечних аргументів.

Коні все ще йшли поволі, бричка котилася поруч із Зоєю Артемівною, нітрохи не переганяючи її, а потім кучер, згоряючи від сорому, гейкнув на коней і жорстоко батюжив їх аж до самих Суржинців — мчали, ніби тікали від погоні.

Кучер втікав від ганьби, бо за все своє життя не пам'ятав випадку, щоб, коли була змога, не підвіз подорожного, хоч би й незнайомого.

А Володька — «ватажок районної комсомолії»...

Чого б він мав соромитись, коли ненавидів Зою Артемівну всіма фібрами своєї душі і вважав, що є для того серйозні підстави. Зоя Артемівна не Володимира Івановича образила, вона в його особі образила всю славу трудову комсомолію району.

Тиждень тому в перерві вчительської конференції, саме після палкої і змістовної промови, вона підійшла до Володимира Івановича, делікатно взяла його за манжет гімнастерики і сказала:

— Володю...

Того пересмикнуло:

— Зою Артемівно, в офіційних стінах я для вас не Володя, а Володимир Іванович.

— Гарзд, Володю... тобто, я хотіла сказати, Володимире Івановичу, я хотіла б звернути твою...

— Вашу!

— Гаразд, вашу увагу на культуру тво... вашої мови. От ти... ви дуже зловживаєте словом «товариш»...

Володька-бабака налився буряковим соком:

— Ви вважаєте, Зою Артемівно, що слово «товариш» таке, що ним можна зловживати? Що ж мені казати: «панове», «добродії», чи ще як накажете?

— Кожне слово Воло... Володимире Івановичу, коли його недоречно вживати, може викликати зовсім протилежний ефект, з великого, святого перетворитися на смішне...

— Ви так гадаєте?

— Я в цьому, та й не лише я, глибоко переконана. От у своїм виступі...

— Ви хотіли сказати, промові?

— Гаразд, хай буде — промові. Так от, мало того, що у вашій промові кожне друге було слово «товариш», а це вже само по собі знецінює слово, ви сказали: «Коли б жив і працював товариш Чехов...»

— І правильно сказав!

— На Чехова можна було послатися, правильно, але називати великого російського письменника, до того ж покійного, «товаришем», погодьтесь...

Він не погодився. Він висмикнув манжет своєї гімнастерки з її цупких пальців, крутонувся на підборах і пішов геть.

А тепер хай йде вона! Під три чорти, не те що до Суржинець, але пішки! Культурна яка! А він, поки не пересяде на машину, їздитиме на бричці, і не якомусь затурканому, репаному кучеру, від якого пахне дьогтем і кінським потом, вказувати, коли і до кого слід виявляти чуйність.

...Він пересів на машину. На новеньку «Победу». Тоді Володька-бабака, він же Володька-партизан, він же Володимир Іванович, в силу якоїсь примхи Михайла Михайловича Гайдебури став «ватажком обласної комсомолії». І машиною їхав у село. Не стільки провідати матір, скільки похвалитися перед односельчанами, яким пурицом він вже став.

Вже в своїй вулиці він наздогнав Богдана Андрійчука, обкуруивши його хмарами рожевої надвечірньої пилюги. Той ішов додому, ледь накульгуючи на ліву ногу — наслідок перелому, коли Богдан працював на одній із шахт Донбасу і на гомілку йому з-під відбійного молотка випав п'ятдесятикілограмовий «корж» — так шахтарі

називають брили породи, що засідають в пласті вугілля.

Так от, йшов із станції на канікули в рідне село студент Київської сільськогосподарської академії Богдан Андрійчук, а його наздогнав на машині товариш дитячих років, сусід, однокласник (правда, Володька-партизан закінчував десятирічку, а Богдан після сьомого класу завербувався на Донбас) Володька-бабака...

Що ж зробили Володимир Іванович? Зупинили машину, привіталися, бодай символічно підвезли товариша, бо йти залишалося зовсім недалеко, обнялися: «А як ти? А пригадуєш?»

Ні, нічого того не сталося. Шофер хотів звернути у Володьчин двір, але той наказав гнати машину аж до містка і там, розвернувшись, повним ходом повертатися назад.

Володимир Іванович точно розрахував: його «Победа» зупинилася саме в ту мить, коли Богдан, перекладаючи з руки в руку обшарпану студентську валізу, відкривав хвіртку у своє подвір'я.

Тієї ж миті Володимир Іванович неквапно виліз з «Победи» і недбало, повагом, як це робить стомлена державним кермом рука вождя, салютуючи безликій сірій масі, махнув Богданові правицею.

Той насмішкувато (і ні краплі заздрощів, чого так хотілося Володці, не зблиснуло в Богданових очах) привітався з Володькою і пішов у своє подвір'я.

Вони потім довго не зустрічалися... Але й зараз, спускаючись по сходах, щоб піднятися по них знову тільки тоді, коли викличуть (ох, викличуть, ох, ще стане потрібен!), Яловенко не міг вибачити Богданові тієї зустрічі, тієї насмішкуватості в його очах.

В місті практично майже ніхто ніколи не бачив, щоб Михайло Михайлович їздив на машині.

Його робочий день починався о восьмій ранку тим, що він виходив із свого дому і пішки простував у центр. Влітку він ходив у гімнастерці з величезними накладними кишенями, з коміром гострокутовим, підперезаний звичайним офіцерським паском з латунною зіркою, в бриджах і легких хромових чоботях.

Йшов, заклавши руки в кишені бриджів, часом відповідав на привітання, часом вітався першим (у французькій армії прийнято, що першим вітається офіцер не нижчого звання, а той, хто краще вихований) з

перехожими, які всі знали його в лице, чимало яких знав і він.

Заходив у перукарню, займав чергу (спершу його намагалися пропускати без черги, потім звикли до його наївного копіювання Володимира Ілліча Леніна), розгортав газету, одним оком проглядав її і підтримував загальну розмову, про що б не йшлося. Часто встрявав в суперечку з приводу прогнозів погоди чи футболу, сперечався так запально, що інколи відвідувачі перукарні, забувши хто він, мало не затюкували його, коли він виявляв якусь некомпетентність в царині футболу або занадто вже покладався на прогнози і рекомендації синоптиків. Само собою, що в питаннях міжнародної (про внутрішню тоді розмовляли тільки із слідчими) політики і він, і решта відвідувачів, включаючи майстра Бориса Мойсейовича і прибиральницю тьотю Зосю, всі були одностайними.

Поголившись і підправивши височки, Михайло Михайлович розраховувався з Борисом Мойсейовичем і йшов у найближчу булочну. Тільки й слова, що «Булочна», бо там по карточках давали чорний глевтяк...

Скоро тут продаватимуть хліб без карточок і значно кращої якості. Це буде в другій половині грудня літа одна тисяча дев'ясот сорок сьомого.

Увійшовши в булочну, Михайло Михайлович звертався до довжелезної черги, що складалася майже виключно з жінок, кожна третя з яких була вдовою і мала на утриманні двох-трьох голодних дітей-сиріт:

— Що молодички-красотулечки, кепським хлібом нас годують?

Це нас — хоч всі в черзі добре знали, що сам Гайдебура їсть хліб з іншої печі, дуже імпонувало черзі, і черга схвально гула, однак навіть в тому гулі чулися й окремі сльозливі скарги на директора хлібозаводу: зовсім совість втратив — скільки води для ваги в цей глевтяк лє, а борошно, то вже точно, розкрадає.

— Правильно, молодички мої, красотулечки, — гримів бас Гайдебури. — Війна війною, розруха розрухою, неврожай неврожаяем, але совість треба мати!

Михайло Михайлович рішуче заходив у підсобку (там стояв телефон) і, не причиняючи дверей, голосно, так, щоб його чули аж надворі, де закінчувалася черга, кричав у телефонну трубку:

— Слухай, ти... сказав би я тобі, хто ти, так довкола жінки стоять! Ти чим людей годуєш? Що, що, що? Ти

мені Лазаря не співай, ти мені скажи, чому хліб такий глевкий? Що, що, що? Слухай, ти... ти в мене завтра ж партквиток покладеш, коли я зайду в булочну і побачу, що за глевтяк люди на карточки отримують!

Це говорилося щиро, але... це був і спектакль. Одиниці в черзі знали, що ще увечері Гайдебуря домовився з директором хлібозаводу, аби на другий і на третій, а вдасться — то й на четвертий день після його дзвінка «викинути» хліб трохи кращої якості.

І хліб такий «викидався». І Михайло Михайлович для всіх був батьком рідним. Говорили в черзі, отоварюючи карточки не таким глевким хлібом, як учора:

— Га? Коли б усі начальники були такими, як наш Михайло Михайлович, то був би порядок! А то, понімаєш, понажирали морди...

— Цить, пайки на нарах захотіла?

... Тоді ж, на другий рік по війні, раптом Михайло Михайлович Гайдебуря затіяв будувати в місті новий драматично-музичний театр. Не відбудовувати старий, тісний, зруйнований у війну, а будувати новий великий, з перспективою, бо місто ростиме і квітнучиме.

Його одмовляли і нагорі, і внизу (тоді заперечення начальству, не зважаючи на суворість і багато в чому несправедливість епохи, не розцінювалось, як не дивно, за спробу викривити генеральну лінію партії), мовляв, чи потягнемо? Чи кошти знайдемо? Може, краще спершу подбати про житловий фонд? Люди он в розвалюхах живуть, в бараках, мало не в землянках, і це в обласному центрі!

— Знаю, де і як люди живуть, — набичившись, відповідав Гайдебуря, — не сліпий, сам бачу. Щодня бачу, і серце кров'ю обливається. Але що на сьогоднішній день ми можемо зробити з нашими коштами? Два-три будинки спорудити, а решті — дулю? А театр — радість для всіх. Прийде людина з театру хоч в землянку, а настрої гарний у неї на тиждень, коли не на місяць, збережеться. Скаже: «Є у нас театр, значить, незабаром все буде! Інакше б театра не будували!» Отже, быть по сему!

«Быть по сему» була одна з нечисленних фраз, які Михайло Михайлович вимовляв російською мовою. В основному він не соромився говорити мовою, яку всмоктав з молоком матері. Навіть коли проводив різні офіційності, де протоколи велися виключно по-російськи, часто збивався на українську мову.

Яловенко «забув» свою мову одразу, як тільки став «ватажком районної комсомолії». Щоправда, з Михайлом

Михайловичем він говорив виключно українською мовою. Як же могло бути інакше? Заради нашого «старшого товариша, самого Михайла Михайловича Гайдебури», Володька-бабака вивчив би й турецьку.

Коли будівництво було завершено, до Михайла Михайловича прийшов завідуючий відділом культури і запитав, яким має бути репертуар нового обласного музично-драматичного театру?

Гайдебура довго дивився на нього, а тоді запитав:

— Ти що, гадаєш, у мене своїх клопотів-турбот не вистачає? За тебе ще маю думати? Що ставити, що ставити... Хороше щось ставити, веселе, щоб людям втіха була в такий важкий час та після всього пережитого. Ну, Шекспіра ви не осилите, та й кому зараз треба трагедії, коли в кожному домі своя трагедія, свій біль ще не вгамований? Хай Шекспіра вже потім, коли і театр в колодочки вб'ється, і люди іншими очима дивитимуться. А зараз? Я знаю? «Шельменка-денщика» ставте, «Сватання на Гончарівці», «Весілля в Малинівці», ну... Корнійчука «В степах України», Кропивницького, Старицького, Гоголя, Карпенка-Карого. Що ти на мене дивишся? Сам думай, тобі це діло доручено...

Років за два до сьогоднішніх подій до Яловенка зайшов завідуючий відділом культури і, затинаючись, почав:

— Нашій народній артистці республіки, корифею театру Галині Федорівні Цибульській в грудні сімдесят виповнюється...

— Ну?

— Так вона хоче...

— Чого вона хоче? «Дружбы народов» чи «Веселых ребят»?

(Нагадаю, що на прохіндейському жаргоні орден «Знак Пошани» називається «Веселые ребята»).

— Вона хоче...

— Мало хто чого хоче! Оформляй на Почесну грамоту, я підпишу. А ордени нині скупенько даються. Це якби вона жила десь в Узбекистані або в автономній республіці, то могла б розраховувати і на «Трудовика» чи й на «Дедушку».

— На Почесну грамоту, як ви, Володимире Івановичу, радите, я документи завтра ж оформлю, але Цибульська хоче в свій ювілей зіграти роль матінки Курваж...

— Кого, кого? Курваж?

— Матінки Кураж, в п'єсі Бертольда Брехта «Матінка Кураж та її діти»... — Він коротко виклав зміст.

— Значить, в основному про злодіїв та проституток?

Завідуючий культури мовчав, але коли б Яловенко зараз почав вимагати від нього свідчень того, що Бертольд Брехт розтлівав дівчаток матінки Кураж, він не знайшов би в собі сили відмовитись від цих свідчень.

Володимир Іванович довго-довго мовчки дивився на зніченого завідуючого культури, а тоді загрозливо перейшов на «ви»:

— Слухайте, вам що, робити нічого, що ви протаскуєте в наш театр п'єси сумнівного змісту? Ну, чого така п'єса може навчити наших трудівників, нашу молодь? Яке діло нашим майстрам машинного доїння, операторам свинокомплексів, будівельникам, студентам, зрештою, до пригод якоїсь хвойди?

Завідуючий відділом культури знайшов у собі краплинку мужності:

— Взагалі, дія п'єси відбувається в середньовіччі, п'єса, взагалі, антивоєнна...

Що п'єса антивоєнна, Володимир Іванович одразу пустив повз вуха, він вхопився за середньовіччя:

— Яке нам діло до Заходу взагалі, а до середньовічного — тим паче. Нам потрібні змістовні, високохудожні, високоідейні п'єси на сучасну тематику. П'єси, які б оспівували нашу прекрасну дійсність, нашого героїчного сучасника.

В затурканому і заляканому (Володимир Іванович не дарма перейшов на «ви», а що, як діло дійде до оргвисновків з відповідною «формулірочкою», як це було вже не з одним, котрому Володимир Іванович ввічливо казав «ви»?) все ж спалахнула ще на мить крихітна, бліда, майже невидима при денному світлі іскорка громадянської мужності:

— П'єс на сучасну тематику у нас чимало, але театр...

Він мало не сказав «горить», але слава богу, що не сказав, бо й без того незчувся, як опинився по той бік дверей кабінету Яловенка, кленучи себе за довгий язик і за Бертольда Брехта.

Звідки було знати нещасному завідуючому відділом культури, що слово Бертольд — та ще й — Брехт викликало у Володимира Івановича гидку асоціацію з містечковим (бо Суржинці лиш після війни стали селищем міського типу, а до війни були містечком с неодмінним процентом радянських громадян єврейського походження)

дурником Берком, золотушним і шмаркатим, якого вся суржинецька дітлашня, не читаючи тоді, звичайно, Шолом-Алейхема, котрий радив кожному містечку мати свого власного божевільного, залюбки дражнила, кидаючи в нього засохлі коров'ячі коржі.

Берко... Бертольд... Мало йому, що він Бертольд — майже Берко, то він ще й до того всього Брехт — знову на Берка схоже.

Хіба мало у нас своїх драматургів, високо оцінених партією і урядом, відзначених Державними преміями?

Люди покоління Михайла Михайловича Гайдебурі в переважній більшості своїй не були ні зажерливими, ні захланними, вирізнялись байдужістю до житейського комфорту і навіть зручностей, давно освоєних відомими стоматологами, адвокатами, модними дамськими перукарями, вже не кажучи про торговельну еліту, котра потроху-потроху почала піднімати голову, як вуж, коли прогривається болото.

Михайло Михайлович з дружиною (двоє його синів загинули на фронті, а донька вийшла заміж за морського офіцера і жила десь поблизу Мурманська) мешкав у старовинному особняку, в якому їм не дуже хотілося жити, але становище і службове положення зобов'язували, з дванадцяти кімнат, так би мовити, «освоїли» лише три, та й то їм здавалося, що й у цих трьох кімнатах вони колись заблудяться і кричатимуть «ау».

Між іншим, Гайдебуря свого часу зробив невдалу спробу віддати цей чортів особняк, збудований в одна тисяча дев'ятсот дванадцятomu році якимось венерологом, що втік у роки громадянської війни за кордон, під поліклініку чи дитячий садок, але...

Але «нагорі» йому влаштували виволочку, порадили заробляти авторитет дорогий, а не дешевий, а себто — не рипатися.

В ті часи людей примусово садовили не лише в тюрми і табори, їх примушували жити в особняках, не дуже тим переймаючись, хочеться їм того чи ні.

Коли таких, як Гайдебуря, примушували жити в особняках, то таких, як Яловенко, вже не треба було примушувати. Їм, а особливо їхнім паніям вже здавалося затісно і в дванадцятикімнатних особняках.

Як генерал-лейтенант, Гайдебуря, маючи під рукою достобіса «студерів», міг би вивезти достобіса «трофеїв» з тієї ж Австрії. «Трофеїв» у вигляді меблів, килимів,

гобеленів, картин, порцеляни, кристалю, сервізні різної аж до срібної включно...

Так і робив дехто з товаришів Михайла Михайловича, як у пісні співається, «по братству фронтовому».

А особисто він привіз з фронтів другої світової один-єдиний трофей — німецький радіоприймач фірми «Телефункен».

Та й то цього фашистського «Телефункена» буквально примусив узяти генерал-лейтенанта знайомий підполковник інтендантської служби, його тетка Гольцман Михайло Борисович:

— Товаришу генерал, беріть, будете колись Гольцману дякувати — кращий радіоприймач у Європі. Ми коли ще налагодимо випуск своїх, вітчизняних, подібного класу? Років через п'ять щонайменше.

Підполковник Михайло Борисович Гольцман, як і кожний інтендант, вмів передбачати. Але тут він чогось не врахував: випуск пристойних радіоприймачів, як і решти радіоапаратури, ми так і не налагодили не лише через п'ять років, але й досі.

Зрештою, Гайдебура «Телефункен» взяв, але, коли почав обживатися в чортовому, такому ненависному йому особняку, в знак протесту, тільки хто той «протест» бачив, поставив його на тумбочці, рідній сестрі тих тумбочок, до яких коменданти робітничих та студентських гуртожитків прибивають інвентарні бляшки.

Багато чого в ті роки було уніфіковано і регламентовано, рекомендовано (в розумінні — наказано), але на яких тумбочках повинні стояти радіоприймачі у генерал-лейтенантів у відставці, керівників калібру Гайдебури, хтось не передбачив, не регламентував, не вказав, пустивши цю справу на самоплив.

Михайло Михайлович Гайдебура в своєму «протесті», «бунті», називайте це як хочете, пішов ще далі: той самий телефон, той телефон, по якому на пряму Гайдебурі міг будь-якої хвилини подзвонити не лише той сам, який сидів за двісті сорок кілометрів від Гайдебури, а навіть котрийсь з тих самих, які сиділи в Кремлі, той телефон, уявіть собі, «на зло» невідомо кому стояв на точнісінько такій же тумбочці.

Якось, повернувшись додому, Володимир Іванович застав свою Катерину Никонівну в товаристві незнайомої жінки, яка здалась йому дуже схожою на циганку.

«Це що, — з якимось острахом подумав Володимир Іванович, — здуріла моя Катерина на старості років? Циган пускає? Поворожити їй захотілося на бубнового короля і чирвову даму? А як стане відомо за цими стінами? Дружина самого Яловенка ворожить... На картах».

Проте карт на столі не видно було, а жінка так швидко розпрощалася і зникла, що Володимир Івановичу здалося, а чи не приверзлася вона йому — тут була, тут нема.

— Це хто така? — запитав Яловенко, боячись почути у відповідь: «Ти що? Хто? Сама я сиділа...»

Але Катерина Никонівна, крутячи перед носом пальцем, з якого блискали кришталєво-сині іскри, сліпили Володимира Івановича, сказала:

— Це? Це Розалія Самійлівна, дружина ювеліра Бронфмана. Розумієш, я йому давала каблучку свою розтягнути, бо в палець врізалася. От він розтягнув, а Розалія Самійлівна і принесла...

— Розтягнув... Принесла... Не водилась би ти з цими.

— А що такого? Не щастить їм... От хочуть... а не дозволяють... Володю, ти б не міг посприяти?

— Ти що? Слухай, Катерино, ти мені ці фокуси кинь. Я пам'ятаю ту твою каблучку, їй ціна заледве півста карбованців, а ця? Ця втричі ширша, масивніша, а вгвинчене в нюю що? Знаєш, скільки такий діамант коштувати повинен?

— Це діамант? — вдала із себе дурку Катерина Никонівна. — А я гадала, Бронфман заради краси скельце вправив...

— Ще одне таке скельце і...

І... нічого. На тому розмова й припинилася — дуже не любив Володимир Іванович конфліктувати з дружиною і на багато чого, що вона чинила, заплющував очі. Коли дуже любиш і шануєш дружину, побоюєшся її, а ще більше — за свою репутацію зразкового радянського сім'янина, очі мимохіть заплющуються.

— Ага, Володю, — запитав Михайло Михайлович невдовзі перед тим, як вже твердо вирішив рекомендувати Яловенка на пост «ватажка обласної комсомолії», — а освіта в тебе яка?

Всередині у Володьки-партизана все обірвалося, потім защеміло, навіть кола жовті попливли перед очима. Пошерхлими губами, облизуючи їх раз у раз сухим язиком, що зробився раптом дивно вузьким, мов у ящірки, Володька відповів:

— Середня... Десятирічку закінчив, а далі... самі знаєте, всі свої сили віддавав...

Але Гайдебура його далі не слухав:

— Нічого, приїдеш у місто, поступиш заочно у інститут. Я сам подзвоню ректору. Нічого, нічого — «это многих славный путь...» — так, здається, писав Некрасов?

І ось «славный путь» мало не переорався однією обставиною. Раптом у Суржинцях з'явився Яловенко-старший, батько Володьки — Іван.

Про нього вже й думати забули, бо він і до війни не дуже балував своє посімейство частими, а тим паче тривалими візитаціями, а коли позаду зосталася така страшна війна, гадалося, що Іван Яловенко склав свою голову хтозна в якій стороні, похоронка ж на нього заблукала, не знайшовши своїх адресатів.

Попри все в дитинстві Володька пишався батьком, навіть любив його по-своєму і не за дуже щедрі подарунки.

Володька-бабака бачив, що, хоча дядьки-сусіди наче й насміхаються над пройдою-зайдою, котрий бігає по світі, як той собака, що з цепу зірвався, хати не тримається: «дерево у лист, а Іван у свист», проте потайки заздять йому.

Та й як не заздрити? Ходить він у міському костюмі, що нічим не поступається костюмові самого бухгалтера цукрового заводу, курить покупні цигарки, та й частує ними — не скупиться, а то й пивом пригостить, навіть горілкою в буфеті.

Робота, мабуть, у нього грошовита, і світу він набачився, не те що вони — прості колгоспники чи робітники цукроварні — рядків та жомових ям.

Володька ж задавався перед ровесниками жерстяними пістолетиками-пугачами, подарованими батьком. Пістолетики лунко ляскали пістонами, фабричної роботи речі — це вам не пукалка, вистругана з бузини.

І ось тепер, через стільки років батько, якийсь наче пилом припорошений, схудлий, висохлий, кульгає на обидві ноги, опирається на костур, обнімає Володьку, дорослого вже сина:

— О-о! Да у тя медаль?

— А твої де? — якось вихопилось у Володьки. — Ти ж на фронті був? Поранений? Он, на обидві ноги кульгаєш...

— Де не ранятый я. Я, как бы это сказать, — обмороженный...

— Де? Як?

— Да, понимаеш, Володька, сидел я...

Володимир Іванович відчув себе так, як почувалося йому, коли він Володькою-бабакою ще бувши, топився у заводському ставку і в зеленкуватих хвилях високий димар звивався вужем. Почувши слово «сидел», все ще сподіваючись на щось, Володька й сам сів на лавці біля батька:

— Де сидів? В окопах?

— Да каки окопы, Володя, сынок! Я на Урале работал, на оборонном заводе, там броня, кто и просился на фронт, так и не пускали, грили: «А кто в тылу победу ковать будет?» Вот я и ковал... Да возьми сдуру и расскажи анекдот... Там и анекдота — все-ничего, да какая-то сука не поленилась донести, вот и загремел я... На десять лет. А анекдот... хошь расскажу, поймешь сам, што по пустяку погорел твой батя...

— Замовкни! — звереснув Володька.

— Да чего ты, чего всполошился, сынок? Сам Сталин сказал...

— Товариш Сталин! Тільки не тобі він товариш.

— Ну? Сам товариш Сталин сказал, што сын за отца не ответат...

— Замовкни, замовкни, замовкни! Все полетіло коту під хвіст, все пропало...

— Да что пропало, сынок?

— Я вам не синок!

Вже тоді Володимир Іванович вмів доречно звертатися до людей на «ви».

— Сину, — не втрималася тітка Мотря, Володьчина мати, — як ти з батьком розмовляєш?

— Він мені не батько! Все одсиділи!

— Да како там все! Еще бы года три мотать срок, да ноги я обморозил на лесоповале, вот и выпустили... К тому же поведение у меня было примерное...

— Ти... ви нікому не розповідали про... це?

— Да боже сохрани, что я...

— Так от. Поїзд на Київ йде через три години. Ось гроші... І щоб духу вашого, і щоб близько...

Мати залементувала вголос, але Володька-партизан виштовхав її за двері:

— Слушайте... ви... тюрмак! Я й себе згубити можу, звичайно, але досить мені зараз зайти куди слід, це недалеко, ви знаєте, розповісти, що ви паплюжили дороге всім ім'я товариша Сталіна...

— Да што я такого сказав, сыноч?

— Я вам не синок після всього, що сталося!... Паплюжили дороге всім ім'я товариша Сталіна, як вам до тих трьох ще двадцять п'ять, не зважатимуть на обморожені ноги і на гарну поведінку...

Яловенко-старший здимів до вечора, наче його й не було взагалі на світі.

Але він був! Він ще довго був... То на Уралі, то в Кузбасі, то в Сибір його заносило на новобудови... Він підходив до компаній, котрі випивали, і розповідав, що у нього є син, дуже великий начальник... Старому, звичайно, не вірили, але давали допити з кухля каламутного пива, а хто щедріший, той доливав у пиво горілки на цаль або червоного «кріпляка», від чого пиво ставало схожим на сечу хворого на нирки.

Воно бадьорило Івана Яловенка, і він, по-змовницькому озираючись, віщав п'яненській аудиторії:

— Я и сам, робя, был до войны ба-альшим начальником, да... Проклятый Берия мене сгубил, посадил на наркы. А про што? Плесни-ка, браток, еще капельку.

Доливали... Народ у нас добрий, чулий до чужого горя, останнім поділиться.

А Володимир Іванович без страху і дорікань писав у анкетах: «мати — колгоспниця, батько — робітник». І це була свята правда, хоч перевірте, хоч так повірте.

Йому вірили... Які підстави давали право йому не вірити? І він йшов все вище і вище, ставав «ватажком» все вищого і вищого рангу.

Правильно писав Некрасов: «Это многих славный путь». Уявити партію без яловенків, а яловенків — поза партією ставало все важче і важче.

Стояв великий застій, епоха гучних слів, що девальвувалися і девальвувалися день при дні.

Зміни на краще вже шукали дверей, епоха звершень і діла йшла на зміну пустопорожньому базіканню, догмі паперової політекономії, звичним рапортам, за якими зяяла пуста безгосподарності й розвалу. Ця епоха лама-ла замшілий мур комчванства, переконання яловенків, котрі вже і не дуже приховували свої головні постулати: «Партія над народом і державою, а загалом — партія — це ми».

Хоч йшли нові часи, яловенки все ще трималися міцно в своїх кріслах, нелегко їх було виколупати, бо знайди кримінал в їхніх діях, коли вони виконували те, чого від них чекали...

Чомусь, коли Володимир Іванович спустився вже на другий марш сходів і до виходу залишалося зовсім мало, згадался йому старовинна церковка в селі Нижча Полинівка. Красивої архітектури, струнка, не така вже й висока, але вся націлена у вись, схожа на ялинку

Вони, Яловенко і його помічник Докійченко, їхали тоді через старовинне козацьке село Нижчу Полинівку в Добужанський район. Проїхали через міст через річку Полинівку, всю в кучерявих верболозах вздовж берегів, і тут Докійченко, глянувши на церковку, повз яку вони зараз мали їхати, — міст внизу, а церковка на пагорбі, мрійливо сказав:

— Все-таки вміли наші предки будувати. Дивіться, як все вишукано, як продумана кожна деталь від хреста до паперті. На ялинку схожа. Що такого, здавалося б, а забери звідси цю церковку — село якимось безверхим стане, мов дім без даху.

— От не помічав в тобі пристрасті до різної архаїки, — позіхаючи, благодушно зауважив Володимир Іванович. — А втім, це тепер, здається, стає модним, ознакою інтелектуальщини.

Проте стояла б церковка і нині, може, простояла б двісті чи й усі триста років, якби Докійченко не сказав:

— Без єдиного цвяха споруджена. Кажуть, дехто з дуже богомільних козаків, що в Братський монастир збиралися, власними шаблями бруси обтісував...

— Хто це каже?

— Василь Васильович Коцюба. Ну, наш завкафедрою історії в пединституті, професор історії. В облвиконкомі вимагає коштів для реставрації, каже, що незабаром на цій церковці висітиме бронзова дошка — пам'ятник архітектури, мовляв.

...Через тиждень церковки не стало. Знесли, змели, дерево пішло на дрова, а що траплялися там дубові бруси, то їх меткі люди залучили до діла.

І все тому, що Докійченко, і на гадці нічого не маючи, назвав прізвисьце історика Коцюби Василя Васильовича...

Так от чому Володимир Івановичу пригадалася та церковка! У зв'язку з його «університетами», коли він переїхав до обласного центру.

Михайло Михайлович справді подзвонив ректору,

Володька-партизан став студентом вечірнього відділення посеред навчального року.

Спершу, йдучи в інститут, він знічувався, мов школяр, як колись у Суржинцях у середній школі перед Зоєю Артемівною та й іншими вчителями.

Але так було недовго. Володька — «ватажок комсомольської області» — помітив, що в даній ситуації все йде навпаки: більшість викладачів знічуються перед ним, маючи, мабуть, відповідну вказівку від ректора.

Володимир Іванович і замолоду вмів непогано розбиратися в людях, і скоро, через пару семестрів, почав до найбоягузливіших викладачів посилати свою секретарку із заліковою книжкою.

Перед більш принциповими «одчайдухами» Володимир Іванович пробачався по телефону, посилався на надмірну зайнятість і запрошував їх до свого кабінету

Власне, процедура прийому заліків чи екзаменів багато часу в нього загалом не відбирала. Тільки чортів історик, професор Василь Васильович Коцюба, засікся, вирішив показати всьому містові (а з міста б цей скандал вихлюпнувся б на область, і якого аполітичного розголосу набрав би цей непродуманий і неправильний в політичному відношенні крок професора!), що він — Коцюба — таки професор, а Володька-партизан, хоч би він тричі був «ватажком обласної комсомолії», — студент, як і всі студенти, до того ж недоук.

Яку пляму на наш славний орденоносний комсомол це кидало, професор з недобитої, недорізаної інтелігенції не подумав.

Тому не тільки не прийшов у Володьчин кабінет приймати у нього екзамен, він заборонив це робити своїм асистентам і... Володимир Івановичу довелося «йти в Каноссу».

Пам'ять у Володимира Івановича завжди була хорошою, але поверховою, систематичних знань він не мав, і, знаючи, що вислів «йти в Каноссу» пов'язаний з якоюсь історичною подією, пригадати з якою саме, так і не зміг.

Професор, приймаючи Володимира Івановича в аудиторії, відразу відчув у цьому нахабному студенті того, хто, перш ніж розповісти про Валуа, поривається розповісти про Тюдорів.

А такі штучки у професора Коцюби не проходили. Він погнав Володьку і порадив вчити історію не за підручником історії, написаним Панкратовою для початкової школи.

— А чим Панкратова вам не подобається? — похмуро, навіть загрозово спитав Володимир Іванович.

Професор не клюнув на цю провокацію:

— Чому ж? Панкратова мені подобається, я навіть особисто знайомий з нею. Мені не подобається те, що ви, студент вузу, до того ж історико-філологічного, а не фізико-математичного факультету, вчите історію за підручником, який Панкратова написала для малих дітей.

Вдруге він погнав Володимира Івановича за те, що той жодної уяви не мав про те, що таке альбігойські війни, ким, коли і заради чого вони велися.

Втретє Коцюба погнав Володимира Івановича за те, що той заплутався в хронології Хрестових походів, а Зігфріда Бульйонського зробив королем Іспанії...

Коли професор погнав Яловенка вчетверте, той поскаржився Михайлові Михайловичу, натякнувши, що слід би уважніше придивитися до Коцюби, бо він схиляється трактувати історію не з марксистсько-ленінських позицій.

В телефонній трубі загуdiv бас Гайдебурі:

— Ну, кому треба, той придивиться і розбереться. Ми з тобою обидва в середньовічній історії мілко плаваємо. Ти, Володько, ябед не розводь, а вчись. Ночами гризи граніт науки. Недоспи, а вивчи. Згадай Леніна, як він казав? А Ленін казав: вчитися, вчитися і ще раз вчитися!

Володька зовсім скис, бо був певен, що ці слова Леніна адресуються до рядових комсомольців і аж ніяк не до вождів, тим паче обласного масштабу.

Війна (і не альбігойська!) між професором і «ватажком» набрала настільки загрозливого характеру, що ректор педінституту подумав: «Кому скрутиться, а мені, що до чого, змелеться». Подумав так і послав до Володимира Івановича «парламентера» з білим прапором. Послав потай від професора Коцюби. За щасливим збігом обставин, мабуть, що випадково, «парламентер» виявився доцентом кафедри історії Тхоряком. Мир було підписано в заліковій книжці Володимира Івановича Яловенка, коли рукою Тхоряка там було виведено четвірку. Тхоряк загалом був принциповим товаришем, п'ятірку не поставив, обмежився четвіркою.

А Коцюбу Володимир Іванович зненавидів на все життя і таки, ха-ха-ха, аж через тридцять років помстився йому: нема церковки! Пам'ятник то архітектури чи не пам'ятник, піди тепер доведи, коли й тріски не зосталося.

Володимир Івановичу зоставалося подолати ще дві чи три приступки в його скорботному спуску донизу, потім зробити ще кілька кроків до виходу, і двері-вертушка.

вихлюпнуть його на вулицю. Його не так, як інших, яким є чому повертатися в ці стіни. Його двері-вертушка вихлюпнуть, як помийки.

Біля виходу стоїть міліціонер... Як він козирне зараз Володимиру Івановичу? Як завжди, мов маршалові чи... Бо козирається теж по-різному — одному навитяжку, виструнчившись, а другому — якому-небудь «партії рядовому» (ой, набирають вони зараз сили, ці «рядові», дивись, і самі генералами постають!), так, ніби збирався міліціонер потилицю почухати, зробив рух рукою до скроні, а потім передумав, і рука мляво опускається донизу. Цікаво, цікаво, як козирне зараз йому міліціонер...

І все ж, які гріхи у нього — Володимира Івановича Яловенка? Чим він кому не потрафив, не сподобався кому? Все, все, все він виконував, дотримуючись генеральної лінії партії, йдучи назустріч і в світлі рішень... І нічого він не мав проти перебудови, прискорення, гласності, господарчого розрахунку, боротьби з пиятикою.

Треба там комусь, щоб горілку й вино продавали з чотирнадцятої години дня, а в неділю взагалі не продавали — будь ласка.

Був спеціальний указ про боротьбу з алкоголізмом і пияцтвом ще влітку сімдесят другого року. І що ж? Відреагували на нього належним чином — наказали спиртне продавати з одинадцятої, продавали з одинадцятої. Ніхто не вмер від того. І тепер ніхто не вмер. Самогоноваріння пожвавилось? А міліція для чого?

Володимир Іванович перебирав у своїй пам'яті бодай одне упущення, бодай один промах і не знаходив його.

Не хотілося думати про те. Думки мимохіть поверталися назад, до недалекого ще минулого.

...Того року випало надзвичайно дощове літо, і найрясніші дощі, як на зло, припали на розпал жнив. Чорніли хліба на полях, швидко проростало те, що поклали комбайни на землю. Та й самі комбайни були схожі на танки, що вперлися в непереборну смугу надовбів стебла намотуються на вал хедера, зерно чавиться, а не вимолочується.

Яловенку подзвонили згори:

— Як там справи, Володимиру Івановичу?

— Докладаємо всіх зусиль! Вживаємо заходів! — бадьоро відрাপортував той.

— А конкретніше?

— У обласній та у всіх друкарнях віддрукували у два кольори оригінальні вимпели... Проявили ініціативу... Врахуйте, першими в республіці! Значить так, вимпел являє собою аркуш паперу...

Його нетерпляче і, здається, роздратовано перебили:

Але ж паперовий вимпел розмокне на дощі? Куди і як ви його вішаєте?

Володимир Іванович знав, що в таких випадках здорова доза оптимістичного панібратства аніскільки не зашкодить, зовсім навпаки:

— Секрет фірми! Ми їх не вивішуємо, а наліплюємо на скло кабіни кращим комбайнерам. На вимпелі ліворуч — цитата з останньої промови, ви знаєте кого, це не телефонна розмова, а праворуч, в центрі червоної зірки — його портрет!

В трубці довго мовчали, а Володимир Іванович терпляче ждав. Поспішати йому нікуди було, а боятися якихось неприємностей тим більше: там знали, про цитату з чієї промови і про чий портрет в центрі червоної зірки йшлося!

Чим, чим, а ідіотом Володимир Іванович Яловенко не був і добре знав, що, згідно із законами нормальної логіки, його слід гарно відчихвостити, наказати, вжити справді конкретних заходів, коли він хоче зберегти свою посаду і партквиток.

Але хто візьме на себе сміливість таке сказати?

Тому Володимир Іванович не дуже здивувався, почувши в трубці

Ініціатива ваша похвальна і заслуговує того, щоб бути поширеною в інших областях, і все ж...

Далі йшли загальники, до яких Володимир Іванович звик ще в кріслі «ватажка обласної комсомолії».

І ще йшли з кінця в кінець над областю сіро-сині хмари, сіяли дощем, гноїли врожай, але персонально над головою Володимира Івановича Яловенка не зібралось жодної хмаринки, а про грім та блискавку і поготів не могло бути мови.

Він бадьоро посилав комбайни на поля, вони толочили зерно, пускали з димом пальне, зате рапорти йшли вгору самовіддані — використовуємо всі форми і засоби!

І зведення лягали на його стіл.

І він знав, що це зведення липові, що там ще й кіт не женився, що, справді, пускати комбайни по такій багнюці — злочин, до того ж в північних районах озима пшени-

ця досягає на два-три, а коли й на чотири-п'ять днів пізніше, ніж у районах південних, але яке йому було діло до того, коли шпетили його не за втрачені центнери, а виключно за те, що він вчасно не відзвітував?

...І з'явилися секретарі райкомів і голови колгоспів, які не корилися його наказам. Тим неофітам непокори, самоуправства, схильним до партизанщини (з якою огидою Володимир Іванович вимовляв тепер слово — «партизанщина», начисто забувши, що сам колись був «партизаном», у всякому разі, носив червону биндочку на шапці), було не з медом. Володимир Іванович зміщав їх, звільняв — два чи три секретарі райкому погри-міли головами колгоспу, деякі голови колгоспу за злісний зрив планів однієї з передових областей позбулися партквитків, зате придбали інфаркти та ін-сульти.

Партквитки їм, звичайно, з часом повертали (Москва втручалася), а от повернути здоров'я — тут і Москва виявлялася безсилою.

...Але минав час, і цих «младотурків», як називав їх Володимир Іванович в колі колег свого рангу, ставало все більше і більше, все більше і більше людей не бояли-ся батога і не спокушались пряником, хоч би й таким, яким почастивав свого часу Володимир Іванович Яловенко Чохляня Ярему Степановича. З острахом відчував Яловенко, що при всій своїй величезній владі, своїх можливостях, навіть тримаючись за «руки», люб'язно простягнуті йому згори, не може він нічого зробити цим людям: представляти їх до Героїв — та хай йому руку наперед ліктем краще виверне, а карати...

Карати теж не випало, бо саме оті «волюнтаристи», ослушники, самоуправці, котрі, напевне, посміювались над Володимиром Івановичем, які не дуже зважали на його (до речі, не просто його, вояи спускалися згори) вказівки і розпорядження, ці люди були, по суті, году-вальниками країни.

Кожний «опальний» район, секретаря райкому якого раніше Яловенко, не задумуючись, у ложці води втопив би, нині виконував план здачі зерна, молока, м'яса за два-три інші райони, де сиділи покірні чиновнички типу «чого изволите?», котрі імпонували Яловенкові, але толку з них було, як з чорта смальцю, особливо в той період, як чорт не пасеться.

Були «чого изволите?» на посаді голів колгоспів, ди-ректорів радгоспів, керівників підприємств, були й свої

у апараті, котрих дуже легко можна було зробити секретарями райкомів, змістивши тих — ослушників.

Ну, зміниш, а що далі? Цей, кого ти рекомендуєш обрати (і його обов'язково, не було випадку, щоб навпаки, оберуть) головою колгоспу чи навіть секретарем райкому, буде тебе їсти очима, виструнчуватись, повторювати, наче папуга: «Як ви й вказали, Володимире Івановичу», не залишить невиконаним жодне найдурніше розпорядження, спущене згори, і що?

Що буде на осінь? Що він здасть, що він збере? Відрапортувати він відрапортує, а де візьметься зерно, буряк, картопля, вовна, молоко, м'ясо і ще безліч всього, що називається сільськогосподарською продукцією, а коли по-газетному — «дарами наших хлібодарів, героїчних трудівників колгоспних ланів»?

Виходить, зачепиш такого, змістиш, знімеш за непокору — підрубаєш гілляку, на якій сидиш. Бо ті «чого изволите?» нароблять, як коти на глині, прийде осінь, і тебе самого змістять.

От і доводилось терпіти цю потаємну опозицію, міцно стиснувши зуби і вдаючи, що все як слід, що ніякого скандалу у шляхетному сімействі не передбачається.

Найбільше не любив Володимир Іванович, мабуть, Миколу Яковича Ковальчука, молодого секретаря райкому того району, де довго головував Андрійчук Богдан Семенович.

Справи у районі в Ковальчука йшли чи не найкраще в області, але він чи не найчастіше стояв «на килимі» за зрив графіків, зведень, рапортів, за порушення фінансової дисципліни, багатьох статей Сільськогосподарського статуту, затвердженого ще тоді, коли вся країна квітла під сонцем сталінської конституції.

Одного разу в розпалі чергового «знімання стружки» з Ковальчука Володимир Іванович впритул і з загрозою запитав Миколу Яковича, чому той так часто порушує Статут сільгоспартілі, невже він для нього не має ніякого значення?

На що Ковальчук, єхидно і не приховуючи зневаги, відповів:

— Має. В основному, історичне. Як той указ Петра Першого, що велів всім боярам голити бороди. А по мені, що з бородою, що без бороди, аби...

Яловенко не дав йому договорити крамольні речі, налетів на нього з такою філіппікою, що мала б звалити

з ніг і Голіафа. Але Ковальчук встояв. Встояв і після двох суворих доган...

Якось Ковальчук пробився на прийом до Володимира Івановича (для таких, як Ковальчук, Яловенко досить часто був зайнятий) і сказав:

— А Богдан Семенович Андрійчук на Героя тягне.

Володимир Іванович був тоді в гарному гуморі, тому одразу на «ви» не перейшов:

— Хто ж його тягне? Ти?

— Чому? Показники його по всіх параметрах тягнуть. І урожайність, і надої. Від мене що залежить? Я можу тільки представлення заготувати.

Не знав Ковальчук, як впекли Володимира Івановича ці слова. Виходило, що, коли сам Яловенко запропонував Богданові в ім'я старої дружби «витягти» його на Героя, як ось Чохляня та ще кількох, Богдан з гордістю нетутешньою відмовився. Сам себе «тяг» і от, виявляється, сам себе й витяг.

І ось маєш, навіть впертий, вимогливий і занадто вже принциповий Ковальчук це визнає.

— Ти сідай, Миколо Яковичу, сідай, в ногах правди нема. Сідай і слухай, що казатиму. Богдан Семенович — мій друг дитинства, худобу разом пасли, партизанили разом... — вихопилося у Володимира Івановича. Ех, ти! Справді, слово горобець — вилетить не впіймаєш.

— Партизанили? — видивився на Яловенка Ковальчук. — А Богдан Семенович ніколи не розповідав про це... От були у нас зустрічі з молоддю, а він промовчав...

— Бо скромний він, надміру скромний, — брав ініціативу в свої руки Яловенко. — Скромний, тому й не розповідав.

— Що скромний, то скромний, — погодився Ковальчук, — може, й занадто де в чому скромний...

— Ну, ну! А я що кажу? Так ти думаєш, що мій друг дитинства з Зіркою Героя на грудях — мені не радість? Окрім усього, як в наших колах жартують: зайвий Герой на сто га орної землі ще нікому не зашкодив. Так я кажу?

Ковальчук промовчав, і Володимир Іванович сприйняв його мовчанку як згоду:

— Але зрозумій мене в політичному плані, в державному. Ну, присвоять з наших з тобою, Микольцю, легких рук Героя Богданові Семеновичу, і-і-і... Вже він не простий смертний, вже він Герой. А до Героя потягнуться делегації, досвід переймати...

— Ох, це мені переймання досвіду,— вихопилось у Ковальчука,— узаконена пиятика. Возять їх з пікніка на пікнік, і тільки гроші державні переводять.

Яловенко не почув цих слів. Він ніколи не чув того, чого не хотів чути. Провадив далі:

— Так от, приїздить така делегація, а в нашого Героя корівники і телятники із саману, не із залізобетону, не шифером криті, а соломою пошиті, як за царя гороха? Як це буде сприйнято?

— А що? — безтурботно знизав плечима Ковальчук.— Зате худобі в них тепло, і надої найвищі в районі, коли не в області. Молодець Богдан Семенович, що не зв'язався з тією облміжколгоспбудівською мафією. Вони 6 гроші взяли, а замість корівників стирчали 6 у небо й досі залізобетонні ребра, бо покривати корівники чим? Гарантійними листами тих... мафіози від будівництва?

— Добирайте слова, товаришу Ковальчук! Думайте, що і де говорити! Що значить — «мафія», «мафіози»? І це про наших будівельників сільських? У Ткачука орден, між іншим...

— Я б йому за таку роботу не орден, а десять років дав. Хай би на нарах подумав, згадав, яким безсоромним здирством займався, як колгоспи грабував...

Яловенко закликав Ковальчука до порядку, ім'я Богдана Семеновича Андрійчука більше не згадувалось, і Ковальчук з чим прийшов, з тим і пішов.

А невдовзі Володимир Іванович почув, що Андрійчук захистив дисертацію і став кандидатом сільськогосподарських наук.

Якась заздрість ворухнулася в грудях Володьки-бабаки до Богдана-чом-чому: «От, вже й до якогось «чому» допитався, відповіли йому, звання кандидата се-ге наук присвоївши. А я... А що я? — поквалився він прогнати цю заздрість, не гідну керівника його калібру.— У мене під рукою в самому обласному центрі та й по області докторів наук як собак нерізаних, а кандидатів — то й чорт забув. Подумаєш, вхопив Богдан бога за п'яти!»

А потім ще новина: Богдан Семенович Андрійчук взагалі виїхав з області, бо запросили його десь на Черкащині очолити селекційну станцію. На цю новину Володимир Іванович взагалі ніяк не відреагував — вільному воля, а наступна новина викликала у Володимира Івановича гострий напад зловтіхи: Андрійчук пішов працювати у апарат ЦК!

«Іди, іди, голубчику! Іди, коханий! Не секретарем тебе туди беруть, не заввідділом і навіть не заступником зава. Виходить, що беруть тебе рядовим працівником, ім'я яким — легіон? І це з твоїм характером? З твоєю звичкою чуть що героїжитись? Пропрацюєш ти там день і трошки... Кому такі розумні потрібні?»

І Володимир Іванович наче у воду дивився: хоча Андрійчук пропрацював «клерком», як зневажливо називалася його посада серед яловенків, не день і трошки, а цілих три роки, але звідти прийшов на... його, Володимира Івановича, місце.

Як? Чому? Що в ньому знайшли? В чому вирішили довіритися, покластися? Господи, світ кінчається...

Володимир Іванович одного разу, ранньої осені, саме в бархатний сезон, відпочивав у Криму, в санаторії разом зі своїм колегою з однієї лівобережної області Коржун Федором Юхимовичем. Коржун носив на лацкані Зірку Героя Соціалістичної Праці, і Яловенко, як і всі, добре знав, що Зірка Коржуна не «дутого золота», зароблена чесно, і, взагалі, сам Федір Юхимович «біла ворона» серед своїх колег.

І не тому, що його область давала чи не вчетверо більше хліба, ніж їхні області. Коржун, можна сказати, «оббирав» канадських і аргентинських фермерів, збивав ціну на їхню пшеницю і «примушував» наші пароплавства посилати судна за океан за чимось іншим, а не за зерном.

Вже це одне робило його оригіналом, але його вважали ще й небезпечно ексцентричним, бо він, за принципом «що маю, те й везу», говорив, що думав, говорив до того ж з неприкритою іронією й відвертістю.

Одного вечора, теплого й погожого, Володимир Іванович підійшов до парапету, що відділяв скелястий берег, котрий стрімко падав у море, від затишного, тінистого парку. Поруч з розгорнутою газетою в руках стояв Коржун, але газету не читав, а дивився на море, де вовтузилися, наче таргани, на яких пшикнули хлорофосом, кілька сейнерів, і чомусь скрушно хитав головою.

— Що вони там роблять? — запитав Яловенко.

— Сіють-посівають, в Чорне море свою виловлену вітчизняну ставриду викидають.

— Що, солі не підвезли? От сучі сини! Постачаннячко ж у нас...

— Ні, Володимире Івановичу, постачання тут не винне. Всі консервні фабрики на узбережжі борються за рентабельність і перевиконання плану. Через кілька днів сюди з Атлантики прийдуть траулери і морозильні суда й привезуть атлантичну ставриду. Далі — гола арифметика. Банка консервів, чи то в томаті, чи у власному соку, із ставриди, виловленої в Чорному морі, коштуватиме близько вісімдесяти копійок, а із атлантичної ставриди така ж банка вже потягне карбованець з чимось. Ну? З якої ставриди заводам консервним вигідно консерви робити? На кожній банці завод матиме чистого «навару» копійок тридцять щонайменше. Правда, цим «наваром» доведеться і з чорноморськими рибалками трохи поділитися — заплатити їм бодай по середньому. Але це вже турботи держави, а не консервних заводів. Заводи, як казав Галушка, окрім консервів дадуть «справну цифру», звідси і прогресивки (про які рибалки чорноморські забули), і премії, і перехідні прапори, і нагороди.

Без всякого переходу Коржун раптом не то запитав, не то ствердив:

— Чув, ваша швацька фабрика, Володимире Івановичу, все ще перехідний Червоний прапор тримає?

Яловенко набундючився, йому почулася в словах Коржуна заздрість:

— Звичайно! Третій рік! Перехідний Червоний прапор Мінлегпрому, ну і... директору орден, грамоти, різні відзнаки, а що премії — то само собою...

— І що ж у вас такого гарного шиють?

Ну, це взагалі був безтактний випад. Хіба йому, Яловенку Володимирі Івановичу, так вже й важливо, що вони там шиють? От якби рекламації чередою йшли, якби б арбітраж втрутився, якби невиконання плану, зрив зобов'язань, директор швейної фабрики «на килимі» у Володимира Івановича швидко доповів би, що вони там шиють, чому так поволі і погано. Хоч би й заїкався, сердега, але хутко виклав...

А так Яловенко розвів руками:

— Все шиють. Що їм торговельні організації замовляють, те вони й шиють. І по валу, і по асортименту... Справляємось, не гірше людей живемо.

— Ой, Володимире Івановичу! Давайте глянемо правді у вічі. Бачив я тут у магазині чоловічі пальта з сірого драпу. Важать зо два пуди. Але найголовніший козир — комір на пальті. Сам комір дорожчий, ніж усе пальто.

Що вигідніше шити — таке пальто чи два десятки дитячих костюмчиків, шкільних форм? Держава подбала, і правильно подбала, щоб форми ці шкільні були дешеві. А школа вимагає, щоб усі прийшли в таких формах першого вересня. От тут перед першим вереснем у батьків (в основному, у мам) і починається судний день... Не вистачає таких форм, бо швейникам їх шити не вигідно. Тобто, можна, помінявши щось у ціновій політиці, технології, зробити так, щоб було вигідно шити і легкі пальта, і шкільні форми, і навіть сатинові чоловічі труси...

«Господи, — подумав Яловенко з нудьгою, — керівник такого рангу, Герой Соцпраці — і якісь паршиві сатинові труси йому на думці. Ач, вже в загальнодержавному масштабі мислить! Чи не очікує, що хтось витягне його вгору? От станеш міністром легкої промисловості, хай тобі тії сатинові труси навіть сніться. А зараз? Для чого вони тобі? Виконала план твоя область? Навіть перевиконала? От і сиди і мовчи!»

— Але ж це яка заморока: міняти технологію, поліпшувати культуру виробництва, боротися за підвищення продуктивності праці! А так — пошив пальто, в грошовому обчисленні план виконав, пальто на склад, бо давно вже ніхто таких пальто не купляє й не носить, і ший нове таке ж саме. Дотація з боку держави забезпечена...

Він помовчав, вглядаючись в море, що починало виправдовувати свою назву — Чорне, бо сонце вже сіло, і додав:

— Отак похазяюємо ще десяток років, то й спиртзаводи вимагатимуть дотації. Чортівня якась, а не планове господарство. Виявляється, і з плану можна зробити ідола, план заради плану, а до чого все це призведе, то ні в кого й за вухом не свербить.

«Я своє вухо, — подумав Володимир Іванович, — у всякому разі, ще не збираюся чухати. Коли яка загроза народному господарстві в межах моєї області виникне, мені вкажуть, носом, можна сказати, ткнуть, а до того... Хай все йде, як і йшло досі. Нагорі видніше».

Федір Юхимович, скручуючи газету в трубку і потрясаючи нею, засміявся і тут-таки пояснив, чому сміється:

— Вичитав оце в газеті, що десь на півночі Якутії з вічної мерзлоти учені видлубали мамонта. А він цілий-цілісінький, наче й не пролежав у мерзлоті скількись там тисяч років, а просто приліг поспати. Зацікавлені вчені взяли для проби та й зварили шматок цього

замороженого мамонтячого м'яса. І що ж? Чудова юшка вийшла, і м'ясо смачне-споживне. Так я собі й подумав: а чи не вигідно буде налагодити промислове добування мороженої мамонтьятини? Все одно ж країна в основному мороженим м'ясом харчується, а в багатьох місцях і про морожене м'ясо забули. Нате вам, громадяни шановні, мороженої мамонтьятини, добутої з допомогою екскаваторів і такої іншої техніки, варіть, смажте, котлети робіть, біфштекси, шашлики навіть! У промисловому виробництві — консерви — «Мамонт у томаті» чи «Мамонт в олії». І ніякої мороки! А то чекай, поки там бичок, перш ніж його заб'ють та заморозять, в кращому разі чотириста грамів приросту ваги за добу набере...

Яловенко витяг губи в нитку:

— Не кокетуйте, Федоре Юхимовичу, хто в республіці не знає, що у вашій області бички і по вісімсот грамів за добу набирають.

Коржун похитав головою:

— Тому я й беру в середньому, бо є такі колгоспи, де й приростові у двісті п'ятдесят грамів раді. Спасибі, не дохнуть.

Яловенко нічого на те не сказав, тільки подумав: «Договоришся ти колись, дожартуєшся! Не подивляться на тебе, такого розумного, що ти Герой, такого тобі мерзлого мамонта покажуть, що спітнієш! Ач, розпустили язика! І то на якому рівні! Не обивательські розмови десь у кума в гостях за чаркою, а такий керівник, такого рангу, таке говорить! Говорить і не боїться! Пора за вас, голубчиків, братися...»

Але взялися, і чому, цього Володимир Іванович так і не збагнув, не за коржунів, не за ковальчуків, не за андрійчуків, а за них — яловенків, котрі вірою і правдою, вірою і правдою, стільки років... І кожну вказівочку згори, кожну директивку не забули, не проморгали, все виконали! І взагалі все виконували і навіть перевиконували... Йдучи назустріч і в світлі рішень... і давали слово... І особисто! І слово те виконувалось, а що діло стояло, так на те були, є і будуть об'єктивні причини!

Найкращими ліками зоставалася зловтіха: «А чи не мультко Богданкові-чом-чому буде на цьому кріслі? І на що він здібний? Що він зможе? Що йому дано? Хіба зуміє він приїхати до якого-небудь Чохляня чи до когось із власної креатури, розслабитися, посидіти на пеньку, випити першу чарку, піднесену тремтливими від хвилю-

вання і значимості моменту руками, потім роздягнутися, стрибнути, в чому мати народила, в річку, ставок чи озеро лісове, скупнутися і так само, не соромлячись, вийти. Вийти, добре знаючи, що й голий ти — начальство! І яке начальство! Генерал і без штанів з лампасами повинен виглядати генералом, і таким генералом (хай цивільним) і був всі ці роки я! І це не пройшло непоміченим для Чохлани та й інших, бо від усіх лакуз чув, що я і голий — начальство! Закладено в мені щось від природи таке, чому люди повинні скорятися мені і ловити кожне моє слово, не просто як слово, а як вказівку. Вказівку, яку не можна не виконати. І, вийшовши з води, освіжившись, можна випити другу чарку, а тим часом приспіє і юшка...»

І Володимир Іванович подумав, що юшка не більше як символ, як ритуал, що давно набрав чинності і не дотримуватись якого було б просто непристойно.

Знаменита масна, аж до нудоти, густа й навариста юшка! Хіба вона кому вже так особливо смакувала? Налягали ж на балички!

Але побувати на високопоставленому сабантуї і не покуштувати цієї особливої спеціюшки — це ще гірше, як не покласти вінок на ту могилу, на яку всім належить класти вінки.

Варити (але спершу їсти) таку спеціюшку Володьку-партизна навчив старшина Гаврилов у Носовецькому лісі.

Поки якийсь «драбант»-прислуга, наблизений до осіб двох голів — сільради і колгоспу, тельбушив курку, старшина Гаврилов, длубаючись в зубах билинкою, розповідав:

— У нас до революції на Орловщині мужички жили бідно. Да и опосля,— тут він вчасно спохопився, був ще майже тверезий.— Словом, земля родила плохо, все, кто в какое мог, ремесло шел. Мы, Гавриловы,— потомственные плотники. И отец мой, и дед плотниками были. Дед, я деда хорошо помню, он у нас долго жил и помер на восемьдесят восьмом году жизни. Дак дед не раз вспоминал, как плотничал он на подворье у самого архиерея. Чего-то там чинил, что ли. В аккурат было это в великий пост. Когда глядь дед, а бабка какая-то, ну, из прислуги владыки, архиерея, значит, за сараем курицу потрошит. Дед сперва глазам своим не поверил: как это в великий пост, мясоед давно окончился, и вдруг курица! Сдурела, что ли, баба? Спрашивает: «Баба, ты чего делаешь,

грех ведь! Пост!» А та дура хохочет: «Это для тебя, дурака, мужика сиволапого, пост! И не для тебя я куру-то потрошу, для владыки. Архиерейскую уху с этой вот курицы варить будут. Да не с одной, чтоб наваристей уха вышла». Дед грит: «Чего плетешь, дура, нешто из куры уху варят? Из рыбы уху варят!» А баба ему отвечает: «А рыба там тоже будет, потому уха и называется архиерейская... Сперва курочки умлеют, уварятся, их вынут, а на этой похлебке рыбку сварят. Вот тебе и постное кушанье... Токо для архиереев!» Вот так, брат Володя. Дед до самой смерти мечтал такой вот ушицы, в смысле архиерейской, отведать, да так и не сподобился. Где ее, курочку, взять? Котора и есть, та яички несет, на базар, как ее зарежешь...

Толя Човганюк докинув:

— Знаєш, старшина, як у нас на Україні кажуть? Мужик курку їсть в двох випадках: або коли сам хворий, або коли курка хвора.

— Да это у вас, на Украине. У вас всегда люди побогаче жили — потому: земля плодородная — жуть. А у нас на Орловщине и больному мужику есть курицу не выпадало. Да-а... Ну, живо ты там,— звертався старшина Гаврилов до «драбанта»,— вишь, вода закипает, а ты все возиси и возиси.

— Зчас, товаришу голова, в момент все буде! — озвався знічений «драбант», кидаючи, може, й не до пуття вительбушену курку у відро, де вже пінився окріп. Невдовзі в тому окропі опинилася й друга курка...

Володька-партизан як зачарований дивився на все це дійство, бо, скосивши око перед тим, він побачив, як інший «драбант» з довірених осіб швидко, проте дбайливо, по-хазяйськи чистить рибу, отже, з усього видно, що риба варитиметься в тому ж відрі, що й кури. Тільки, мабуть, курей спершу виймуть, а вже тоді вкинуть рибу...

Володька-партизан був напрочуд здогадливим і метикованим хлопцем — так воно й станеться, як він передбачав!

А старшина Гаврилов провадив далі:

— И батя мой век прожил, а так и не сподобился архиерейской ухи отведать! А мне как повезло! Это ж надо! Пол-Европы на брюхе пропахал, пол пешком протопал, изредка на «студырях» подбрасывали, а архиерейскую уху, Толюн, помнишь, мы аж в Австрии сварили!

— Ще б не пам'ятати, від роти чотирнадцять чоловік з старлеєм зосталося опісля того, як ми тую чортову висотку взяли...

— Ну-у, Быков попозже приполз да Ковтунюк вечером отыскал нас...

— Ага! Поки Ковтунюк знайшовся, Бикова ми вже поховали, бо в ньому од осколків було більше дірочок, ніж у небі зірочок.

— Да-а... Кому война, а кому — мать родна. Бомбили и опосле того, как мы высоткой овладели, знатно. А рыбы сколько в речушке наглушили! Речушка — тьфу, переплюнуть можно, а рыбы в ней — вагон! И рыба знатная, форель называется. Сладкая рыба. Уха-а-а...

— А кури? — запитав Володька і засоромився свого запитання.

— Какие куры? Ах, куры! Усадьба там была какого-то бауэра, это богатый мужик по-ихнему, так у него птичник ра-азбомбило... Курей покалечило — курей навалом! Вот тогда мы архиерейской ухи врубили за милую душу! Куры — трофейные, форель — трофейная, зато ведра наши...

...І краплями отрути входила у все ество суржинецького хлопчини Володьки Яловенка знаменита архіерейська юшка! Він впивався свідомістю, що в радіусі кілометрів тридцяти щонайменше ніхто того вечора у Носовецькому лісі з його ровесників не ласує такою юшкою!

Та хіба тільки ровесників? Насувався голод, і люди із сіл, що й на правому, і на лівому березі Бугу, тягали з річки скойки, варили їх в казанах. В тих, що колись варили свиням. Бо який від скойки навар? Черепки одні, а те, що всередині, з найбільшої скойки, як увариться, завбільшки з учнівську гумку. І на смак таке, як гумка...

Спершу Володимиру Івановичу здавалося, що архіерейська юшка — то монополія старшини Гаврилова, його кулінарний секрет. Потім виявилось, що ні. Багато, ой багато, чи не занадто багато людей зміли варити, самі їсти і частувати інших архіерейською юшкою.

А скільки важливих питань між двома ложками тієї юшки обговорювалось, доля скількох людей вирішувалась!

Одні з тих людей (як і Володимир Іванович, довго, довго) йшли вгору, другі — донизу, треті, але таких було небагато, сідали (і не надовго) спершу на лаву підсудних, потім на нари...

А от як Богдан-чом-чому? Хто його частував такою юшкою і чи він кого частував? Його, може, й пробували частувати, а от він... навряд. Проте ж виліз! І куди виліз! І як виліз?

Знову на розраду прийшла зловтіха: а що достається Богдану? Що і як зуміє він? Чи зуміє він хоча б вийти на трибуну так, щоб зал вибухнув істеричними оплесками? Не зуміє. А зуміє він глянути на зал так, щоб голови усіх тих, хто внизу, в залі, стали схожими на однорідну сіро-чорну масу, з висоти трибуни дуже схожу на відкриту банку зернистої ікри?

Не зможе, не зуміє, таланту у нього до цього нема! Тоді для чого йому цей пост, ця посада?

Для «чом-чому»? Чому, товаришу прокурор, ви маринуете в своєму столі справи, передані вам для розслідування? Чому, міліцейський генерале, у вас злочинці розперезалися? Чому, товаришу Ткаченко, у місті немає свіжих овочів? Чому, товаришу Іваненко, ви розбазарюєте житловий фонд?

І, будьте певні, вони у нього всі стануть, як кажуть технократи, «здіяними», всі забігають, як солоні зайці. А що робитиме він сам? У нього такий характер, що навіть доповіді, промови сам собі писатиме, не гукне «драбантів».

Між тим «драбанти» є різних достоїнств — одні рибу чистити та курей для архієрейської юшки тельбушити, інші — з університетськими «поплавками» на лацканах піджаків — промови писати.

Ех, Богдане, Богдане, сказано ж — не в свої сани не сідай! До чого ж зведеться роль партії, коли кожному доведеться працювати без вказівок, без погейкувань згори?

Володимир Іванович штовхнув нарешті двері-вертушку, ті в свою чергу підштовхнули його в сідниці, які Чохлань теж вважав керівними — у рядових працівників сідниці іншої форми, і Яловенко опинився на вулиці. Літнє сонце безжально шваркнуло його по очах, але свою (поки що свою) «Волгу» він побачив на звичному місці.

Але водія — Толюна (так його звав Яловенко, як покійний старшина Гаврилов покійного Толю Човганюка звав, а було Толюнові-водієві сорок сім років, безперечно, хтось звав його і по батькові, але як — Володимир Іванович не знав) на місці ні в машині, ні біля машини не було.

Володимир Іванович прижмурився, дав очам звикнути до яскравого сонця і побачив, як Толюн на протилежному боці вулиці п'є квас. Причому п'є з викликом, нахабно, хоча й побачив уже, що Володимир Іванович тупцюється з нетерпінням. Позавчора, вчора і ще навіть сьогодні зранку таке було б просто неможливе.

Що? Залишаючи Володимира Івановича пектися на осонні, Толюн, розкошуючи в затінку, збирався пити ще один кухоль квасу?

— Ще кухлик? — запитала огрядна продавщиця квасу, забираючи з рук Толюна порожній.

Толюн мало не кивнув, але раптом:

— Стій, Надю, дивись, хто під'їхав! Диви, як вони ручкаються, як навіть обнімаються. Бач, який карасин виходить?

— А, той лисий, що вийшов із чорної «Волги»?

— Сам Іван Іванович!

— То й що? Варто бігти? Його, здається, по радіо передавали, той... «у зв'язку з переходом на іншу роботу...»?

— Ой, Надю, різні роботи бувають! Не бублика крутити його перевели і не квасом торгувати. Він... І наш, бач, перед ним як стелеться? Знаєш, Надю, є такий анекдот: біжить Петро селом, його питають: «Куди так поспішаєш?» — «Та жінка дома сама, а кум Іван приїхав, ночувати буде!» — «Так до вечора ще далеко, чого спішиш?» — «Е, люди, то такий кум, що може й удень переночувати!» Ну, я побіг!

...Коли Толюн підбігав до машини, він почув, як Іван Іванович, все ще притримуючи його шефа за рукав, кінчав фразу:

— Забіжу на хвилинку до вашого нового, Богдана Семеновича, а ви, Володимире Івановичу, викиньте все з голови і заспокойтесь, своєю ласкою ми вас не обійдемо. Я теж спершу той... А потім зрозумів, що різні ці скорочення, переміщення загалом для мішпури різної, а не для нас з вами. Переїдете до нас, в столицю, квартира буде, посадимо вас на міндобрива чи на сортове насіння, цей ваш, — Іван Іванович кивнув у бік дверей-вертушки, — ще, як кажуть поляки, робитиме вам «падам до нуг, цьомам ренчки», аби зайву тонну занарядили! Він вам юшечку з райської пташки зварить, аби ви область не обділили. Ну, я побіг!

— Іване Івановичу, як і домовлялися? Увечері до Чохлання махнемо? Він як дізнається, куди ви мене сватаєте... Ой, буде юшечка-петрушечка!

— Володимире Івановичу, їй-богу, вас віддадуть до суду за те, що ви печінку мою гробите, ха-ха, але... і не пити — помирати, і пити — помирати...

— Ох і вип'єм, ох і погуляєм. Ще не вечір!

...А далі Надя, котра продавала квас, побачила, як Іван Іванович зник за дверима-вертушкою, а Володимира Івановича кудись повіз Толюн.

Вона глянула на щербате блюдечко, де поблискували дрібні, контрастували з ними м'яті карбованці і трояки, прикинула по виручці, скільки ще квасу залишилося в цистерні, а тоді взялась усно, поки що заокруглено, підраховувати, яку «бацулу» з цієї цистерни вона дасть Раїсі Юхимівні і скільки Раїса Юхимівна «перекине» Аркадію Никодимовичу.

А сонце прямило нещадно, і перебудова тривала...

З М І С Т

Роман про самотніх невдах. *Сатиричний роман* 5

Пташечки на дроті. *Повість* 261

Архірейська юшка. *Сатирична повість* 311

Литературно-художественное издание

Билкун Николай Васильевич

РОМАН ОБ ОДИНОКИХ НЕУДАЧНИКАХ

Сатирический роман, повести

Киев,

издательство «Радляпський письменник»

На украинском языке

Художній редактор В. С. Соловійов

Технічний редактор Л. Д. Макарчук

Коректори: Н. М. Овчарук,

Н. Ю. Тихоновська

ИБ № 2963

Здано на виробництво 12.03.90. Підписано до друку 05.07.90.
БФ 03769. Формат 84×108¹/₃₂. Папір друкарський № 2
Гарнітура Банніківська. Друк високий з ФПФ. 21 умовн. друк. арк.,
21,32 умови фарбо-відб 22,31 обл.-вид. арк. Тираж 30 000 пр.
Зам. 105. Ціна в оправі 1 крб. 50 к.

Видавництво «Радляпський письменник»

252054, Київ-54, вул. Чкалова, 52

Харківська книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе.

310057, Харків-57, вул. Донець-Захаржевського, 6/8.

В сатирическом «Романе об одиноких неудачниках» известного украинского писателя речь идет о застойных порядках в одном отраслевом столичном НИИ, куда случайно попадает небьющееся пасхальное яйцо.. Повесть «Птички на проволоке» рассказывает о преступлении, совершённом в алкогольном ослеплении. Нравственный крах партийного приспособленца исследуется в остросоциальной повести «Архиерейская уха».

Білкун М. В.

Б61 Роман про самотніх невдах: Сатир. роман, повісті.— К.: Рад. письменник, 1990.— 399 с.

ISBN 5-333-00436-6

У сатиричному «Романі про самотніх невдах» відомого українського письменника йдеться про застійні порядки в одному галузевому столичному НДІ, куди випадково потрапляє пасхальне яйце, що не б'ється... Повесть «Пташечки на дроті» розповідає про злочин, вчинений у алкогольному осліпленні. Моральний крах партійного пристосуванця досліджується в гостросоціальної повісті «Архіерейська юшка»

Б $\frac{4702640201-129}{M223(04)-90}$ 21.90

ББК 84 Ук7

蘇聯

МІЛІЦІЯ БІЛОРУСІ